studii

REVISTĂ DE ISTORIE

25 DE ANI DE LA MOARTEA LUI NICOLAE IORGA

TOMUL 18 — 1965

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; MIRON CONSTANTINESCU; L. BÁNYAI; V. CHERESTEȘIU; V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.
În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii" — revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25 86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 18 1965 Nr. 6

SUMAR

25 DE ANI DE LA MOARTEA LUI NICOLAE IORGA

Pag.

Acad. I. IORDAN, Omagiu lui Nicolae Iorga 1213
Acad. A. OȚETEA, N. Iorga istoric al românilor 1215
Acad. C. DAICOVICIU, Nicolae Iorga și autohtonii 1227
Acad. EM. CONDURACHI, N. Iorga și problema romanității orientale 123
ȘTEFAN PASCU, Nicolae Iorga, istoric al evului mediu românesc 1241
AL. ELIAN, Nicole Iorga și istoria universală 1261
EUGEN STĂNESCU, Contribuții la biografia de istoric a lui N. Iorga. Începuturile activității științifice. 1890 1894 (Pe baza arhivei Universității din Leipzig și a corespondenței inedite) 1275
ȘT. ȘTEFĂNESCU, Nicolae Iorga istoric al raporturilor agrare din țările române 1313
VALENTIN AL. GEORGESCU, N. Iorga și istoria dreptului românesc 1339
ȘT. OLTEANU, Problema producției meșteșugărești medievale din țările române în opera lui N. Iorga 1357
LIA LEHR, Comerțul și orașele medievale românești în opera lui N. Iorga 1377
N. ADĂNILOAIE, Nicolae Iorga — istoric al războiului pentru independență națională 1393
VASILE NETEA, N. Iorga istoric al unității naționale 1411
TITU GEORGESCU, Nicolae Iorga împotriva hitlerismului 1427
V. CURTICĂPEANU, Universitatea populară „N. Iorga" de la Vălenii de Munte . . 1443
P. SIMIONESCU, N. Iorga în istoriografia română și străină 1457
* * * Comemorarea lui Nicolae Iorga 1469
Index alfabetic, tomul 18, 1965 1473

www.dacoromanica.ro

25 DE ANI DE LA MOARTEA LUI NICOLAE IORGA

OMAGIU LUI NICOLAE IORGA *

DE

acad. I. IORDAN

Acum 25 de ani a fost asasinat de o bandă alcătuită din membri a i grupării politice Garda de fier, aflată atunci la conducerea statului, Nicolae Iorga, una dintre cele mai puternice personalităţi apărute în istoria poporului român. Această faptă mişelească a zguduit profund conştiinţa întregii ţări, care vedea în acest act de sălbăticie semnalul unor evenimente cu consecinţe primejdioase pentru interesele colectivităţii noastre naţionale.

Prin temperament, ca şi prin formaţia sa de spirit universal, asemănător cu atîţia dintre reprezentanţii iluştri ai Renaşterii, Nicolae Iorga poate fi comparat cu un fenomen al naturii. Vorbeşte în acest sens opera sa, care, prin cantitatea şi varietatea temelor tratate, depăşeşte cu mult chiar limitele considerate maxime, fiind, sub acest aspect, fără egal nu numai în istoria culturii noastre naţionale, ci şi, cred eu, în aceea a culturii universale. El este un produs de cea mai înaltă valoare a poporului român, cu care ne putem mîndri oricînd şi care dovedeşte posibilităţile noastre de a atinge adevărate culmi în domeniul activităţii intelectuale.

Academia Republicii Socialiste România, continuatoare a vechii Academii Române, pe care Nicolae Iorga a ilustrat-o ca nimeni altul, a organizat, în semn de respect pentru memoria acestei uriaşe personalităţi, şedinţa festivă de astăzi.

* Cuvînt de deschidere ţinut în şedinţa comemorativă a Academiei Republicii Socialiste România, consacrată împlinirii a 25 de ani de la asasinarea lui Nicolae Iorga.

www.dacoromanica.ro

N. IORGA ISTORIC AL ROMÂNILOR*

DE

acad. A. OȚETEA

Acum un sfert de veac, în după-amiaza zilei de 27 noiembrie 1940, N. Iorga a fost ridicat din vila lui de la Sinaia de o bandă de legionari, care, după ce i-au ciuruit corpul de gloanțe, l-au aruncat în șanțul șoselei Ploiești-Predeal, în dreptul satului Strejnic. Garda de fier, agentura hitleristă din România, nu-i ierta lui Iorga campania zilnică pe care a dus-o împotriva hitlerismului, împotriva teoriei spațiului vital și a imperialismului german, în care vedea o primejdie cu atît mai mare pentru țara noastră cu cît „căpitanul german și căpitanii români erau legați prin svastica berlineză comună". Atmosfera de teroare și asasinat creată de Garda de fier îi evoca vremile cele mai întunecate ale evului mediu. Niciodată „omenirea n-a fost atît de jos. Sîntem în mijlocul unui sabat de vrăjitoare".

Cel mai mare istoric al țării, și unul din cei mai mari ai lumii, a plătit cu viața curajul de a fi respins, în numele conștiinței umane, pretențiile la dominația universală ale imperialismului german și de a fi susținut că viitorul țării sale nu se poate întemeia pe solidaritatea cu politica inumană a hitlerismului, ci pe cooperarea cu popoarele hotărîte să apere înaltele idealuri de libertate și dreptate ale omenirii. Din păcate, Iorga, limitat prin condiția sa socială și politică și prin prejudecățile sale idealiste, nu s-a alăturat luptei maselor populare împotriva fascismului, care singure ar fi putut transforma cuvintele sale într-o forță materială. Totuși, prin rezistența sa la hitlerism și la legionarism, N. Iorga a exprimat sentimentele adevărate ale poporului nostru și a adus o contribuție însemnată la lupta lui pentru libertate și independență. Tragicul său sfîrșit a fost, de altfel, ultimul și cel mai zguduitor avertisment. Și cei mai miopi, și cei mai rătăciți au putut să înțeleagă ce ne așteptă din partea hitlerismului.

Nu e o simplă coincidență că N. Iorga, care și-a îmbinat toată activitatea istorică cu lupta pentru unitatea și independența națională, a fost

* Comunicare revăzută ținută în ședința comemorativă a Academiei Republicii Socialiste România, consacrată împlinirii a 25 de ani de la asasinarea lui Nicolae Iorga.

www.dacoromanica.ro

suprimat în momentul în care trupele germane luau în stăpînire teritoriul țării pentru a-l transforma, ciuntit de ei, într-o bază de atac împotriva U.R.S.S.

Nu e momentul acum să evocăm copilăria și adolescența, solitare și triste, ale lui N. Iorga. De la vîrsta de cinci ani, el s-a instruit singur, chiar și la liceul din Botoșani și la Universitatea din Iași, unde a făcut studii de filologie clasică cu profesori care nu i-au lăsat o amintire prea favorabilă. Singur A. D. Xenopol l-a încîntat prin lecțiile lui. Dar contactul cu el i-a lipsit și, prin urmare, și influența directă. Chiar și la Paris, unde a fost trimis cu o bursă pentru studii de filologie clasică și unde a cunoscut pe maeștrii istoriografiei franceze, dintre care Gabriel Monod și Charles Bémont i-au devenit prieteni, n-au exercitat asupra lui altă influență decît aceea a exemplului muncii lor dîrze și sistematice. Astfel, în autobiografia sa, el a putut să scrie : „Nu m-am făcut istoric nici din cărți, nici de la profesori, nici prin metodele seminariilor ; eram așa de cînd mi-aduc aminte".

N. Iorga a debutat cu două volume, imediat remarcate, de istorie medie, dintre care una, *Thomas III, marquis de Saluces* (Paris, 1893), i-a adus titlul de doctor al Universității din Lipsca, iar a doua, *Philippe de Mézières (1327—1405) et la croisade du XIV-e siècle* (Paris, 1896), diploma Școlii de înalte studii de la Paris. Pe baza acestor titluri și lucrări a fost numit în 1894, la vîrsta de 23 de ani, profesor de istorie universală la Universitatea din București, post pe care avea să-l ilustreze aproape o jumătate de secol.

Cursurile sale universitare, scoase de la început din tradiția compilației sterile, s-au întemeiat pe cea mai largă informație și au devenit primele noastre cărți de istorie universală care aduceau un punct de vedere original. Dar necesitățile catedrei și o curiozitate nesfîrșită, ca și o aplicare firească pentru tot ce privea poporul român, l-au făcut să se amestece în toate domeniile istorice, de la manifestările de civilizație preistorică pînă la evenimentele contemporane, și să aleagă din istoria românilor tot ce se putea integra în istoria universală. Liniile principale ale activității lui științifice erau deci trasate de la început. În 1899 luase premiul Academiei pentru lucrarea : *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* și se hotărîse să atace și a doua temă scoasă la concurs : *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea.* Pentru a o scrie, el a avut nevoie de prelucrarea unui vast material, în mare parte inedit, care nu se găsea tot în Biblioteca Academiei. Cercetările de arhivă l-au dus, la Sibiu, la Brașov, la Bistrița și, în primul rînd la Blaj, unde se păstra arhiva Școlii ardelene. În afară de materialul documentar, publicat în *Documente românești din Arhivele Bistriței*, de *Socotelile Brașovului* și ale Sibiului, care i-au revelat legăturile permanente ale Transilvaniei cu Principatele române, observațiile acestui prim contact cu Transilvania au fost concretizate în lucrarea *Sate și preoți din Ardeal* (1902).

Cercetările de arhivă l-au dus apoi rînd pe rînd în toate ținuturile României. A străbătut satele și orașele, căutînd pretutindeni să prindă faptul primordial și nota caracteristică — îndrăzneața inovație urbanistică de la Turnu-Severin, etapa comerțului ardelenesc de la Brăila, drumul deschis al comerțului lumii de la Galați, urmele atîtor glorii de la Iași etc. „N-a fost vale, n-a fost povîrniș de deal, n-a fost colț de lume" unde Iorga

www.dacoromanica.ro

să nu fi pătruns astfel. Rezultatul acestei inițieri directe și aproape complete în realitățile României libere a fost cartea intitulată *Sate și mănăstiri din România* (1905).

Din Moldova, călătoria lui l-a dus în Bucovina și în alte locuri pentru a înnoda descrierea monumentelor și amintirilor moldovenești. Pretutindeni a constatat că țăranul a rămas același, păstrînd neschimbate limba, portul, obiceiurile. Și experiența acestor călătorii s-a concretizat în lucrări ca *Neamul românesc în Bucovina* (1905).

Peste cîteva luni, în 1905, reluă drumul de explorare în Transilvania, care avea să-i aducă o nouă revelație, din cele mai bogate și mai puternice, și anume cea dintîi viziune completă a pămîntului transilvan și a legăturilor lui cu Moldova și Țara Românească, pe care a înfățișat-o în două volume : *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească* (1906) și *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (1915).

Observațiile și informațiile culese la fața locului pe toată întinderea pămîntului românesc i-au permis să unească în tablouri de ansamblu cunoștințele răzlețe și să le întregească apoi cu tot ce cuprindeau izvoarele în vederea unei sinteze a istoriei românilor.

De la început, Iorga și-a dat seama că, dacă istoriografia română n-a luat, după așa de bogata activitate a lui Hasdeu și Xenopol, un avînt mai puternic, era că în mare parte lipseau izvoarele. De aceea, încă din timpul anilor de studiu, el a început la Paris, Berlin, Lipsca, Dresda, München cercetările de arhive, care i-au permis să publice prima sa culegere de documente, intitulată : *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* (3 volume, București, 1895—1897). Această culegere avea să inaugureze seria publicațiilor de izvoare, hotărîtoare pentru dezvoltarea științei noastre istorice.

În cursul explorărilor sale în diferite ținuturi ale țării, el a făcut descoperiri importante, care nu se datoresc întîmplării — descoperiri mari n-au făcut decît specialiștii adevărați —, ci pasiunii sale de explorator și vastei sale erudiții. La Biserica din Groapă de la Sibiu, ctitoria marelui negustor Hagi Constantin Pop, a descoperit arhiva de importanță capitală pentru istoria economică a țărilor române din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor. În grajdurile părăsite ale familiei Glogoveanu din Craiova a dat peste arhiva unei mari gospodării agricole de pe vremea Eteriei și peste scrisorile lui Tudor Vladimirescu, legate de administrarea acestei gospodării. Faima lui de istoric i-a deschis arhivele private și a îndemnat particularii să-i semnaleze și să-i pună la dispoziție fonduri pe care ei nu le puteau utiliza. Astfel, în podul casei Brîncoveanu a găsit arhiva mănăstirii Hurezu, așa de bogată în știri cu privire la exploatarea moșiilor mănăstirești.

La descoperirile din țară s-a adăugat rodul explorărilor din străinătate. În cursul numeroaselor sale călătorii în străinătate, el a cercetat aproape toate arhivele și bibliotecile mari din Europa și a strîns tot mai multe informații și materiale noi, care au lărgit necontenit baza documentară a istoriei românilor. La Bologna a descoperit însemnările și scrisorile stolnicului Constantin Cantacuzino ; la Veneția și la Genova mărturiile legăturilor comerciale ale negustorilor italieni cu Chilia și Cetatea Albă ;

www.dacoromanica.ro

la Liov cele mai vechi ştiri relative la legăturile Moldovei cu Polonia; la Königsberg urmele aventurii extraordinare a lui Despod-Vodă şi ale răspîndirii reformei în Moldova; în sfîrşit, la Viena şi Praga, dovada prezenţei lui Mihai Viteazul la curtea împărătească. În acelaşi timp, el şi-a îmbogăţit mereu biblioteca, din care avea să facă un tezaur de inestimabilă valoare şi pe care avea s-o lase întreagă — 60 000 de opere — Institutului de istorie al Academiei care astăzi îi poartă numele.

În ţările pe care le-a vizitat, el n-a fost numai învăţatul român care aducea o comunicare ştiinţifică şi strîngea documente pentru istoria patriei sale, ci şi un sol statornic şi totdeauna bine primit al drepturilor noastre naţionale. Pretutindeni, el le-a apărat cu căldură şi talent.

Acte şi fragmente au fost urmate de *Studii şi documente cu privire la istoria românilor* (25 de volume, Bucureşti, 1901—1913), cuprinzînd cel mai variat material documentar, intern şi extern, însoţit de prefeţe sau introduceri care constituie tot atîtea monografii. La acestea s-au adăugat şapte volume din colecţia Hurmuzaki, referitoare la secolele XVI—XVIII, pe care le-a prelucrat mai întîi el în largi studii introductive.

Aceste publicaţii cuprind documente cu privire la întregi perioade din istoria noastră. Din însărcinarea şi cu sprijinul descendenţilor unor familii domnitoare, N. Iorga a publicat *Documente* privind familiile Brîncoveanu, Cantacuzino, Callimachi, care aduc ştiri preţioase asupra vieţii interne şi asupra poziţiei externe a ţărilor româneşti. În afară de aceste culegeri, N. Iorga a publicat, în legătură cu problemele pe care le-a studiat, nenumărate documente în reviste şi în „Analele Academiei Române".

În sfîrşit, istoriografia noastră datorează lui Iorga explorarea pe scară largă a unei surse importante de informaţii cu privire la istoria noastră: relaţiile de călători, ambasadori şi misionari, care aduc lămuriri noi şi interesante în probleme asupra cărora celelalte izvoare sînt în general mute. Iorga le-a rezumat şi comentat în cele patru volume ale *Istoriei românilor prin călători.*

Acest imens material a fost prelucrat fie în studii introductive, ca acela de la volumul X al colecţiei Hurmuzaki, în care a prezentat istoria economică a secolului al XVIII-lea, sau în volumul XI, în care a tratat secolul al XVI-lea înainte de Mihai, fie în monografii ca *Istoria lui Ştefan cel Mare*, *Istoria lui Mihai Viteazul* şi *Istoria lui Tudor*. Prin studiul asupra vieţii şi domniei lui Vodă Ştirbei atinsese perioada Unirii. În 1906 dăduse chiar pentru „Luceafărul" din Transilvania o *Scurtă privire asupra vieţii neamului nostru.*

„Toate acestea — spune N. Iorga în autobiografia sa — nu ajungeau însă. Ele trebuiau topite într-o operă sintetică, de care am fost legat un an întreg, reducînd toate preocupările mele la cugetarea plină de îndărătnice îndoieli asupra arhitecturii şi dezvoltării ei".

Fostul său profesor de la Lipsca, Karl Lamprecht, care preluase conducerea marii colecţii de istorie universală, iniţiată de Heeren şi Uckert, i se adresase în 1904 pentru a-l întreba cui ar putea încredinţa sarcina de a întocmi o istorie a românilor pentru colecţia sa, Iorga a răspuns că, dacă se adresează lui Xenopol, care terminase de mult *Istoria românilor din Dacia Traiană* şi dăduse pentru colecţia Lavisse et Rambaud o prescur-

www.dacoromanica.ro

tare în limba franceză, trebuie luată precauțiunea de a-i cere o lucrare nouă, bazată pe ultimele publicații de izvoare. Răspunsul l-a făcut pe Lamprecht să încredințeze sarcina lui N. Iorga, care n-a dat colecției germane numai o istorie a românilor, dar, recomandînd lui Lamprecht pe Jireček, a procurat colecției o istorie a sîrbilor în două volume.

Poziția lui Iorga în această împrejurare denotă scrupulul lui științific. Nici fostului său profesor Xenopol, căruia îi arătase totdeauna cea mai desăvîrșită stimă, nu-i îngăduia să scrie o istorie a românilor fără să țină seamă de ultimele publicații de documente, cu care nu mai era la curent. Aceeași probitate științifică explică atitudinea sa față de Jireček.

Lucrarea care a apărut în 1905, în două volume, sub titlul *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* este prima sinteză de *Istorie a românilor* a lui Iorga și ea marchează o dată nu numai în evoluția lui științifică, ci și în dezvoltarea istoriografiei românești. Ea n-a topit numai într-o sinteză organică imensul material adunat și studiile particulare ale autorului, dar a inaugurat un nou principiu de organizare și de expunere a materiei. Părăsind pentru prima oară sistemul tradițional de expunere pe domnii, Iorga înfățișează marile linii ale dezvoltării noastre istorice, scoțînd în relief procesul de dezvoltare a vieții economice și culturale și formarea instituțiilor publice. În același timp, el încadrează istoria politică a țărilor române în ansamblul istoriei europene.

Formarea poporului român, pe care o începe cu tracii, e înfățișată în cadrul general al vieții romanice nu numai din Dacia Traiană, ci din tot cuprinsul romanității orientale. N. Iorga urmărește apoi, în același cadru balcanic general, luptele Bizanțului cu popoarele migratoare, sforțările sîrbilor și bulgarilor de a crea imperii de tradiție bizantină și influența rivalităților lor asupra formării poporului și limbii române prin asimilarea elementelor slave. Marea noutate a lucrării o constituie spațiul larg rezervat istoriei economice și spirituale a poporului român. Viața satelor și a orașelor e înfățișată pe larg cu toate repercusiunile ei asupra formelor de organizare și de dezvoltare a statului.

Istoria politică a celor două state românești pînă la începutul secolului al XVIII-lea este împărțită în două mari capitole, din care primul e consacrat perioadei de independență și celei numite „de dominație ușoară" a Imperiului otoman, iar al doilea — dominației asupritoare a turcilor pînă la fanarioți. Perioada fanariotă e tratată pentru prima dată cu obiectivitate și moderație. Mișcarea de independență și unire e pusă în legătură cu conștiința națională din Transilvania, ceea ce scoate în relief comunitatea de aspirații a românilor din toate cele trei țări române. Lucrarea se încheie cu un tablou al vieții economice, sociale, politice și culturale a României și a poporului român *întreg* „așa cum erau în 1905".

Cu toate deficiențele care provin mai ales din concepția idealistă a autorului și din poziția sa de clasă care-i interziceau să recunoască rolul luptei de clasă și al revoluției în dezvoltarea procesului istoric, sinteza lui N. Iorga a constituit pentru vremea apariției ei un însemnat pas înainte, datorită vastei sale informații și orizontului larg al preocupărilor istoriografice. În nici una din lucrările sale ulterioare Iorga n-a depășit arta construcției și calitatea expunerii din această sinteză. Într-o scrisoare adresată

www.dacoromanica.ro

autorului, C. Jireček subliniază marile merite ale lucrării: „Aceasta este prima istorie a națiunii dumneavoastră, întemeiată pe baze solide, așa cum o cere știința istoricului modern".

Din îmbinarea efortului neîntrerupt de a lărgi informația documentară cu permanenta reflecție asupra fenomenului istoric românesc s-au cristalizat și desprins ideile fundamentale ale lui Nicolae Iorga în domeniul istoriei naționale. Deosebit de fecunde s-au dovedit eforturile sale de a pătrunde în zona cea mai obscură a istoriei noastre și de a smulge „mileniului tăcerii" tainele sale, cu mijloacele excepționale pe care i le puneau la dispoziție vasta lui erudiție și spiritul său de pătrundere istorică.

Analizînd procesele istorice din teritoriile părăsite de administrația romană sau asupra cărora autoritatea imperială nu se mai exercita decît nominal, N. Iorga a atras atenția asupra modalităților de organizare autonomă a populației în cadrul unor formațiuni pe care le-a denumit *Romanii populare*. „Cei rămași în urmă (populația care a rămas pe loc după dispariția autorității imperiale. — *A.O.*) — scrie N. Iorga — se constituie ca *Romani*, *homines romani*, în *țară romană* sau *țară românească*, în *Romanii*... Autonomia aceasta se întîlnește la noi, în Balcani, în Veneția și în Roma, în Sardinia și în Italia bizantină, ca și în Galia chiar". Aceste *Romanii* au asigurat continuitatea populației romanice și au constituit „factori de viață și dezvoltare în evul mediu".

Larga perspectivă de istorie universală, pe care a adus-o în cercetarea trecutului românesc, i-a îngăduit lui N. Iorga să surprindă, în ciuda sărăciei izvoarelor, realitățile adînci, existența și în spațiul carpato-dunărean a unor formațiuni de tipul *Romaniilor* populare, atestate documentar în celelalte regiuni ale fostului Imperiu roman. Această nouă viziune a persistenței în forme noi a vieții populației romanice din Dacia i-a îngăduit lui N. Iorga să încadreze într-o nouă perspectivă îndelungatul interval care desparte retragerea autorității romane din Dacia de apariția primelor formațiuni statale românești. Astfel înțeleasă, istoria acestui răstimp milenar a încetat de a mai fi simpla succesiune a popoarelor migratoare de la goți la tătari, pentru a deveni procesul de lentă absorbție și asimilare a noilor populații de către „oamenii pămîntului", în conștiința cărora se întipărise indelebil „sigiliul Romei".

Înzestrată cu forme solide de organizare social-politică, romanitatea nord-dunăreană și-a afirmat vitalitatea păstrîndu-și fondul etnic și trăsăturile fundamentale în cadrul a ceea ce N. Iorga a numit „sinteza slavă", într-o epocă în care întregul spațiu al Europei răsăritene și o mare parte a Peninsulei Balcanice devenise o vastă *Slavinie*.

Urmărind același proces în faza finală a invaziilor turanice, N. Iorga a evidențiat fenomenul simbiozei româno-turanice în cadrul diverselor ipostaze ale Imperiului stepelor și a explicat astfel transformarea popoarelor migratorii din factor politic dominant, atestat ca atare de izvoarele contemporane, într-unul din elementele noii sinteze.

www.dacoromanica.ro

La capătul celor zece veacuri de confruntare cu popoarele migratorii, Romania nord-dunăreană, îmbogăţită prin succesivele simbioze şi sinteze, s-a afirmat ca realitate fundamentală o dată cu apariţia statelor medievale româneşti.

În această perspectivă reînnoită a istoriei evului mediu românesc, contestarea continuităţii populaţiei romanice din nordul Dunării îşi dovedea toată şubrezenia. Raportînd realităţile româneşti din veacurile III-XIII la ansamblul situaţiei din Europa medievală, N. Iorga putea conchide lapidar: „La noi, ca şi aiurea, continuitatea istorică se impune".

Inseparabilă, în concepţia lui N. Iorga, de ideea continuităţii era aceea a dezvoltării unitare a poporului român. Existenţa mai multor formaţiuni statale şi a unor dominaţii străine în diversele perioade ale istoriei poporului român au determinat istoriografia românească anterioară lui N. Iorga să adopte un mod de expunere care fragmenta unitatea istoriei naţionale într-o mulţime de procese paralele. Întemeiat pe o informaţie istorică deopotrivă de bogată pentru toate cele trei ţări române — rezultată în cea mai mare parte din propriile sale investigaţii — N. Iorga a părăsit chipul tradiţional de a înfăţişa istoria poporului român pe domnii şi, pătrunzînd în procesele adînci, a revelat factorii de unitate ai istoriei naţionale. El a realizat astfel o viziune nouă, în care poporul român apare ca unul şi acelaşi organism, a cărui dezvoltare se desfăşoară pe un plan unitar.

Unitatea de viaţă economică, de organizare şi de activitate spirituală, condiţii prealabile ale unităţii politice, au devenit în monografiile şi sintezele lui N. Iorga coordonatele principale ale istoriei naţionale. La temelia unităţii istorice a poporului român, N. Iorga a aşezat viaţa rurală de o străveche cultură, care a asigurat în acelaşi timp şi continuitatea acelei vieţi de-a lungul veacurilor.

Deşi idealist în concepţia sa de filozofie a istoriei, N. Iorga a recunoscut însemnătatea excepţională a factorului social-economic în dezvoltarea istoriei româneşti şi universale. Din această înţelegere a rezultat îndelungatul efort de investigare şi editare a izvoarelor relative la fenomenele de structură ale istoriei româneşti — socoteli ale oraşelor ardelene, catastife şi sămi de vistierie, acte privind dezvoltarea comerţului, manufacturilor şi industriei şi altele privind viaţa agrară a poporului român, şi, întemeiat pe aceste materiale, şirul de monografii privind istoria comerţului, a meşteşugurilor, a industriei şi a relaţiilor agrare.

Deşi în opera sa de interpretare, N. Iorga nu a sesizat întotdeauna raportul de determinare dintre factorii economici şi cei social-politici, el a reuşit să surprindă nexul cauzal al marilor probleme de istorie românească. Cu deosebită pătrundere a dezvăluit el antecedentele economice ale unităţii politice a românilor. „Pe o bază de interese materiale comune — nu mai vorbim de Moldova şi Muntenia, care formau economic o singură ţară —, *cea dintîi [ţară unitară. — A.O.] a românilor* a existat, cînd în capul cărturarilor nu răsărise această idee, în *unitatea perfectă a vieţii economice*, aşternută pe unitatea perfectă a vieţii generale, şi Ardealul a intrat şi el în această viaţă prin inter-circulaţia românească: un singur corp, un singur sistem, am zice, vînos, prin care străbătea acelaşi sînge viu".

www.dacoromanica.ro

Chiar în explicarea fenomenului de cultură, N. Iorga a știut adeseori să distingă substratul social-economic și, relevînd rolul factorilor interni, să reducă la proporțiile autentice rolul influențelor străine. În problema și astăzi atît de controversată a începuturilor scrisului în limba română, N. Iorga inova în chip suprinzător la sfîrșitul existenței sale, oferind o nouă explicație care dovedește permanenta capacitate de reînnoire a gîndirii sale istorice. Transformările economice au determinat, potrivit lui N. Iorga, schimbări în structura societății medievale românești, care, la rîndu-le, au influențat fenomenele de cultură. Esențială i se părea acum istoricului român „...ridicarea unei boierimi numeroase, care nu știa slavonește, și boierimea aceasta a adus limba pe care o întrebuința în viața ei obișnuită".

Rolul decisiv, recunoscut maselor țărănești în istoria românească, ca factor de unitate și continuitate, l-a determinat pe N. Iorga să-și îndrepte eforturile spre înțelegerea, dincolo de limitele înguste ale istoriei politice, a forțelor profunde, în a căror mișcare considera că trebuie căutate explicațiile marilor procese istorice.

Călăuzit de această concepție, istoricul român s-a străduit să cunoască și să adune în culegerile sale de izvoare fiecare mărturie, oricît de măruntă, venită din această lume. Într-una din prefețele edițiilor sale de documente, N. Iorga își definea poziția și își justifica punctul de vedere : „O grea sarcină, mult mai grea decît așternerea din ușor a unei noue povestiri politice, privitoare la statele în care ni s-a alcătuit neamul. Pentru aceasta, există o bogată culegere de documente străine, în care se pot urmări în cele mai mici amănunte negocieri, frămîntări războinice, schimbări de persoane pe tron și în jurul lui. Cînd stă să caute însă cineva obiceiuri și datine, știri asupra traiului în sate, din care se alcătuiește cea mai temeinică parte a trecutului nostru și de unde izvorăște prin muncă puterea de bani și brațe care mișcă toate strălucitoarele păpuși de la suprafață, atunci el se găsește de foarte multe ori nedumerit și, cînd vrea să scrie, cunoscînd lucrurile, îi rămîne să facă ceea ce am îndeplinit în aceste două volume de documente interne". Nici unul din urmașii lui N. Bălcescu și M. Kogălniceanu nu a afirmat atît de răspicat ca el rostul poporului de ctitor al propriei sale istorii și nu a formulat cu atîta limpezime îndatorirea istoricului, asumată de N. Iorga cu un nobil devotament, de a înlătura stavilele din drumul cunoașterii adevăratului făuritor al istoriei, care este poporul.

De asemenea, nimeni în acel timp nu putea înțelege mai bine decît N. Iorga legătura dintre istoria românească și cea universală. Deopotrivă de cunoscător al istoriei europene, cît și al celei naționale, el a înțeles că fenomenele istoriei românești, departe de a reprezenta manifestări izolate, se integrau în marile curente de istorie generală. Subliniind că istoria românilor nu poate fi separată de cea universală, N. Iorga scria : „Izolată, istoria noastră n-are înțeles. Popor mic, dar pus într-un loc prielnic sintezelor, ne-am însușit tot ceea ce am primit, armonizînd după instinctele și nevoile noastre sufletești toate elementele împrumutate". Dar această constatare comporta și o dublă îndatorire față de istoria națională pe care N. Iorga nu numai a formulat-o, dar a și împlinit-o la nivelul de dezvoltare al istoriografiei din vremea sa : pe de o parte, elucidarea locului și

www.dacoromanica.ro

rolul românilor în istoria universală şi, pe de altă parte, reconsiderarea istoriei universale, care, înlăturînd perspectiva exclusivistă a istoriografiei marilor naţiuni, urma să restituie fiecărui popor contribuţia sa în dezvoltarea civilizaţiei umane : „N-avem nici un motiv — scria N. Iorga — să continuăm a accepta istoria omenirii aşa cum e scrisă, în chip divergent, după ambiţii pe care nici o metodă nu le poate opri şi înfrîna, de popoarele cele mari. Ci, profitînd de poziţia noastră geografică şi de existenţa sintezelor care ni s-au impus, trebuie să trasăm linii şi puncte de popas pentru viaţa lumii pe care ceilalţi, chiar cînd le văd, nu le ţin în seamă".

Prezentată în toate lucrările consacrate istoriei românilor, această concepţie s-a realizat în cadrul unei opere de sine stătătoare, intitulată *La place des Roumains dans l'Histoire universelle.* Idee fundamentală a gîndirii istorice a lui Nicolae Iorga, integrarea istoriei României în istoria universală e un principiu călăuzitor, aplicat şi în tratatul de *Istoria României.*

Ideea de unitate şi de continuitate, aşa de importantă pentru formarea şi istoria poporului român, i-a revelat lui Iorga existenţa unor factori permanenţi în desfăşurarea procesului istoric. Aceşti factori — pămîntul, rasa şi ideea — nu l-au dus pînă la recunoaşterea legilor obiective, dar i-au permis să scoată în relief unele aspecte esenţiale ale istoriei noastre. Pămîntul, creator al unor aşezări statornice sub revărsarea periodică a unor populaţii migratoare, a constituit pentru istoric obiectul unei atenţii particulare. Cadrul geografic în care s-a dezvoltat poporul român este prezentat ca un element constitutiv în opera istorică a lui Iorga. În istoria armatei române, el a consacrat geografiei militare întreg capitolul introductiv pentru a explica direcţiile impuse de configuraţia solului expediţiilor militare de pe pămîntul ţării noastre.

Al doilea factor permanent, rasa, a fost prezentat de Iorga ca produs al unei lungi serii de sinteze istorice — scită, tracă, romană, slavă etc. —, în cursul căreia mediul natural a transformat pe nesimţite rasa originară. „Creatori ai seminţiei umane — spune Iorga —, pămîntul şi cerul, acoperind acelaşi fond uman, dau încetul cu încetul alt fond uman". Această noţiune de rasă n-are nimic cu rasismul, din care hitleriştii au făcut o armă de cucerire şi de dominaţie. Rasa lui Iorga este un produs al istoriei, nu al politicii. Al treilea factor permanent — ideile şi stările de spirit, în care N. Iorga a introdus şi noţiunea de seminţie — s-a manifestat de asemenea puternic în toată opera sa istorică.

În felul lui, N. Iorga a avut o idee foarte înaltă despre meseria lui de istoric. El concepea istoria ca o datorie faţă de omenire, care comporta în primul rînd obligaţia de a respecta adevărul şi, prin urmare, de a înfăţişa faptele după principiul lui L. Ranke : „aşa cum au fost". Dar pentru aceasta activitatea istoricului nu se poate mărgini la singura mărturie a izvoarelor. Pentru a-i da viaţă, trebuie să intervină imaginaţia şi experienţa istoricului. Iorga a rezumat această idee în fraza : „Istoria e adevăr şi artă".

În interpretarea istoriei, N. Iorga a fost un istoric idealist. El era pentru primatul ideii asupra materiei. Toate transformările sociale ale unei vremi nu sînt, după el, decît manifestarea spiritului acelei vremi.

www.dacoromanica.ro

„Eu voi crede pînă la sfîrșit că la originea tuturor lucrurilor este starea de spirit, factorul moral și că ele au exact valoarea și trăinicia pe care le-o dă aceasta". Societatea omenească nu e decît ideea realizată sau în curs de realizare, și „perpetua mișcare, prin care dintr-un moment într-altul se schimbă împrejurările", pornește de la „acel lucru de o infinită complicație care e gîndirea omenească — idee, sentiment și instinct laolaltă". La sfîrșitul vieții lui Iorga, ideea revine în termeni și mai categorici : „Istoria oricărei vremi nu este decît manifestarea, în anumită formă — care fireşte depinde de talentul și temperamentul istoricului — a spiritului acestei vremi".

Pe lîngă primatul ideilor, Iorga credea în unicitatea faptelor istorice, ceea ce exclude existența unor legi obiective care determină procesul istoric, și refuză istoriei caracterul de știință. „Nu urmăresc în studiul istoriei legi". „Știința istoriei e ceva inutil, dacă ar fi chiar posibil".

El era de părere că, între cauza unui fapt istoric și efectul lui, „niciodată un raport posibil, etern, care notat se cheamă lege, nu se va putea stabili cu certitudine științifică".

Astfel înțeleasă, istoria devine o artă și, într-adevăr, creația istorică se confundă la Iorga cu creația artistică. „Pentru a fi istoric —, spunea el — trebuie o natură de artist". Simțul istoric e pentru el identificarea cu subiectul, ca în creația literară. El se simte tovarăș, rudă, prieten, uneori complice cu toți aceia — Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul sau Tudor Vladimirescu — a căror viață a scris-o. Istoricul adevărat își înfățișează faptul, apoi îl creează din nou în sine prin fantezie. „Fantezia reproductivă" a marcat toată opera lui Iorga. Ea explică intuițiile lui geniale, care pentru specialiști au avut și au o mai mare valoare decît demonstrațiile lui. În această ordine de idei trebuie înțeleasă mărturisirea de credință din ultima sa operă, *Istoriologia* : „Aș fi vrut din partea mea să am mai mult talent « poetic », pentru a fi mai aproape de adevăr".

Talentul poetic și fantezia reproductivă n-ar fi dat, în cel mai bun caz, decît opere literare, dacă n-ar fi fost servite de o erudiție fenomenală și de o memorie cu totul excepțională. Curiozitatea nepotolită de a ști și de a înțelege, precum și aspra disciplină deprinsă la Școala de înalte studii și munca cea mai intensă l-au ținut în contact permanent cu mărturia istorică, și aceasta a dat viață și valoare operei sale istorice.

De asemenea, și prejudecata boierească — tot ce era patriotic, distins și nobil era boieresc —, și concepțiile naționaliste, de care a fost stăpînit toată viața, au limitat gîndirea lui N. Iorga, dar nu i-au paralizat elanul spre idealurile de dreptate socială. El a ignorat lupta de clasă și n-a avut decît cuvinte de reprobare pentru revoluție. Ultimul său curs din 1940 despre dezvoltarea imperialismului nu face decît să demonstreze rolul nefast al revoluțiilor. Dar declarațiile de principiu ale lui N. Iorga, care de multe ori ne ating neplăcut, nu trebuie luate în sens absolut. În fața faptelor concrete, N. Iorga a fost uman, progresist și drept, fără să se sinchisească de teoriile sale abstracte. Iată, de pildă, o frază caracteristică în această privință. Boierii pînă în secolul al XIX-lea „au fost tot oameni care au simțit pentru țară și neam. De boieri ca aceștia sîntem doritori și astăzi : *ei au lucrat pentru sfărîmarea clasei lor*". În timpul răscoalei din

www.dacoromanica.ro

1907, pe care o explica prin lipsa de şcoli la sate şi prin exploatarea arendaşilor evrei „fără cruţare de pămînt şi fără milă de oameni", el a avut totuşi atitudinea cea mai curajoasă şi cuvintele cele mai calde pentru „robii albi ai pămîntului". El a înfierat ca ucigaş al fratelui său pe soldatul care ar fi tras în ţăranii răsculaţi şi cu nemărginită indignare a aruncat blestemul asupra „unei întregi clase parazitare" care a ordonat măcelul de la Botoşani.

Prejudecata boierească nu l-a împiedicat la Iaşi să pledeze pentru împămîntenirea ţăranilor. Lui Ionel Brătianu, care-şi justifica refuzul de a realiza reforma agrară prin faptul că „avea şi conservatori în guvern" şi că „se vor răscula proprietarii", N. Iorga i-a răspuns : „Cum ai împuşcat pe ţărani pentru proprietari, vei împuşca atunci şi pe proprietari pentru ţărani".

★

Printr-o muncă uriaşă şi neistovită de o jumătate de secol, N. Iorga a schimbat radical perspectivele istoriei româneşti. Nenumăratele sale studii, monografii şi sinteze şi imensul material documentar strîns de el au reînnoit toate aspectele ştiinţei istorice şi au constituit temelia solidă de la care am pornit noi toţi aceia care i-am urmat. Această operă uriaşă e legată de o idee centrală care o însufleţeşte şi pentru apărarea căreia şi-a dat viaţa : e viziunea unitară a neamului românesc de pretutindeni şi credinţa nezdruncinată în mîntuirea ei. „Ideea unităţii naţionale m-a preocupat toată viaţa — spunea el — pe un timp cînd ea era socotită o nebunie". Pînă în ultimele clipe ale vieţii, împotriva tuturor împrejurărilor care păreau a conspira pentru a ne strivi, credinţa lui N. Iorga în viitorul patriei sale, pe care o identificase cu soarta civilizaţiei, n-a putut fi clintită.

Nici după ce Polonia a fost zdrobită, Danemarca şi Norvegia invadate, Belgia, Olanda şi Franţa însăşi doborîte, N. Iorga nu şi-a pierdut credinţa în biruinţa finală, „în minunea din urmă, hotărîtoare, a lumii libere". El a continuat să propovăduiască credinţa că „eroismul nemuritor al popoarelor", rezistenţa neînfrîntă a maselor populare vor învinge superioritatea mecanicii militare.

Urmărind desfăşurarea războiului de la cotropirea Poloniei pînă la capitularea Franţei, cînd atîţia credeau că ceasul tuturor celorlalţi a sunat şi nu mai vedeau altă scăpare decît plecarea gîtului sub jugul hitlerist, N. Iorga îşi proclamă şi mai puternic credinţa în forţa biruitoare a civilizaţiei asupra barbariei blindate. „Eu nu pot crede că viaţa însăşi, în ce are mai sfînt, nu se va ridica o dată cu o putere superioară tuturor mecanicilor, contra acestor odioase perspective".

Minunea în care N. Iorga n-a încetat să creadă s-a înfăptuit. Eroismul nemuritor al maselor a zdrobit maşina de război hitleristă, şi România a fost salvată. De aceea la prinosul nostru de admiraţie pentru imensa sa operă ştiinţifică adăugăm omagiul recunoştinţei noastre fierbinţi pentru mesajul de încredere în rezistenţa indefectibilă a forţelor populare şi în biruinţa finală a dreptăţii şi civilizaţiei.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ŞI AUTOHTONII *

DE

acad. C. DAICOVICIU

Afirmaţia de pe buzele tuturor şi convingerea unanimă a oamenilor de cultură — români sau străini — că Nicolae Iorga a fost un mare istoric a devenit aproape o axiomă pe măsură ce s-au scurs anii de la tragica moarte a savantului şi omului de aleasă cultură care a fost. Uneori aprig şi de multe ori pe nedrept atacat, atît cît a trăit, nu numai de adversarii pe tărîmul politicii, ci şi de confraţii întru cercetarea trecutului, Nicolae Iorga s-a impus parcă din ce în ce mai mult după moarte şi, aş spune, *dincolo de moarte*, prin opera sa. Pioasa comemorare care prilejuieşte atîtor istorici articole şi studii de evocare a imensei opere iorgiene va servi, desigur, la o justă şi obiectivă apreciere a activităţii de cercetare istorică a ilustrului dispărut.

Căci, să nu uităm, a fi un mare istoric nu înseamnă a fi un istoric infailibil. Într-un domeniu atît de diferit de al ştiinţelor experimentale, într-o disciplină ştiinţifică supusă, de descoperirea a noi şi noi date pe care pămîntul sau arhivele le păstraseră cu gelozie de-a lungul veacurilor, unor continui şi adesea radicale schimbări de interpretare, greşelile sînt fireşti şi inevitabile. Ideea infailibilităţii e opusă însăşi noţiunii de savant, de om de ştiinţă. Şi cred că stima pentru un om de ştiinţă nu înseamnă aprobare oarbă, preţuirea nu înseamnă acceptare fără rezerve, admiraţia nu înseamnă adulaţie. Ca orice savant, istoricul trebuie judecat şi apreciat în raport cu epoca lui, aşadar *istoric*.

Asemenea consideraţii îmi sînt deosebit de vii în minte acum, cînd încerc să schiţez aportul lui Nicolae Iorga pe tărîmul mai restrîns al istoriei autohtonilor geto-daci ai meleagurilor noastre. Tratarea de către el a acestor probleme în diferite lucrări şi mai cu seamă în cele două părţi ale

---

* Comunicare revăzută ţinută în şedinţa comemorativă a Academiei Republicii Socialiste România, consacrată împlinirii a 25 de ani de la asasinarea lui Nicolae Iorga.

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1227–1231, 1965.

www.dacoromanica.ro

primului volum din *Istoria românilor* [1] reprezintă o manifestare a poli-istorismului său. Nu mărturiseşte el singur în prefaţă că simte „nevoie de o îndreptăţire pentru publicarea acestor volume care-mi cer o sforţare puţin obişnuită şi o desfacere din ocupaţii la care ţineam, o părăsire a unor subiecte care mă interesează, mă pasionează chiar de multă vreme"? [2]. Nu spune el răspicat că primele două volume sînt cu totul noi? [3]. Îmi dau foarte bine seama ce efort şi ce îndrăzneală a cerut abordarea unui întreg şi complex capitol din istoria patriei, ce uriaşă muncă de informare (şi informaţia lui N. Iorga se dovedeşte a fi nu numai multilaterală, ci şi extrem de bogată), din domenii de strictă specialitate (arheologie, lingvistică indo-europeană etc.), a fost necesară pentru ca părţile închinate strămoşilor daci să poată fi elaborate.

Ezitări, erori în stabilirea sau interpretarea anumitor evenimente sau amănunte nu pot să nu se găsească în aceste condiţii. Contrarul ar fi de mirare. Dar oare aceste aspecte sînt cele mai importante? Natural, specialistul trebuie să ţină seama şi de ele, şi eu însumi le-am relevat într-o lucrare de acum vreo 15 ani. E clar însă că pentru judecata durabilă a posterităţii trag mai mult în cumpănă ideile fundamentale exprimate de istoric, idei ce, deşi rareori pot rămîne *exact* în forma în care au fost expuse, îndeamnă la cercetare şi aprofundare, ba chiar domină o orientare a cercetărilor. Şi în această privinţă, capitolele închinate de Nicolae Iorga autohtonilor geto-daci, adică unor probleme care nu se încadrau în specialitatea strictă a marelui istoric, sînt mănoase.

Ni se pare că mulţimea paginilor tratînd istoria strămoşilor daci sînt dominate, la Nicolae Iorga, de două idei principale: ideea unităţii, a unităţii complexe, care leagă nu numai străvechile populaţii de pe teritoriul actual al României, ci care le apropie pe acestea de neamurile şi seminţiile de primprejur, şi ideea sintezelor istorice care au făcut din neamul dacilor şi din civilizaţia lor ceea ce au şi fost, în realitate, acest popor şi cultură geto-dace. Sînt, fără discuţie, idei fecunde, şi dacă forma în care au fost exprimate ele acum aproape 30 de ani ni se poate părea susceptibilă de îmbunătăţire, putem fără grijă să subscriem *la fondul* lor. Descoperirile arheologilor au dovedit că unitatea „strămoşilor comuni, traci şi iliri", de care vorbeşte N. Iorga [4], e o *realitate*. La fel, nimeni nu se gîndeşte astăzi să nege că meleagurile noastre au fost în antichitate o regiune de influenţe necontenite, ba uneori chiar un ţinut de drumuri pe care se vîntură neamurile [5]. Exercitarea atîtor înrîuriri — venite din deosebite direcţii şi în deosebite timpuri — a dus la sinteze rodnice de cultură materială şi spirituală, ba chiar etnice. E ceea ce, desigur, vrea să sublinieze Nicolae Iorga, deşi, poate, cu o carenţă de nuanţare, atunci cînd spune că dacii sînt o triplă sinteză: de agatîrşi, de traci şi de iliri. Adoptarea

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, I[1] (*Strămoşii înainte de romani*), Bucureşti, 1936 şi I[2] (*Sigiliul Romei*), Bucureşti, 1936.
[2] *Istoria românilor*, I[1], p. 3.
[3] *Ibidem*, p. 5.
[4] *Ibidem*, p. 13.
[5] *Ibidem*, p. 12.

www.dacoromanica.ro

şi topirea elementelor străine scitice, tracice, ilirice (ca şi a altora, de altfel) în cultura materială creată de geniul popular geto-dac a putut fi arheologic demonstrată; pe plan etnic, iarăşi e neîndoielnic că daco-geţii i-au asimilat pe aceia care s-au statornicit pe meleagurile lor, formînd enclave ca cea scitică sau traco-scitică din valea Mureşului mijlociu şi a Tîrnavelor, ori cea celtică din Transilvania şi Oltenia.

Ideile sale fundamentale — a unităţii şi a sintezei — îl determină pe Nicolae Iorga să lărgească pînă la dimensiunile unei istorii vechi balcanice sau sud-est-europene capitolele consacrate trecutului îndepărtat al poporului nostru. Privirea sa scrutează şi scrisul său exprimă, adesea foarte lapidar, aspectele cele mai variate. În cîteva cuvinte, el caracterizează, de exemplu, peisajul geografic al acestei antice istorii : „În mijloc o cetăţuie puternică, dar, pe alocuri, ca în Muntenia, cu pasuri uşoare de trecut, ajutînd legăturile, iar sub coroana rotundă a piscurilor, o a doua, de rodnică, dar bine apărată podgorie, loc de retragere la nevoie, centru de radiere în vremurile bune" [6]. În acest peisaj, daco-geţii sînt o populaţie statornică, caracterul general al civilizaţiei lor fiind „aşezarea . . ., opusă rătăcirii" altor seminţii [7]. Ca toţi tracii, ei sînt băştinaşi : „Autohtonia, legătura cu pămîntul pe care-l ocupă şi azi, prin urmaşii lor, a tracilor... nu poate fi tăgăduită" [8]. Cuvintele „prin urmaşii lor" sugerează ideea continuităţii, căreia istoricul îi închină multe pasaje. După ce afirmă [9] că „nu e, la drept vorbind, decît o singură naţie la baza întregului romanism oriental : daco-geţii", istoricul semnalează elemente doveditoare ale continuităţii în construirea caselor, în costumul popular, în hidronimie [10].

Evident, subliniind autohtonismul şi continuitatea elementului dacogetic, Nicolae Iorga e departe de a preconiza izolarea sau închistarea acestui element. Am văzut mai sus că el definea ţinuturile lor ca o regiune de necontenite influenţe. Capitole ca *Sinteza scitică*, *Sinteza balcanică*, *Strecurarea scită*, *Celtii în Balcani şi la Dunăre*, *Ilirii şi încercările lor de sinteză*, *Sinteza greco-macedoneană*, *Sinteza pontică* nu fac decît să dovedească grija pe care istoricul o pune în explorarea tuturor influenţelor exercitate asupra populaţiei autohtone. Pe bună dreptate — şi acest lucru l-au dovedit în chip peremptoriu abia recent cercetările arheologice din zona extracarpatică — Nicolae Iorga sublinia rolul cetăţilor elene ca Histria, Callatis şi Tomis ; în sugestive fraze, el vorbeşte despre „marea influenţă plăsmuitoare" a acestor *poleis* (şi cuvîntul „plăsmuitoare" ni se pare deosebit de nimerit dacă ne gîndim la profunda înrîurire pe care tehnica grecească a avut-o asupra geţilor din Dobrogea, sudul Moldovei şi cîmpia munteană), despre influenţa lor „aşa de activă şi trezitoare de energii" [11]. Dar istoricul nu uită că rolul civilizator, progresist al coloniilor elene e inseparabil legat de un proces de exploatare a localnicilor : e ideea pe care ne-o imprimă

[6] *Istoria românilor*, I[1] p. 10.
[7] *Ibidem*, p. 62.
[8] *Ibidem*, p. 120.
[9] *Ibidem*, p. 16.
[10] *Ibidem*, p. 65, 89, 95.
[11] *Ibidem*, p. 153 şi 154.

www.dacoromanica.ro

atunci cînd afirmă că „lumea mediteraneană cucerește pe aceea a interiorului exploatat" [12].

În antichitatea clasică, ultima influență hotărîtoare care se manifestă asupra pămîntului și locuitorilor Daciei e cea romană. Nicolae Iorga își dă seama de întreaga ei importanță (nu vom insista, însă, căci tema aparține altui articol comemorativ) și de marea ei vechime : nu degeaba chiar și epopeea lui Burebista e inclusă în acea parte a volumului I care e intitulată *Sigiliul Romei*. S-ar putea obiecta, e drept, că istoricul exagerează intensitatea acestei înrîuriri anterioare cuceririi traiane ; mai importantă mi se pare însă viziunea justă a realităților istorice cuprinsă în următoarea caracterizare a esenței romanității din Dacia : „Fără strecurarea elementelor populare romane în vest... și fără încununarea prin cucerirea lui Traian peste fluviu a acestei pătrunderi necontenite, noua formă de civilizație ar fi fost getă, cum a fost germană aceea a Europei centrale. Apusul, adînc străbătut de romanismul panonian, iliric, moesic, i-a dat, dimpotrivă, forma latină" [13].

Insistînd asupra cîtorva idei mai generale cuprinse în preocupările lui Nicolae Iorga în legătură cu daco-geții, n-aș vrea să se creadă că în problemele de detaliu reușita istoricului a fost mai mică. Desigur, acolo punctele de vedere controversate, susceptibile de alte interpretări, de precizări sau de corijări sînt mai numeroase. Dar trebuie relevat faptul că adesea, în chestiuni de amănunt privind mai cu seamă epoca lui Burebista-Decebal, Nicolae Iorga dă dovadă de o penetrantă clarviziune și de un ascuțit și salutar simț critic. Cu deplină dreptate vede el, de exemplu, în zvonul unei proiectate încuscriri între Octavianus și regele dac Cotyso doar o calomnie a adversarilor triumvirului, legați de partida lui M. Antonius [14]. La fel, aș putea atrage atenția asupra fericitei definiri a politicii dacilor dintre Burebista și Decebal (adică după moartea lui Burebista și înainte de venirea pe tron a ultimului rege dac) ca tinzînd să mențină frontul dunărean după ce, prin pierderea Dobrogei, fuseseră obligați să-l abandoneze pe cel pontic [15]. N. Iorga își dă seama că iazygii au fost, probabil, colonizați în cîmpia Tisei chiar de romani, doritori de a pune o stavilă între daci și provincia pannonică [16] ; intuiește folosirea de către daci a scrisului (intuiție strălucit confirmată de recente descoperiri arheologice la Grădiștea Muncelului) și cunoașterea de către Decebal și anturajul său a limbii latine [17]. Cu un simț sigur al realităților istorice, el opiniază pentru localizarea anticei Tapae în Banat [18] și manifestă mult și îndreptățit scepticism față de valoarea documentară exactă a Columnei lui Traian : „Tot ce s-a adus în vremea noastră — zice el — pînă la tăgăduirile curajoase de dăunăzi ale unui Petersen nu face decît să clădească zadarnice conjecturi istorice și militare pe o simplă serie de tablouri reprezentative, simbolice" [19].

[12] *Istoria românilor*, I[1] p. 189.
[13] *Ibidem*, p. 78.
[14] *Istoria românilor*, I[2], p. 45.
[15] *Ibidem*, p. 46.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, p. 108.
[18] *Ibidem*, p. 113.
[19] *Ibidem*, p. 146.

www.dacoromanica.ro

Justă mi se pare, apoi, aprecierea pe care Nicolae Iorga o dă politicii dunărene a lui Domiţian şi rezultatelor ei. Istoricul român e departe de a vedea în ele un insucces. El subliniază că, prin tratatul de pace din anul 89 e.n., o parte din pămîntul Daciei devenise „teren roman", că Domiţian crease pentru viitoarea cucerire traiană solide capete de pod în stînga Dunării [20]. Sensul tratatului de pace el îl vede fără deformarea pe care criticile acerbe şi părtinitoare a căror ţintă fusese în istoriografia antică ultimul dintre Flavii au provocat-o chiar în mintea istoricilor moderni. Pacea din 89 nu e „o dovadă a laşităţii unui împărat bătut în chip ruşinos", ci o mărturie a victoriei sale ; căci Decebal devine client al Romei şi meşterii ce-i sînt puşi la dispoziţie de imperiu „fortifică pămîntul unui rege intrat în clientela romană, pe care împăratul înţelege a-l întrebuinţa contra sarmaţilor şi germanilor rămaşi duşmani" [21].

Poetice pagini scrie Nicolae Iorga despre şederea lui Ovidiu la Tomis şi despre înfăţişarea pe care ţara locuită de geţi o ia în ochii inconsolabilului exilat. Viguroase sînt şi pasajele închinate descrierii războaielor dacice ale lui Traian. Nu insist însă asupra lor, părîndu-mi-se mai vrednică de remarcat caracterizarea pe care istoricul o face lui Decebal, statului său şi politicii sale.

Cu drept cuvînt vede Nicolae Iorga pericolul pe care Dacia liberă îl prezenta pentru hotarele Imperiului roman nu atît în forţa Daciei însăşi, cît în „noua legătură între barbari" pe care regatul lui Decebal era pe cale s-o închege. Decebal nu este un simplu conducător al unui stat ; el „apare... ca şeful unei confederaţii, ca *exponentul întregii barbarii libere*", şi în anul 101 e.n. „lui Traian trebuie să-i fi părut favorabil momentul în care dintr-o singură lovitură ar putea s-o dărîme sau să şi-o supuie". Dar prin gradul înalt de civilizaţie materială şi spirituală la care se ridicaseră dacii, Decebal, exponentul „barbariei libere", e mai mult decît un „barbar" ; situaţia lui e „a unui mijlocitor între adevărata barbarie şi cultura greco-romană" [22]. În aceste din urmă cuvinte e conţinută, în germene şi, natural, altfel formulată, noţiunea statelor de la periferia lumii sclavagiste clasice, elene şi romane, asupra căreia s-a insistat atîta în istoriografia din ultima vreme.

Rîndurile de faţă nu vor să fie o analiză sistematică a vederilor lui Nicolae Iorga în domeniul istoriei antice a patriei noastre, ci doar o evocare a ideilor celor mai importante şi mai rodnice ale marelui istoric dispărut. Multe din ele, după cum s-a văzut, îndeamnă la cercetare şi aprofundare ; unele simt nevoia de completări şi îndreptări pe baza cercetărilor mai noi ; se găsesc şi dintre acelea care pot fi combătute sau pe care noile date ale ştiinţei le-au infirmat. Dar, în definitiv, ce soartă mai bună poate avea un istoric decît aceea de a-i obliga şi pe cei care vor să-l întregească, şi pe cei care vor să-l combată să se apropie, mai mult decît el însuşi, de adevăr ?

Aşa cred că-i putem aduce acestui gigant al istoriografiei noastre cel mai nefăţărit omagiu şi cea mai proaspătă cunună de laur.

---

[20] *Istoria românilor*, I² p. 115 şi 117.
[21] *Ibidem*, p. 115.
[22] *Ibidem*, p. 102, 107 şi 109.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

N. IORGA ŞI PROBLEMA ROMANITĂŢII ORIENTALE

DE

acad. EM. CONDURACHI

În monumentala operă a lui N. Iorga, a cărui viziune istorică cuprinde întreaga umanitate, Romania orientală şi mai cu seamă dunăreană constituie una dintre ideile fundamentale, idee fecundă între toate, preocupîndu-l pe N. Iorga de-a lungul întregii sale vieţi, idee pe care a studiat-o în cele mai mici amănunte, pe care a considerat-o din cele mai diferite puncte de vedere, pentru a ajunge la o concluzie pe care cercetările istorice şi arheologice actuale au confirmat-o de multe ori.

Nu e, aşadar, de prisos să reluăm şirul ideilor sale, pentru a lămuri mai bine nu numai opinia sa în această privinţă, ci şi pentru a sublinia însemnătatea istorică a acestei realităţi vii pe care au constituit-o, începînd din secolul al IV-lea e.n., grupurile regionale ale populaţiei romanizate, asupra cărora se exercita tot mai mult presiunea triburilor în migraţie.

Romanizarea tracilor şi geto-dacilor constituie primul act de importanţă istorică generală care avea să determine, pentru multă vreme, destinul istoric al populaţiilor locuind pe cele două maluri ale Dunării. În aceeaşi măsură cu prezenţa diferitelor legiuni şi cohorte romane, în aceeaşi măsură cu monumentele greco-romane ale epocii imperiale, romanizarea regiunii dintre Balcani şi Dunăre poate şi trebuie să fie studiată mai cu seamă prin intermediul întemeierii de oraşe şi a dinamicii dezvoltării acestora. Din acest punct de vedere, situaţia Moesiei e caracteristică. Deşi integrată în Imperiul roman în vremea lui Claudius, în 45 e.n., Moesia a înfăptuit în această direcţie progrese puţin însemnate. Explicaţia se află, desigur, în faptul că imperiul a avut de rezolvat numeroase alte probleme în cadrul celei de-a doua jumătăţi a secolului I e.n. Intensa activitate a unui guvernator de talia lui T. Plautius Aelianus în vremea lui Nero ar fi fost în măsură să depăşească dificultăţile momentane şi să dea un impuls procesului de urbanizare în regiunea balcano-danubiană dacă aceasta ar fi fost cu putinţă în cadrul general al politicii sale. Deabia după ce Traian a realizat cucerirea Daciei în 106 şi transformarea

www.dacoromanica.ro

acesteia în provincie romană, dinamica urbanizării — deci şi cea a romanizării acestei noi provincii balcanice — şi-a atins ritmul său propriu. Procesul de romanizare, o dată declanşat, a luat şi în această regiune periferică un avînt care nu avea să înceteze decît o dată cu sfîrşitul epocii imperiale. Mai mult decît atît, putem afirma că viaţa cetăţilor romane stabilite pe malul drept al Dunării cunoaşte un nou avînt, cu toată criza temporară a secolului al III-lea, chiar şi după strămutarea armatei şi administraţiei romane, care au părăsit Dacia în 271 e.n.; oraşele au contribuit astfel într-un mod esenţial la continuarea şi la accelerarea procesului de romanizare a daco-romanilor rămaşi la nord de Dunăre. Numai aşa se explică faptul că formarea poporului şi a limbii române continuă fără întrerupere la nordul Dunării între secolele al III-lea şi al VII-lea e.n., în plină epocă a migraţiunilor; numai aşa se explică faptul că, în pofida condiţiilor deosebit de dificile pe care această populaţie le-a avut de înfruntat mai multe secole de-a rîndul, ea a reuşit să-şi desăvîrşească fizionomia spirituală şi caracterul specific, cu o limbă neolatină, înainte de sosirea şi stabilirea triburilor slave, mult mai puţin avansate. De altminteri aceasta este şi singura explicaţie a unui fapt extrem de semnificativ, şi anume că limba bulgară e singura limbă slavă puternic influenţată de elementul traco-roman sud-dunărean. Toponimia sud-dunăreană, precum şi morfologia limbii bulgare, oferă dovezi elocvente în acest sens.

Romanizarea acestei regiuni, care, după Traian, se întindea de la Balcani la Carpaţii nordici, a continuat, aşadar, să joace un rol extrem de însemnat şi după părăsirea Daciei şi atacurile barbare care s-au succedat aici.

De la bun început, N. Iorga s-a străduit să demonstreze cît de fragil şi de antiistoric era punctul de vedere după care singure triburile barbare, instalate din secolul al III-lea pe pămîntul imperiului, mai întîi la nordul Dunării, apoi în sudul fluviului, ar fi constituit baza etnică, socială şi culturală a noilor formaţiuni politice care anunţau deja evul mediu. Comparaţia cu Europa occidentală, a cărei situaţie era şi ea încadrată într-o schemă a cărei inconsistenţă a fost demonstrată de atunci de mulţi istorici, a fost şi ea respinsă cu diferite argumente de istoricul nostru, care cunoştea mai bine decît oricare altul viaţa provinciilor balcanice ale Imperiului bizantin. În această ordine de idei, el avea predecesori iluştri, dintre care Fustel de Coulanges a fost unul dintre cei mai reprezentativi. Într-adevăr, autorul *Cetăţii antice* a demonstrat cu mărturii incontestabile cît de profunde erau rădăcinile societăţii şi tradiţiei romane în ţinuturile care, cîteva secole mai tîrziu, aveau să constituie nucleul regatelor germanice ale Galiei, Italiei şi Spaniei. Sărăcia izvoarelor istorice referitoare la regiunea balcano-dunăreană nu l-a împiedicat pe N. Iorga să precizeze modul în care, în condiţii fără doar şi poate diferite, s-a comportat populaţia romanizată din sud-estul european faţă de triburile care, o dată cu secolul al III-lea, s-au năpustit dincolo de *limes*-ul imperial. Trebuie să subliniem înainte de toate sagacitatea unită cu prudenţa cu care N. Iorga utilizează, atît în studiile sale speciale cît şi în marile sale sinteze, argumentele de ordin istoric, epigrafic şi mai cu seamă lingvistic, prin intermediul cărora imaginea unei societăţi puternic organizate în

www.dacoromanica.ro

cursul a mai mult de şapte secole de prezenţă romană în Balcani capătă un contur şi tonalităţi mai mult decît sugestive. La fel ca în Occident, dar în alte circumstanţe istorice, oraşele şi satele romane din sud-estul european au izbutit, pînă la un moment dat măcar, să străbată vicisitudini politice care deseori luau forma unor dezastre militare. Faptul însuşi că această populaţie romanizată a asimilat grupuri etnice numeroase de altă origine trebuie să fie considerat ca un semn evident nu numai al prezenţei ei, ci şi al unei deosebite capacităţi politice şi culturale. Constituirea la nord de Dunăre, în condiţii uneori obscure, a poporului şi limbii române, al căror caracter neolatin nu se mai cere subliniat, nu poate fi înţeleasă dacă am uita prezenţa şi tradiţia romană, întărite chiar — şi N. Iorga a subliniat întotdeauna acest fapt în aparenţă straniu — prin dificultăţile situaţiei politice care închegau şi mai mult solidaritatea bazată pe o limbă şi o ideologie comune. Mai bine cunoscute, grupurile neolatine sud-dunărene se dovedesc îndeajuns de tenace pentru a da naştere macedoromânilor, dalmaţilor şi istroromânilor.

Lumea romană sau romanizată a Sud-estului european, tîrîtă în vîrtejul care a întovărăşit dezastrul imperiului şi instalarea triburilor în migraţiune, apare în studiile lui N. Iorga cu luminile şi umbrele sale, ieşind în evidenţă dintr-un context istoric destul de colorat. Vom încerca în paginile ce urmează să reluăm argumentarea istoricului în acest domeniu, adăugînd unele puncte de vedere sau unele amănunte apărute în urma cercetărilor efectuate după tragica sa dispariţie.

Nu din pricina vreunei idei preconcepute nu acordă el o prea mare însemnătate mărturiilor istorice referitoare la prezenţa triburilor germanice la sud de Dunăre. Tribulaţiile lor prin Balcani îi erau cunoscute în cele mai mici amănunte. Cu toate acestea şi în pofida frecvenţei ştirilor istorice cu privire la mişcările lor, la izbucnirile lor ostile, aceste triburi nu au lăsat urme durabile în această regiune în întregime romanizată la acea dată. Dimpotrivă, Iorga insistă îndeajuns asupra prezenţelor gotice pe teritoriul fostei Dacii şi a regiunilor romanizate depinzînd de aceasta. Concluzia pe care o trage din studiul atent al izvoarelor istorice care amintesc trecerea sau prezenţa goţilor pe teritoriul pe care îl numeşte Romania danubiană este, mai înainte de toate, cea a unei coexistenţe. Alături de Romania trebuie să se ia în consideraţie şi existenţa unei Gothia la nord de Dunăre. Ea nu constituie însă, după N. Iorga, nici o formaţiune independentă, nici o realitate etnică predominantă. Fără îndoială, legăturile cu imperiul au fost, mai cu seamă între 271 şi 300, destul de slabe. Slabe în sensul că imperiul, care trecea prin cea mai gravă criză pe care o cunoscuse vreodată, nu mai era capabil să-şi impună triburilor germanice voinţa, cărora fosta Dacie le fusese concedată. Dar, chiar şi în acest moment, imperiul îi considera pe goţii sau pe gepizii aşezaţi la nordul Dunării ca fiind federaţi. În această calitate primeau ei subsidiile ale căror urme concrete ni le relevă descoperirile monetare. Aceste legături s-au întărit începînd cu epoca lui Constantin, pentru care apărarea *limes*-ului danubian era întovărăşită de o recucerire de teritorii la nordul Dunării. Cîteva capete de pod, reconstituite la Drobeta, la Sucidava, ori construite la Constantiniana Daphne, în cîmpia munteană, marchează prima etapă

www.dacoromanica.ro

a unei politici imperiale care avea să-şi dea roadele măcar pînă la mijlocul secolului al V-lea. De-abia invazia hunică avea să distrugă acest sistem de apărare, graţie căreia Romania orientală fusese întărită în însăşi temeliile ei.

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani au confirmat în întregime ideile lui N. Iorga cu privire la viaţa — modestă, fără îndoială, dar profund legată de pămîntul natal — a populaţiei romanizate rămase în Dacia şi în provinciile extracarpatice după plecarea armatei şi administraţiei romane. La adăpostul zidurilor cîtorva oraşe — Ulpia Traiana, Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum, Ampelum — şi mai ales în numeroasele sate fortificate de la nordul şi sudul Carpaţilor, populaţia romanizată a continuat să trăiască în condiţii, desigur, tot mai modeste. Uneltele şi ceramica romană, ca şi ritualul funerar de tradiţie provincială romană, descoperite în mai mult de 50 de localităţi din Transilvania (Biertan, Lechinţa de Mureş, Cristeşti, Dej etc.), sînt categorice în acest sens. Aşa se explică faptul că o cultură considerată mai înainte ca gotică (Sîntana de Mureş — Cerneahov) s-a dovedit a fi, în urma unui examen mai atent, o civilizaţie eclectică formată de elemente etnice diverse, în rîndul cărora elementul daco-roman nu lipsea.

O descoperire efectuată la Spanţov, în cîmpia munteană, dovedeşte coexistenţa goţilor şi daco-romanilor, care, împrumutînd unele forme ale culturii materiale a triburilor barbare, păstrau cu tenacitate elementele lor specifice. Pentru a încheia acest şir de detalii, adăugăm că descoperirile din spaţiul carpato-dunărean ne permit să vedem în ce mod cultura populaţiei dacoromane a constituit o parte integrantă a acestui complex, considerat cîndva pe nedrept ca exclusiv gotic. Studii mai noi schiţează de asemenea efectele penetraţiei gotice în sudul Moldovei, unde încă din epoca romană se constituie un grup dacic puternic romanizat. Descoperiri la fel de importante în Muntenia, la Ipoteşti-Cîndeşti, Ciurelu, dovedesc tenacitatea acestei populaţii dacoromanizate la nord de Dunăre în secolul al V-lea. Aceasta explică de altminteri unitatea lingvistică a limbii române vechi, care s-a format ca limbă neolatină tocmai în acest timp, de vreme ce contactul cu idiomurile slave, care are loc la sfîrşitul secolului al VI-lea, nu-i modifică cu nimic nici structura morfologică, nici sintaxa.

Pe bună dreptate, aşadar, subliniase cu atîta vigoare N. Iorga atît ruralizarea populaţiei daco-romane, cît şi unitatea pe care le reflectă formarea limbii române. Istoricul scoate în evidenţă trăsăturile ei fundamentale. Domeniile cele mai importante ale vieţii economice — agricultura şi păstoritul — îşi păstrează caracterul fundamental latin. Viaţa socială, constituită în condiţiile specifice ale unei provincii părăsite, poartă aceeaşi amprentă. Comunitatea rurală este un *fossatum* (sat), oamenii în vîrstă sînt *veterani* (bătrîni). Ideologia creştină rămîne latină : *basilica* devine biserică, *crux* cruce, zilele săptămînii îşi păstrează numele latin. Pînă şi organizarea obştilor societăţii dovedeşte această permanenţă romană, pe care N. Iorga a subliniat-o în toate cercetările sale. El e astfel adus să precizeze unele detalii menţionate de texte, cum ar fi *Viaţa lui Ulfila*, scrisă de Auxentius, episcop de Durostorum, care, încă din secolul

www.dacoromanica.ro

al IV-lea, distingea Romania danubiană de *barbaricum*. Aceste detalii sînt cu atît mai interesante cu cît Iorga le raportează la alte evenimente şi la alte locuri asemănătoare : *Viaţa sf. Severinus* descrie cetăţile din Noricum apărate de căpeteniile creştine împotriva germanilor care treceau sau se aşezau temporar pe acele meleaguri. Un Vitelianus din Zaldapa, pe Dunăre, se ridică în fruntea populaţiei romane şi a barbarilor împotriva stăpînirii bizantine. Slăbirea puterii romane făcea necesară constituirea unei autorităţi locale, care va fi încă de pe acum nucleul unei serii de formaţiuni politice locale, a căror însemnătate pentru continuitatea şi dezvoltarea Romaniei — sau mai degrabă a Romaniilor dunărene — a fost pusă în lumină de către istoricul nostru.

Noua ofensivă imperială din vremea lui Iustinian întăreşte mai mult această permanenţă. N. Iorga a stăruit în a releva consecinţele politice ale acestei *reconquista*, care avea să asigure dominaţiei romane în sud-estul european puncte de sprijin de o importanţă excepţională. Oraşele sînt reclădite. Fortăreţele romane însărcinate cu apărarea Dunării se refac graţie acestui efort, Moesia şi Tracia redevin centre strategice la adăpostul cărora populaţia romanizată sau elenizată cunoaşte un ultim avînt. Cît de justă este interpretarea acestei ofensive iustiniene de către N. Iorga, cît de mare a fost avîntul oraşelor şi al satelor din regiunea balcanică şi pontică ne-o dovedesc cu prisosinţă recentele săpături şi cercetări arheologice. Săpăturile iugoslave de la Iustiniana Prima, săpăturile bulgare de la Novae, Abrittus şi Durostorum, cercetările româneşti de la Histria, Tomis şi Callatis relevă imaginea unei vieţi urbane înfloritoare, cu palate magnifice, case de comerţ, basilici administrative, biserici de proporţii monumentale. Toate aceste descoperiri ne obligă să reconsiderăm viziunea prea schematică a unei epoci de iremediabilă decadenţă. Satele sînt mai dense ca oricînd. Ceramica romano-bizantină, uneltele, bijuteriile şi monedele dovedesc în mod strălucit măsura în care această renaştere iustiniană a fost fecundă şi în domeniul rural. Fără doar şi poate, N. Iorga n-a uitat niciodată umbrele imaginii pe care Procopius dorea s-o transmită spre gloria stăpînului său. Realitatea vie, aşa cum apare ea din săpături, confirmă totuşi punctul de vedere al istoricului nostru, după care politica primului *basileus* bizantin a dus pînă la ultimele sale consecinţe modul de viaţă roman şi conştiinţa apartenenţei la romanitate. Influenţa exercitată de către civilizaţia romană, mai vie ca oricînd în sud-estul Europei, asupra triburilor, în marea lor majoritate slave, aşezate la sud de Dunăre înspre sfîrşitul secolului al VI-lea a fost imensă. Numai datorită acestei influenţe noii veniţi au putut să-şi modifice modul de viaţă, să-şi îmbogăţească tehnica şi repertoriul decorativ. Contactul, coexistenţa, în sfîrşit civilizaţia acestor grupuri de populaţii au fost în ultima vreme studiate în condiţii de cercetare superioare faţă de vremea cînd a scris N. Iorga studii despre romanitatea balcanică în secolul al VI-lea. Dar cadrul general în care avea să se petreacă această simbioză, ca şi procesul de interpenetraţie care avea să modifice fundamental tabloul etnic şi politic al Balcanilor după stabilirea slavilor, a fost schiţat cu o mînă de maestru de către cel care cunoştea mai bine decît orice alt istoric istoria politică şi culturală a elementelor ce se confruntau. El s-a

www.dacoromanica.ro

ridicat mai cu seamă împotriva ideii false, antiistorice, după care slavii ar fi găsit aşa-zisul vid în Sciţia Mică şi în Moesia. Să ne fie îngăduit să amintim în această privinţă un amănunt extrem de sugestiv : numele actualului sat Camena din Dobrogea nu e decît traducerea slavă a numelui latin Petra, atestat de o inscripţie găsită pe loc. Limba bulgară poartă şi ea amprenta unei componenţe latine, aport al populaţiei traco-romanizată, care ajunsese tocmai atunci la gradul cel mai înalt al unităţii sale politice şi ideologice, graţie efortului lui Iustinian şi răspîndirii creştinismului oriental. Consideraţi în mod abuziv ca ajungînd şi stabilindu-se într-o regiune epuizată şi lipsită de vechii ei locuitori, slavii organizaţi în comunităţi rurale nu au înlocuit, în fapt, niciodată, la începuturile istoriei lor balcanice, nici conştiinţa romană a populaţiei locale, nici autoritatea imperială care continua să se exercite pînă la gurile Dunării. Manifestînd una dintre intuiţiile care fac opera lui mai actuală ca oricînd, N. Iorga şi-a dat seama că adevărata cotitură politică în istoria acestei regiuni începe abia o dată cu venirea bulgarilor. Oricum ar fi, de-abia la sfîrşitul secolului al VII-lea apare marea fisură care avea să rupă unitatea lingvistică a acestei mase traco-romanizate, despărţind-o în cele trei ramuri, meridională, vestică şi nordică : macedo-românii, istro-românii şi daco-românii.

Lăsînd la o parte, fără a o uita, soarta romanităţii balcanice, N. Iorga a încercat să precizeze mai înainte de toate şi în măsura posibilităţilor destinele romanităţii rămase izolate dincolo de Dunăre. Un fapt ce se impusese majorităţii istoricilor, şi anume persistenţa acestui element roman, i-a prilejuit lui Iorga scrierea unora dintre cele mai frumoase pagini ale sale. Trăind departe de marile drumuri de migraţiune ale ultimelor triburi, această insulă de romanitate nu mai putea însă să se sprijine pe contactul direct cu imperiul. Ea trebuia să-şi găsească de aici înainte resursele vieţii economice, sociale şi politice din propria sa experienţă, din propria sa soartă. Pentru N. Iorga, această populaţie este înainte de toate una rurală, ale cărei legături cu a sa *terra* avea să-i dea şi numele de *ţărani*.

I s-a imputat uneori această imagine, viziune poate statică, a unei vieţi izolate şi aproape imobile. O dată mai mult, ultimele cercetări arheologice ne obligă să acceptăm, cu unele îndreptări, punctul său de vedere static doar în aparenţă.

Deşi lentă, evoluţia social-economică şi culturală a acestei romanităţi izolate era consecinţa condiţiilor generale ale unei ţări şi ale unui popor încă în formare, pentru care *civitas* devenise cetate, prin excelenţă întărită, şi satul o aşezare apărată cu şanţ (cf. *fossatum* „sat"). Fără îndoială, o parte a acestei populaţii trebuia să găsească în mişcarea pendulatorie a vieţii pastorale o formă de viaţă care, punînd-o la adăpost de contactul deseori primejdios cu triburile barbare, avea să întărească caracterul arhaic al limbii şi obiceiurilor sale.

Arheologia ne dă, o dată mai mult, dovada concretă a existenţei unei populaţii agricole. Într-adevăr, săpăturile recente au scos la iveală prezenţa unei populaţii a cărei ceramică, ca şi unele tradiţii creştine, sînt absolut diferite de cele cunoscute şi folosite de către slavi. Va trebui

www.dacoromanica.ro

să aşteptăm, desigur, de la săpăturile viitoare mai multe precizii pentru a putea stabili cu certitudine dimensiunile acestui fenomen care relevă o tradiţie puternic romanizată; încă de pe acum, „enigma" poporului român nu mai este decît o amintire a vechilor polemici. Într-adevăr, graţie ultimelor săpături, avem la ora actuală dovada unei prezenţe romanice la nordul Dunării, ca şi a unui contact cu lumea bizantină, care — mai ales după ofensiva lui Ioan Tzimiskes — pusese din nou piciorul pe pămîntul vechii Romania dunărene. Texte şi descoperiri de toate categoriile oferă dovezi evidente în acest sens. Fortăreţele bizantine de la Herakleia şi Hîrşova, valul de piatră care străbate Dobrogea datează din această epocă. Un număr tot mai mare de monede bizantine din secolele X—XII ne dau imaginea unei societăţi redeşteptate; cîteva oraşe şi mai ales foarte numeroase sate, în care locuia o populaţie care, în pofida atîtor vicisitudini, nu uitase tradiţiile, tehnica şi arta romano-bizantină, dovedesc o dată mai mult cît de mare a fost, pentru istoria acestor regiuni, însemnătatea *Romaniei* dunărene. O dată mai mult, prin stăpînirea deosebită a izvoarelor şi prin ascuţimea viziunii sale, N. Iorga a ştiut să urmărească geneza şi importanţa istorică a unui fenomen ale cărui aspecte, uneori contradictorii, nu sînt decît laturile convergente ale unei singure şi durabile unităţi.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA, ISTORIC AL EVULUI MEDIU ROMÂNESC

DE

ȘTEFAN PASCU

A cuprinde, a sintetiza și a sistematiza tot ce a produs această minte dinamică, enciclopedică constituie o greutate pe care anevoie o poate învinge cineva. Nici un domeniu al istoriei din cele mai vechi timpuri pînă în contemporaneitate n-a rămas în afara curiozității și interesului marelui învățat, preocupat de a cunoaște și a înfățișa întreaga viață a omenirii, toate epocile istorice, toate popoarele, culturile și civilizațiile.

Dacă în problemele antichității se declara el însuși un „nespecialist", în cele ale istoriei medievale și moderne era, fără îndoială, unul dintre cei mai buni cunoscători ai vremii sale, nu numai din țara noastră, dar și de peste hotare. Era și formația sa de la „Școala de înalte studii" de la Paris și apoi de la Universitatea din Leipzig, dar era în același timp și vocația sa pentru aceste întinse și complexe epoci din istoria omenirii. Istoria evului mediu, a Bizanțului, a Sud-estului european, a Europei întregi, a fost cîmpul său de investigație ce l-a captivat mai mult și unde contribuția sa este remarcabilă. Dar activitatea cea mai bogată a lui Nicolae Iorga, cantitativ și calitativ, a îmbrățișat în primul rînd istoria evului mediu al țării noastre. Varietatea problematicii sale în acest domeniu este uimitoare și în aceeași măsură și modalitățile de rezolvare a problemelor abordate. Iorga a publicat cel mai mare număr de documente, cele mai multe studii de detaliu din toate domeniile : istoria relațiilor agrare, a meșteșugurilor, a comerțului, istoria politică (internă și externă), a armatei, istoria culturii (literatură, învățămînt, presă, artă), a bisericii etc. În multe probleme și chiar domenii a fost un pionier, în numeroase altele un continuator, de multe ori pe o treaptă superioară, a înaintașilor : din generația de la 1848, N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A.Tr. Laurian, Al. Papiu-Ilarian, a continuatorilor acestora, cărora le-a fost contemporan : B. P. Hasdeu, Gh. Barițiu, A.D. Xenopol, Gr. Tocilescu, V.A. Urechia, și a celor din

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1241–1259, 1965

www.dacoromanica.ro

generaţia sa: D. Onciul, I. Bogdan, C. Giurescu, pentru a aminti doar pe cei mai de seamă.

★

Pentru Nicolae Iorga, problema izvoarelor depăşeşte cadrul strict al specialităţii, devenind o componentă a concepţiei sale istorice. El era convins că o istorie adevărată nu se poate scrie decît atunci cînd faptele vor fi aflate din izvoare, trecute printr-o critică severă, metodică, apoi fixate cu toată îngrijirea necesară [1]. Era concepţia pozitivistă a vremii, care prefera o metodă mai riguroasă de cercetare, bazată pe izvoare şi pe erudiţie. Metoda învăţată la Paris şi Leipzig, la care s-a adăugat necesitatea impusă de situaţia cercetărilor istorice de la noi, dublate de o pasiune statornică de a descoperi noi dovezi necesare înfăţişării cît mai veridice a trecutului istoric al poporului român, explică activitatea celui mai meritoriu cercetător şi editor de documente dintre istoricii români de totdeauna. Nici o arhivă mai însemnată — şi chiar numeroase mai mici — de pe teritoriul ţării n-a fost uitată, după cum toate arhivele de seamă din Europa au fost rînd pe rînd cercetate, cu rezultate deosebite: Paris, Veneţia, Milano, Berlin, Viena, Nürnberg, Innsbruck, Madrid, Londra, Budapesta, Stockholm, Oslo, Varşovia, Lwow, Constantinopol şi multe altele. Paralel a studiat în mod critic munca predecesorilor şi contemporanilor săi în domeniul publicării de documente şi revistele în care s-au publicat acestea, de la „Arhiva românească" a lui Kogălniceanu şi „Magazin istoric pentru Dacia" al lui Bălcescu şi Laurian pînă la marea colecţie Hurmuzaki, emiţînd în aceeaşi vreme principii şi metode cu privire la culegerea de documente interne româneşti şi la adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor [2].

Efortul şi erudiţia lui Nicolae Iorga în domeniul cercetării arhivelor şi a publicării documentelor s-a concretizat în cele trei volume de *Note şi fragmente cu privire la istoria românilor* [3], care cuprind 2 253 de documente dintre anii 1367 şi 1772, adunate din arhivele şi bibliotecile din Paris, Berlin din alte arhive din Germania, Italia şi Austria multe culese în timpul studiilor din Franţa şi Germania, completate apoi în anii următori; în cele şapte volume din colecţia Hurmuzaki, însumînd circa 6 000 de pagini, documente dintre anii 1320 şi 1844, culese din arhivele din ţară, din cele italiene, germane, franceze, austriece, greceşti, turceşti etc. [4]; în cele 31 de volume de *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, dintre care 17 se referă la evul mediu (secolul al XVI-lea — prima jumătate

---

[1] *Despre concepţia actuală a istoriei şi genezei ei. Lecţie de deschidere a cursului de istorie universală la 1894*, în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944.

[2] *Note critice asupra culegerilor de documente interne româneşti*, Bucureşti, 1903, 34 p., şi *Despre adunarea şi lipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în *Prinos lui A. D. Sturdza*, Bucureşti, 1903, p. 1—120.

[3] Bucureşti, 1895—1897.

[4] Vol. X, *Rapoarte consulare din Iaşi şi Bucureşti (1763—1844)*; vol. XI, *Acte din secolul al XVI-lea relative mai ales la domnia şi viaţa lui Petru Şchiopul*; vol. XII, *Acte relative la războaiele lui Mihai Viteazul (1594—1602)*; vol. XIV, *Documente greceşti*, part. I (1320—1716), part. II (1717—1777); vol. XV, *Acte şi scrisori din arhivele ardelene: Bistriţa, Braşov şi Sibiu*, part. I (1358—1600), part. II (1601—1825), Bucureşti, 1897—1913.

www.dacoromanica.ro

a secolului al XIX-lea), documente şi regeste culese în marea majoritate din arhivele ţării, unele însă şi din cele străine (Polonia, Germania şi Ţările de Jos) [5]. Pe lîngă aceste mari colecţii, mii de documente formează alte volume aparte, oglindind viaţa economică şi socială a ţărilor române : organizarea financiară de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea [6]; situaţia agrară şi socială din secolul al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea [7], activitatea şi organizarea negustorilor de la sfîrşitul secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea [8], relaţiile economice şi politice ale Ţării Româneşti şi Moldovei cu oraşele ardelene : Braşovul [9], Sibiul [10] şi Bistriţa [11] din secolul al XV-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu Lwowul în secolul al XV-lea şi al XVI lea [12], viaţa, organizarea şi lupta pentru drepturi a meşteşugarilor şi negustorilor din secolul al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XIX-lea [13] etc. Altele oglindesc situaţia politică internă şi externă : viaţa şi preocupările boierilor şi ale domnilor în general [14], anumite domnii (Petru Şchiopul, Mihai Viteazul [15], Constantin Brîncoveanu) [16] sau familii domnitoare (Cantacuzino [17], Callimachi [18]) ori anumite perioade din istoria politică a ţărilor noastre [19].

---

[5] Vol. I II, *Socotelile Bistriţei şi acte relative la istoria cultului catolic în Principate*; vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1690*; vol. V—VII, *Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe*; vol. VIII, *Scrisori de boieri şi negustori munteni şi olteni către casa de negoţ Hagi Pop*; vol. X, *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri*; vol. XI, *Cercetări şi regeste documentare*; vol. XIV, *Scrisori din arhiva grecilor din Sibiu*; vol. XIV; *Hrtii din arhiva mănăstirii Hurezului*; vol. XVI, *Documente şi regeste diverse*; vol. XIX—XX, *Documente feluri te*; vol. XXI XXII, *Documente interne*; vol. XXIIII, *Acte străine din arhivele Galiţiei, vechii Prusii şi Ţările de jos*; vol. XXV, *Corespondenţa negustorului craiovean Dimitrie Aman (1794 1834)*, Bucureşti, 1901—1913.

[6] *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Române*, Bucureşti, 1900.

[7] *Situaţia agrară, economică şi socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu. Documente contemporane*, Bucureşti, 1915, XXVI + 423 p.

[8] *Scrisori de negustori*, Bucureşti, 1925, XIV + 223 p.

[9] *Socotelile Braşovului*, Bucureşti, 1899; *Braşovul şi românii. Scrisori şi comunicări*, Bucureşti, 1905, 455 p.; *Îndreptări şi întregiri la istoria românilor după actele descoperite în arhivele săseşti : I. Braşovul*, Bucureşti, 1905, 42 p.

[10] *Socotelile Sibiului*, Bucureşti, 1890, 32 p.

[11] *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, 3 vol. Bucureşti, 1899—1900; *Socotelile Bistriţei*, Bucureşti, 1901, XLIX + 536 p.; *Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistriţa, Braşov, Sibiu)*, 2 vol., Bucureşti, 1911 1913.

[12] *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul*, Bucureşti, 1900, 183 p.

[13] *Scrisori şi zapise de meşteri români*, Bucureşti, 1926, VIII + 142 p.; *Breasla blănarilor din Botoşani. Catastihul şi actele ei*, Bucureşti, 1911, 34 p.; *Scrisori de negustori*, Bucureşti, 1925, XIV + 233 p.; *Acte din arhiva Companiei de comerţ oriental din Braşov*, Văleni, 1932, LII + 360 p.

[14] *Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe*, 2 vol., Bucureşti, 1903—1904; *Scrisori de boieri*, Văleni, 1912, VIII + 163 p.; *Scrisori domneşti*, Văleni, 1912, VIII + 214 p.; *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a 2-a, Văleni, 1925, VIII + 344 p.; ed. a 3-a, Văleni 1928, VIII +328 p.

[15] *Documente nouă ... relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1898, 68 p.

[16] *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1901, XXIII+177 p.

[17] *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, 360 p.

[18] *Documente privitoare la familia Callimachi*, 2 vol., Bucureşti, 1902—1903.

[19] *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre după corespondenţe diplomatice străine*, 2 vol., Bucureşti, 1909—1910; *Acte româneşti din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, Bucureşti, 1916, XI + 94 p.

www.dacoromanica.ro

O colecţie importantă şi aparte de documente îmbrăţişează cele mai importante instituţii juridice din ţările române în evul mediu [20].

Ultima lucrare a lui Nicolae Iorga, apărută postum, se încadrează în această preocupare a marelui istoric de a pune în valoare supravieţuirea vechilor obiceiuri juridice româneşti într-un oraş transilvănean, Haţegul: conducerea românească a oraşului cu juzii şi adunările obşteşti, aşa cum rezultă din cele 385 de hotărîri ale sale dintre 1725 şi 1847 — cele mai multe în limba română — toate problemele vieţii cotidiene ale populaţiei acestui oraş: juridice, bisericeşti, militare, economice (negoţ, păşuni) [21].

Această strădanie neobosită şi rezultatele uimitoare ale ei au stîrnit invidia multora, care socoteau că-i vor umbri aureola cîştigată prin unele aprecieri nedrepte, ca aceea că „acest om e incapabil să facă altceva decît să publice documente". Acestor răutăţi, Iorga le opunea realitatea, afirmînd că era necesară această muncă „pentru că informaţia era încă atît de restrînsă, încît a se risca istorisiri, a scrie pagini de istorie asupra acelora pe care le aveau la îndemînă era muncă zadarnică" [22].

Potrivit concepţiei lui Iorga — ceea ce sporeşte şi mai mult valoarea colecţiilor sale de documente — , publicarea documentelor în sine nu era de ajuns; o muncă de erudiţie, ştiinţifică, o operă istorică însemna valorificarea conţinutului acestora. De aceea Iorga îşi însoţeşte totdeauna colecţiile de ample introduceri, adevărate studii monografice, în care este pusă la contribuţie, pe lîngă documentele cuprinse în colecţia respectivă, o informaţie amplă pe baza altor izvoare şi lucrări publicate pînă atunci. Aşa face la toate volumele din colecţia Hurmuzaki şi mai ales la vol. X — XI şi XII, care sînt precedate de studii ample cu privire la istoria Principatelor române pe timp de un veac, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă la jumătatea celui următor; aşa face la toate volumele din colecţia *Studii şi documente...*, şi mai ales la vol. I — II, care sînt însoţite de un amplu studiu cu privire la răspîndirea catolicismului în ţările române din secolul al XVI-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea; la vol. IV, în care sînt înfăţişate relaţiile dintre cele trei ţări române în secolul al XVII-lea; la vol. *Socotelile Bistriţei*, *Braşovului* şi *Sibiului*, în care sînt scoase în evidenţă evenimente importante cu privire la viaţa economică, socială şi politică, la datini şi obiceiuri: legăturile comerciale zilnice dintre oraşele ardelene şi ţările române de la sud şi est de Carpaţi, schimburile de mărfuri, cu un cuvînt intensitatea vieţii economice din evul mediu, apoi schimbări de domni şi războaie, obiceiuri la naşteri şi nunţi, istoria apărînd astfel „îmbogăţită, crescută ca viaţă şi culoare". Introducerea la volumul de documente cu privire la Compania de comerţ orientală din Braşov este o adevărată istorie a negustorilor „greci", între care mulţi români, de religie ortodoxă, „grecească", de la sfîrşitul secolului al XVI-lea pînă în 1821, cu perioadele grele şi cele de prosperitate. Studiile introductive la culegerile de „scrisori" de boieri, de domni, de negustori şi meşteşugari înfăţişează evoluţia claselor şi păturilor respective de la primele începuturi,

---

[20] *Anciens documents de droit roumain*, 2 vol., Bucureşti, 1930—1931.
[21] *Un oraş românesc din Ardeal. Condica Haţegului, 1725—1847*, Bucureşti, 1941.
[22] *Romantism şi naţionalism în istoriografia românească*, în *Generalităţi* ..., p. 185.

www.dacoromanica.ro

după formarea statelor feudale, pînă la sfîrşitul evului mediu, cu rosturile lor politice şi economice, cu obiceiurile şi idealurile fiecăreia dintre ele. Cuprinzătoarea şi originala introducere la *Documentele de drept românesc* este o schiţare a istoriei dreptului nescris, a obiceiului pămîntului, aşa cum a fost păstrat veacuri de-a rîndul de ţărănime mai ales, dar şi de orăşenime în parte, a dreptului de proprietate (asupra pămîntului arabil, a pădurilor, păşunilor, viilor, heleşteielor), — dreptul de succesiune, dreptul penal şi civil, procedura, dreptul comercial, financiar, administrativ şi bisericesc.

În dorinţa de a asigura istoriei românilor o temelie cît mai trainică şi mai solidă, Nicolae Iorga s-a preocupat, este adevărat nu în aceeaşi măsură ca în cazul documentelor, de alte categorii de izvoare : cronicile, descrierile călătorilor sau vizitatorilor străini care au trecut sau au poposit pe meleagurile noastre, însemnările de pe cărţi şi inscripţiile de tot felul. În cazul izvoarelor narative interne, marele istoric începe printr-o cercetare de analiză a cronicilor muntene, din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, cel dintîi studiu mai întins, pătrunzător şi cu rezultate noi, chiar dacă nu toate concluziile sale s-au dovedit, prin cercetările ulterioare, întemeiate.

Această încercare de sistematizare şi ordonare a cronicilor muntene este întregită de publicarea multora dintre ele în ediţii ştiinţifice şi, uneori critice : *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* [23], *Viaţa lui Constantin Cantemir de Dimitrie Cantemir* [24], *Operele lui Constantin Cantacuzino* [25], *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihail Cantacuzino* [26] *Istoria domnilor Ţării Româneşti*, pe care o atribuie greşit căpitanului Constantin Filipescu [27]. Chiar dacă lucrările lui Nicolae Milescu nu se referă la istoria românilor, pomenirea lor printre izvoarele editate de Iorga este explicabilă prin faptul că autorul lor aparţine culturii româneşti [28] ; de asemenea şi lucrarea secretarului de limba italiană al lui Constantin Brîncoveanu, Del Chiaro, care este un preţios izvor pentru cunoaşterea societăţii româneşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor [29].

Aşa cum procedase în cazul colecţiilor de documente, tot astfel şi ediţiile de cronici sînt însoţite de introduceri ample, lămuritoare. Introducerea la *Învăţăturile lui Neagoe*, de exemplu, înfăţişează activitatea culturală şi de ctitor a domnului muntean. Studiul introductiv la operele lui Constantin Cantacuzino prezintă viaţa şi activitatea eruditului român şi analizează opera acestuia.

Nicolae Iorga aprecia în chip just însemnătatea ştirilor şi impresiilor diferiţilor călători străini cu privire la cele văzute în ţările române pentru

---

[23] *Neagoe Vodă (Basarab), Învăţăturile lui către fiul său Teodosie*, Văleni, 1910, VIII + 336 p.

[24] Bucureşti, 1925, 12 p.

[25] Bucureşti, 1901, XLIII + 180 p.

[26] Bucureşti, 1902, XI + 565 p.

[27] *Filipescu (Constantin căpitanul), Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1902, XXXIX + 223 p.

[28] *Oevres inedites de Nicolas Milescu*, Bucureşti, 1929. 120 p.

[29] *Chiaro (Anton Maria Del), Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Bucureşti, 1914, 256 p.

www.dacoromanica.ro

întregirea tabloului veridic al societăţii româneşti în diferite timpuri. Încă din timpul studiilor în Franţa şi Germania, trimetea „Arhivei" din Iaşi mici contribuţii de această natură : observaţiile lui Maiolino Bissaccioni cu privire la Moldova din prima jumătate a secolului al XVII-lea [30], descrierea de călătorie a ataşatului rus Iosif Hristian Struve [31] şi a lui Domenico Sestini cu privire la viaţa economică, socială şi politică a Principatelor române din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea [32]. Căutările lui Iorga în acest domeniu continuă cu stăruinţă şi după aceea, publicînd însemnările unor călători, ambasadori şi misionari despre ţările noastre din veacul al XVII-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea [33]. Încoronarea acestei preocupări sînt cele trei volume, întregite apoi cu un al patrulea, de *Istoria românilor prin călători*, în care sînt înfăţişate impresiile scrise a peste 150 de călători despre ţările române, începînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XX-lea, în care se reflectă viaţa de toate zilele, obiceiurile de la sate şi oraşe, organizarea armatei, a bisericii, instituţiile, viaţa socială, economică şi politică, îndreptîndu-le cînd sînt greşite, completîndu-le cînd sînt prea sărace [34].

În sfîrşit, călătorul neobosit, care a cutreierat toată ţara pentru a-i cunoaşte frumuseţile, dar şi nevoile şi aspiraţiile poporului, a găsit răgazul necesar de a cerceta, cu mintea sa iscoditoare şi cu ochiul său scrutător, cărţi vechi, biserici, cimitire etc., adunînd vestigiile trecutului. Rezultatul acestei strădanii sînt cele două volume de *Inscripţii din bisericile României* [35] şi alte două de *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene* [36], completate de alte inscripţii şi însemnări slavone, adunate de pe cărţi, odoare şi odăjdii bisericeşti, pietre de mormînt, de pe pereţii bisericilor şi mănăstirilor cu o muncă necruţătoare şi o inimă plină de ardoare [37].

★

Istoriografia pozitivistă, în care se încadrează şi activitatea lui Nicolae Iorga, acorda importanţă — chiar dacă nu echivalentă — tuturor factorilor care contribuie la dezvoltarea societăţii : factorilor vieţii materiale şi celor ai vieţii spirituale. Problemele economice şi sociale ale evului mediu şi, ca urmare, interesul într-o măsură sporită pentru viaţa maselor în comparaţie cu rolul personalităţilor ce ocupau aproape întreaga scenă istorică în scrierile istoriografiei romantice sînt prezente şi în preocupările lui Nicolae Iorga.

---

[30] *Maiolino Bissaccioni şi războaiele civile din Moldova*, în „Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare", II, 1892, p. 645—651, 704—726.

[31] *Sfîrşitul veacului al XVIII-lea în ţările române după o anonimă carte de călătorie*, în „Arhiva", II, 1892, p. 308.

[32] *Călătoriile lui Domenico Sestini în Muntenia*, în „Arhiva", IV, 1893, p. 171—583.

[33] *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre şi asupra ţărilor noastre*, Bucureşti, 1899, 84 p.

[34] *Istoria românilor prin călători*, 3 vol., Bucureşti, 1920—1922; ed. a 2-a în 4 vol., Bucureşti, 1928—1929.

[35] *Inscripţii din bisericile României*, 2 vol., Bucureşti, 1905—1908.

[36] *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, 2 vol., Bucureşti, 1906.

[37] *Contribuţii la istoria bisericii noastre*, în „Anal. Acad. Rom." Secţ. ist., XXXIV, 1911, p. 453—487.

www.dacoromanica.ro

Problema agrară și a relațiilor agrare au fost înfățișate în mai multe studii speciale, pentru a forma apoi capitole întregi în marile sinteze. Pornind de la constatarea existenței unor autonomii locale, „romanii" populare, cum sînt numite acestea, descoperite nu numai în Apus, ci și în Sud-estul Europei, inclusiv în regiunea carpato-dunăreană, ca una dintre caracteristicile lumii ce premergea evului mediu, Nicolae Iorga ajunge la concluzia că în țările române există în primele veacuri ale evului mijlociu un regim primitiv de proprietate țărănească liberă, fără clase conducătoare, „sate fără stăpîn, fără concurență între bogați și săraci". Locuitorii acestora erau plugari liberi, pașnici, care numai în unele ținuturi, siliți de nevoi, duceau o viață păstorească. Juzii, conducătorii satelor, și voievozii, conducătorii văilor, și-ar fi transmis puterea, judecătorească și militară; ei rămîneau însă țărani, ca și ceilalți. Într-o asemenea societate n-ar fi existat familii cu drepturi anterioare și superioare asupra unor teritorii. Acest regim agrar, popular și egalitar al comunităților agricole, în care toți țăranii ar fi avut drept la pămînt, la delniță, își avea originea în societatea tracilor, peste care s-au suprapus romanii. Asemenea regim, ca urmare a unei solidarități rurale derivate din descendența comună dintr-un bătrîn, moș al tuturor locuitorilor unui sat, ar fi existat în Transilvania pînă prin veacul al XIII-lea, cînd dreptul de stăpînire al țăranilor a fost uzurpat de feudalitatea maghiară, iar în Moldova și Țara Românească pînă în secolul al XV-lea. Statele noastre erau socotite o creație țărănească, domnii ar fi fost țărani și tot țărani ar fi fost și boierii, sfetnicii acelora, îmbrăcați în „port românesc, asemenea bătrînilor chemați la judecățile țărănești". Această boierime a începuturilor evului mediu n-ar fi fost stăpînă de moșii mari; doar prin danii domnești acești boieri ar fi ajuns proprietari [38].

Istoriografia nouă, materialist-istorică, n-a confirmat aceste teze, dovedind, dimpotrivă, începutul procesului de diferențiere încă în sînul obștilor sătești, unde își au sorgintea viitoarele clase ale societății feudale: boierimea și țărănimea dependentă. Acestea apoi erau destul de bine conturate în perioada care a precedat formarea statelor feudale românești. Pe de altă parte, din cele dintîi documente interne, din secolele XIV—XV, se constată existența unei boierimi stăpîne de sate, de moșii și o țărănime dependentă, cu obligații în produse, mai tîrziu și în muncă și bani față de stăpînii feudali. De asemenea, originea proprietății feudale nu se reduce doar la daniile domnești; uzurparea pămînturilor țărănești a constituit un alt mijloc important de formare și de sporire a proprietății feudale. Boierii, și cu atît mai puțin domnii, nu erau țărani nici ca port, nici ca situație socială; ei erau feudali, asemenea celor din alte societăți medievale.

---

[38] Asemenea idei se găsesc răspîndite în numeroase lucrări ale lui N. Iorga, cu deosebire în: *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908, p. 5—7; *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1914; *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la Réforme agraire*, București, 1929, p. 1—12; *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, București, 1930, prefață, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a 3-a, Văleni, 1931, introducere.

www.dacoromanica.ro

Analizînd raporturile sociale din Transilvania, N. Iorga accentuează deosebirea dintre „naţiunile" privilegiate şi români, ajungînd la concluzia că românii nu aveau privilegii deoarece s-au aflat în locurile lor de aşezare de totdeauna [39]. Această situaţie explică suferinţele ca urmare a exploatării maselor ţărăneşti de către nobilime şi determină marile răscoale din secolele XV—XVI. Nicolae Iorga manifestă înţelegere şi simpatie faţă de aceste mulţimi, care, pentru a-şi cuceri o viaţă omenească, se răscoală. Ridicarea ţărănimii în 1437 este socotită o mişcare de adîncă nemulţumire „a claselor de jos", la care participă ţărănimea „fără deosebire de naţie" [40]. Răscoala din 1514, condusă de Gheorghe Doja, „eroul popular", a fost a ţăranilor români, cu „tovarăşii lor de robie ungurii" şi cu secuii apăsaţi de nobilii ridicaţi din mijlocul lor [41].

Evoluţia raporturilor agrare din Moldova şi din Ţara Românească în secolele următoare, al XVI-lea şi al XVII-lea, este înfăţişată mult mai aproape de realitate : încălcări, cotropiri de pămînturi ţărăneşti ca urmare a dezvoltării economiei băneşti, pretenţiile boierimii de a se considera proprietară *ab antiquo*, tendinţele ei de a confunda ţărănimea liberă cu cea dependentă. Ţărănimea liberă, la rîndul ei, trăia în condiţii inferioare pe pămîntul care de fapt nu-i mai aparţinea şi unde singura ei raţiune de a fi era lucrul pe seama stăpînului. Ţărănimea redusă la această situaţie nu-şi mai poate păstra multă vreme libertatea personală. Mulţi ţărani îşi părăsesc pămîntul în căutarea unor condiţii de viaţă mai uşoară. Dar boierii fără braţe de muncă nu puteau trăi. De aceea Mihai Viteazul, pentru a cîştiga sprijinul boierimii, a cedat voinţei acesteia de a putea dispune de persoana ţăranului, urmarea fiind legarea de glie a ţărănimii. Cu toată ofensiva boierimii, ţărănimea liberă n-a putut fi însă desfiinţată. Răzeşii şi moşnenii reuşesc să-şi mai păstreze libertatea şi vechiul mod de viaţă, situaţie înfăţişată de Nicolae Iorga în studiile sale cu privire la moşnenii din diferite părţi ale Ţării Româneşti [42].

Prezentarea relaţiilor dintre ţărănime şi boierime în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea conţine unele teze juste şi altele susceptibile de interpretare. Sînt just prezentate, de exemplu, tendinţele boierimii de a-şi lărgi proprietăţile prin cotropirea pămîntului ţărănesc, înrăutăţirea situaţiei ţărănimii ca urmare a acestei ofensive şi a sporirii obligaţiilor faţă de stăpînii feudali, de domnie şi de Poarta otomană. Nu se confirmă însă teza că în secolul al XVII-lea, din cauza luptelor pentru tron care au slăbit boierimea, n-ar fi existat o oligarhie boierească. Chiar aceste lupte dovedesc existenţa oligarhiei boiereşti, care se constituie în „partide" şi care-şi susţine candidaţii la domnie. De asemenea este conformă cu realitatea afirmaţia că în timpul fanarioţilor boierii erau destul de puternici, adevăraţi „moşieri" care stăpîneau ţara. Datorită

[39] *Unirea Ardealului*, în *Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943, p. 60.
[40] *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, Bucureşti, 1915, p. 193.
[41] *Ibidem*, p. 201.
[42] *Din viaţa moşnenilor vieri ai ţinutului Săcuienilor*, în *Pagini de istorie culturală*, Bucureşti, 1911 ; *Moşnenii de pe Verbilău şi de pe valea Buzăului*, Bucureşti, 1913 ; *Moşnenii din Cremenari. O contribuţie la vechea viaţă a satelor muntene*, Bucureşti, 1931.

www.dacoromanica.ro

intensificării luptei țărănimii împotriva acestora, Constantin Mavrocordat a fost nevoit să efectueze reformele cunoscute și nu în primul rînd sub influența „filozofiei" apusene. Iorga recunoaște îndreptățirea țăranilor din Transilvania de a se răscula, cum s-a întîmplat în 1784—1785, și chiar de a înlocui clasa dominantă abuzivă cu alta, care să-i înțeleagă, să-i reprezinte [43].

Prin multe din tezele sale cu privire la relațiile agrare din evul mediu, N. Iorga se situează alături de cei mai înaintați istorici, recunoscînd drepturile „ancestrale" ale țărănimii asupra pămîntului, subliniind rolul „maselor disprețuite și umilite", „capacitatea creatoare" a acestora.

★

Un alt aspect al istoriei social-economice a românilor îmbrățișat cu predilecție de Nicolae Iorga este acela al meșteșugurilor și negoțului din evul mediu. Cele dintîi sînt înfățișate în evoluția lor începînd cu industria casnică, industrie care asigura îmbrăcămintea omului și a casei, din care se dezvoltă meșteșugurile sătești, țărănești. Meșterii țărani produceau hrana, îmbrăcămintea și încălțămintea sătenilor, confecționau uneltele agricole și cele necesare gospodăriei. Cei dintîi meșteri „publici" ar fi fost străini, nemți, și de-abia în secolul al XVII-lea s-ar fi format o „clasă " de meșteri români. Dacă tezele care înfățișează cele două faze de început în dezvoltarea meșteșugurilor sînt juste, nu corespund realității premisele celei de-a treia faze, a meșteșugarilor și meșteșugurilor orășenești. Căci se știe că foarte mulți meșteri țărani români, așezîndu-se în orașe, au constituit populația cea dintîi a acestora împreună cu negustorii și numai după aceea s-au stabilit și unii meșteri străini. Tabloul branșelor sau ramurilor meșteșugărești prezentat de Iorga acoperă toate „industriile", cum le numește el: alimentare, îmbrăcăminte și încălțăminte, de construcții, de armament, metalurgice, apoi cele de lux, zugrăvitul, ceasornicăria etc. O rectificare se impune și în ce privește înființarea breslelor cu caracter profesional, care își au începuturile la sfîrșitul secolului al XVI-lea și în primii ani ai celui următor și nu doar în secolul al XVIII-lea. În continuare, Iorga înfățișează influențele asupra vechilor meșteșuguri a modelor străine, orientale, dar și occidentale, iar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor nașterea „fabricilor", adică a manufacturilor [44].

Negoțul a constituit un alt subiect îmbrățișat cu interes de Nicolae Iorga. Încă din timpul explorării arhivelor ardelene din Brașov, Sibiu și Bistrița, legăturile comerciale dintre cele trei țări române au fost urmărite cu multă migală. Volumele de documente cuprinzînd actele din aceste arhive, apoi socotelile celor trei orașe din sudul și răsăritul Transilvaniei, documentele Companiei orientale, corespondența boie-

[43] *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, p. 12.

[44] Cf. nota 13, apoi *Meșteri din alte vremuri*, în „Literatură și artă română", 1900, p. 686—693; *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906; *Vechiul meșteșug de clădire al românilor*, în „Convorbiri literare", 1905, p. 396—424; *Meșteșugul de picturi și sculpturi în trecutul românesc*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 196—226; *Meșteșugurile la români*, *ibidem*, p. 202 284; *Istoria industriilor la români*, București, 1927.

www.dacoromanica.ro

rilor din Ţara Românească cu casa de negoţ Hagi Pop din Sibiu, activitatea unor mari negustori ca Dimitrie Aman, relaţiile comerciale cu Lwowul etc. sînt însoţite de studii, mai întinse sau mai restrînse, toate însă contribuţii noi la cunoaşterea activităţii negustoreşti în evul mediu. Prefaţa publicaţiei care cuprinde numeroase scrisori de negustori din secolul al XV-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea este o scurtă expunere sintetică cu privire mai ales la negustorii din această perioadă, iar lucrarea *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc* poate fi socotită o sinteză a aceleiaşi probleme, privită din alt unghi, al activităţii comerciale, al schimbului de produse al ţărilor române în întreg evul mediu [45]. Sinteza sa de *Istoria comerţului românesc* înfăţişează problema sub toate aspectele: drumuri, mărfuri, negustori, oraşe [46]. În toate aceste lucrări, pe lîngă ştirile faptice bogate şi importante, îşi găsesc locul numeroase aprecieri juste cu privire la existenţa unui schimb intens de produse între cele trei ţări române în întreg evul mediu şi în epoca modernă, pe de o parte, între acestea şi ţările vecine sau chiar mai depărtate, pe de altă parte, un schimb de negustori, mari şi mici, un comerţ activ de tranzit venit dinspre apusul, centrul, nordul şi estul Europei sau chiar din Orientul Apropiat. Se găsesc constatări veridice cu privire la importanţa negoţului şi a drumurilor comerciale în formarea şi dezvoltarea oraşelor şi chiar a statelor noastre feudale, cu privire la rolul relaţiilor comerciale dintre ţările române, „o adevărată formă economică a Unirii româneşti" [47]. Sînt însă şi unele interpretări faţă de care se impune o anumită rezervă. Astfel, de pildă, nu este conformă cu realitatea afirmaţia că negoţul şi viaţa orăşenească n-ar veni dintr-o dezvoltare a poporului nostru, ci s-ar datora rolului jucat de negustorii străini (germani, saşi, unguri, polonezi, greci, turci etc.) şi care în secolul al XVI-lea ar fi format „o burghezie de împrumut şi de oarecare amestec" [48], că de-abia după aceea negustorii români ar fi acaparat negoţul. Cercetările bazate pe cunoaşterea unei documentaţii mai complete şi pe înţelegerea justă a acesteia au demonstrat naşterea multor oraşe din aşezări rurale, o parte din locuitorii cărora se ocupau cu negoţul şi care au continuat această îndeletnicire în condiţii mai bune în tîrgurile şi oraşele respective, că încă din secolul al XIV-lea se pomenesc negustori români nu numai pe piaţa internă, dar şi pe piaţa multor oraşe străine, că în secolul al XV-lea domni moldoveni şi munteni colaborează şi iau apărarea acestei negustorimi faţă de concurenţa unor negustori veniţi din alte părţi, că prezenţa negustorilor din Principatele române în oraşele ardelene este cunoscută de numeroase documente şi subliniată de cei ce descriu viaţa economică a oraşelor respective. Dacă este justă aprecierea cu privire la importanţa drumurilor comerciale româneşti în „comerţul lumii", este exagerat rolul acestor drumuri în formarea statelor

[45] Bucureşti, 1906, 263 p.

[46] *Istoria comerţului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori şi oraşe*, ed. a 2-a, vol. I, *Epoca veche*, Bucureşti, 1925, 327 p.

[47] *Scrisori de negustori*, Bucureşti, 1925, p. XII.

[48] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

noastre feudale[49]. În sfîrşit, este meritul lui Nicolae Iorga de a fi studiat printre cei dintîi istorici români monedele care au circulat în ţările noastre în evul mediu şi poate cel dintîi măsurile : de greutate, de capacitate, de suprafaţă, atît de importante pentru cunoaşterea vieţii economice şi sociale medievale.

★

Este o caracteristică a concepţiei pozitiviste şi idealiste, în care se încadrează şi activitatea lui N. Iorga, de a acorda vieţii politice o pondere mai însemnată, chiar dacă nu neagă un anumit rol factorilor social-economici. Se explică astfel proporţia acordată istoriei politice în ansamblul dezvoltării societăţii. În studiile sale speciale şi în marile sinteze istoria politică este urmărită îndeaproape. În aceste studii şi mai ales în ultima sa mare sinteză *Istoria românilor*, N. Iorga concentrează tot ceea ce i s-a părut mai semnificativ din noianul de date şi fapte, căutînd să le ordoneze într-o largă viziune de istorie a românilor de pretutindeni. Evenimentele se desfăşoară într-o semnificativă simultaneitate de la Dunărea de jos pînă în nordul Transilvaniei, din Banat pînă în nordul Moldovei.

Fenomene asemănătoare, mişcări cu caracter politic şi social, se înregistrează în secolele X—XI la românii din Dobrogea, precum şi la cei din Transilvania. În orice parte se desfăşoară aceste mişcări, ele sînt în primul rînd de caracter popular, deoarece aceste formaţiuni politice, care nu sînt încă state, erau „ţări" populare, cu o cultură şi tradiţii populare, ceea ce ar explica şi supravieţuirea lor în timpul dominaţiei unor popoare de stepă : pecenegi, cumani şi tătari, care au fost influenţate în unele obiceiuri şi instituţii[50]. Formaţiunile politice româneşti din Transilvania din secolele X—XI au fost studiate cu prilejul analizei vechilor cronici maghiare din secolele XII—XIII, ajungînd la concluzia că aceste formaţiuni erau destul de puternice pentru a încerca să-şi apere autonomia[51]. Vechimea românilor în Transilvania, adeverită de izvoare, este demonstrată de Iorga şi pe baza onomasticii şi a toponimiei din părţile Crişanei, reflectată în cele mai vechi documente cunoscute[52]. Voievodatul Transilvaniei, încadrat din punct de vedere politic în regatul feudal maghiar, şi-a putut păstra autonomia aproape totală deoarece ar fi fost format din „ţări" româneşti, în frunte cu cnezi şi voievozi. Formaţiunile dobrogene de la sfîrşitul secolului al XI-lea, a lui Tatos, Sestlav şi Satza, sînt considerate organizaţii, „voievodate" româneşti, aşa cum erau şi cele din Transilvania acelei vremi[53],

---

[49] *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti*, în „Buletinul Institutului economic românesc", 1927, p. 455 470.

[50] *Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul românilor din Transilvania*, în „Revista istorică", 1921, p. 1 22 ; 1922, p. 10 27, şi în limba franceză în „Bulletin de la section historique", 1921, p. 193 223 ; 1922, p. 1 21.

[51] *Istoria românilor*, vol. III, passim.

[52] *Vechimea şi originea elementului românesc în părţile Bihariei*, Oradea, 1921, 16 p.

[53] *Cele dintîi cristalizări de stat ale românilor*, în „Revista istorică", 1919, p. 103—113 ; şi în limba franceză în „Bulletin de la section historique", 1920, p. 33 46.

www.dacoromanica.ro

provocînd o discuţie vie şi contradictorie în legătură cu etnicitatea acestor formaţiuni şi a căpeteniilor lor.

Pentru înţelegerea uneia dintre cele mai puţin studiate şi mai puţin cunoscute epoci din istoria românilor, Nicolae Iorga caută mereu noi informaţii, pe care le interpretează în chip original, aproape de realitatea istorică a vremii, descoperind astfel alte realităţi politice româneşti în vremea dominaţiei cumane, ca aceea a brodnicilor, apoi în timpul stăpînirii tătarilor în Moldova [54].

Pe această bază populară ar fi luat naştere şi cele două „domnii" româneşti de la sud şi est de Carpaţi, în care nu intră „descălecarea" legendarului Negru Vodă şi nici a maramureşanului Dragoş Vodă, stăpînul doar al unei „căpitănii regale". Basarab „nu e un întemeietor, ci un continuator, iar la urmă un eliberator". Pe lîngă acestea două, alte ţări române existau în diferite părţi ale Transilvaniei [55].

Problemele economice şi mai ales politice prezente la Dunărea de jos în aceeaşi vreme şi în perioadele ce au urmat au constituit prilejuri de revenire şi de adîncire, tot atîtea contribuţii lămuritoare ale lui Iorga la istoria evului mediu. Folosind o foarte bogată documentaţie din izvoare româneşti, ungureşti, poloneze, italiene, publicate şi inedite, perspectiva istoriei Moldovei şi Ţării Româneşti apare într-un orizont mai larg în legătură cu cele două cetăţi Chilia şi Cetatea Albă [56] sau cu prezenţa şi rolul veneţienilor în Marea Neagră, înţelegîndu-se mai limpede situaţia Dobrogei în secolul al XIV-lea şi rolul „despotului" Dobrotici, apoi legăturile veneţienilor de la Marea Neagră cu turcii şi cu popoarele balcanice şi ale lui Ştefan cel Mare cu Veneţia [57].

Efortul de lămurire a celor mai importante, ca şi a celor mai puţin însemnate, din numeroasele probleme politice ale evului mediu românesc este reflectat în sutele de studii mai mari şi mai mici care tratează cele mai felurite probleme, prezentate în chip personal.

Caracterul ţărănesc, patriarhal al ţărilor noastre s-ar fi menţinut multă vreme; însăşi concepţia fundamentală în domeniul fiscal ar fi fost aceea a vieţii moşneneşti străvechi, iar apărarea independenţei ţărilor noastre prin singurii fii ai ţării, a fost un principiu de bază. Ţara Românească din timpul lui Mircea cel Bătrîn ar fi avut rostul de coordonare a vieţii Sud-estului european, odată străveche patrie traco-ilirică. Vechile datini alcătuite de-a lungul secolelor şi reprezentînd o măreaţă operă de creaţie populară şi naţională formează baza societăţii [58].

Rostul principal şi strădaniile eroice ale românilor după Mircea cel Bătrîn erau acelea de a-şi apăra ţara, şi nu numai pe aceasta, ci întreaga creştinătate, ameninţate şi una şi alta de turci. În fruntea acestei lupte erau „cavalerii", titlul care caracterizează întreg vol. IV al sintezei, din-

[54] *Brodnicii şi românii*, Bucureşti, 1920, 28 p. . *Imperiul cumanilor şi domnia lui Basaraba*, Bucureşti, 1927, 7 p.; *Românii şi tătarii*, în *Momente istorice*, Bucureşti, 1927, 10 p.

[55] *Istoria românilor*, vol. III, p. 156, 209 şi 215.

[56] *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1891, 419 p.

[57] *Veneţia în Marea Neagră*, 3 fasc., Bucureşti, 1912—1914.

[58] *Istoria românilor*, vol. III, p. 288.

www.dacoromanica.ro

tre care sînt îndrăgiți de Iorga mai ales Dan „cel viteaz", „cavalerul cruciat", care cel dintîi a folosit și oastea de mercenari străini, și „prințul Alexandru" al Moldovei. „Luptele de partid", în care Iorga nu vede însă decît rivalități de ordin personal și nu fenomenul economic, social și politic al fărîmițării feudale, a slăbit puterea de rezistență a țărilor române. Reînvierea vremilor glorioase se împlinește de către Vlad Dracul și, mai ales, de „cruciatul de sînge român" Iancu de Hunedoara, „Ioan al lui Voicu din Inidoara", care era înainte de toate „un cavaler, un viteaz", pe care domnii Moldovei îl socoteau „părintele și ocrotitorul lor" [59].

În același timp, nemulțumirile unei „lumi oprimate" izbucnesc în 1437 într-o răscoală a ungurilor și românilor, care se constituie într-o „obște" în frunte cu un stegar. În cererea răsculaților de a se aduna în fiecare an căpitanii lor și cîte doi bătrîni, Iorga vede un obicei „curat românesc", iar adunarea pe un munte corespunde „tîrgurilor de fete". De altfel asemenea obiceiuri existau peste tot, cum se pomenește în 1457 în Banat, unde districtele românești obțin „un adevărat privilegiu de nație, ca și al sașilor de odinioară" [60].

Preferințele lui Iorga s-au oprit cu deosebire la momentele importante și la personalitățile marcante din istoria medievală a românilor, cărora le-a consacrat opere fundamentale și studii de amănunt, toate pline de noutate în ce privește informația și interpretarea. Sînt astfel lămurite : originea și tinerețea lui Ștefan cel Mare, organizarea armatei, luptele, raporturile cu biserica, stăpînirile domnului moldovean în Transilvania etc. Din asemenea preocupări și cunoștințe a putut rezulta cea dintîi monografie amplă a marelui domn moldovean, o operă științifică bazată pe toate izvoarele cunoscute atunci și pe multe inedite, o operă literară în același timp. Ștefan este caracterizat drept „apărătorul Orientului creștin", ridicat în scaunul de la Suceava, unde, „după dispariția imperiului creștin al lumii răsăritene, s-ar fi reluat solemn sacrele lui tradiții". Sînt înfățișate Moldova, Țara Românească și Transilvania într-o perspectivă largă, sînt zugrăvite fapte, lupte și oameni, între care portretul spiritual al lui Ștefan cel Mare este de o rară frumusețe : „Cinstit și harnic, răbdător fără să uite, viteaz fără cruzime, strașnic în mînie și senin în iertare, răspicat și cu măsură în grai, gospodar și iubitor al lucrurilor frumoase, fără nici o trufie în faptele sale". După ce-și îndeplinește rolul de apărător al Dunării de jos, Ștefan luptă pentru organizarea Moldovei din punct de vedere politic-administrativ și fiscal, pentru ca, întărit în domnie, să poată lupta „pentru unitatea politică a celor două țări românești". Succesele antiotomane ale lui Ștefan au făcut să fie cunoscută în toată Europa „această Moldovă... a cărei putere ostășească și al cărei resort moral așa de puternic erau o descoperire, o mîngîiere și o asigurare". După marile victorii împotriva turcilor, Ștefan își reglementează „socoteala cu tînăra Polonie", cu care prilej celor „doi români" (Ștefan și Bar-

[59] *Istoria românilor*, vol. IV, p. 5, 11, 21, 30, 64, 103 passim.
[60] *Ibidem*, p. 58 59 și 115.

www.dacoromanica.ro

tolomeu Dragffy, voievodul Transilvaniei) se alătură, pentru apărare, al treilea... Radu Vodă, noul domn muntean" [61].

Moştenirea lui Ştefan cel Mare s-a concretizat în eforturile de menţinere a situaţiei ţărilor române, aşa cum o transmisese bătrînul şi viteazul domn, în „hegemonia culturală a lui Basarabă-Neagoe". În Moldova, boierimea tînără dorea cu entuziasm să reînvie trecutul măreţ, iar Ştefăniţă se hotărăşte a lua conducerea „acestei generaţii de noi cavaleri", în timp ce în alt colţ al ţării „bănăţenii se aflau în frontul cruciadei". În timpul domniei lui Petru Rareş, hotărîrea dietei transilvănene de a crea un stat suveran sub conducerea voievodului de origine română Ştefan Mailath nu intra în planurile domnului moldovean deoarece Mailath se visa „cîrmuitorul unei Dacii", mergînd pe urmele lui Iancu de Hunedoara. Rareş, pierzîndu-şi tronul din cauza duşmanilor care-l înconjoară de toate părţile, iar ai săi îl părăsesc, Moldova însăşi îşi pierde independenţa. La revenirea lui Rareş, poporul din Moldova a manifestat mare bucurie, deoarece spera că-l „va apăra împotriva boierilor", ceea ce Iorga aprecia ca începutul „antagonismului între cele două clase", constatare veridică, cu corectivul că antagonismul începuse cu mult mai devreme. Planurile vechi ale lui Rareş reînvie, sfătuind pe transilvăneni să se unească cu moldovenii şi muntenii într-o dietă pentru apărarea acestor regiuni, ceea ce ar fi însemnat „o adevărată uniune dacică", apreciază Iorga, bazîndu-se atît pe proiectele lui Rareş, cît şi pe părerea unor oameni politici ai vremii, ca Petru Perembski, secretarul principesei Isabella [62].

Este, fără îndoială, meritul strădaniilor lui Nicolae Iorga lămurirea celor mai numeroase momente, însemnate şi critice, din istoria frămîntată a ţărilor române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe baza bogatei informaţii, rezultate de pe urma cercetării arhivelor din ţară şi din străinătate [63].

„Epigonii vitejilor", domnii români din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, n-au reuşit să apere independenţa ţărilor române.

În creaţia culturală din prima jumătate a secolului al XVI-lea, accentul este pus pe manifestările în limba vorbită, pe apariţia scrisului în limba română, pe scrisul istoric, pe arhitectura cu caracter religios, pe arta remarcabilă a vremii, apreciată de Iorga ca o sinteză a Orientului şi Occidentului, altoită pe vechile tradiţii locale şi populare de origine

---

[61] *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, Bucureşti, 1904, 35 p.: *Ceva nou despre mama lui Ştefan cel Mare*, în „Semănătorul", 1904, p. 705—708; *Ştefan cel Mare şi mănăstirea Neamţului*, Bucureşti, 1910, 15 p.; *Steagul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1918, 10 p.; *Unchiul lui Ştefan cel Mare*, în „Revista istorică", 1919, p. 367—370; *Stăpînirea lui Ştefan cel Mare asupra Ciceului*, în „Revista istorică", 1923, p. 128—137; *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc*, Bucureşti, 1904, 374 p.; *Istoria românilor*, vol. IV, p. 125, 164, 178, 213, 230 passim.

[62] *Istoria românilor*, IV, p. 319, 322, 334, 374 376, 400, 406 şi 481.

[63] *Contribuţii la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1896, 112 p.; *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1892, 83 p.; *Oameni şi fapte din trecutul românesc*, vol. I, *Petru Şchiopul*, Bucureşti, 1905, 121 p.

www.dacoromanica.ro

tracă. Este vorba de „un nou Bizanţ, cu influenţe gotice, dar şi cu pecetea măsurii şi armoniei noastre"[64].

În aceste condiţii, prin ocuparea tronului de către unii domni „aventurieri" care-şi petrecuseră tinereţea în Apus, o influenţă apuseană, cu reflexe ale Renaşterii, se resimte şi în ţările române: în tendinţele politice, în cultură, în cele dintîi creaţii, sub forma traducerilor cărţilor religioase, în limbă, în activitatea umaniştilor transilvăneni, în cele dintîi tipărituri în limba română şi îndeosebi prin activitatea diaconului Coresi [65].

În perioada următoare se resimte „un început de influenţă grecească", ca urmare a aşezării în ţările române a unui număr tot mai însemnat de greci (clerici, boieri, negustori). Cucerirea independenţei ţării Moldovei a fost încercată prin „ultima luptă eroică" a lui Ioan Vodă cel Viteaz şi prin tentativele unor moldoveni refugiaţi la cazaci. O nouă „undă de influenţă franco-italiană" se face resimţită în Ţara Românească în timpul domniei lui Petru Cercel şi în Transilvania în vremea lui Ştefan Báthory, aici însă prin intermediul iezuiţilor [66].

Alunecarea ţărilor noastre pe panta declinului a fost oprită de „lupta pentru neatîrnare" a lui Mihai Viteazul, care a ştiut canaliza acest „elan românesc în noua cruciadă" în cadrul larg al politicii europene în general, prezentată în liniamentele sale generale, dar şi în amănuntele semnificative, mai ales acelea cu privire la cele trei ţări române, dar şi cele în legătură cu Imperiul habsburgic, regatul polon şi Peninsula Balcanică.

Toate aceste probleme sînt studiate de N. Iorga nu numai sub înfăţişarea lor generală, ci şi în cele mai tainice ascunzişuri: originea domnului muntean, rudeniile şi legăturile de inimă, relaţiile politice şi diplomatice cu imperialii, cu creazul Moscovei, cu popoarele balcanice, războaiele şi vitejiile temerarului domn, uciderea mişelească a acestuia, personalitatea lui reflectată în poezia populară şi, în sfîrşit, importanţa istorică a unirii ţărilor române. Acest capitol atît de însemnat din istoria românilor l-a atras pe Iorga din vremea tinereţii pînă în pragul bătrîneţii [67].

---

[64] *Istoria românilor*, vol. IV, p. 432—446.

[65] *Ibidem*, vol. V, p. 45—128.

[66] *Ibidem*, p. 129—201.

[67] *Basta şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1895, 68 p.; *Luptele românilor cu turcii de la Mihai Viteazul încoace*, Bucureşti, 1898, 80 p.; *Cumnata lui Mihai Viteazul*, în „Convorbiri literare", 1905, p. 117—120; *Doamna Velica iubita lui Mihai Viteazul şi stăpînirea Ardealului*, în „Floarea darurilor", II, 1907, 257—259; *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români, cu specială privire la legăturile „Alexandriei" cu Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1915, 61 p.; *Un sol la Praga al lui Mihai Viteazul*, în „Revista istorică", 1915, p. 165—168; *O veche legătură cu Moscova pe vremea lui Mihai Viteazul*, în „Neamul românesc", 1918, nr. 105; *Politica lui Mihai Viteazul. Originile ei şi însemnătatea ei actuală*, Iaşi, 1918, 25 p.; *Mihai Viteazul la Praga*, în „Neamul românesc", 1918, nr. 96; *Sfătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul; Dionisie Rali Paleologul*, în „Revista istorică", 1919, p. 26—35; *Soarta rămăşiţelor lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1920, 30 p.; *Conştiinţa naţională românească de la Mihai Viteazul pînă astăzi*, în „Neamul românesc", 1920, nr. 162 163, 166—167, 171—172, 174—176, şi 178—181; *Michel le Brave et la poésie populaire des Bulgares*, în „Revue historique", 1933, p. 16—17; *În jurul lui Mihai Viteazul. Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească*, Bucureşti, 1936, 33 p.; *Istoria românilor*, vol. V, p. 233—367 etc.

www.dacoromanica.ro

Cea dintîi monografie cu privire la istoria românilor de proporţii mai mari i-a fost închinată lui Mihai Viteazul şi tot acestuia şi cea din urmă, iar în ultima sa mare sinteză epoca lui Mihai Viteazul ocupă un loc central.

Epopeea românească, încununată de victoria de la Călugăreni şi cele ce i-au urmat, apare astfel într-o nouă lumină. Aceasta face posibile „luptele pentru unitatea politică a românilor" ale acelui „om sever, dornic de glorie, curajos" (*sinister, reputativus, animosus*). După cucerirea Transilvaniei, „eroul" s-a găsit înconjurat de „intriganţi", nobilimea transilvăneană, dar şi boierimea munteană şi moldoveană, încurajate de imperiali, de feudalii polonezi şi de turci. Aceşti „intriganţi" au cauzat „căderea eroului".

Caracterul militant al studiilor închinate lui Mihai Viteazul, mai ales al celor monografice sau de sinteză, este evident. Paginile acestora sînt străbătute de ideea unităţii românilor, înfăptuită pentru scurtă vreme de domnul român [68].

„Moştenirea « regelui » român" a trăit vie multă vreme, şi mai ales în timpul „celor dintîi urmaşi ai eroului", care n-au fost însă capabili a-i înţelege sensul şi semnificaţia. Unele proiecte, pornind însă din alte interese, avînd totuşi prezente în minte înfăptuirile lui Mihai Viteazul, aveau în vedere făurirea „unei Dacii".

Veacul al XVII-lea este cercetat sub raportul legăturilor politice dintre cele trei ţări române, care, pe baza realizării unirii de către Mihai Viteazul şi în faţa primejdiei otomane, au fost tot mai strînse şi neîntrerupte [69]. Continuarea politicii lui Mihai Viteazul, lupta pentru salvgardarea independenţei Ţării Româneşti şi colaborarea cu imperialii în timpul lui Radu Şerban l-a preocupat pe Iorga şi în mod deosebit [70], după cum l-a preocupat sensul domniei lui Vasile Lupu, care se considera şi se prezenta drept continuator al împăraţilor bizantini [71]. Iorga este de asemenea cel dintîi care a sesizat sensul mişcării seimenilor din 1653, dar mai mult sub raport politic şi mai puţin ca o mişcare cu caracter social [72].

Epoca lui Brîncoveanu l-a atras pe Iorga mai ales prin locul ocupat de Ţara Românească în viaţa culturală nu numai a ţărilor române, dar a întregului Orient, precum şi prin rolul său politic, într-un moment de cea mai mare însemnătate, cînd cele trei mari puteri — Austria, Rusia şi Turcia — se luptau pentru supremaţie în Răsăritul şi Sud-estul Europei. Brîncoveanu e socotit ca reprezentînd din Bucureşti, „în paşnica şi trainica formă a culturii, unitatea indisolubilă a organismului naţional". Este adevărat, pe de altă parte, că Iorga nu a sesizat şi politica socială,

---

[68] *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, Bucureşti, 1901, 96 p.; *Istoria lui Mihai Viteazul*, în „Convorbiri literare", 1902, p. 67—74, 136—153, 237—244, 337—350, 416—430, 513—521, 611—633, 975—993 şi 1 073—1 082; 1903, p. 1 15: *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol., Bucureşti, 1935.

[69] *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699. Povestiri şi izvoare*, Bucureşti, 1902, CCCXIX + 345 p.

[70] *Un biruitor, Radu-Vodă Şerban*, Văleni, 1911, 39 p.

[71] *Cei dintîi ani din domnia lui Vasile Lupu, 1634—1637*, Bucureşti, 1900, 53 p.; *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit*, Bucureşti, 1913, 30 p.

[72] *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, Bucureşti, 1910, 24 p.

www.dacoromanica.ro

care nu poate fi socotită nicidecum pozitivă, a domniei lui Brîncoveanu [73]. Problemele politice din această perioadă sînt înfăţişate şi dintr-un alt unghi, al activităţii celei mai puternice şi influente familii boiereşti din Ţara Românească, a Cantacuzinilor, cu rol atît de important în politica internă şi externă vreme de o jumătate de veac [74].

Idei şi caracterizări originale ilustrează istoria acestui veac. El este al „monarhilor" şi al „monarhiilor", adică al domnilor care se voiau monarhi, al ţărilor române, care sînt socotite monarhii. „Monarhia românească în luptă cu patriarhalismul boierilor" ar cuprinde perioada pînă la Matei Basarab şi Vasile Lupu. Dar realitatea dovedeşte că asemenea monarhie era foarte firavă, după cum nici regimul boieresc nu era atît de patriarhal, deoarece reprezenta tendinţele noii boierimi cu veleităţi de dominaţie politică asupra domniei, asupra întregii ţări. Este, de asemenea, greu a recunoaşte o „monarhie bizantină" în Moldova lui Vasile Lupu şi o perioadă de „înflorire a imperialismului bizantin", pentru motivul că dregătorii greci erau foarte influenţi sau pentru acela că domnul moldovean căuta să imite prin fapt pe foştii împăraţi ai Bizanţului şi să se dorească ocrotitor al creştinătăţii ortodoxe, iar prin veleităţi să se socotească stăpînul celor trei ţări române. Fragilitatea acestor „monarhii" rezultă şi din faptul că ele erau la bunul plac al boierilor şi mai ales al Porţii otomane. De altfel această realitate este înfăţişată de Nicolae Iorga însuşi cînd afirmă că „acuma sînt partide în jurul unor neamuri (boiereşti) dominante, şi nu ei sînt cu domnia, ci domnia e a lor", iar puternicii de la Constantinopol, ca vizirul Ahmed Chiupruli, „introdusese obiceiul domniei de trei ani", socotindu-i pe domni „numai ca pe nişte dregători ai propriei lor stăpîniri fără titlu domnesc"[75]. Duca Vodă ar fi încercat să reînvie „monarhia" lui Vasile Lupu, impunîndu-i caracteristici orientale.

Solidaritatea celor trei ţări române se realizează în această vreme mai ales sub raport cultural, cînd cărţile tipărite într-una din ele erau în mod conştient destinate tuturor, cînd biserica ortodoxă a românilor din Transilvania e supusă jurisdicţiei celei muntene, iar sub raport politic prin aderarea la „noua cruciată apuseană", inspirată de Imperiul habsburgic şi susţinută de regatul polon.

Vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu este o „monarhie culturală", care-şi imprimă pecetea nu numai asupra ţărilor române, ci asupra întregului răsărit ortodox, iar realizările culturale ale stolnicului Constantin Cantacuzino şi mai ales ale lui Dimitrie Cantemir se impun culturii universale.

Perioada domniilor fanariote e înfăţişată de N. Iorga în raport cu opiniile antecesorilor, mai obiectiv, cu scăderile, dar şi cu unele realizări valoroase, mai ales în ce priveşte reformele sociale. După neînţelegerile

---

[73] *Viaţa şi domnia lui Constantin-Vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1914, 215 p.; *Valoarea politică a lui Constantin Brîncoveanu*, Văleni, 1914, 62 p.; *Activitatea culturală a lui Constantin Brîncoveanu*, Văleni, 1914, 17 p.; *Biblioteca lui Vodă Brîncoveanu*, în „Revista istorică", 1925, p. 4; *Căderea şi moartea lui Constantin-Vodă Brîncoveanu*, în „Cuget clar", 1933, p. 17—42.

[74] *Despre Cantacuzini. Studii istorice*, Bucureşti, 1902, CCXIII p.

[75] *Istoria românilor*, vol. VI, p. 251, 268, 276 passim.

www.dacoromanica.ro

de la început cu boierimea, bogată și mîndră, obișnuită a guverna, domnii fanarioți vor găsi apoi limbajul care s-o mulțumească și s-o atragă la colaborare. Aceasta se realizează mai deplin cînd se pune problema eliberării Olteniei, ajunsă sub dominația austriacă, și cînd boierimea și clerul se solidarizează în această acțiune cu domnul fanariot Constantin Mavrocordat. Sub semnul acestei solidarități se poate inaugura,, era primelor reforme'' ale Mavrocordatului, care sînt puse la cale cu sfatul boierilor din interese de clasă, pentru ca ,,nici un om dintr-un sat într-altul de acum înainte să nu se mute''[76].

Reformele acceptate de nevoie nu mulțumiră boierimea mare, care, împreună cu clerul înalt, simulînd sentimente patriotice, se răzvrătește la Iași și la București împotriva boierilor și clericilor greci, foarte influenți în cele două principate. ,,Revoluționarismul'' boierimii se reducea la cererea de participare într-o mai mare măsură la guvernarea țării și la controlarea bugetului domnului. Masele populare, nemulțumite de apăsarea fiscală la care erau supuse de boieri și de domnii greci, dar și de boierii pămînteni, încearcă să dea un alt sens mișcărilor sociale și naționale.

În acest timp, în Transilvania mișcările îmbracă un întreit caracter : social — pentru condiții mai omenești de viață, național — împotriva nobilimii în majoritate maghiară, și religios — împotriva presiunilor de convertire la religia greco-catolică. Episcopul Inocențiu Micu a știut da glas acestor aspirații, inaugurînd perioada luptelor politice și naționale pentru egala îndreptățire a românilor. Lupta a fost continuată și dezvoltată pe teren politic, dar și cultural, de urmașii vrednicului vlădică, încurajați și de ideile filozofice ale vremii. Ideile vremii ,,filozofice'', ,,reformatoare'' pătrund și în Principatele dunărene cuprinse în cărțile tipărite, care în prefețele lor exprimă adevărate programe naționale, cum făcea de exemplu, Chesarie din Rîmnic [77].

Tot mai mult însă împotriva acestei opere de refacere și înaintare se ridică acel spirit revoluționar pe care nu-l prevăzuse ,,filozofia'', care crezuse că opera ei va putea fi oprită numai la ,,filantropie''[78].

Acest spirit revoluționar, premergător și prevestitor al revoluției din 1848, prezentat într-un cadru larg, european, cuprinde un întreg volum din marea sa sinteză, intitulat ,,revoluționarii''. Sînt înfățișate toate formele de mișcări și acțiuni îndreptate împotriva rînduielilor vechi, pentru înnoirea societății în spiritul vremii, de nuanță burgheză, democratică : conspirații boierești, scrieri de toate felurile cuprinzînd noua ideologie și mai ales cele ale ,,Școlii ardelene'', mișcări ale mulțimilor culminînd cu răscoala lui Horea, primele contacte cu ideile revoluționare franceze, care încurajează și mai mult mișcarea intelectualilor, ce se adresează acum unei noi instanțe, opinia publică[79].

,,Revoluțiile naționale'', inaugurate de mișcarea revoluționară din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, au constituit un alt capitol cerce-

[76] *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 136, passim.
[77] *Ibidem*, p. 153—320.
[78] *Ibidem*, p. 348.
[79] *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 5—36.

www.dacoromanica.ro

tat cu mult interes de N. Iorga. După monografia de popularizare din tinereţe, în care „Domnul Tudor" era prezentat ca „apărător al săracilor"[80], cercetarea se lărgeşte mereu, concretizată în publicarea corespondenţei lui Tudor din 1814—1815, a documentelor cu privire la situaţia social-economică a Olteniei în timpul răscoalei şi, în sfîrşit, a izvoarelor contemporane ale mişcării. Pe baza acestora, Iorga publică studii parţiale privitoare la părinţii şi satul lui Tudor, la ecoul mişcării în Transilvania, la trădarea şi la sfîrşitul viteazului pandur [81].

★

Cercetarea istoriei medievale a României a fost îmbrăţişată de Nicolae Iorga cu cel mai mare interes şi pasiune. Studiile sale sînt pline de noutăţi, de idei şi de caracterizări originale, pe baza unei informaţii copleşitoare, uneori pînă la cele mai mici amănunte, extrase din imensitatea de documente şi de alte categorii de izvoare, cercetate personal sau scoase din nou la lumină din publicaţii uitate, obţinînd astfel valoarea ineditelor. Un istoric al culturii care se aseamănă în multe privinţe cu Nicolae Iorga prin cultura sa enciclopedică, prin originalitatea interpretărilor şi a ideilor, George Călinescu, a emis cea mai plastică şi mai veridică dintre caracterizările privind cercetările lui Nicolae Iorga, care se potriveşte mai ales istoriei medievale, afirmînd că „nu este cu putinţă să-ţi alegi un domeniu oricît de îngust şi umbrit din istoria românească fără să constaţi că Nicolae Iorga a trecut pe acolo şi a tratat tema în fundamentul ei"[82]. Raportate la imensul material cercetat, publicat şi studiat, erorile de amănunt ale lui Iorga sînt foarte puţine, iar cele de interpretare, chiar dacă nu rezistă totdeauna unei critici ştiinţifice, sînt pline de sugestii şi de caracterizări deschizătoare de drumuri şi de orizonturi.

[80] *Un apărător al săracilor: „Domnul Tudor din Vladimir"*, Bucureşti, 1906, 111 p.

[81] *Părinţii şi satul lui Tudor*, în „Lamura", 1920, p. 70—73; *Tudor şi ardelenii*, în „Transilvania", 1921, p. 346 347; *Iordache Olimpiotul, vînzătorul lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1916, 13 p.; *Drama lui Tudor într-o nouă lumină*, în „Revista istorică", 1928, p. 27—33.

[82] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 542.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ŞI ISTORIA UNIVERSALĂ *

DE

AL. ELIAN

Ideile lui Nicolae Iorga asupra istoriei universale în stadiul de cristalizare definitivă a lor se găsesc în prefaţa la *Istoriologia umană* [1], mai de mult publicată, şi în fragmentele încă inedite din această monumentală operă, pe care marele învăţat începuse s-o redacteze în ultimele sale luni de viaţă. După ce a dus la bun sfîrşit, în 1939, *Istoria românilor* în zece volume, Iorga a început să se preocupe de realizarea lucrării care trebuia să fie *magnum opus* al unei vieţi de neegalată fecunditate şi strălucire în domeniul istoriografiei contemporane. Credem că primele indicaţii explicite asupra *istoriologiei*, pe atunci în stare de proiect, apar în *Cuvîntare la deschiderea Institutului pentru studiul istoriei universale*, şi anume la 1 aprilie 1937 [2]. Cu unele indicaţii noi, Iorga revine asupra istoriologiei în memorabila sa comunicare intitulată *Permanenţele istoriei*, ţinută la Congresul internaţional de istorie din Zürich în septembrie 1938 [3].

Ideile pe care urma să le dezvolte în opera anunţată răsar, desigur, într-un chip sau altul şi în producţii de-ale marelui cărturar, atingătoare de istoria lumii, următoare toamnei lui 1938. De existenţa unor realizări evident fragmentare şi a unei prefeţe pline de idei şi, din fericire, păstrată integral, publicul a aflat doar cu prilejul publicării acesteia din urmă în 1941, în *Buletinul* francez al Secţiei istorice a Academiei Române [4].

Istoriologia umană urma să fie a doua lucrare a lui Nicolae Iorga în care istoria omenirii trebuia înfăţişată în întregul ei, potrivit cu concep-

* Comunicare revăzută ţinută în şedinţa comemorativă a Academiei Republicii Socialiste România, consacrată împlinirii a 25 de ani de la asasinarea lui Nicolae Iorga.

[1] Trimiterile noastre se vor face la ediţia prefeţei din culegerea : N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1944, p. 341—348.

[2] *Cuvîntare la deschiderea Institutului pentru studiul istoriei universale (1 aprilie 1937)*, în *Generalităţi* ..., p. 215.

[3] *Permanenţele istoriei universale*, în *Generalităţi* ..., p. 239—240.

[4] *Préface à une „historiologie". Pages posthumes*, în „Bulletin de la Section Historique" de l'Académie Roumaine, t. XXII—1 (1941), p. 5—12.

www.dacoromanica.ro

ţia istorică la care autorul se fixase, după ce între anii 1926 şi 1928 dăduse la lumină cele patru mari volume ale operei sale de acelaşi caracter, publicată în limba franceză sub titlul *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*. De astă dată noua sinteză urma să fie alcătuită în româneşte şi să se folosească de întreg sporul de experienţă pe care neobositul cărturar îl cîştigase între timp. Interpretări şi informaţii din lucrarea sa franceză fuseseră, cum Iorga însuşi ne-o spune, întrecute de înseşi studiile sale şi „de concepţii care s-au dezvoltat pe urmă"[5], şi învăţatul avea nu numai dreptul, dar chiar datoria să-şi revizuiască anumite poziţii cînd aceasta însemna o lărgire a orizonturilor, căpătată prin imense lecturi şi meditaţii întotdeauna originale. Vom avea, de altfel, prilejul să vedem cît de fericită în urmări este hotărîrea lui Iorga de a-şi extinde obiectul cercetărilor sale la epoci şi la popoare pe care altădată socotise că le poate lăsa în afara desfăşurării istoriei universale propriu-zise. De altfel, procesul de maturizare a gîndirii istorice a lui Nicolae Iorga începuse încă mult înaintea celei de-a treia decade a veacului nostru şi progresele necontenite pe care această gîndire le cunoaşte pînă în pragul curmării ei tragice de acum un sfert de veac mărturisesc pentru neobişnuita vitalitate intelectuală a marelui învăţat şi pentru curajul moral cu care singur accepta să-şi sporească sarcinile cînd probitatea sa ştiinţifică i-o cerea. Încă dinaintea primului război mondial, *Observaţiile unui nespecialist asupra istoriei antice* dădeau măsura orientării lui Iorga în problemele istoriei universale antice şi ofereau soluţii şi sugestii ingenioase, care au reţinut nu o dată atenţia celor mai pregătiţi specialişti. O dată cu anul 1921 încep să apară acele *Prolegomene de istorie universală* care aveau să ia în considerare *Elementele de unitate ale lumii medievale, moderne şi contemporane*. Seria era dublată de lecţiile sale ţinute în acelaşi răstimp la Şcoala de război, grupate în trei volume prezentate sub titlul *Dezvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei*. Cu drept cuvînt Iorga ne învederează în acea prefaţă la *Istoriologia umană*, la care vom reveni mereu, că operă de istorie universală în cel mai deplin înţeles al cuvîntului erau şi lucrările sale consacrate Imperiului bizantin şi celui otoman, care „reprezintă viaţa unei întregi părţi a umanităţii, şi lămurirea înaintării şi decăderii lor nu era decît... tot o operă de istorie universală"[6]. Cu aceeaşi îndreptăţire, Nicolae Iorga socoteşte şi noua sa *Istorie a românilor*, pomenită mai sus, drept „o solidă preparaţie" pentru ceea ce nădăjduia să fie *Istoriologia* sa, prin felul cum pusese în lumină într-însa „legăturile cu tot mediul înconjurător"[7].

Înainte de a încerca să prezentăm concepţia despre istoria universală a lui Nicolae Iorga, aşa cum se desprinde mai ales din prefaţa la *Istoriologie*, dar şi din alte izvoare, cum sînt cu deosebire lecţiile de deschidere, conferinţele şi comunicările cuprinse în volumul său de *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, socotim că este util să înfăţişăm ce *nu este* şi mai ales ce *nu a vrut* să fie *Istoriologia*. Vom avea astfel prilejul să si-

[5] *Prefaţă la „Istoriologia umană"*, în *Generalităţi* ..., p. 346.
[6] *Ibidem*, p. 345—346.
[7] *Ibidem*, p. 346.

www.dacoromanica.ro

tuăm, în limitele care ne sînt îngăduite, poziţia la care gîndirea istorică a lui Iorga se situează în cadrele gîndirii istorice contemporane.

Unul dintre cei mai autorizaţi interpreţi ai gîndirii lui Nicolae Iorga, aşa cum se reflectă ea în fragmentele *Istoriologiei umane* care s-au păstrat şi a căror publicare dorim să nu mai zăbovească, ne-a zugrăvit acum aproape douăzeci de ani [8] dezorientarea în care cercuri ştiinţifice din ţară s-au aflat faţă cu titlul operei lăsate neterminată de marele dispărut. Fără să se fi meditat, e drept, asupra prefeţei la *Istoriologie*, care fusese publicată la un an după dispariţia lui Nicolae Iorga, s-a putut crede că era vorba de un tratat de „teorie" sau „filozofie" a istoriei, dacă nu de o culegere de reguli pentru a conferi, în sfîrşit, istoriei caracterul de ştiinţă. Evident că amintita prefaţă ne lămureşte fără echivoc asupra intenţiilor autorului ei, dar nu e mai puţin adevărat că un spirit neprevenit şi informat numai asupra titlului operei putea fi ispitit să tragă unele concluzii care să se dovedească însă neîntemeiate.

În cuvîntarea sa la deschiderea Institutului de istorie universală la 1 aprilie 1937, Nicolae Iorga, anunţîndu-şi concepţia sa despre istoria lumii căreia avea să-i consacre viitoarele sale străduinţe, adăuga că a intitulat-o cu un cuvînt care nu mai fusese întrebuinţat pînă atunci: „istoriologie" [9].

În realitate, cu cîţiva ani înainte, gînditorul spaniol José Ortega y Gasset, iniţia în 1928 o bibliotecă numită „de istoriologie", care trebuia să se inaugureze cu traducerea în limba spaniolă a *Filozofiei istoriei* a lui Hegel şi în fruntea căreia Ortega îşi aşeza o prefaţă intitulată *Filozofia istoriei a lui Hegel şi istoriologia* [10]. Nu e locul să zăbovim aici asupra ideilor nu lipsite de interes ale filozofului spaniol cu privire la istorie şi la nevoia de a stabili ultimele elemente pe care se clădeşte, ca să folosim cuvintele sale, „structura ontologică a realităţii istorice" şi care numai ele, odată fixate, pot conferi istoriei caracterul de ştiinţă. E greu de întrevăzut cum ar fi reacţionat marele nostru istoric în faţa încercării acestui diletant, desigur, în probleme de istoriografie, dar gînditor original şi apreciat, de a pune problema invariantelor în istorie, care a preocupat atît de mult pe Nicolae Iorga. Am evocat acest amănunt numai pentru a arăta că termenul de *istoriologie* poate sugera prea bine şi un conţinut de ordin teoretic pentru problemele pe care le ridică.

E drept însă, pe de altă parte, că în mod consecvent Iorga s-a împotrivit constituirii oricărei „filozofii" sau „ştiinţe" a istoriei. Scepticismul

---

[8] D. M. Pippidi, *Une oeuvre inédite de Nicolas Iorga : l'„Historiologie humaine"*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", t. XXIII (1946), p. 21.

[9] „... Am ajuns — spunea Iorga — în această concepţie de unitate absolută a vieţii omeneşti, în orice margine de spaţiu şi de timp, la ceva care mi se pare nou şi pe care l-am intitulat cu un cuvînt care n-a fost întrebuinţat pînă acum şi care poate multă vreme după moartea mea ar putea să se înscrie în vocabularul curent al cercetărilor : „istoriologie" (vezi *Generalităţi* ..., p. 216).

[10] Am folosit traducerea germană : *Hegels Philosophie der Geschichte und die Historiologie*, în culegerea *Buch des Betrachters*, Stuttgart-Berlin, f.a., p. 251—287. Sub titlul *La Filosofía de la historia de Hegel y la historiologia*, eseul lui Ortega apăruse şi în numărul din februarie 1928 al periodicului spaniol „Revista de Occidente" (vezi J. Ortega y Gasset, *Idées et croyances*, Paris, 1945, p. 85, n. 1).

www.dacoromanica.ro

său malițios față de capacitatea filozofiei de a rezolva problemele legate de existența concretă, și în special de viață sub toate formele ei, e bine cunoscut. Bucuros ar fi subscris la caracterizarea pe care Michelet o dă metafizicii : „l'art de s'égarer avec méthode" [11]. Se știe că această iremediabilă neîncredere Iorga o împărtășește și cu acela pe care l-am putea numi adevăratul său maestru în gîndirea istorică, Leopold von Ranke, a cărui atitudine față de idealismul german postkantian în genere și de Hegel în particular este bine cunoscută.

Vorbind în memorabilul său discurs de recepție la Academia Română din 1911 despre istoria universală așa cum o întrevedea, în seria dezideratelor pe care le formula, Iorga dorea ca aceasta să-și constituie pe viitor atît de hotărît domeniul său de lucru, „încît să nu mai lase lîngă sine loc pentru o știință ori o filozofie a istoriei, cu alți specialiști, care nu cunosc de cele mai multe ori nu intimitatea învățătoare a studiilor istorice, dar nici măcar gradul de siguranță și de însemnătate la care au ajuns specialiștii" [12].

Psihologia colectivă, *Völkerpsychologie* — și aici Iorga, reproducînd acest termen în limba în care a fost alcătuit, se referea, desigur, la voluminoasa operă a lui W. Wundt —, este, pe de altă parte, plină de „categorii artificiale și metafizice, îmbîcsite de cuvinte tehnice", și acesteia Iorga îi opune „acea admirabilă explicare a sufletului popular" care este *Le peuple* al lui J. Michelet [13].

Pe de altă parte, sociologia, ne spune Iorga, „alunecă cu ușurință spre generalizări seducătoare și cu atît mai false, pe cînd istoria explică, dar totodată și reprezintă, și ea nu distruge materialul pe care-l întrebuințează pentru explicațiile sale" [14]. Cu alt prilej, marele învățat zugrăvește eforturile sociologului de a stabili, pe temeiul colectării de date dislocate în timp și spațiu, legi „în a căror valoare se crede. Faptele ar servi numai pentru aceasta, pe cînd în concepția noastră de istoriologie ele intră vii în structura creațiunii ce se urmărește" [15]. De fapt istoria și sociologia sînt două științe sociale cu obiect și metode deosebite, oricare ar fi interferențele sectoarelor cercetate. Întemeierea sociologiei ca știință nu mai este de mult pusă în discuție, și chemarea sa de a stabili legile obiective care se desprind din cercetarea realității sociale sub toate aspectele ei nu-i poate fi tăgăduită. Adoptînd poziția, de altfel justificată, a separării istoriei universale de sociologie, N. Iorga, datorită considerației speciale pe care o păstra acesteia din urmă, n-a crezut că trebuie să se preocupe și de raporturile dintre cele două științe sociale. Acestea sînt însă eviden-

[11] Citat de Gerhard Masur, *Rankes Begriff der Weltgeschichte*, München — Berlin, 1926, p. 86. Aceeași neîncredere pentru speculație o manifesta și marele istoric german. „Die Spekulation — ne spune Masur — das war für Ranke der Weg in die Welt des Scheines, welche der Welt des Wesens gegenüberstand, und die zulezt ins Bodenlose führte".

[12] *Două concepții istorice. Cuvîntarea de intrare la Academia Română (17 mai 1911)*, în *Generalități* ..., p. 92.

[13] N. Iorga, *Comemorația lui Jules Michelet*, în „Analele Acad. Rom.", Mem. ist., seria a III-a, t. II (1924), p. 338.

[14] *O notă despre valoarea morală a istoriei („Revue bleue", nr. 10, mai 1925)*, în *„Generalități* ..., p. 147.

[15] *Prefața la „Istoriologia umană"*, în *Generalități* ..., p. 344.

www.dacoromanica.ro

te. „Sociologia — ne spune un sociolog contemporan — caută constante în istorie care să-i îngăduie să conchidă asupra unor procese analoge în societăţi diferite... Sociologia este virtual prezentă din clipa în care istoricul se întreabă dacă nu există uniformităţi în funcţionarea istoriei, şi intenţia de a găsi aceste uniformităţi se ascunde îndărătul oricărei comparaţii"[16]. Aversiunea lui N. Iorga faţă de sociologie, pe de o parte, şi faţă de posibilitatea stabilirii de legi obiective ale proceselor istorice, pe de altă parte, l-au împiedicat să surprindă cîte legături reale cu aceste poziţii le prezintă însăşi gîndirea sa istorică, în căutare — cum vom vedea — de permanenţe, de surprinderea analogiilor şi paralelismelor în structuri prezente la diferite niveluri ale vieţii istorice.

Tot astfel fascinaţia pe care *concretul, universalul concret* (pentru a ne exprima în termeni hegelieni) a exercitat-o întotdeauna asupra gîndirii lui Iorga l-a împiedicat să aprecieze mai comprehensiv tendinţa anumitor istorici, ca un Karl Lamprecht (şi, am adăuga dintre contemporanii săi, un Kurt Breysig), de a stabili, în desfăşurarea istoriei civilizaţiei, prezenţa unor faze sau trepte care se constituie şi evoluează potrivit cu „sufletul colectiv" şi care sînt cercetate cu mijloacele „metodei morfologice ale ştiinţelor economice şi sociale"[17]. Oricît de mare era preţuirea pe care Iorga n-a precupeţit-o niciodată faţă de marele său profesor, ideile lui Lamprecht aparţineau pentru învăţatul român unei metaistorii[18], căreia i-a arătat întotdeauna o neîncredere nu lipsită de ironie.

Dacă, aşadar, istoria universală, ca formă a istoriografiei, nu se poate identifica cu disciplinele sus-amintite şi nu socoteşte potrivit să le împrumute în total sau în parte metodele, este momentul să ne întrebăm care sînt principalele concepţii proprii lui Nicolae Iorga într-un domeniu pe care l-a cultivat cu strălucire timp de aproape o jumătate de veac.

Amintita prefaţă la *Istoriologia umană* răspunde, evident, numai în parte la această întrebare şi este nevoie să se străbată o largă porţiune din opera marelui învăţat ca să se poată surprinde, în forme mai complete şi explicite, o gîndire în continuu proces de fixare. Trebuie legate deseori laolaltă formulări risipite, nu totdeauna riguroase, dar sugestive, şi care — cu rare excepţii — nu ajunseseră să fie organizate într-o structură coerentă. Faptul se datoreşte, poate, şi rezervelor pe care Iorga le păstra faţă de formularea teoretică, cu firească folosire a abstracţiilor şi cu aparatul logic absolut trebuincios. O cercetare privind concepţia lui Nicolae Iorga asupra istoriei universale, aşa cum s-a făcut în atîtea rînduri pentru Ranke, rămîne o sarcină neapărată a viitorului, care îşi va putea rosti astfel mai competent şi aprecierea critică necesară asupra ansamblului gîndirii şi metodei istorice a marelui nostru istoric. În cele ce urmează

---

[16] Jules Monnerot, *Les faits sociaux ne sont pas des choses*, Paris, 1946, p. 104—105.

[17] O prezentare succintă şi exactă a gîndirii istorice a lui Lamprecht la Joseph Vogt, *Wege zum historischen Universum. Von Ranke bis Toynbee*, Stuttgart, 1961, p. 32—34. Pentru Kurt Breysig, vezi *ibidem*, p. 47—50.

[18] *Cuvîntare de deschidere a Institutului de istorie universală*, în *Generalităţi* ..., p. 216. Cf. şi *Nevoia înnoirii cunoştinţelor istorice în învăţămîntul secundar*, Conferinţă ţinută la Casa şcoalelor (1912), în *Generalităţi* ..., p. 116.

www.dacoromanica.ro

nu vom putea decît să schiţăm cîteva din direcţiile acestei gîndiri în legătură cu istoria lumii.

Intuiţia primordială de la care credem că trebuie să se pornească este aceea de „unitate absolută a vieţii omeneşti în orice margine de spaţiu şi de timp"[19] şi care stă la baza *istoriologiei*. Unitatea spiritului uman, în aceleaşi limite, pare o consecinţă firească ; la fel şi aceea a manifestărilor spiritului. Astfel Iorga subliniază „manifestarea totdeauna egală a raţiunii omeneşti"[20]. De fapt nu numai raţiunea, dar însăşi esenţa omului, ceea ce am numi „umanitatea" din om, este egală cu sine însăşi în viaţa istorică, şi această constatare alcătuieşte baza optimismului gnoseologic al lui Iorga. Astfel, spune dînsul, „întrebuinţînd normele, totuşi atît de sigure, ale logicii cugetării, simţirii, acţiunii omeneşti, avem dreptul să zicem că putem reconstitui cele ce au fost"[21]. Unitatea absolută a obiectului implică, după Iorga, şi o unitate în tratare. Istoriografia trebuie să renunţe la compartimentarea în „săltare şi săltăraşe"[22] a prezentării istoriei universale. Se impune dar — şi Iorga nu pierde nici un prilej s-o reamintească — renunţarea la înfăptuirea acesteia cu ajutorul unor împărţiri factice : istorie politică, culturală[23] etc. Datele de care istoricul dispune sau pe care şi le-a selectat trebuie să se topească într-o tratare unitară [24], care va nesocoti şi „împărţirile" cronologice obişnuite ale istoriei universale [25]. O consecinţă de cea mai mare însemnătate e că, potrivit acestei viziuni, istoria naţională nu-şi găseşte sensul său adînc decît în cadrele istoriei universale. „Deosebirea de pînă acum între istoria universală şi istoria naţională dispare, deosebire care e menită să rămînă doar în osebirile pedante ori comode ale catedrelor istorice. Viaţa unui popor e necontenit amestecată cu vieţile celorlalte, fiind în funcţiune de dînsele şi înrîurind necontenit viaţa acestora" [26]. Cum se vede, Iorga nu

---

[19] *Ibidem*, p. 216.

[20] *Prefaţa la „Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité"*, în *Generalităţi* ..., p. 158. Această egalitate trebuie înţeleasă pentru o arie geografică şi pentru limite de timp determinate, care, cum vom vedea, l-au adus pe Iorga, pînă la elaborarea viziunii sale istoriologice, să excludă din preocupările sale de istoric al umanităţii, pe lîngă preistorie şi populaţiile actuale zise primitive, de asemenea un număr de civilizaţii extraeuropene. Pînă în 1938, de pildă, Nicolae Iorga considera arta *maya* „mărturie a unui suflet atît de profund deosebit de al nostru" şi era vădit preocupat de modul cum sectoarele amintite din viaţa umanităţii pot face obiectul istoriei universale (vezi *Permanenţele istoriei universale*, în *Generalităţi* .., p. 278 279). Ceea ce numim optimismul său în cunoaşterea istorică era garantat de omogenitatea şi de continuitatea relativă a domeniului, de altfel tradiţional, pe care-l trata. Extinderea acestor coordonate la „viaţa omenească în orice margine de spaţiu şi de timp", de care s-a amintit, era un deziderat al istoriologiei.

[21] *Nevoia înnoirii cunoştinţelor istorice în învăţămîntul secundar*, în *Generalităţi* ..., p. 114.

[22] *Spiritul istoric. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (noiembrie 1929)*, în *Generalităţi* ..., p. 160.

[23] *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi* ..., p. 90. Aceeaşi teză susţine şi Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums, I. 1. Einleitung, Elemente der Anthropologie*, ed. a 5-a, Stuttgart-Berlin, 1925, p. 197. Pentru preţuirea pe care Iorga o acorda lui Meyer, vezi şi *Prefaţa la „Istoriologia umană"*, în *Generalităţi* ..., p. 343.

[24] *Ibidem*. Cf. şi *Nevoia înnoirii cunoştinţelor istorice*, în *Generalităţi* ..., p. 111.

[25] Vezi *Zădărnicia împărţirilor obişnuite ale istoriei universale. Lecţie de deschidere la Academia de comerţ (1932)*, în *Generalităţi* ..., p. 169—172.

[26] *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi* ..., p. 91.

www.dacoromanica.ro

era departe de a subscrie la convingerile istoriografiei romantice, că, la drept vorbind, nu se poate scrie decît istorie universală [27].

Conţinutul vieţii umanităţii se descoperă cercetătorului sub aspectul a ceea ce Iorga numeşte „dezvoltare"[28], adică devenirea totală, permanentă şi fără discontinuităţi. Istoricul însă are dreptul să aplice acestui grandios *continuum* categoriile cunoaşterii istorice, deosebind în primul rînd ce este propriu-zis istoric şi ce nu. Substanţa şi motorul în acelaşi timp al vieţii istorice este, în acest caz, *acţiunea*, respectiv *interacţiunea* dintre indivizi, dar şi — ceea ce este cu mult mai important — dintre marile colectivităţi istorice care sînt popoarele. „Popoarele — spune Iorga — ca atari, creaţiuni necesare, permanente şi într-un sens oarecare... şi eterne, acestea stau sub ochii istoricului : fiecare de sine şi unul lucrînd asupra celuilalt, dăruind, împrumutînd, cucerind, supunîndu-se pe rînd, într-o grandioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfărîmă din cînd în cînd frămîntările sălbatice ale războaielor..." [29].

Urmarea firească a acestei viziuni ni se pare a fi că numai atunci popoarele intră sub fasciculul de lumină al istoriografiei cînd şi atîta vreme cît prin acţiunea lor alimentează acea dezvoltare care este esenţa vieţii istorice.

Constatarea este plină de consecinţe, pentru că în gîndirea lui Nicolae Iorga pînă la cristalizarea concepţiei sale istoriologice acest fapt a determinat limitele în timp şi spaţiu pe care el le-a pus obiectului însuşi al istoriei universale. Aceasta nu trebuia, de pildă, să ia în considerare, pe de o parte, preistoria, lăsată în seama antropologiei şi arheologiei, pe de altă parte popoarele zise primitive, de care urma să se ocupe şi mai departe etnografia, dar şi — ceea ce este mai interesant — nici anume popoare şi culturi extraeuropene, care, prin cronologiile lor incerte, dar mai ales prin relativa lor izolare, nu puteau fi inserate în timpul istoric şi mai ales nu putuseră participa la această dramatică interacţiune a popoarelor din Europa şi din bazinul Mediteranei, care era singură constitutivă a unei istorii universale.

În această concepţie, Iorga nu făcea decît să urmeze lui Ranke şi ar fi putut evoca şi exemplul lui Hegel, care, cum se ştie, exclusese şi el preistoria din cadrele istoriei universale ; nu omisese — e drept — China şi India din speculaţiile sale, dar socotea că „perşii sînt primul popor

---

[27] Heinrich Luden afirmase încă din 1807 : „Alle Geschichten sind nur verständlich durch die Weltgeschichte und in der Weltgeschichte" (vezi Eberhard Kessel, *Rankes Idee der Universalhistorie*, în „Historische Zeitschrift", Bd. 178 (1954), p. 270—271). Friedrich Schlegel gîndea la fel cînd afirma că istorii parţiale nu sînt nicidecum cu putinţă şi că orice istorie trebuie să fie istorie universală (vezi citatul la Benedetto Croce, *Teoria e storia della storiografia*, ed. a 8-a, Bari, 1954, p. 337). Cît priveşte pe Ranke, el ajunsese să creadă, deopotrivă, „dass zuletzt doch nichts weiter geschrieben werden kann, als die Universalgeschichte" (vezi Gerhard Masur, *op. cit.*, p. 95).

[28] Vezi, de pildă, *Spiritul istoric*, în *Generalităţi* ..., p. 160 ; *Sensul învăţămîntului istoriei*, *ibidem*, p. 307.

[29] *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi* ..., p. 89. Vezi şi opinia lui Ranke după care „die Nationen in der Weltgeschichte nur insoweit in Betracht kommen, als sie an der universalhistorischen Bewegung tätigen Anteil genommen und « die eine auf die andere wirkend, eine lebendige Gesamtheit ausmachen »" (vezi Gerhard Masur, *op. cit.*, p. 108).

www.dacoromanica.ro

istoric"[30], iar civilizaţiile precolumbiene din Mexic şi Peru erau înlăturate din *Lecţiile* sale de *Filozofia istoriei* sub cuvînt că „această civilizaţie — Hegel o socotea unitară — era în întregime naturală şi a trebuit să se prăbuşească atunci cînd Spiritul s-a apropiat de ea"[31].

Nu avem răgazul să urmărim cu prilejul de faţă constituirea acestei concepţii, de tip devenit tradiţional, asupra istoriei universale, concepţie pe care a profesat-o şi Iorga pînă în preajma cristalizării istoriologiei sale. Vom aminti numai un fapt deosebit de important: precizarea şi valorificarea în cadrele acestei concepţii şi în condiţii cu totul remarcabile a acelei „idei generale" pe care o constituiau pentru N. Iorga *elementele de unitate* ale lumii din antichitatea orientală pînă azi şi care era în funcţie de putinţa de a se justifica un *continuum* istoric numai în limitele pe care Iorga, urmînd o lungă tradiţie, i le constituise.

De aceea trebuie considerat ca un act de deosebit curaj intelectual renunţarea în ultimii ani ai vieţii la vechea sa schemă în favoarea unei istoriografii care trebuia să îmbrăţişeze atît preistoria, cît şi civilizaţii extraeuropene. Publicarea atît de aşteptată a fragmentelor păstrate din *Istoriologia umană* va lămuri, poate, în ce chip Iorga a rezolvat, în noile cadre pe care şi le-a ales, problema elementelor de unitate.

Oricare ar fi însă limitele în care se revarsă fluxul vieţii istorice, acesta îşi are drept elemente constitutive *evenimentele*, rezultate ale interacţiunilor permanente şi între care istoricul trebuie, desigur, să practice o alegere. Evenimentele însă în ele însele îi apar lui Iorga, pe măsură ce-şi îmbogăţeşte experienţa, mai pronunţat irelevante. Adevărata semnificaţie şi-o capătă prin încadrarea lor în ceea ce istoricul român numeşte permanenţele istoriei. Fără aceasta, „incidentele istorice" sînt simple „scene cinematografice" şi acestea „nu formează. . . decît o distracţie de ordin superior pentru spiritele trîndave"[32]. E drept că „ar însemna să răpeşti prezentării istorice aproape orice interes dacă nu te-ai opri şi la accidentele care trebuie să o formeze, la individualităţile care introduc într-însa voinţa lor. Ceva însă trebuie să se simtă mereu sub defilarea aceasta de scene şi de figuri, care de departe nu înseamnă tot. Pentru a înţelege, trebuie să recurgi la permanenţele istorice. Ele unesc prin timp şi spaţiu capitolele organismului în mers care e istoria. . . A te sprijini pe ele înseamnă să adaugi un schelet solid la ceea ce pare supus tuturor fluctuaţiilor. A le desprinde din ţesătura complicată a istoriei înseamnă a pune notele fundamentale ale adevăratei sale comprehensiuni"[33].

Textul citat ni se pare fundamental pentru înţelegerea noii orientări a gîndirii istorice a lui Nicolae Iorga, care se va cristaliza, cum ştim, în *Istoriologia* sa. Interesul marelui istoric pentru individual pe care-l împărtăşea cu gîndirea romantică cedează pasul faţă de meditaţia asupra principiilor de interpretare a proceselor istorice în generalitatea lor. „Fap-

[30] Vezi G. W. F. Hegel, *Leçons sur la philosophie de l'histoire*, traduction par J. Gibelin Paris, 1946, p. 157.
[31] *Ibidem*, p. 78.
[32] *Permanenţele istoriei*, în *Generalităţi* . . ., p. 248—249.
[33] *Ibidem*, p. 255.

www.dacoromanica.ro

tele istorice nu se reproduc niciodată întocmai, ci au o noutate nesfîrşită", arăta Iorga în 1911 [34]. „Faptele se repetă — scria el în 1926. — Sînt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond este acelaşi eveniment, aceeaşi situaţie" [35]. Balanţa sa înclină deci tot mai mult spre anumite poziţii ale pozitivismului istoric. Admiraţia pentru acei magicieni ai verbului, un Michelet, un Carlyle [36], care ştiau să reînvie trecutul în toată strălucirea diversităţii lui concrete, face treptat loc unei comprehensiuni mai largi decît în trecut pentru opera unui Buckle [37]. De fapt două măcar din aceste permanenţe — *mediul natural* sau *geografic* şi *rasa* (a treia permanenţă fiind *ideile* sau *stările de spirit*) — reamintesc în chip izbitor tezele lui Taine din vestita sa încercare de filozofie a istoriei care este *Introducerea la istoria literaturii engleze* [38]. Lui Ranke însuşi — un adevărat maestru pentru Nicolae Iorga — i se reproşează că „n-a putut găsi elementul organic din istoria universală" [39].

Celor trei permanenţe amintite li se adaugă în continuare acele „idei generale", principii explicative imanente dezvoltării istorice, care fac originalitatea strălucitoare şi marele farmec al gîndirii lui Iorga. Ele împrumută uneori aspectul unor opoziţii dinamice care pot sta la baza unor dezvoltări dialectice, cum sînt acelea dintre *forme* politice tradiţionale şi *realităţi* de caracter popular; formele bizantine şi realităţile balcanice, bunăoară, sau dintre realităţi populare între ele, cum sînt lumea „barbară" de la începuturile evului mediu şi „romaniile" populare etc. Folosind aceleaşi fecunde scheme în gîndirea istorică, Iorga nu o dată a opus Bizanţul, static în formalismul lui, dinamismului venit din Occidentul romanic, din care a rezultat bunăoară imperiul „de penetraţie latină" al Comnenilor.

Este evident că izvoarele istorice, cărora Nicolae Iorga le-a consacrat ani îndelungaţi ai tinereţii sale ca să le descopere şi să le editeze, sînt punctul de plecare pentru orice operă istoriografică. Ele trebuie însă interpretate, şi aici Iorga insistă la îndatorirea interpretării psihologice, neapărate. „În felul cum concepem astăzi studiile istorice — scria Iorga în 1926 — este ceva care ne interesează mult mai mult (decît informaţiile diplomatice, militare, politice. — *Al. E.*) chiar pentru viaţa maselor... şi aceea e psihologia acestor mase. Şi din psihologia majorităţii unei naţiuni, influenţată mai mult sau mai puţin de personalităţile superioare, se naşte istoria acelei naţiuni" [40]. Istoricul trebuie să aibă

[34] *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi* ..., p. 95.

[35] *Prefaţa la „Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité"*, în *Generalităţi* ..., p. 152.

[36] Cf. *Nevoia înnoirii cunoştinţelor istorice în învăţămîntul secundar*, în *Generalităţi* ..., p. 114.

[37] *Permanenţele istoriei*, în *Generalităţi* ..., p. 240 şi urm.

[38] Pentru ideile lui Taine, cristalizate încă cu mult înainte de apariţia lucrării lui Buckle asupra istoriei civilizaţiei în Anglia, vezi importantele extrase din „carnetele" de tinereţe ale gînditorului francez la: André Chevrillon, *Taine, formation de sa pensée*, Paris, 1932, p. 208, 210—212 şi passim. Cu un spirit sistematic mult mai pronunţat decît Iorga, Taine îmbina şi el gustul romantic pentru „istoria vie" şi resuscitarea omului concret în opera de istoriografie, cu preocupări teoretice de inspiraţie vădit pozitivistă.

[39] *Originea şi dezvoltarea istoriei universale*, în *Generalităţi*, p. 291.

[40] *Prefaţa la „Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité"*, în *Generalităţi* ..., p. 152.

www.dacoromanica.ro

astfel pătrunderea psihologică necesară şi „să caute a-şi însuşi atîtea cunoştinţe care să-i permită a vedea acelaşi lucru din toate laturile şi potrivit cu toate psihologiile de masă sau individuale care au contribuit la alcătuirea acestui fapt" [41]. „Dacă întrebuinţează cineva sistemul de căutare a psihologiilor de grup sau a psihologiilor individuale — spune Iorga cu alt prilej —, atunci de la început se găseşte în alt domeniu, într-un domeniu deosebit de cel cu care este deprins. N-aş zice că este mai uşor, pentru că aici trebuie să recurgi la mijloace de informaţie foarte fine, trebuie să alcătuieşti cu oarecare dibăcie psihologia generală, care însă, odată fixată, luminează o epocă întreagă" [42]. Fireşte că această psihologie colectivă, atît de preţuită de un Lamprecht, trebuia mînuită cu tot simţul pentru concretul istoric, pe care Iorga nu-l descoperise în acea *Völkerpsychologie* amintită mai sus şi respinsă în procedeele ei de învăţatul român.

Cunoaşterea istorică, aşa cum ne-o înlesnesc izvoarele, este însă lacunară şi, în lipsa unor evenimente atestate de izvoare care să-şi găsească neapărata lor explicare prin permanenţe şi idei generale, acestea înfruntă primejdia de a lucra în vid. Trecutul însă trebuie şi poate fi reconstituit în integralitatea lui semnificativă, şi aceasta se dobîndeşte în primul rînd cu instrumentul obişnuit al inducţiunii istorice: *analogia*, sau *paralelismele* [43]. Întreprinderea este însă atît de gingaşă, încît istoricul trebuie să-şi caute ajutoare şi de altă natură. Pe acestea Iorga le numeşte, după împrejurări, *intuiţie*, *fantazie reproductivă* [44] sau *divinaţie* [45]. Fireşte că aceste instrumente atît de puţin obişnuite nu pot fi mînuite decît de un cunoscător multilateral al trecutului, dublat de un pătrunzător psiholog. Ele însă nu trebuie bănuite de nici un fel de misticism, deşi cu greu le-am rîndui laolaltă cu procedeele obişnuite ale cunoaşterii raţionale. Iorga

---

[41] *Adevăr şi greşeală şi scrierea istorică. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (noiembrie 1935)*, în *Generalităţi* ..., p. 210.

[42] *Fond şi formă în căutarea adevărului istoric. Lecţie de deschidere la Academia de comerţ (1937)*, în *Generalităţi* ..., p. 234.

[43] Pentru metoda paralelismelor, să se vadă, de pildă, *Cum se scrie istoria?*, în *Generalităţi* ..., p. 56, şi *Două concepţii istorice*, *ibidem*, p. 96.

[44] Pentru *fantazie* sau *fantazie reproductivă* în concepţia lui N. Iorga, să se vadă ce spune el însuşi în *Frumuseţea în scrierea istorică. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (noiembrie 1897)*, în *Generalităţi* ..., p. 45 şi 47; vezi şi *Cum se scrie istoria? Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (noiembrie 1898)*, în *Generalităţi* ..., p. 56. Pentru *fantazie* în funcţia sa de „creatoare de definiţii", vezi *Prefaţă la „Istoriologia umană"*, în *Generalităţi*..., p. 348. Să se compare în ceea ce afirmă despre rostul fantaziei în istoriografie Eduard Meyer, *loc. cit.*, p. 210. Pentru fantazia istorică la Taine, vezi André Chevrillon, *op. cit.*, p. 84—86 („l'imagination reconstructive").

[45] De *devinaţie* sau *ghicire*, Iorga vorbeşte în mai multe rînduri. Vezi, astfel, *Spiritul istoric*, în *Generalităţi* ..., p. 160; *Cultură generală şi studii istorice. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti* (noiembrie 1932), în *Generalităţi* ..., p. 168: „*divinaţia, simţul intim*, care, fără a trece prin treptele cugetării raţionaliste, şi silogistice, ajută a găsi deodată, instantaneu, adevărul care, fiind de impresie şi nu de argumentare — liber a-l cerceta mai pe urmă, — nu e mai puţin adevăr". Să se compare cu datele pe care A. Chevrillon, *op. cit.*, p. 316—317, ni le dă despre intuiţia la Taine. Pentru rolul pe care Taine însuşi îl acordă *divinaţiei*, vezi şi *Histoire de la littérature anglaise*, t. I, ed. a 9-a, Paris, 1903, p. XI—XII.

www.dacoromanica.ro

le socotea însuşiri ale istoricului artist [46]. Poate că uneori ele pot fi mai degrabă apropiate de procesul psihologic care în ştiinţele pozitive însoţeşte invenţiunea [47] şi care, de altminteri, s-a bucurat de numeroase cercetări.

Iorga nu încetează apoi să ne avertizeze că, dacă adesea trecutul aruncă o lumină asupra prezentului, pe care în zadar am căuta-o altundeva, acesta, la rîndul său, adică procesele care se desfăşoară sub ochii noştri, ne dau nu o dată cheia înţelegerii trecutului [48]. Comprehensiunea istorică se exercită pe ambele direcţii ale timpului şi, după cum putem adăuga, îşi caută puncte de sprijin în toate direcţiile spaţiului. Faptul este îngăduit, cum am şi amintit de altfel, de unitatea şi de continuitatea „dezvoltării", atît de apăsat subliniată de Iorga.

Comunicarea rezultatelor astfel dobîndite şi care deseori sînt de o structură atît de specială pretinde mijloace de o nesfîrşită delicateţe şi de o mare putere de sugestie, pe care în mod obişnuit Iorga le subsumează ideilor de „stil" şi de „poezie". „Adevărurile istorice — scria Iorga la sfîrşitul prefeţei sale de mai multe ori amintite — sînt de *discernămînt*, nu de simplă constatare şi reproducere. Pentru a le prinde se cere tot ce cunoştinţa adîncă a limbii, tot ce fantezia creatoare de definiţii poate găsi mai fin şi mai delicat. A vorbi despre oameni şi lucrurile trecutului în vocabularul curent e a greşi de la un capăt la altul. Aş fi vrut din partea mea să am mai mult talent «poetic», pentru a fi mai aproape de adevăr" [49].

Oricare ar fi convingerile noastre şi rezervele care se pot emite din perspectiva unei istoriografii concepute ca ştiinţă, nu putem să nu recunoaştem că formularea lui N. Iorga e nespus de sugestivă şi aminteşte, fără să păgubească prin comparaţie, de ceea ce spunea Sainte-Beuve în vestitul său curs despre Chateaubriand şi grupul său literar: „Puţină poezie te depărtează de istorie şi de realitatea lucrurilor; multă poezie te apropie" [50].

Concepţia istorică a lui Nicolae Iorga cu privire la istoria universală, atît cît se poate întrevedea dintr-o prezentare atît de sumară şi desigur lacunară ca cea de faţă, apare, sîntem încredinţaţi, ca o elaborare de excepţional interes, extrem de personală şi fără putinţă de a fi reluată de cine ar uita că Ulise singur ştia să-şi mînuiască propriul său arc. Se impune însă ca un imperativ pentru ştiinţa istorică românească să se

---

[46] Vezi *Moralitatea şi armonia istoriei. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (noiembrie 1900)*, în *Generalităţi* ..., p. 61, unde se aminteşte „divinaţia istoricului artist", şi *Nevoia înnoirii cunoştinţelor istorice în învăţămîntul secundar*, în *Generalităţi* ..., p. 114, unde se arată calea „divinaţiei poetice" ca un mijloc de „a reda totalitatea vieţii trecute". Momentul estetic în conceptul de intuiţie la Ranke a fost indicat de Gerhard Masur, *op. cit.*, p. 66. Eduard Meyer, *op. cit.*, p. 203, ne-a arătat deopotrivă că „unitatea lăuntrică a proceselor sufleteşti într un om sau într-un grup de oameni nu poate fi surprinsă în chip deplin decît prin intuiţia artistică şi nu poate fi niciodată cunoscută prin mijloace ştiinţifice".

[47] Vezi, sub acest raport, şi remarcele lui H. Sée, *Science et philosophie de l'histoire*, ed. a 2-a, Paris, 1933, p. 366—367.

[48] Vezi, de exemplu, *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi* ..., p. 96; *Adevăr şi greşeală în scrierea istorică*, *ibidem*, p. 198.

[49] *Prefaţa la „Istoriologia umană"*, în *Generalităţi* ..., p. 348.

[50] Citat de Maxime Leroy, *La pensée de Sainte-Beuve*, Paris, 1910, p. 183.

www.dacoromanica.ro

înceapă cercetări adîncite asupra acestei gîndiri atît de bogate, în care atîtea elemente aşteaptă încă să fie puse în lumina cuvenită [51].

Rămîne, înainte de a încheia, să cercetăm un ultim aspect ridicat de problematica istoriei universale la Nicolae Iorga. Pentru a înţelege felul în care istoriografia îşi găseşte o finalitate morală în cadrul societăţii pentru care este alcătuită, trebuie în primul rînd să ne dăm seama care sînt relaţiile dintre omul de gîndire şi de creaţie şi însăşi această societate în care trăieşte. „Îmi voi permite să spun — arăta Nicolae Iorga — că în toată viaţa mea nu am făcut nimic în afară de societate. Tot, şi literatura, şi arta, şi ştiinţa, eu le socot în legătură cu viaţa noastră omenească, închisă în marginile unei naţiuni şi ale unui stat şi, mai departe de naţiune şi de stat, în viaţa generală a omenirii. . . " [52]. Poate cumva istoricul să urmărească în realizările sale o finalitate fără scop, pentru a ne folosi de o formulă vestită, are dreptul şi putinţa de a se situa deasupra conflictelor şi pasiunilor care agită epoca sa, pentru a se consacra unei viziuni inactuale care să asigure, aşa-zicînd, obiectivitatea operei istoriografice? Răspunsul lui Iorga este în această privinţă categoric. Încă din 1913, cînd prezenta la Congresul internaţional de istorie din Londra o comunicare despre *Bazele necesare ale unei noi istorii a evului mediu*, Iorga, vorbind de istoriografie, spunea: „Provocată de către nevoile vitale ale mediului nostru, ea trebuie să aibă vioiciunea, căldura, caracterul practic, ba chiar polemic al operelor care vor să influenţeze, să mentie sau să prefacă" [53]. „Cerem să se scrie, afirma el cîţiva ani mai tîrziu, istoria universală pe care o cere vremea noastră *după nevoile ei*, pentru ca nu cumva, fără luminile trecutului, ea să apuce, în mişcările ei politice şi sociale, căile pe care le-a apucat" [54]. În sfîrşit, marele istoric îşi precizează şi mai bine poziţia potrivnică obiectivismului în comunicarea sa prezentată în 1928 la al VI-lea Congres internaţional de istorie de la Oslo. „Istoria obiectivă — arăta Iorga — este un simplu deziderat. O facem mai mult sau mai puţin ca oameni ai timpului nostru. În masa uriaşă de fapte sînt unele pe care le alegem pentru că interesează epoca (prezentă—*Al. E.*) care le solicită. Lucrul e, fără îndoială, îngăduit, fiindcă, deşi procedăm la o restrîngere, alegerea nu falsifică totuşi nimic" [55]. O pildă în acest sens dăduse Iorga însuşi în acele frumoase cursuri de istorie universală ţinute la Şcoala de război între 1912 şi 1914 şi organizate fiecare în jurul unei căi europene de navigaţie, care prezenta şi o actualitate politică.

---

[51] Cîteva cercetări remarcabile au şi fost realizate. Citäm cu deosebire studiile: N. Bagdasar, *N. Iorga*, în volumul *Filozofia contemporană a istoriei*, Bucureşti, 1930, p. 221—237; M. Berza, *Ştiinţă şi metodă istorică în gîndirea lui Nicolae Iorga*, în „Analele Acad. Rom.", Mem. ist., seria a III-a, t. XXVII (1944—1945), p. 245—308, şi D. M. Pippidi, *Une oeuvre inédite de Nicolas Iorga: l'„Historiologie humaine"*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", t. XXIII (1946), p. 21—30.

[52] *Originea şi dezvoltarea istoriei universale. Conferinţă de deschidere a anului 1938—1939 la Institutul de istorie universală*, în *Generalităţi* . . ., p. 276.

[53] *Generalităţi* . . ., p. 128.

[54] *Noi direcţii în istorie. Idei din lecţia de deschidere a cursurilor de istorie la Universitatea din Bucureşti (1920)*, în *Generalităţi* . . ., p. 141.

[55] *L'interpénétration de l'Orient et de l'Occident au Moyen-Âge*, în „Bulletin de la Section Historique" de l'Académie Roumaine, t. XV (1929), p. 15.

www.dacoromanica.ro

Chestiunea Rinului grupa faptele de istorie universală în jurul unei probleme care interesa Europa occidentală; *Chestiunea Dunării* privea Europa răsăriteană; *Chestiunea Mării Mediterane* interesa Europa de miazăzi în anii 1913—1914. Primul război mondial, care izbucnea în vara anului 1914, ridica însă probleme de o altă urgenţă şi care atingeau din ce în ce mai mult interesele ţării. Şi atunci Nicolae Iorga începu, în comunicări, în cursuri sau articole şi studii, să abordeze tot mai mult chestiuni care interesau acea societate românească pe care a înţeles s-o slujească din toate puterile sale. Ar trebui amintite nenumărate asemenea cercetări; ne vom mulţumi să menţionăm, pentru perioada neutralităţii noastre, importanta comunicare la Academie din 1915 intitulată *Dreptul la viaţă al statelor mici* şi, doi ani mai tîrziu, în pribegia de la Iaşi a învăţatului istoric, lecţiile sale *Cugetare şi faptă germană* sau *Originea şi dezvoltarea statului austriac*, în care datele de istorie universală veneau să lumineze minţile, dar şi să dea nădejdi, fără a jigni adevărul istoric, românilor încleştaţi într-o aprigă luptă pentru existenţa însăşi a patriei. Istoricul se aşeza astfel în rîndurile în care, cu peste jumătate de veac în urmă, luptase un Nicolae Bălcescu, care şi el cultivase cu rîvnă şi strălucire o istoriografie militantă, în slujba libertăţii naţionale şi a propăşirii sociale. Au trecut apoi două decade şi cel de-al doilea război al lumii avea să umbrească ultimul an de viaţă în mijlocul nostru al marelui dascăl. De data aceasta, cu o experienţă sporită a treburilor publice, cu simţul de răspundere al unui mare european, care cunoştea poate mai bine ca oricine frămîntata istorie a continentului, Iorga îşi adună tot mai stăruitor gîndurile în jurul destinelor unei umanităţi căreia i se tăgăduiau cele mai elementare drepturi la libertate şi demnitate.

Nu se pot citi fără emoţie cuvîntările, comunicările sau lecţiile sale din anii pe care i-a trăit ai ultimului război. Într-o cuvîntare ţinută în 1939 la Congresul Ligii culturale, Iorga spunea: „Luaţi însă istoria şi veţi vedea care este soarta regimurilor care au atentat la cugetarea liberă în omenire; căutaţi în istoria omenirii şi veţi vedea unde au ajuns toţi cuceritorii, toţi apăsătorii de ţări şi distrugătorii de neamuri" [56]. Iar în ultima sa lecţie de deschidere rostită în faţa studenţilor, marele dascăl arăta că istoria este „un mare tribunal, în care se judecă popoarele şi naţiunile; triumfuri aparente se termină prin cumplite dezastre şi încordări naţionale, cum este — arăta Iorga — şi încordarea din momentul de faţă a Germaniei, pot să aibă un efect dezastruos" [57].

Şi Iorga, interogînd istoria universală de la Bizanţul veacului de mijloc pînă la Napoleon I, conchidea: „Orice călcare a condiţiilor normale de viaţă nu aduce decît oboseala unui organism şi incapacitatea de a juca rolul istoric natural din partea acelora care au întrecut, peste puterile lor, acest rol" [58]. Sîntem cumva aici înaintea uneia dintre acele „idei generale" desprinse de istoric din lunga sa familiarizare cu drama istoriei

[56] *Sensul învăţămîntului istoriei*, în *Generalităţi* ..., p. 306.

[57] *Istoria, marea judecată în sens moral a statelor şi naţiunilor. Lecţie de deschidere la Academia de comerţ (1940)*, în *Generalităţi* ..., p. 328.

[58] *Ibidem*, p. 333.

www.dacoromanica.ro

universale şi care conferă un sens vieţii istorice a umanităţii? Sau este vorba numai de încercarea cărturarului, cu răspundere faţă de tineri, de a da înfăţişarea unei generalizări teoretice sentimentului său de oroare în faţa *hybris*-ului, care ridică pe culmi trecătoare indivizi şi colectivităţi — flagele ale umanităţii — pentru a le face apoi să se prăbuşească cu un prelung răsunet? Ne e greu să desluşim. Limpede rămîne însă interesul pe care Nicolae Iorga îl păstrează omului şi umanităţii în procesul vieţii istorice, dar şi în experienţa imediată a suferinţei umane pe care i-o oferă marile crize istorice pe care le-a străbătut.

Evocîndu-şi în autobiografia sa anii de studioasă tinereţe de peste hotare şi chipul în care s-a îndreptat spre studii de istorie, Iorga amintea nesfîrşita sa „curiozitate şi iubire de sufletul omenesc, oricum şi oriunde, ceea ce e, mai la urma urmei, singurul lucru vrednic de interes şi de simpatie care există în adevăr în cer şi pe pămînt" [59], iar în prima sa lecţie de deschidere a cursurilor la Universitatea din Bucureşti, traducea pentru studenţii săi o frumoasă caracterizare a lui Ranke după care istoria universală este istoria „faptelor şi suferinţelor acestei fiinţe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniştite, acestei fiinţe pătate şi pure care e noi înşine" [60].

Dacă, aşadar, omul e centrul meditaţiilor şi al solicitudinii lui Iorga, este cheia de boltă a concepţiei sale despre lume şi viaţă şi în jurul lui, măsură a tuturor lucrurilor, se organizează uimitoarea cultură a lui Iorga, hrănită din ceea ce dăduse mai de preţ creaţia umanităţii din antichitate pînă în zilele sale, sîntem atunci în drept să-l socotim pe marele nostru profesor — alături şi mai presus de un Constantin stolnicul Cantacuzino, de un Dimitrie Cantemir, de corifeii Şcolii ardelene — drept cea mai impunătoare figură de umanist pe care poporul nostru a dăruit-o pînă azi omenirii.

---

[59] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, I, *Copilărie şi tinereţă*, Bucureşti, 1934, p. 208.

[60] *Despre concepţia actuală a istoriei şi geneza ei. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (1 noiembrie 1894)*, în *Generalităţi* ..., p. 16.

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA DE ISTORIC A LUI N. IORGA. ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE. 1890—1894

(PE BAZA ARHIVEI UNIVERSITĂȚII DIN LEIPZIG ȘI A CORESPONDENȚEI INEDITE)

DE

EUGEN STĂNESCU

De la sfîrșitul veacului trecut pînă în toamna tragică cînd mîna ucigașă a Gărzii de fier a curmat viața celui care timp de aproape o jumătate de veac a dominat știința istorică românească, întreaga viață publică și culturală a țării a simțit înrîurirea personalității de dimensiuni neobișnuite a lui N. Iorga. Ceea ce izbește în cercetarea acestei personalități este faptul că amploarea intelectuală a activității sale apare evidentă prin valoare și notorietate chiar de la început. Din această cauză, date fiind locul ocupat și rolul exercitat timp de cîteva decenii de N. Iorga, cercetarea modului în care s-a format o asemenea mare personalitate pînă în momentul de explozie al originalității depline nu poate decît să contribuie la mai buna cunoaștere a unei întregi perioade din istoria culturală a societății românești. Iată de ce anii care constituie începuturile activității sale științifice și care vădesc pe cel care va fi fără întîrziere marele învățat și cărturar N. Iorga au o însemnătate deosebită și pentru direcția și natura dezvoltării intelectuale a societății care l-a produs și format pe marele savant.

Încercarea de față își propune tocmai să realizeze o schiță a biografiei de istoric a lui N. Iorga în anii 1890—1894, ani în care cercetarea bibliotecilor și arhivelor străine, contactul cu lumea științifică europeană, obținerea titlului de doctor s-au însumat în închegarea unei personalități care chiar de atunci începea să-și profileze adevăratele dimensiuni. În felul acesta se pot adăuga la rezultatele prețioase obținute de unii prede-

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1275—1312, 1965.

www.dacoromanica.ro

cesori [1] detalii semnificative pentru aceşti ani de început ai activităţii sale ştiinţifice. În acest scop am urmărit punerea în valoare a unor materiale inedite de provenienţă externă şi internă. Astfel, în decursul unor cercetări documentare în Germania am identificat în arhiva Universităţii din Leipzig dosarul doctoratului din 1893, conţinînd piese menite să lămurească împrejurările acestui însemnat moment din viaţa de savant a lui N. Iorga. Totodată, împrejurările doctoratului în contextul mai larg al întregii perioade 1890—1894 şi-au găsit o reflectare nemijlocită în corespondenţa — încă inedită — din aceşti ani, aflată sub forma unui fond aparte la Biblioteca Academiei şi clasată în ordine cronologică. Din această cauză însoţim încercarea de faţă cu două anexe documentare: prima anexă conţinînd piesele dosarului de doctorat din 1893 [2], a doua anexă fiind alcătuită din scrisori ilustrative — pentru personalitatea lui N. Iorga — din partea unor învăţaţi ai vremii [3].

★

După obţinerea licenţei la 19 decembrie 1889 — luată în împrejurările ştiute [4] şi cu ecou la prietenii de peste graniţă [5] — se înfiripă în mintea sa proiectul specializării în străinătate. D. Evolceanu [6], a cărui prietenie afectuoasă şi uneori hazlie n-a fost fără influenţă asupra lui N. Iorga în aceşti ani, îl încurajează, dîndu-i date cu privire la specializarea la Paris, subliniind mereu oportunitatea şi necesitatea unei asemenea călătorii [7]. Dobîndirea bursei „Iosif Nicolescu" nu însemna altceva

---

[1] De perioada de studenţie a lui N. Iorga la Universitatea din Iaşi s-au ocupat N. Grigoraş, *Nicolae Iorga ca student al Universităţii din Iaşi*, Iaşi, 1941, şi G. Finţescu, *Din viaţa de student a lui N. Iorga*, în „Revista arhivelor", 1941, p. 221—247. De asemenea o monografie bogat documentată şi cu putere de evocare despre concursul pentru catedra de istorie universală din octombrie 1894 este cea a lui Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru* (*Nicolae Iorga*), Bucureşti, 1944. Unele scrisori din această perioadă cu caracter familial sau din partea lui A. D. Xenopol au fost publicate de I. E. Toroiu în *Studii şi documente literare*, vol. VIII, Bucureşti, 1936, p. 275.

[2] Dosarul doctoratului de la Leipzig se găseşte la anul 1893 între protocoalele de doctorat corespunzătoare, înregistrat ca atare. Cu această ocazie mulţumesc prof. E. Werner de la Universitatea „Karl Marx" din Leipzig pentru facilitarea obţinerii microfilmului. Actele acestui dosar se publică la finele acestei lucrări sub forma anexei I.

[3] Anexa a II-a este constituită din corespondenţa inedită primită de N. Iorga de la marii învăţaţi ai vremii şi care se găseşte în volumele 1 (1890), 2 (1891), 3 (1892), 4 (1893) şi 5 (1894) a corespondenţei lui N. Iorga la Secţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România.

[4] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. XVII.

[5] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *Corespondenţa Nicolae Iorga*, vol. 1 (1890): D. Evolceanu către N. Iorga (Paris, 4 ianuarie 1890): „Am aflat astăzi de la unul din colegii mei, ce nu mai stă în Şcoala normală, care e surdă şi mută pentru mine, vestea despre nastruşnica ta licenţă. Primeşte sincerele şi călduroasele mele felicitări, şi te rog să crezi că nu-s numai banale şi că m-am bucurat tot aşa de mult ca de propria mea fericire ...".

[6] Dumitru Evolceanu (1865—1938), profesor de limba şi literatura latină la Universitatea din Bucureşti, a beneficiat, ca şi N. Iorga, de bursa „Iosif Nicolescu". A urmat cursurile la École Pratique des Hautes Études. Dintre lucrări: *Istoria literaturii latine* (1899), *Studii sintactice* (1901) etc.

[7] Biblioteca Academici, *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 1 (1890); D. Evolceanu către Nicolae Iorga (scrisori din 4, 13 şi 24 ianuarie, 27 februarie, 3, 12 şi 27 martie şi 1 iunie). Iată ce spune în scrisoarea din 27 februarie: „Vino la noi, măi băiete, la Paris, la învăţătură,

www.dacoromanica.ro

decît realizarea acestor planuri, fapt care-și va pune pecetea pe întreaga perioadă a anilor 1890—1894 din viața lui N. Iorga [8]. Fie la Iași, fie la București, în decursul anului 1890 [9], el găsește și prilejul unei scurte călătorii în Italia [10], mai mult de destindere turistică decît de cercetare științifică. În acest an, în care precumpănesc preocupările de ordin literar și cultural, N. Iorga, așa cum rezultă din paginile autobiografiei sale, și-a rotunjit o experiență intelectuală, care, accentuînd o anumită viziune critică a culturii contemporane din țara sa, l-a determinat să nu întîrzie în începerea studiilor de specializare peste hotare [11]. I se părea, probabil de atunci, că aceasta trebuie să fie condiția hotărîtoare pentru a-și depăși vremea așa cum socotea pe bună dreptate că este în stare.

Parisul i-a părut a fi cel mai potrivit centru științific pentru desăvîrșirea studiilor. Deși bursa „Iosif Nicolescu" i-a fost acordată pentru specializarea în limba și literatura elenă, Nicolae Iorga era hotărît să se specializeze în istorie universală. Un prieten chiar îl previne de sancțiunile care l-ar putea aștepta din cauza acestei indiscipline [12]. Problema, cu aspectul ei birocratic, putea avea consecințe grave, astfel că rezolvarea favorabilă n-a putut decît să influențeze pozitiv activitatea sa din capitala Franței [13]. La Paris, el se află cu domiciliul stabil începînd din octombrie 1890 și va sta aici cu mici întreruperi pînă în primele zile ale anului 1893 [14]. Legitimația personală, eliberată încă la sfîrșitul anului 1890 de École Pratique des Hautes Études, acordîndu-i dreptul de a frecventa sălile de lucru și de clasă ale Secției de istorie și filologie, atestă alegerea imediată făcută de tînărul învățat în ce privește școala pe care avea să o

---

ca să înveți mai mulți ani, și, cînd te vei întoarce ..., vom vedea ce-i cu tine și dacă vei fi capabil să aduci obolul tău pe altarul bugetului ... La toamnă vei putea să aduci servicii și țării, și lui Iosif Nicolescu, căci așa e mai bine ...".

[8] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1890). Între diferitele scrisori se găsește o copie după decizia Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, conform căreia se hotărăște suplinirea cu plata a două treimi din salariu a catedrei de la Ploiești, în urma dobîndirii unei burse de 4 ani pentru studierea limbii și literaturii elene.

[9] La Iași a locuit mai tot timpul la Școala normală superioară, unde i se adresează corespondența. La București s a aflat în primăvara anului 1890, după care s-a reintors la Iași. La sfîrșitul verii aceluiași an îl găsim din nou la București, locuind în str. Dionisie 74, probabil pînă la plecarea la Paris. Aceasta, conform adreselor de pe scrisorile primite în acest timp.

[10] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1890). La Napoli primește o scrisoare de la I. Fintinaru purtînd data de 13 mai. Vezi și N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. I, *Copilăria și tinerețea*, București, 1934, p. 186 189.

[11] N. Iorga *O viață de om* ..., p. 175 183.

[12] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1890), I. Fintinaru către N. Iorga, scrisoare din Iași din 26 noiembrie 1890 : „Nu știu dacă-i fi tot așa de norocos în toate cele, bunăoară în înșelarea statului că te a trimis pentru greacă, nu istorie. Cum ai să te aperi? Cum ai să scapi?".

[13] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1890), O scrisoare a lui V. Tasu către N. Iorga din 20 decembrie 1890 îl anunță că s-a aprobat definitiv schimbarea destinației bursei.

[14] La Paris se află în orice caz din octombrie 1890, pentru că pe data de 20 octombrie 1890 i se trimite de către V. Tasu o scrisoare la adresa unde va sta cîteva luni : Rue des Écoles nr. 6. O scrisoare expediată din 3 martie 1891 arată o schimbare de adresă : 28 bis, Rue du cardinal Lemoine. Aici va sta pînă la sfîrșitul șederii la Paris. Din corespondență pare să rezulte că la sfîrșitul toamnei anului 1891, ca și la sfîrșitul toamnei anului 1892, a avut o scurtă ședere la București.

www.dacoromanica.ro

urmeze, precum și începerea fără întîrziere a muncii de cercetare [15]. Membru la Société Historique din noiembrie 1890, Nicolae Iorga n-a întîrziat, desigur, să participe la viața științifică pariziană chiar de la început[16]. În această perioadă începătoare, probabil că un rol însemnat de încurajare și stimulare a fost cel al lui Emile Picot[17], prieten al poporului român, care întreținea în casa sa un cerc intim de tineri învățați și unde N. Iorga ocupa un loc de frunte [18].

La Paris, spre sfîrșitul lui 1890, beneficiind de bursa „Iosif Nicolescu", N. Iorga a început — în condițiile dificile, dar obișnuite în acel timp pentru studenții români aflați în străinătate [19] — să frecventeze cursurile faimoasei École Pratique des Hautes Études. Nu fără regret pentru a fi renunțat să audieze prelegerile atîtor mari învățați de la alte școli — din respect pentru obligații fixate anterior, dar și pentru celebritatea școlii — în incinta acesteia și-a cheltuit cea mai mare parte a timpului petrecut la Paris [20]. Caietele sale de notițe ca student la École des Hautes Études mărturisesc asiduitate și stăruință, precum și preocupări care îi vor fi mereu apropiate [21]. Desigur că la început rigoarea aridă a prelegerilor și a lucrărilor de seminar a creat pentru tînărul învățat dileme și neliniști, pe care însă le-a învins repede [22]. Și cu toată frămîntarea firească, pasiunea muncii științifice nu i-a fost frînată de veștile mai mult sau mai puțin rele care-i veneau din țară privind cariera universitară pe care se considera în drept și în stare s-o înceapă fără întîrziere [23] și care-i arătau chiar de pe atunci că drumul spre recunoașterea talentului este spinos și lung. Curiozitatea științifică, la început deosebit de vie, l-a mînat însă

---

[15] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1890). Data eliberării documentului nu poate fi precizată, deoarece este tăiat în două și pe partea întreagă nu se poate citi decît cifra 90. O altă carte de membru al școlii va fi eliberată însă la 15 octombrie 1891.

[16] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1890). Între diferitele scrisori se găsește cartea de membru al acestei societăți cu data de 4 noiembrie 1890.

[17] Emile Picot (1844—1918), profesor de limbă română la École des Langues Orientales vivantes, membru la Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Prin activitatea sa a contribuit la mai buna cunoaștere a problemelor de literatură română și balcanică.

[18] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 2 (1891); Emile Picot către N. Iorga, scrisori din 16 martie, 20 și 22 mai. Vezi anexa a II-a nr. 5, 8, 9. Bunele legături ale lui N. Iorga cu Emile Picot erau în asemenea măsură cunoscute, încît i se solicită și recomandații. Vezi scrisorile lui D. Stănescu din Liège, din 12 și 15 noiembrie etc., vol. 1 (1890) al aceleiași corespondențe.

[19] N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 201.

[20] N. Iorga, *op. cit.*, p. 208—209.

[21] Biblioteca Academiei, *Arhiva N. Iorga*, XVII, ms. 9. Între aceste note se găsește o comparație interesantă între a 4-a carte a istoriei lui Richer și textele lui Gerber pentru caracterizarea mișcării literare de la sfîrșitul veacului al X-lea, precum și însemnări despre arta romană și arta gotică și, totodată, despre „Literatura latină a veacului de mijloc".

[22] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 2 (1891), fragment dintr-o scrisoare a lui V. Tasu către N. Iorga din 29 ianuarie: „ ... I-am spus lui Panu de plictiseala ce suferi cu istoria evului mediu, cu descoperirea paraclisurilor problematice și a sfinților de prin catacombe; el mi-a spus că așa se face erudițiune și că el n-a putut suporta asemenea necaz, și că de aceea a părăsit școala la care ești dumneata, căci trebuie o stăruință eroică și o răbdare extraordinară ca s-o scoți la capăt".

[23] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 2 (1891): scrisori de la V. Tasu din 6, 7 și 27 aprilie și 4 noiembrie, precum și de la D. Evolceanu din 30 aprilie, 20 mai, 12 iunie, 8 iulie, 10 octombrie, 7, 10 și 22 noiembrie și 18 decembrie.

www.dacoromanica.ro

nu numai la cercetarea fondurilor documentare ale Bibliotecii naționale din Paris — și care nu întîrzie să capete forma unor descoperiri interesante [24] —, dar și să valorifice în același fel o scurtă călătorie la Roma (unde reușește să pătrundă în arhivele Vaticanului) și una tot atît de scurtă în Anglia, la Londra și Oxford [25]. Cu gîndul inițial de a-și da doctoratul la Sorbona, este nevoit însă să renunțe la aceasta, nu fără tristețe, dată fiind rezerva cercurilor științifice franceze față de cei cu studii universitare făcute în altă țară [26]. Tocmai în această caracteristică a lumii științifice franceze trebuie să căutăm pricina deciziei lui N. Iorga, ca și a altor tineri învățați români din acel timp, de a da doctoratul în Germania.

Aceasta era o preocupare esențială pentru N. Iorga, ca și pentru colegii săi. Scrisorile primite de la aceștia ne îngăduie să urmărim o frămîntare care avea să ducă pînă la urmă, pentru el, ca și pentru ceilalți, la o încheiere pozitivă. Un corespondent mai frecvent e Teohari Antonescu[27], descris astfel: „... mititel și slab, cu ochelari savanți..." [28]. Din scrisorile lui rezultă că N. Iorga la sfîrșitul anului 1892 a luat în considerare posibilitatea doctoratului la Heidelberg, eventualitate la care renunță însă din cauza condițiilor inacceptabile ale examenelor [29]. Un alt corespondent este D. Evolceanu, cu care încercase anterior o tălmăcire a poemelor lui Shakespeare, dar care „... s-a dezgustat de această dificilă ghicire a unui text poetic, așa de plin de aluzie și așa de împovărat de apucăturile sufletești ale unui timp mult deosebit de al nostru" [30]. Acesta, întîi de la Bonn, unde frecventase cîtva timp universitatea, apoi de la Berlin, îl ține la curent cu datele necesare doctoratului în aceste centre și stăruie în chip deosebit pentru doctoratul la Berlin, centru universitar ale cărui calități le subliniază cu ostentație [31]. În sfîrșit, alt corespondent dintre colegi este Pompiliu Eliade [32], pe care îl laudă pentru capacitatea de a fi

---

[24] Este vorba de documentele privitoare la pretendentul Ioan Bogdan din timpul lui Henric al IV-lea, regele Franței, care vor fi publicate ulterior în *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, I (1895), p. 40—42.

[25] N. Iorga, *O viață de om* ..., p. 223. Popasurile în aceste orașe trebuie să fi fost foarte scurte, deoarece nu constatăm că primește aici corespondență.

[26] N. Iorga, *O viață de om* ..., p. 212.

[27] Teohari Antonescu (1866—1910), profesor de arheologie la Universitatea din Iași. A fost elev diplomat la École Pratique des Hautes Études ca și N. Iorga. Dintre lucrări: *Le Trophée d'Adam Clisi* (1905); *Cetatea Sarmisegetuzei* (1906); *Columna lui Traian* (1910).

[28] N. Iorga, *O viață de om* ..., p. 202.

[29] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 3 (1892): Teohari Antonescu către N. Iorga, scrisori din Heidelberg, din 28 iulie, 15 și 22 august, 6 septembrie, și din Paris din 1 noiembrie și 30 decembrie, vol. 4 (1893): scrisori din Berlin, din 31 iulie, 20, 23 și 26 august și 31 octombrie.

[30] N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 219.

[31] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 3 (1892); D. Evolceanu către N. Iorga, scrisori din Bonn, din 25 iulie; din Londra din 3, 7 și 12 septembrie; vol. 4 (1893): scrisoare din Berlin din 12 ianuarie. Corespondența continuă cu scrisoarea din 9 august același an, și apoi în vol. 5 (1894): scrisori din Berlin, din 17, 24 și 31 martie, 4 și 5 aprilie.

[32] Pompiliu Eliade (1869—1914), profesor de limba și literatura franceză la Universitatea din București. Dintre lucrări: *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie des origines* (1898); *Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIXe siècle. 1821—1828* (1905); *La Roumanie au XIXe siècle* (1914).

www.dacoromanica.ro

pătruns în lumea ştiinţifică franceză, cîştigîndu-şi unele prietenii : „... din acele prietenii franceze greu cucerite, care nu te părăsesc însă niciodată"[33]. Şi acesta împărtăşeşte aceeaşi frămîntare, fără a se putea însă decide[34]. Poate influenţat de corespondenţii săi, dar mai degrabă determinat de o situaţie care cerea rezolvare urgentă, N. Iorga se hotărăşte să plece de la Paris la Berlin [35].

Impresia cea dintîi a lui N. Iorga în capitala Germaniei vilhelmiene a fost consemnată într-o frază evocatoare în autobiografia sa : „Tot aşa de frigid îmi părea totul, casele fără trecut, ridicîndu-şi blocurile care nu primiseră patina de fum şi de istorie a celor din Paris, largile străzi drepte, prin care şuera vîntul din stepele polono-ruseşti, pieţele vaste, bisericile calvine şi protestante făcute pentru un raţionalism religios sub zero..." [36]. Poate din această cauză tînărul învăţat român nu s-a simţit din cale-afară de bine în contactul său cu marea universitate din capitala germană. O spune el singur : „Aşa era şi la Universitatea, clasic solemnă, cu statuia de aramă a lui Frederic cel Mare în faţă, «universitatea regală Frederico-wilhelmiană», în ale cărei culoare nu se purtau studenţii, strict distribuiţi în timp şi spaţiu, manevrînd didactic la sunetul de clopot..." [37]. Astfel că nu putea fi de bun augur pentru stagiul său la această universitate întîlnirea de rezonanţă cazonă cu rectorul de atunci, marele Virchow, care fusese obligat de despoţia vilhelmiană să renunţe la credinţele sale liberale [38]. Toate acestea, pe lîngă unele împrejurări de caracter special — care vor fi amintite mai jos —, au contribuit, desigur, la decizia lui N. Iorga, după cîteva luni de şedere la Berlin de a renunţa să dea doctoratul la această universitate.

Cu profesorii Universităţii din Berlin N. Iorga n-a avut nici prilejul, nici timpul unei mai mari apropieri. Atmosfera rece la care se referă adesea şi care l-a dispus negativ din capul locului explică lipsa de stăruinţă în această direcţie. Erau însă istorici de vază, de erudiţie şi chiar de idei ca : „...bătrînul profesor ilustru Scheffer-Boichorst ..." [39] sau „...Ludwig Geiger, elevul şi continuatorul lui Burckhardt, istoricul

---

[33] N. Iorga, *O viaţă de om* ..., vol. I, p. 207.

[34] Biblioteca Academiei, *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 3 (1892) : Pompiliu Eliade către N. Iorga, scrisori din 1 noiembrie şi 30 decembric ; vol. 4 (1893) : scrisoare din 22 februaric ; vol. 5 (1894) : scrisori din 1 iunie şi 10 iulie.

[35] La Berlin a sosit la începutul anului 1893. Prima scrisoare pe care o primeşte aici este de la editorul Haiman cu data de 15 ianuarie 1893. În capitala Germaniei va locui tot timpul în Dorotheenstrasse 95.

[36] N. Iorga, *O viaţă de om* ..., vol. I, p. 224, 225.

[37] N. Iorga, *O viaţă de om* ..., p. 228, 229. În *Corespondenţă* ..., vol. 4 (1893), printre scrisori, se află o „Mitglieds-Karte zur Akademischen Lesehalle", eliberată la 18 ianuarie 1893.

[38] N. Iorga, *O viaţă de om* ..., p. 230. În *Corespondenţă* ..., vol. 4 (1893), se află o notă intempestivă a rectorului într-o problemă de disciplină.

[39] Paul Scheffer-Boichorst (1843—1902), profesor la Universitatea din Berlin. Unul dintre redactorii principali ai colecţiei *Monumenta Germaniae Historica*. S-a ilustrat prin lucrări privind istoria evului mediu german : *Deutschland und Philipp II. August von Frankreich* (1868) ; *Zur Geschichte des 12. und 13. Jahrh.* (1897) ; *Gesammelte Schriften* (1903—1905).

www.dacoromanica.ro

vestit al Renașterii..." [40]. Legături mai strînse a avut cu cunoscutul medievist, profesor la aceeași universitate, Richard Sternfeld, al cărui portret uman și științific e astfel zugrăvit de N. Iorga: „... Evreu sărac, pasionat de muzică, mare prețuitor al Franciei, pe care o punea alături cu Anglia în prelegerile sale, dar ținîndu-se ca scriitor de Angevinii din Neapoli, de cruntul Carol I și sfîntul lui frate, Ludovic al IX-lea..." [41]. Acesta, de altfel, este singurul care s-a ocupat de teza de doctorat a lui N. Iorga, încurajîndu-l în prezentarea ei și ajutîndu-l în privința unei mai bune redactări în limba germană, căci N. Iorga avusese curajul s-o scrie direct în această limbă [42]. Pus în legătură cu un obișnuit al acestui fel de muncă redacțională [43], N. Iorga face tot efortul pentru îndeplinirea acestei condiții a regulamentului Universității din Berlin. Dificultăți se ivesc însă și nu puține, printre altele refuzul de înaltă corectitudine de a presta un jurămînt prin care trebuia să declare că n-a fost ajutat de nimeni, sub nici o formă, în redactarea lucrării [44]. Astfel că respingerea „cererii de promoțiune", fapt pe care i-l comunică cu multă mîhnire Richard Sternfeld, sfătuindu-l să prefere Universitatea din Leipzig, părea a fi o încheiere firească a acestor tribulații [45].

Pasiunea cercetării îl face pe N. Iorga să folosească orice posibilitate de descoperiri de fapte noi. La Berlin, cercetînd arhivele de stat de aici, continuînd de fapt ceea ce începuse cu un an înainte la Biblioteca națională din Paris, activitatea lui începe să se diversifice, cu toate că nu primise încurajări deosebite în această privință. N. Iorga, considerat de mai toți destinat exclusiv istoriei universale, înțelege să consacre o parte importantă a timpului său strîngerii de materiale inedite cu privire la istoria națională [46]. O remarcabilă ilustrare a acestei pasiuni e corespondența sa plină de inițiativă stăruitoare. Se întîlnesc astfel numeroasele aprobări pe care le primește, la cererea sa, din partea arhivelor germane, a căror ospitalitate o va folosi din plin pentru marele folos al științei românești [47]. Dar primul loc în activitatea din această vreme îl ocupă

[40] N. Iorga, *O viață de om* ..., p. 230. Ludwig Geiger (1848—1919), profesor la Universitatea din Berlin. S-a ilustrat prin lucrări în domeniul umanismului italian și german (*Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland*, 1892 etc.) și în clasicismul german de la Weimar (*Goethe und die Seinen*, 1908) etc.

[41] N. Iorga, *O viață de om*..., p. 230. Richard Sternfeld (1858—1926), profesor la Universitatea din Berlin. S-a ilustrat prin lucrări în domeniul evului mediu francez și italian (*Karl von Anjou*, 1888. *Der Kreuzzug 1270 nach Tunis*, 1896, *Französische Geschichte*, 1898 etc.).

[42] N. Iorga, *O viață de om* ..., p. 232—233.

[43] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893), rezultă că numele acestuia era Heinrich Saberski. Într-o scrisoare din 6 iunie îi mulțumește pentru un dar primit și-și exprimă regretul că N. Iorga a trebuit să renunțe să-și dea doctoratul la Berlin.

[44] N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 232—233.

[45] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893); Richard Sternfeld către N. Iorga, scrisoare purtînd ștampila poștei din Berlin, cu data de 20 mai 1893. Vezi anexa a II-a, nr. 18.

[46] N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 233—234.

[47] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893); aprobare din 3 februarie de la Königliches Geheimes Staatsarchiv; din 13 noiembrie de la Königliches Sächsisches Hauptstaatsarchiv; din 11 decembrie de la Königliches Allgemeines Reichsarchiv; vol. 5 (1894); din 10 februarie de la Königliches Bayrisches Geheimes Staatsarchiv; din 22 februarie de la Königliches Kreisarchiv München.

www.dacoromanica.ro

munca de redactare a tezei de doctorat despre Th. de Saluces — temă izvorîtă dintr-una mai largă despre Ph. de Mézières. La Biblioteca naţională din Paris rămăsese cu o impresie deosebită : „... Citind paginile, frumos caligrafiate, ale operelor lui de Mézières, *Visul bătrînului pelerin*, tratatele de propagandă a cruciadei ..." [48]. Astfel s-a apropiat de literatura franceză, de caracter politic, din veacul al XIV-lea, dominată de proiecte utopice de cruciadă antiotomană, de unde cunoscuta sa monografie despre Philippe de Mèzières[49] care va constitui de fapt documentarea pentru cadrul general al tezei de doctorat şi seria de volume de extrase documentare cu privire la proiectele de cruciadă din veacurile XIV-XV[50]. De altfel, în 1892 au apărut în „Revue Historique" primele rezultate ale cercetărilor sale în această direcţie [51]. Această mică lucrare dovedea de la bun început nu numai posibilităţi de erudită cercetare, dar şi capacitatea, pe care nimeni în ţara noastră, timp de o jumătate de veac, nu o va egala, de a evoca istoria vie a oamenilor. Din rînduri puţine se întruchipează portretul unui ascet, gînditor politic şi om de acţiune, element constitutiv al unei lumi caracteristice perioadei de sfîrşit a veacului al XIV-lea şi începutul veacului al XV-lea[52] şi, totodată, aici apare întreaga sensibilitate a lui N. Iorga pentru valoarea literară a izvoarelor istorice şi simpatia pentru toţi aceia care, ca şi el, au ştiut să pună pe hîrtie nu sec, ci cu vie culoare, produsul experienţei vieţii şi minţii proprii [53].

După toate probabilităţile, redactarea tezei de doctorat era încheiată spre mijlocul anului 1893. În această lucrare el îşi propune să evoce figura unui personaj curios şi interesant de la sfîrşitul veacului al XIV-lea şi începutul veacului al XV-lea, suveran al unui marchizat din nordul Italiei şi totodată autor al unei scrieri literare de mistică cavalerească, în gustul vremii, *Le Chevalier errant*[54]. Valoarea lucrării stă în faptul că tînărul învăţat nu se mulţumeşte cu simpla analiză literară a operei, ci caută să pună în lumină contextul istoric din care făcea parte. Analiza e puternică şi subtilă [55]. Cu talent e reconstituită atmosfera vremii, a unei lumi cavalereşti pe moarte şi care tocmai din această cauză

---

[48] N. Iorga, *O viaţă de om ...*, vol. I, p. 231.

[49] *Philippe de Mézières 1327—1405 et la croisade au XIVe siècle*, Paris, 1896.

[50] *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, I IV, Paris-Bucarest, 1899—1916.

[51] *Une collection de lettres de Philippe de Mézières* (*Notice sur le ms. 199 de la Bibliothèque de l'Arsenal*), extrait de la „Revue Historique", tome XLIX, 1892.

[52] N. Iorga, *Une collection de lettres ...*, p. 1; „On connait le personage tour à tour chanoine et pèlerin, chancelier et conseiller d'État; on le rencontre partout, dans les positions les plus différentes, les plus opposées même, gardant cependant, partout et toujours, la même figure sympathique et curieuse d'enthousiaste, combattant en vain pour un idéal impossible de son temps : le royaume du Christ à Jerusalem".

[53] *Ibidem*, p. 2 : „La naïveté avec laquelle il tourne ses phrases, la passion qui anime tout ce qu'il écrit et qui arrive même a rendre presque acceptable les tournures les plus alambiquées de son style, donnant à son œuvre entière un caractère special, qui contribue a rendre plus sympathique encore cette belle figure d'enthousiaste".

[54] N. Iorga, *Thomas III Marquis de Saluces*, Paris, 1893, Prefaţă.

[55] *Ibidem*, p. VI : „La source la plus riche cependant, sinon pour les événements de son règne, au moins pour la façon de penser et de sentir de Thomas, pour sa personalité morale, est son unique, ouvrage, un roman français, *Le Chevalier errant*. Oeuvre assez importante dans son genre, il donne des renseignements utiles et intéréssants sur son auteur et fait un personnage

www.dacoromanica.ro

prezintă un mare interes istoric [56]. Dar mai ales e de reținut atenția pe care o acordă moravurilor societății aristocratice, scoțînd la iveală ceea ce se ascundea sub lustrul înșelător, de suprafață [57]. Astfel apar în toată lumina barbaria cavalerilor și stăpînilor feudali [58], mizeria maselor și rezistența acestora [59], superstițiile obscure, încărcate de speranțe amăgitoare. Toate acestea sînt folosite, pe de o parte, pentru a încadra *Le Chevalier errant* în contextul istoric firesc fără de care nu putea să aibă înțeles [60] și totodată pentru a o caracteriza din punct de vedere literar și mai ales al valorii ca izvor istoric [61].

Nu fără atitudine critică, N. Iorga a privit întotdeauna cu afecțiune teza sa de doctorat, în fapt primul vlăstar al creației sale științifice și care de la început poartă pecetea personalității sale. Ferindu-se de erudiție searbădă, el a căutat să dea viață și culoare unei întregi societăți regionale din prima jumătate a veacului al XIV-lea. O spune singur: „Apucăturile mele literare îmi cereau neapărat să pun ceva carne pe oase, și astfel am creat un cadru cam larg pentru o așa de strîmtă figură, cu note asupra culturii și obiceiurilor contemporane, ceea ce mi-a adus, ca neuitată mîngîiere, laudele lui Jarry, autorul unui fundamental studiu despre dominația franceză la Genova, în care observa — și nu uit nici aceea — că în cartea mea nu e nici una din acele «pointes acerbes qui déparent tant d'ouvrages de l'érudition moderne» [62]. Așa a prins viață acel Thomas, marchiz de Saluces, care alcătuiește tema tezei sale de doctorat și care va apărea către sfîrșitul anului 1893 [63]. Pentru cunoașterea mai temeinică a lui Philippe de Mézières și, în legătură cu acesta, a lui Thomas de Saluces și a vremii lor, N. Iorga întreține o corespondență bogată, cerînd de la biblioteci, arhive și specialiști date cu privire la materiale care ar fi putut să-i fi scăpat pînă atunci [64]. Răspunsurile pe care

---

important et sympathique de ce petit prince obscure du Piémont, il justifie ainsi, de même que le rôle que joue Thomas dans les tentatives des Français en Italie, l'étendue de cet ouvrage", p. V și VII.

[56] N. Iorga, *Thomas III Marquis de Saluces*, p. 60, 83,87: „Il semble que le moyen âge mourrant rassemble tout son éclat, ses plus riches couleurs, dans cette époque de transition, si féconde en contrastes".

[57] *Ibidem*, p. 90: „Ceci n'est cependant que la brillante surface, sous laquelle on apperçoit des choses bien différentes. Ces chevaliers, si nobles et si loyaux, apparaissent, quand on y regarde de plus près, comme des caractères assez douteux".

[58] *Ibidem*, p. 93, 95.

[59] *Ibidem*, p. 94, 95.

[60] *Ibidem*, p. 86.

[61] *Ibidem*, p. 100, 101, 132: „Tel est ce livre, souvent ennuyeux, toujours mal ordonné, comme d'habitude au moyen âge. En dehors des inutiles récits romanesques, on y trouve cependant une œuvre originale, qui consiste dans les descriptions historiques et les parties purement poétiques de l'ouvrage; or, cette partie est assez importante pour fixer a son auteur un rang honorable parmi les écrivains français de l'époque".

[62] N. Iorga, *O viață de om ...*, vol. I, p. 232.

[63] *Thomas III, Marquis de Saluces, Étude historique et littéraire. Avec une introduction sur la politique de ses prédécesseurs*, Paris, H. Champion, Tip. H. Bouillant, 1893, VIII + 229 p.

[64] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 3 (1892); scrisoare din 28 aprilie a Bibliotecii imperiale din Viena; din 8 iunie a Bibliotecii regale din Bruxelles; din 21 decembrie a Bibliotecii naționale din Roma; vol. 4 (1893): scrisoare din 8 aprilie a Bibliotecii naționale din Torino; din 2 octombrie și 8 noiembrie a Bibliotecii Arsenalului din Par s; scrisori din 11 octombrie și 20 octombrie ale Bibliotecii ducale din Weimar etc.

www.dacoromanica.ro

le primește ilustrează dimensiunile unei investigații științifice de mare amploare. Încredințat de valoarea lucrării și înarmat cu ea, N. Iorga pleacă la Leipzig [65].

*

În această direcție a fost încurajat nu numai de Richard Sternfeld, dar și de învățatul german Gustav Weigand [66], care îl informase mai înainte despre condițiile doctoratului de la Leipzig [67] (posibilitatea prezentării tezei în limba franceză), iar după sosirea lui N. Iorga la Leipzig îl înștiința de auspiciile favorabile ale situației : „Vă pot comunica că lucrarea dv. foarte probabil că va fi acceptată. Domnul profesor Lehmann mi-a spus doar atît că i-a plăcut" [68]. Despre condițiile doctoratului la Leipzig primise informații și de la procancelarul acestei universități, dr. Kirchner, într-o primă scrisoare, pentru ca în a doua să-i dea vestea mult așteptată că poate să-și prezinte teza în limba franceză [69]. N. Iorga era atras de eventualitatea trecerii doctoratului la această universitate și pentru faptul că aici profesa unul dintre cei mai de seamă magiștri de atunci ai științelor istorice, deși încă tînăr, Karl Lamprecht [70]. Acesta nu avea încă faima de mai tîrziu : „Pe atunci ideile lui nu străbătuseră lumea și nu se discuta teoria succesiunii epocilor tipiste și individualiste, cu tot ce s-a adaus pe urmă la această linie dominantă, și nu se succedau volumele unei istorii a poporului german atît de profundă ca gîndire și de neobișnuită ca formă" [71]. Dar, începea să fie o personalitate care impresiona : „Masiv, cu osatura lui Luther în figură, aspru de o barbă rebelă, în ochi cu o privire a cărei bunătate era amestecată și cu multă maliție ..." [72]. Cu acesta, ca profesor principal, avea să-și treacă doctoratul.

Astfel, în ziua de 6 iunie 1893 se înregistrează la cancelaria Universității din Leipzig cererea lui N. Iorga de înscriere la doctorat, pe care dr. Kirchner pune rezoluția care încredințează examinarea lucrării profesori-

---

[65] La Leipzig sosește în prima jumătate a lunii iulie 1893. El primește o scrisoare de la V. Tasu, expediată în 18 iulie. Va locui în acest oraș tot timpul în Albertstrasse 26 IV.

[66] N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 207 : Gustav Weigand (1860 1930), profesor de limbi romanice la Universitatea din Leipzig, fondator și director al Institutului pentru limba română al aceleiași universități, membru corespondent străin al Academiei Române. Dintre lucrări : *Die Aromunen* (1894) ; *Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker* (1898) ; *Praktische Grammatik der rumänischen Sprache* (1903) ; *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* (1907).

[67] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893) : G. Weigand către N. Iorga, scrisoare din Leipzig din 29 mai. Vezi anexa a II-a, nr. 20.

[68] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893) ; G. Weigand către N. Iorga, scrisoare din Leipzig din 1 iulie 1893. Vezi anexa a II-a, nr. 22.

[69] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893) ; scrisori din 30 mai și 5 iunie.

[70] Karl Lamprecht (1856—1915), profesor la Universitatea din Leipzig, a jucat un rol considerabil în istoriografia germană de la sfîrșitul veacului trecut și începutul veacului nostru. Cea mai de seamă lucrare a sa este sinteza de istorie a Germaniei *Deutsche Geschichte* în 19 volume, apărute între 1891 și 1909. De asemenea, lucrări importante sînt : *Alten und Neuen Richtungen in der Geschichtswissenschaft* și *Einführung in das historische Denken* (1912), lucrări pe care N. Iorga le-a cunoscut și la care uneori se referea.

[71] N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 237.

[72] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

lor Birch-Hirschfeld și Lamprecht [73]. În anexă se depunea, de asemenea, o scurtă notiță biografică din care reiese că, după obținerea stipendiului de călătorie științifică, a urmat cursurile la École Pratique des Hautes Études din Paris în vederea obținerii titlului de „Élève diplômé", precizîndu-se, totodată, colaborarea la diverse publicații românești și străine, între care : „Revue Historique" și *La Grande Encyclopédie* [74]. Într-adevăr, tînărul învățat era de la începutul anului 1892 colaborator al *Marii Enciclopedii* ; redacția acesteia îi solicita cu stăruință articole și notițe pe care le redactează și sînt publicate [75]. Dat fiind că la Universitatea din Leipzig putea să-și prezinte teza în limba franceză, limbă în care o scrisese direct și fără ajutorul nimănui, de data aceasta putea să semneze declarația în care arăta că teza „a fost întocmită de el însuși și fără ajutor străin" [76]. Un prim referat înaintea examenului oral a fost întocmit de Birch-Hirschfeld [77], prin care se arăta că „... nu i se poate refuza autorului lauda pentru folosirea harnică și cuprinzătoare a materialului de izvoare" și că lucrarea reprezintă „... o contribuție prețioasă, meritînd o bună primire, la istoria medievală a Italiei de nord", socotindu-se că valoarea era considerabil mărită de apendicele în care se publică extrase din opera pînă atunci inedită a lui Thomas de Saluces *Le chevalier errant* [78]. Un al doilea referat, probabil după examenul oral, este cel al lui Karl Lamprecht, care, în general de acord cu referatul precedent, remarcă, la rîndul său, „sîrguința depusă în prelucrarea temei din punct de vedere istoric ...", reproșînd autorului însă faptul de a nu fi folosit întregul material inedit [79], ceea ce de altfel N. Iorga a remediat pînă la ieșirea de sub tipar a lucrării, cum atestă corespondența sa intensă, privind nenumărate corectări, cu cel care îi îngrijea apariția lucrării [80].

Pe baza acestui dosar N. Iorga se prezintă în ziua de 4 august 1893 la examenul oral, alcătuit din 3 probe, și anume : filologia romanică cu A. Birch-Hirschfeld ; limba latină cu K. Wachsmuth[81] și istoria medievală

---

[73] Anexa I, nr. 1.

[74] Anexa I, nr. 2.

[75] Colaborarea lui N. Iorga la *La Grande Encyclopédie* începe cu vol. XII (*Comedies-Cotes*), volum la care figurează pentru întîia dată pe lista tipărită a colaboratorilor acestei lucrări. Pe această listă el va figura, fără nici un fel de întrerupere, pînă la vol. XXV inclusiv (*Nord-Port*). Din partea redacției enciclopediei primește numeroase scrisori în probleme de redactare și financiare. Vezi Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 2 (1891) : scrisoare din 26 octombrie ; vol. 3 (1892) : scrisoare din 11 ianuarie ; vol. 4 (1893) : scrisoare din 6 noiembrie ; vol. 5 (1894) : scrisoare din 11 decembrie etc.

[76] Anexa I, nr. 3.

[77] Adolf Birch-Hirschfeld (1849—1917), profesor de filolcgie romanică la Universitatea din Leipzig. Dintre lucrări : *Geschichte der französischen Literatur bis zum Beginn des 16. Jahrh.* etc.

[78] Anexa I, nr. 4.

[79] Anexa I, nr. 5.

[80] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893) : Fernand Bourmont către N. Iorga, scrisori din 8, 20, 23 și 29 august, 7, 13 și 19 septembrie, 10 octombrie, 13 noiembrie. Vezi și N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 237—238.

[81] Kurt Wachsmuth (1837—1905), profesor de filologie și istorie clasică la Universitatea din Leipzig. Dintre lucrări : *Die Stadt Athen im Altertum* (1874—1890) ; *Einleitung in das Studium der Alten Geschichte* (1895) etc.

www.dacoromanica.ro

cu Karl Lamprecht. Deşi n-avea încredere în valoarea probatorie a examenelor — „de altfel, convingerea că la un examen e bine să te prezinţi nu cu ce-ai îmbucat atunci, ci cu ce posezi obişnuit şi permanent, cu ce ţi-ai însuşit în adevăr şi serios, o aveam şi atuncia" [82] —, el s-a pregătit timp de cîteva săptămîni prin lecturi serioase. În autobiografia sa îşi mărturiseşte surprinderea de atunci faţă de lipsa de solemnitate a unui asemenea examen : „Examenul de doctorat se făcea fără nici o solemnitate — Iaşul apărea măreţ în urmă ! —, prin vreo cămăruţă oarecare, de la profesor la profesor, cu un singur element de datină, fracul de împrumut, purtat pînă atunci de atîţia, mai deştepţi şi mai proşti decît mine, care înlocuia vechea robă medievală. Publicul nu era admis. Totul se petrecea simplu şi iute"[83] . În schimb solemnă era declaraţia pe care o semna în aceeaşi zi şi prin care se angaja să-şi consacre viaţa cultivării ştiinţei, să păstreze respect şi recunoştinţă universităţii, în faţa profesorilor căreia îşi trecea doctoratul[84]. În hîrtiile corespondenţei sale inedite se găseşte invitaţia, păstrată cu credinţă de N. Iorga, la examenul de doctorat [85].

Examenul cu Karl Lamprecht a fost sever şi dificil din cauza întrebărilor puse în probleme unde profesorul ştia că e mai puţin bine pregătit candidatul. Acolo însă unde problemele erau bine cercetate, înfruntarea a fost respectuoasă, dar fermă : „Numai cînd m-am simţit pe terenul meu, în secolele la care lucrasem pentru cele două teze ale mele, cînd întrebările au lunecat într-acolo, am putut riposta la « Aber nein » al examinatorului : « De data aceasta e însă *Ja*, domnule profesor », am răspuns ştiind ce spun" [86], considerînd că nota primită este „relativ bună". O bună amintire i-a rămas lui N. Iorga de pe urma probei cu Wachsmuth : „Bună a fost şi aceea la limba latină înaintea frumosului, nobilului bătrîn Wachsmuth, la care totul era şi impunător, şi aşa de părinteşte simpatic"[87]. Mai puţin plăcut a fost examenul cu Birch-Hirschfeld : „A fost o adevărată cursă examenul la limba franceză, unde mă credeam mai deplin asigurat" [88] şi a cărui notă dată a fost oarecum în contradicţie cu atitudinea din timpul examenului. Protocolul examenului oral aflat la dosar completează şi lămureşte amănuntele date de N. Iorga în autobiografia sa. Astfel, se poate constata că Birch-Hirschfeld recunoaşte calităţile cunoaşterii limbilor romanice, Lamprecht apreciază elogios cunoştinţele de istorie medievală franceză şi engleză, dar mai puţin pe cele de istorie germană, iar Wachsmuth scrie : „Cunoştinţele istorice-literare au depăşit aşteptarea mea" [89]. Acelaşi protocol se încheie cu consemnarea birocratică

---

[82] N. Iorga, *O viaţă de om...*, p. 237.
[83] *Ibidem*, p. 238.
[84] Anexa I, nr. 3.
[85] Biblioteca Academiei, *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 4 (1893). Textul invitaţiei e următorul : „Einladung zum philosophischen Doctorexamen. Freitag 4. August 1893 3 Uhr. Examinand : Herr Iorga. Examinatoren : Herr Prof. Dr. Lamprecht, Herr Prof. Dr. Birch-Hirschfeld, Herr Prof. Dr. Wachsmuth".
[86] N. Iorga, *O viaţă de om ...*, vol. I, p. 238.
[87] *Ibidem*, p. 239.
[88] *Ibidem*.
[89] Anexa I, nr. 7.

www.dacoromanica.ro

a unui amuzant duel cu privire la nota generală a examenului oral și în care pînă la urmă învinge severitatea lui Karl Lamprecht, de unde obținerea diplomei numai cu „Cum laude" [90].

Toate acestea n-au fost spre surprinderea lui N. Iorga, cum o spune el singur, cu mîndrie lipsită de suficiență : „Dar toate aceste neplăceri, pe care, obișnuit să mă observ necontenit, atent și crud, să mă judec mai aspru decît oricine și să mă pedepsesc pipăind îndelung rana mîndriei, le-am simțit adînc, nu au împiedecat să capăt peste cîteva săptămîni nu diploma pe care ar fi așteptat-o prețuitorii «fenomenului» de la Iași — așa-mi zicea cutare din cele mai inteligente, dar mai corosiv glumețe din colegele mele de acolo —, dar una în care mi să dădea la teză o « dissertatio egregia » și la oral un « cum laude »[91]. Un fel de epilog al examenului de doctorat îl constituie documentul din 23 octombrie 1893, prin care A. Birch-Hirschfeld se declară de acord cu teza în forma în care ieșise de sub tipar [92], precum și scrisoarea lui Wachsmuth de la sfîrșitul aceluiași an în care îi comunica lui N. Iorga de ce formalități mai este nevoie pentru eliberarea diplomei [93].

★

Cu toate frămîntările și dificultățile doctoratului, cea mai mare parte a efortului lui N. Iorga a fost îndreptat spre editarea monografiei despre Philippe de Mézières. Și în legătură cu aceasta el păstrează un contact neîntrerupt cu cei pe care îi consideră adevărații maeștri ai săi, profesorii de la Paris, care îi urmăresc cu toată atenția activitatea, îl încurajează și-l sprijină, îl fac să simtă mereu ocrotirea științifică de care avea atîta nevoie un tînăr învățat român în străinătate. Trebuie că N. Iorga, în mijlocul dificultăților sale, primind scrisorile învățaților de la Paris, se simțea mai puțin singur și mai întărit în lupta pe care o ducea pentru afirmarea sa însăși și prin aceasta a istoriografiei românești. Un important rol în această privință a fost cel al lui Gabriel Monod [94] și Charles Bémont [95], doi dintre marii magiștri ai istoriografiei franceze de atunci. Gabriel Monod, căruia peste 40 de ani îi zugrăvește portretul profesoral cu emoție încă vie : „Foarte distinsă figură de sever calvin, dintr-o veche

---

[90] Anexa I, nr. 7 (verso).

[91] N. Iorga, *O viață de om* ..., vol. I, p. 240.

[92] Anexa 1, nr. 8.

[93] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893); scrisoare din 20 decembrie.

[94] Gabriel Monod (1844—1912), unul dintre primii repetitori ai École Pratique des Hautes Études, fondată de Duruy în 1869. Istoric al evului mediu francez, a fost profesor la Collège de France, membru la Académie des sciences morales et politiques, fondator și director al cunoscutei publicații „Revue historique" (1875). Cîteva din lucrările sale reprezintă momente de seamă ale istoriografiei moderne : *Études critiques sur les sources de l'histoire mérovingienne* (1872—1885), *Les maîtres de l'histoire Renan, Traine, Michelet* (1894), *Étude critique sur les sources de l'histoire carolingienne* (1898).

[95] Charles Bémont (1848—1939) a fost vreme îndelungată profesor la École Pratique des Hautes Études, membru la Académie des inscriptions et Belles Lettres, director — după Gabriel Monod — al publicației „Revue Historique". Prin metoda lucrărilor sale a exercitat o importantă influență asupra istoriografiei franceze. Cele mai de seamă lucrări sînt în domeniul istoriei Angliei medievale : *Simon de Montfort* (1885), *Chartes des libertés anglaises* (1892).

www.dacoromanica.ro

familie de pastori din părţile Genevei, cu barba mică în două părţi, faţa încă tinereşte roză, cu ochii foarte uzaţi, supt, nedespărţiţi ochelari, Monod vorbea încet, cu un aer de tristeţă... "[96], a fost primul care i-a încurajat progresele evidente pe drumul arid al marii erudiţii. Îl vedem cum de la începutul anului 1891 pînă la sfîrşitul perioadei de care ne ocupăm, se interesează de activitatea sa, ţine contact personal, contribuie la îndepărtarea asperităţilor ivite, firești, pentru orice început de activitate ştiinţifică[97]. Şi cu toată tinereţea lui N. Iorga, Gabriel Monod se simte profund mişcat cînd află de intenţia acestuia de a-i dedica monografia despre Philippe de Mézières[98]. Faptul că începuturile ştiinţifice ale lui N. Iorga au stat sub semnul privegherii atente a acestui mare savant, de numele căruia se leagă reînnoirea metodologică a ştiinţelor istorice, şi cea dintîi teoretizare a tehnicii de cercetare în acest domeniu este plină de semnificaţie pentru caracterul genezei personalităţii ştiinţifice a marelui nostru istoric.

Charles Bémont, alt mare magistru al istoriografiei franceze, a acordat — la îndemnul lui Gabriel Monod — o atenţie stăruitoare muncii desfăşurate de tînărul învăţat. Din numeroasele scrisori pe care i le trimite iese la iveală un sentiment de afecţiune caldă şi de vădit interes pentru o pasiune ştiinţifică autentică şi care începea să dea rezultate, pe care din această cauză înţelegea s-o încurajeze. Îl ţine la curent pe N. Iorga în tot decursul anului 1893 despre tot ce privea editarea lucrării *Philippe de Mézières* care trebuia să apară sub patronajul oficial al École Pratique des Hautes Études[99], în chiar colecţia acesteia. Fusese de altfel desemnat un raportor în persoana profesorului J. Roy, care, după ce întîrzie cîtva timp cu referatul, îşi depune în decursul lunii iunie 1893 concluziile în care, după cum spune C. Bémont, „i-a făcut un mare elogiu"[100]. Începutul tiparului lui *Philippe de Mézières* n-a fost însă fără unele dificultăţi. Cererea de modificare a textului prin suprimarea sau concentrarea unor pasaje din partea lui J. Roy, pe care nu-l simpatiza, susţinută totuşi de Charles Bémont din politeţe colegială, a fost la început respinsă de N. Iorga. A fost nevoie de intervenţia împăciuitoare şi de mare autoritate a lui Gaston Paris, directorul de atunci a lui École Pratique des Hautes Études, pentru ca tînărul învăţat să cedeze şi tiparul să poată, în sfîrşit, începe[101]. Şi, într-adevăr, îl vedem din nou pe N. Iorga supraveghind prin corespondenţă tiparul celei de-a doua lucrări ale sale, care îi va aduce consa-

[96] N. Iorga, *O viaţă de om* ..., vol. I, p. 213 215.

[97] Biblioteca Academiei, *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 2 (1891), Gabriel Monod către N. Iorga, scrisori din 4 ianuarie, 12 aprilie; vol. 3 (1892); scrisoare din 28 decembrie; vol. 4 (1893); scrisoare din 23 august etc. Vezi anexa a II-a, nr. 1, 6, 12, 13.

[98] Biblioteca Academiei, *Corespondenţa N. Iorga*, Gabriel Monod către N. Iorga; vol. 4 (1893); scrisoare din 23 august. Vezi anexa a II a, nr. 27.

[99] Biblioteca Academiei, *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 3 (1892); Charles Bémont către N. Iorga, scrisoare din 30 martie; vol. 4 (1893); scrisori din 26 martie, 29 mai, 28 iunie, 28 iulie, 20 august, 19 septembrie, 9 decembrie etc. Vezi anexa a II-a, nr. 4, 7, 14, 15, 19.

[100] Biblioteca Academiei *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 4 (1893); Charles Bémont către N. Iorga, scrisoare din 26 martie. Vezi anexa a II-a, nr. 21.

[101] Biblioteca Academiei, *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 5 (1891); Gaston Paris către N. Iorga, scrisori din 23 octombrie şi 9 noiembrie. Vezi anexa a II-a nr. 33, 35.

www.dacoromanica.ro

crarea științifică internațională[102]. În orice caz, ori de cîte ori veștile pe care i le comunică sînt pozitive, este vădit că Charles Bémont încearcă o bucurie reală, solidar cu autorul lui *Philippe de Mézières* în numeroasele avataruri ale acestei lucrări, pînă la apariție. Interesul pentru activitatea științifică a lui N. Iorga nu se reduce însă numai la această lucrare. Adjunct al lui Gabriel Monod la „Revue historique", Charles Bémont se ocupă de apariția primului studiu științific al lui N. Iorga[103] și apoi în anul următor de apariția recenziei — mai mult studiu — în aceeași publicație a *Istoriei românilor* a lui A. D. Xenopol[104]. Din această cauză, Charles Bémont n-a devenit numai un prieten credincios al lui N. Iorga, ci și al poporului român. Despre aceasta scrie următoarele în autobiografia sa: „Bunele sfaturi se găseau întotdeauna din belșug la acela care ne-a cercetat apoi în țară, ne-a urmărit cu atenție și, în timpul războiului, ne-a arătat una din aceste simpatii profund înțelegătoare care mîngîie de suferinți și dau încredere în neapăratul succes al cauzei celei drepte"[105].

Mai puțin intense și mai ales mai puțin prelungite în timpul ședерii în Germania — ca fost student al École Pratique des Hautes Études și în ce privește pregătirea pentru tipar și apariția lucrării *Philippe de Mézières* — au fost legăturile lui N. Iorga cu alți savanți. La unii ca A. Thomas[106], recurge pentru un supliment de informație în legătură cu această lucrare[107], dar în general preferă, așa cum s-a mai arătat, să se adreseze conservatorilor de bibliotecă, buni cunoscători ai situațiilor fondurilor de manuscrise. Cu E. Châtelain[108], secretarul lui École Pratique des Hautes Études, contactul se reduce la chestiunile de recepționare și trimitere a manuscrisului la tipar[109]. Cu L. Léger[110], despre care mai tîrziu va scrie: „M-a primit învățatul încă voinic cu acea înfățișare ironică și cu acea blagă în vorbire pe care străinul o înțelege așa de greu și în care crede că recunoaște o intenționată și crudă luare în rîs: Numai tîrziu de tot după

---

[102] Abia după rezolvarea acestei probleme poate să înceapă tiparul lucrării *Philippe de Mézières*, așa cum rezultă din corespondența primită de N. Iorga de la Imprimeria „Durand" din Chartres; vol. 5 (1891); scrisori din 1 și 12 august și 3 noiembrie etc.

[103] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 3 (1892); Charles Bémont către N. Iorga, scrisoare din 30 martie. Vezi anexa a II-a, nr. 7.

[104] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1893); Charles Bémont către N. Iorga, scrisoare din 5 august. Vezi anexa a II-a, nr. 25.

[105] N. Iorga, *O viață de om* . . ., vol. I, p. 215—216.

[106] Antoine Thomas (1857 1935), profesor de filologie romanică la Sorbona, membru la Académie des Inscriptions et Belles Lettres, autor al lucrării *Essais et Nouveaux essais de philologie française* (1897 1904) ș.a. și colaborator la *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe siècle jusqu'à nos jours*.

[107] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 3 (1892); A. Thomas către N. Iorga, scrisoare din 31 mai. Vezi anexa a II a, nr. 10.

[108] Emile Chatelain (1851 1933), bibliotecar al Sorbonei, director de studii la École Pratique des Hautes Études, membru la Académie des Inscriptions et Belles Lettres, autor al impozantei lucrări, *Paléographie des clasiques latins* (1884—1900).

[109] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893). E. Châtelain către N. Iorga, scrisoare din 30 iulie 1893 etc. Vezi anexa a II-a; nr. 21

[110] Louis Léger (1843 1923), slavist francez, profesor la École des langues orientales vivantes, profesor la College de France, autor al unor importante lucrări *Cyrille et Méthode* (1868), *Histoire de l'Autriche Hongrie* (1879), traducerea *Cronicii numită a lui Nestor* (1884), *La Mythologie slave* (1901) etc.

www.dacoromanica.ro

război am putut prețui sentimentele adevărate ale aceluia care-și trăia în retragere ultimii ani"[111]. Legăturile s-au limitat la cele privind colaborarea la *La Grande Encyclopédie*[112]. Și mai mică a fost apropierea de J. Roy[113], raportorul lucrării, dar a cărui personalitate nu a apreciat-o prea mult, dovadă cele ce va scrie, firește din memorie, mai tîrziu : „De cel dîntăiu, gras, roșu, vesel, încrezător — și luat în rîs de ascultătorii lui —, m-a îndepărtat până chiar această « bucurie », care nu avea înfățișarea abstrusei științi ale cărei mistere eram să le pătrund"[114]. Din toate acestea se vede că N. Iorga — chiar de la începutul activității sale de istoric — a operat o anumită selecție în ce privește legăturile cu lumea științifică, fiindu-i străină, chiar de pe atunci, orice înclinație către mondenitatea științifică, preferînd în privința legăturilor științifice calitatea acestora numărului.

E de subliniat pentru o judecată de valoare mai plină asupra acestei perioade de început a activității științifice a lui N. Iorga că preocuparea privind doctoratul de care avea absolută nevoie pentru cariera profesorală n-a împiedicat ca întreg efortul său să fie îndreptat în această direcție. Grija stăruitoare pentru *Philippe de Mézières*[115] pune în lumină o personalitate științifică care chiar de la început știa să depășească obligațiile imediatului și să țină seama de necesitatea perspectivei. Iată de ce, urmărind activitatea lui N. Iorga din această perioadă, constatăm exigența unei preocupări pronunțate și neîntrerupte pentru aducerea la bun liman a problemei tiparului tezei de doctorat, însă pe primul plan stă problema tezei sale de elev diplomat al lui École Pratique des Hautes Études, cum arată scrisorile din această vreme, ca, de pildă, cele trimise învățatului italian Camillio Manfroni[116]. Era aceasta într-un fel o opțiune între cele două mari școli istorice ale timpului ; școala istorică franceză, de care se simțea mai apropiat și pe care a cunoscut-o bine, și școala istorică germană, de care nu s-a simțit apropiat și pe care nu a avut prilejul s-o cunoască bine. Dar era, totodată, și o opțiune între imperativele carierei și cele ale științei. Soluția echilibrată cu care se încheia întreaga această perioadă sugerează încă de pe acum contururile unei personalități armonioase.

Într-adevăr, N. Iorga se străduiește să rezolve cît mai repede și cît mai bine problema editării tezei de doctorat. Cum rezultă din cele ară-

[111] N. Iorga, *O viață de om . . .*, vol. I, p. 83.

[112] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 2 (1891) : Louis Léger către N. Iorga, scrisori din 27 februarie, 28 octombrie ; vol. 3 (1892) : scrisoare din 23 iunie. Vezi anexa a II-a, nr. 2, 3, 11.

[113] Jules Roy, profesor și director de studii la École Pratique des Hautes Études, autor al unor lucrări ca *Turenne, sa vie, les institutions militaires de son temps* (1883) ; *L'an Mil, Formation de la légende de l'an Mil* ; *Etat de la France entre l'an 950 et l'an 1050* (1884) etc.

[114] N. Iorga, *O viață de om . . .*, vol. I, p. 213.

[115] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893) : scrisoare de la S. A. Moran Villers din 20 aprilie ; scrisori de la Camillio Manfroni din 27 aprilie și 9 mai ; vol. 5 (1894) : scrisori de la Mark Lidzbarski din 29 iunie, 7 și 14 iulie ; scrisoare de la R. Predelli din 18 iulie ; scrisoare de la D. Piciotti Bratti din 18 și 24 iulie ; scrisori de la Franz Funk Brentano din 2 și 18 octombrie ; scrisori de la Biblioteca regală din Bruxelles din 17 august și de la Biblioteca națională din Milano din 28 iulie.

[116] Camillio Manfroni, profesor la Universitatea din Genova și apoi Padova și Roma. Dintre lucrări : *Storia della marina italiana* (1899—1902) etc.

www.dacoromanica.ro

tate mai înainte, probabil că teza de doctorat era redactată înainte de sosirea la Leipzig. Ulterior, desigur, în timpul pregătirii pentru tipar și al tiparului însuși, au fost aduse importante și numeroase corecturi [117]. Manuscrisul redactat trebuia însă să vadă lumina tiparului. Întîi încearcă posibilitatea tipăririi la Leipzig, fără rezultat pozitiv însă [118]. Aceasta îl face să ia în considerație posibilitatea tiparului la Paris, centru științific cu care avea mai multe și mai bune legături. În această direcție este ajutat de Charles Bémont, care-i recomandă pe cineva care să se ocupe de îngrijirea tiparului [119]. După aceasta, timp de cîteva luni, printr-un schimb intens de scrisori, N. Iorga este informat punct cu punct și ca atare capabil să privegheaască îndeaproape apariția tezei sale de doctorat [120]. Își ține însă la curent magistrul cu dificultățile redacționale sau financiare ivite și primește afectuos de la acesta încurajări binevenite [121]. Din această cauză, la apariția lui *Thomas de Saluces* cele mai calde sînt cuvintele lui Charles Bémont în scrisoarea de mulțumire trimisă lui N. Iorga: „Fie ca rara dv. putere de muncă și de inteligență să găsească în patria dv. posibilitatea de a se desfășura pentru onoarea României și folosul științei" [122].

Dar și alți mari savanți ai timpului salută cu bucurie apariția acestei lucrări, în fond prima din cele 2 500 de cărți ale lui N. Iorga. Unul din aceștia este C. V. Langlois [123], marele șef al școlii istorice franceze, despre care va scrie mai tîrziu: „Blond, cu ochii mici supt ochelari, cu un ascuțiș de barbă aproape tăios, puțin cîrn, cu un profil între Eschile și Paul Verlaine, — poetul suferințelor și capriciilor boeme — semănînd astfel cu cel mai impecabil și observat dintre cadeți, afecționînd unele comparații ca aceea a «vinului nou în foale vechi»" [124]. Acesta îi scrie următoarele: „Vă mulțumesc pentru volumul pe care ați binevoit să mi-l trimiteți. L-am parcurs și l-am găsit foarte bun. Doresc foarte mult să mă țineți la curent cu lucrările dv. și, dacă vă pot fi de folos, vă rog să dispuneți de mine" [125], ca mai tîrziu să-i comunice că-l roagă să se considere pe lista

[117] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*. După cum se vede din scrisorile sus amintite primite de la Fernand Bourmont.

[118] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893); scrisoarea editorului Oswalt Schmidt.

[119] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893); Charles Bémont către N. Iorga, scrisoare din 28 iulie.

[120] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893); scrisorile primite de la Fernand Bourmont și în partea finală chiar de la editorul librar H. Bouillant; scrisori din 23 noiembrie, 6 decembrie și apoi din 10 ianuarie 1894.

[121] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*; Charles Bémont către N. Iorga, vol. 4 (1893), scrisoare din 15 septembrie; scrisoarea din 9 decembrie. Vezi anexa a II-a, nr. 28, 36.

[122] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*; Charles Bémont către N. Iorga, vol. V (1894), scrisoare din 4 ianuarie 1894. Vezi anexa a II-a, nr. 37.

[123] Charles Victor Langlois (1883 1929), profesor la Sorbona, membru la Académie des Inscriptions et Belles Lettres. S-a ilustrat prin lucrări critice asupra izvoarelor istoriei medievale a Franței: *Textes relatifs à l'histoire du Parlement* (1888); *Manuel de bibliographie historique* (1896 1904); *La vie en France au moyen-âge, de la fin du XIIe siècle au milieu du XIVe siècle* (1904 1927).

[124] N. Iorga, *O viață de om...*, vol. I, p. 216.

[125] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893); C.V. Langlois către N. Iorga, scrisoare din 21 decembrie. Vezi anexa a II-a, nr. 32.

www.dacoromanica.ro

colaboratorilor publicaţiilor de care se ocupă[126]. Gaston Paris[127], marele magistru al şcolii filologice franceze, îi scrie de asemenea : „Găsesc, revenind la Paris, cartea dv. despre *Thomas de Saluces* şi vă sînt recunoscător că aţi binevoit să mi-o trimiteţi. Am şi citit partea care mă interesează cel mai mult — cea privitoare la *Le Chevalier errant* —, şi am putut să constat cu cîtă exactitate şi cu cîtă inteligenţă aţi despuiat această lucrare curioasă şi pînă acum puţin cunoscută"[128]. Astfel apar fireşti în acest context recenziile favorabile de care s-a bucurat teza de doctorat a lui N. Iorga la apariţia ei, apărute în publicaţii ştiinţifice de mare prestigiu internaţional, ca „English Historical Review" şi „Revue des Questions Historiques"[129].

★

S-a putut vedea pînă acum că una din numeroasele forme pe care le-a îmbrăcat pasiunea ştiinţifică a lui N. Iorga a fost asidua frecventare a bibliotecilor şi arhivelor, precum şi întreţinerea unei intense corespondenţe cu acestea. De multe ori corespondenţa pregătea cercetarea nemijlocită, la faţa locului, de care N. Iorga a simţit mereu nevoie şi care l-a caracterizat de la începutul pînă la sfîrşitul vieţii sale ştiinţifice. A folosit în acest sens şederea la Paris (şi în acest timp a făcut scurte investigaţii ştiinţifice în Anglia şi Italia), precum şi şederea la Berlin. Iată de ce eliberat de grijile şi frămîntările doctoratului, N. Iorga întreprinde cercetări noi în bibliotecile şi arhivele germane şi apoi italiene. Itinerarul său ştiinţific trece mai întîi prin Dresda[130], apoi a zăbovit cîtva timp în Nürnberg[131]. După Nürnberg stă cîtva timp pentru cercetări care aveau să fie fructuoase în capitala Bavariei, München[132]. După aceasta, pe

[126] Biblioteca Academiei *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 5 (1894); C.V. Langlois către N. Iorga, scrisoare din 2 noiembrie. Vezi anexa a II-a, nr. 34.

[127] Gaston Paris (1839—1903), unul din primii repetitori la École Pratique des Hautes Études, director al acestei şcoli, profesor şi administrator la Collège de France, membru la Académie des Inscriptions et de Belles Lettres şi la Académie Française. Autor al unor importante lucrări, ca : *Histoire poétique de Charlesmagne* (1865), *La poésie du moyen-âge* (1885), *La littérature française au moyen-âge* (1888), *François Villon* (1901), *Légende du moyen-âge* (1903).

[128] Biblioteca Academiei, *Corespondenţa N. Iorga*, vol. 5 (1894) : Gaston Paris către N. Iorga, scrisoare din 23 octombrie. Vezi anexa a II-a, nr. 33. Într-o altă scrisoare din 9 noiembrie acelaşi an îi răspunde lui N. Iorga cu privire la proiectul editării scrierilor în limba franceză ale lui *Philippe de Mézières*.

[129] În vol. 5 al *Corespondenţei* se găsesc sub formă de tăieturi următoarele extrase: „English Historical Review" : „M. Iorga's work is through and conscientious, through he lament that he has been limited to the use of printed authorities only", iar în „Revue des questions historiques" :... „De nombreuses notes, souvent intéressantes, prouvent les soins que M. Iorga a donnés à son travail".

[130] La Dresda soseşte la începutul lui octombrie 1893. În corespondenţă se găseşte o scrisoare, prima cu adresa din Dresda, de la fraţii Şaraga cu data de 10 octombrie. În acest oraş va locui tot timpul în Katarinenstrasse, 17, III.

[131] La Nürnberg soseşte în prima jumătate a lunii noiembrie 1893, înainte de München, şi nu cum se arată în autobiografia lui N. Iorga. În corespondenţă se găseşte o scrisoare a lui V. Tasu, prima cu adresa din Nürnberg, din 18 noiembrie 1893. În acest oraş va sta tot timpul în Oberkremmersgasse 11.

[132] La München soseşte la sfîrşitul lunii noiembrie sau începutul lunii decembrie 1893. În corespondenţă se găseşte o scrisoare a lui V. Tasu — prima cu adresa din München — cu data ştampilei poştale de 4 decembrie 1893.

www.dacoromanica.ro

urmele lui Petru Șchiopul, se oprește cîtva timp la Innsbruck [133]. Urmînd direcția de miazăzi a peregrinărilor romantice de totdeauna, chiar cînd sînt științifice, N. Iorga rămîne cîtva timp în Italia, concentrîndu-și cercetările întîi la Veneția [134], apoi la Milano și Florența [135]. Șederea mai îndelungată în aceste orașe ale Italiei, pe care a iubit-o cu nespusă căldură toată viața sa, ca și Franța, pare să fi lăsat urme adînci. Cu aceasta ia sfîrșit prima serie a călătoriilor de studii și cercetări în străinătate începută la sfîrșitul anului 1890 și încheiată către toamna anului 1894. Aceste călătorii și cercetările din timpul șederii în orașele germane și italiene au făcut cu putință strîngerea unui material documentar de cel mai mare interes pentru istoria națională absolut necunoscut pînă la N. Iorga. Astfel, chiar în timpul șederii în străinătate prinde formă concretă ideea unei colecții de documente care avea să se numească *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor* și a cărei aprobare de tipărire o primește de la minister cînd se afla încă în Germania [136]. E de fapt prima perioadă a activității științifice a lui N. Iorga. Ceea ce urmează o dată cu celebrul concurs din toamna lui 1894, care avea să-i aducă numirea ca profesor titular de istorie universală la Universitatea din București, e de fapt începutul unei alte perioade a activității sale științifice, cu alte trăsături caracteristice [137].

Ar fi însă să rămînem cu o imagine incompletă și deci într-un fel eronată a acestei prime perioade din activitatea științifică a lui N. Iorga dacă am privi-o fără să ținem seama de legăturile permanente pe care le întreținea tînărul savant, cu interes vioi și cîteodată șfichiuitor de ironie, cu viața culturală a țării sale. Corespondența sa oglindește cu fidelitate acest lucru, punînd în lumină începuturile unor legături strînse cu cărturarii români ai vremii, fie personalități consacrate, fie tineri care aveau să devină. Legăturile pe care le întreține din străinătate cu țara sînt de natură științifică și literară. În vreme însă ce în străinătate activitatea sa a fost aproape exclusiv consacrată cercetărilor științifice, de

---

[133] La Innsbruck sosește în prima jumătate a lunii martie 1894. În corespondență se găsește o scrisoare de la D. Evolceanu prima cu adresa din Innsbruck — din 17 martie 1894. În acest oraș va locui în Maria Theresienstrasse 27, III. După plecarea din Innsbruck, în legătură cu piatra tombală a lui Petru Șchiopul întreține corespondență cu parohi din regiune. Vezi Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 5 (1894) : scrisori din 13 mai, 6 iunie etc.

[134] La Veneția sosește la mijlocul lunii aprilie 1894. În corespondență, prima scrisoare pe care se află adresa din Veneția este aceea a lui H. Steinberg din 15 aprilie 1894. Adresa din acest oraș era Campiello del vin 4652.

[135] Din corespondență nu rezultă nici data sosirii, nici șederea și deci nici adresa din Florența. În schimb, rezultă șederea la Milano, unde la adresa 3 Via Tenaglia Piazza Fontana primește la 12 iulie 1894 o scrisoare de la H. Steinberg, prima pe care o primește în acest oraș. Apoi la Genova unde primește la 11 septembrie 1894 o scrisoare pe adresa Albergo Firenze, Via C. Alberto.

[136] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893) : scrisori din 23 noiembrie și 30 decembrie ; vol. 5 (1894) : scrisoare din 7 februarie din partea ministerului.

[137] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*. Încă din 16 aprilie 1894 V. Tasu i-a comunicat printr-o scrisoare fixarea datei concursului pentru catedra de istorie universală a Universității din București la 1 octombrie 1894. Începînd ca luna octombrie începe să primească scrisori la București, unde deci s-a reîntors și va locui în octombrie în str. Sculpturii 39 și apoi din noiembrie în str. Sf. Voievozi 12.

www.dacoromanica.ro

țară îl leagă în mare măsură perocupări de ordin literar și cultural general[138]. Cu părintească grijă e urmărită activitatea sa de A. D. Xenopol, cu care întreține o corespondență continuă [139]. Un schimb de informații științifice face în această perioadă începutul legăturilor sale cu Dimitrie Onciul [140]. B. P. Hasdeu îi dă date cu privire la viața și opera sa pentru articolul ce trebuia să fie redactat de N. Iorga la *La Grande Encyclopédie* [141]. O scrisoare de discutabilă ironie a lui N. Ionescu [142] prefigurează pentru înțelegerea dimensiunilor lui N. Iorga, atitudine care va fi caracteristică timp de cinci decenii tuturor celor care vor reprezenta mediocritatea intelectuală — pretențios de ridiculă. Cu alte personalități literare și culturale are legături ce privesc în primul rînd colaborarea la publicații ale vremii, în primul rînd publicații de tendințe mai înaintate. Cu C. Dobrogeanu-Gherea schimbă păreri în ce privește contribuția sa la noua revistă pe care primul voia s-o înființeze [143]. De la Al. Vlahuță primește vești în diverse probleme literare care îl interesau îndeaproape [144]. D. R. Rosetti îl informează despre situația colaborării sale la „Timpul" [145], iar H. Tiktin despre cea la revista „Arhiva" [146]. La toate acestea se adaugă legătura neîntreruptă prin scrisori cu importanți editori din România: Haiman și Șaraga, care îl țin permanent la curent cu situația tipăririi lucrărilor sale literare [147].

★

Aceste date contribuie la întregirea imaginii pe care ne-o putem face despre activitatea științifică a lui N. Iorga în perioada anilor 1890—1894, de la plecarea la Paris pînă la întoarcerea în țară. Perioada aceasta are o mare însemnătate în viața lui N. Iorga. Este de fapt perioada formării sale științifice, în care se conturează metoda și concepția care nu vor întîrzia să dea rezultate uluitoare. La capătul acestor ani, N. Iorga este un om de știință format, capabil nu numai să onoreze catedra de istorie uni-

[138] N. Iorga, *O viață de om...*, vol. I, p. 252—254.

[139] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. I (1890): A.D. Xenopol către N. Iorga, scrisoare din 19 septembrie; vol. 2 (1893): scrisori din 20 mai, 27 iunie; vol. 4 (1893): scrisoare din 3 ianuarie, 7 noiembrie, 16 decembrie; vol. 4 (1893): scrisori din 5 mai, 9 septembrie, 23 octombrie, 6 noiembrie, 8 decembrie; vol. 5 (1894): scrisori din 27 aprilie, 11 noiembrie etc., precum și alte scrisori fără dată.

[140] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893): D. Onciul către N. Iorga scrisoare din 10 mai. La alt fond scrisoarea N. Iorga către D. Onciul din 5 mai 1893.

[141] Biblioteca Academiei *Corespondența N. Iorga*, vol. 3 (1892): B.P. Hasdeu către N. Iorga, scrisoare din 11 octombrie.

[142] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893): N. Ionescu către N. Iorga, scrisoare din 23 noiembrie.

[143] Biblioteca Academei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 3 (1892): C. Dobrogeanu-Gherea către N. Iorga, scrisoare din 9 ianuarie.

[144] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 2 (1891): Al. Vlahuță către N. Iorga, scrisori din 13 februarie și 28 martie.

[145] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 4 (1893): D. R. Rosetti către N. Iorga, scrisoare din 19 februarie.

[146] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 1 (1890): H. Tiktin către N. Iorga, scrisoare din 7 august; vol. 2 (1891): scrisoare din 6 martie.

[147] Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, scrisori diferite cu editorii librari Haiman și Șaraga, în vol. 3 (1892) și vol. 4 (1893).

www.dacoromanica.ro

versală, pe care o dobîndește prin concursul din octombrie 1894, dar și să înceapă masiv acțiunea de lărgire considerabilă a orizontului întregii istoriografii românești. În acest sens, materialele puse în lumină de această încercare pot să sugereze împrejurările caracteristice care au făcut cu putință apariția explozivă a unei asemenea personalități științifice, împrejurări care țin, desigur, de stadiul în care se afla dezvoltarea istorică a țării, dar și de dimensiunile excepționale ale unei inteligențe, talent și sete de cunoaștere cum arar s-au întîlnit și se întîlnesc.

ANEXA I [1])

1

2. Section N = 102. Kirchner

Um die philosophische Doctorwürde bewirbt sich

Herr Nicolaus *Jorga*; Gymnasiallehrer aus Plojesti (Rumänien), z.Z. in Berlin.

Die von dem Bewerber eingereichte Abhandlung

Thomas III., Marquis de Saluces, une étude historique et littéraire

nebst Curriculum vitae, Erklärung, und 7 Zeugnissen folgt hierbei. Um Begutachtung der Abhandlung werden zunächst die Herren Collegen Birch-Hirschfeld, Lamprecht ersucht.
Die Gebühren sind dem Facultätsdiener eingehändigt.

Leipzig,
d. 6. Juni Kirchner
1893 d. Z. Procancellar

Bemerkung. Praedicate der Disertation : I = egregia ; II[a] = admodum laudabilis ; II = laudabilis ; III — idonea.

Eine bereits erschienene Druckschrift des Cand. liegt ebenfalls bei.

2

NICOLAUS JORGA, in Bothosani (Rumänien) am 9. Juni 1871 geboren. Er machte seine ersten Studien in der unteren Schulen, wie auch in dem Gymnasium bis an die VI[te] Klasse, in derselben Stadt, dann ging er nach Jassy um diese fortzusetzen. Nachdem er das Gymnasium abgefertigt hatte, nahm er sein Maturitätszeugniss bei der Universität Jassy und folgte die Vorlesungen dieser bis an die Erlangung der *Licentiat* = Würde. Bald darauf erhielt er durch die regelmässige Mitbewerbung die Stelle eines Oberlehrers für die lateinische Sprache in dem Gymnasium von Ploești (Anhang, a). Im April gab ihm die rumänische Regierung ein Reisestipendium und dann im September ein anderes um im Abendlande die Geschichte des Mittelal-

[1]) În cele ce urmează s-a transcris întocmai ortografia autorilor, cu toate inconsecvențele ei.

www.dacoromanica.ro

ters zu studieren (v). In Paris hat der Candidat zwei Jahre ein halb in der École des Hautes Etudes gearbeitet und dort, als Elève titulaire, die nöthige Arbeit für die Erlangung des Titels von *Elève diplômé* geschrieben. In Rumänien und Frankreich hat er auch mit mehreren unabhängigen Arbeiten, in den rumänischen Zeitschriften (s. Jahresbericht von Jastrow, 1891), in der *Revue historique* (Anhang, b) und der Grande Encyclopédie der Geschichte und der Geschichte der Litteratur beigetragen.

3

In dem der Unterzeichnete auf Grund der ihm mitgetheilten Bedingungen des Promotionsregulativs um die Verleihung des Doctorgrades bei der philosophischen Facultät der Universität Leipzig bewirbt, erklärt er hiedurch auf Ehrenwort, dass die zu diesem Zwecke eingereichte Abhandlung, betitelt:

Thomas III, marquis de Saluces, étude historique et littéraire
von ihm selbst und ohne fremde Beihilfe verfasst worden ist.

Berlin, den 31. Mai, 1893 Nicolaus Jorga

4

Diese Arbeit über Thomas III. Markgrafen von Saluzzo bezeichnet sich als eine historische und litterarische Studie. Entschieden bildet das Historische hier den grösseren Teil der Leistung, denn von den sechs Kapiteln der Abhandlung sind das 1. 4.K. und das 6. einer Darstellung der politischen Geschichte der mittelalterlichen Markgrafschaft Saluzzo und ihrer Herrscher gewidmet. Diese wird von ihren Anfängen bis zum Tode Thomas III. im Jahre 1419 mit Ausführlichkeit und der Genauigkeit, die die Quellen, die dem Verf. zugebote standen, zuliessen, in den bezeichneten Kapiteln vorgeführt. *Soweit* diese Abschnitte, die die politische Geschichte der Markgrafen von Saluzzo enthalten, *meiner Beurteilung unterliegen können*, darf dem Verf. wol (sic) das Lob einer fleissigen und umsichtigen Ausnützung des Quellenmaterials nicht vorenthalten werden und wenn es ihm auch nicht gelungen ist durch seine Darstellung, trotz verschiedener Anläufe, die er dazu macht, seinen Gegenstand über die Linie lokalgeschichtlichen Interesses emporzuheben, so scheint mir doch in seiner Arbeit ein für die mittelalterliche Geschichte Norditaliens nicht unwillkommener und schätzenswerter Beitrag vorzuliegen.

Der litterarischen Bedeutung des Markgr. Thomas ist z.T. das 4. besonders aber das 5. 76. gewidmet. Als Verf. des „Chevalier errant" eines politisch-erotischen und satirisch-allegorischen Romans, gehört Thomas der Geschichte der franz. Litteratur an. Die im 5. 76. gegebene ausführliche Inhaltsanalyse des Romans — wird in ihrem Werte noch erhöht durch die in den Appendices — beigefügten Auszüge. Beides genügt, um dem Leser ausreichende Kenntnis von dem „Chevalier errant" zu verschaffen und in die Lage zu bringen, die Bedeutung des Romans und seinen Zusammenhang mit der vorausliegenden und gleichseitigen Litte-

www.dacoromanica.ro

ratur beurteilen und feststellen zu können. In dem er dies dem Leser überlässt, hat der Verf. der Arbeit selbst allerdings zu wenig den litterargeschichtlichen Zusammenhang, in den der „Chevalier errant" (den er doch nicht unterschätzt) zu bringen ist, unterrichtet und klargestellt. Doch mag auch die litterarische Studie im Verein mit der geschichtlichen eine wissenschaftliche Leistung bedeuten, die den Verf. zur Zulassung zur mündlichen Prüfung berechtigt erscheinen lässt.

Als Censur für die Arbeit würde ich, als Anerkennung des aufgewandten Fleisses, II (laudabilis) beantragen, wenn die abscheuliche Form der Darstellung mich nicht bedenklich machte. Wenn mein Mitreferent aber die Arbeit ihrer inhaltlichen Bedeutung wegen einer II für würdig hält, erkläre ich damit meine Übereinstimmung.

Das französisch, in dem die Abhandlung geschrieben ist, ist zu wenig französisch, um so wie es vorliegt, gedruckt werden zu können. Eine strenge Durchsicht inbezug auf Wortgebrauch und Wortstellung kann erst die nötigen Verbesserungen herzuführen, die der Drucklegung vorausgehen müssen. Ich wünsche deshalb, dass mir vor dem Druck die Arbeit noch einmal vorgelegt werde.

d. 30 Juli 1893 A. Birch Hirschfeld

5

NB Die Personalakten des Cand. JORGA, die ich selbst am verflossenen 4. August mit zur mündlichen Prüfung gebracht habe, sind uns inzwischen noch nicht wieder zugegangen. Da ich unmittelbar vor der Abreise stehe und die Acten selbst kenne, so erlaube ich mir, das Urteil über die Arbeit des Candidaten, im Aufschluss an das Referat von Herrn Coll. Birch-Hirschfeld auf dieses Blatt zu schreiben, mit der ergebensten Bitte an den Herrn Procanzellar, dasselbe suo loco den Acten einfügen zu wollen.

Lamprecht

Die Arbeit des Candidaten ist fleissig und umsichtig, und scheint das für die Local geschichte von Saluzzes vorliegende Material soweit es gedruckt ist, ganz zu erachten. Bedauerlich dabei, dass wichtige ungedruckte Materialien, z.B. von Grenoble, nicht herangezogen sind.

Das Thema selbst freilich ragt kaum über das lokalgeschichtliche Interesse hinaus. Nun können derartige Themata allerdings auch sehr fruchtbar behandelt werden, wenn entweder das Typische ihrer Kulturentwicklung oder aber der in ihnen sichtbare Einbeschlag großer politischen Entwicklungen nachgewiesen wird. Den ersten Weg hat der Cand. ganz vermieden, den zweiten nur gelegentlich eingeschlagen. Dabei zeigte sich zu seiner Durchführung, soweit die französische Entwicklung in Betracht kommt die Vorkenntnisse vollauf genügend. Nicht so, sobald die deutsche Entwicklung (Kaisertum und römisches Königtum) in Frage steht. Hier liegt die eigentliche Schwäche der Arbeit.

Doch mag bei dem treuen Fleiss, der auf die Durcharbeitung des Themas verwandt ist von historischer Seite aus die Zenzur III noch wohlverdient erscheinen.

8. August 93 Lamprecht

Schmidt

Maiertocher

Stunge

www.dacoromanica.ro

6

Quod felix faustum fortunatumque sit :

Summorum in philosophia honorum causa ab Amplissimo Philosophorum Ordine almae Universitatis Lipsiensis in me

NICOLAUM IORGA (Botoschani)

conferendorum, fide data promitto spondeoque, per omnem vitam eo me incubiturum, ut huius dignitatis, liberalitatis, partes cum in agenda vita tum in artium litterarumque studiis colendis ingenue sustineam fortiterque propugnem : gratum piumque erga almam hanc Academiam eiusque Philosophorum Ordinem animum religiose perpetuem et, si modo possim, factis comprobem : denique nihil umquam commitam, quo eius quem iam appeto honoris cum gravitate tum beneficio indignum me praestem.

Datum Lipsiae die IV mens. Augusti anno MDCCCLXXXXIII

Nicolaus Iorga

7

Mündliche Prüfung.

Des Cand. JORGA, Freitag, den 4. August 1893.

Romanische Philologie. Kand. zeigte sich auf dem Gebiete der rumänischen Sprachgeschichte gut unterrichtet ; weniger sicher sind seine Kenntnisse von dem Charakter und dem Zusammenhang der einzelnen romanischen Sprachgruppen. Mit der älteren französischen Litteratur und Sprache, zeigt er einige Vertrautheit, die jedoch an Intimität noch zu wünschen übrig lässt.

Die Prüfung kann als bestanden betrachtet werden.

A. Birch Hirschfeld

Geschichte

Die Prüfung bezog sich auf merowingischer und Karolingischer Verfassungsgeschichte, auf das Verhältniss der Franzosen zu Italien in der 2. Hälfte des Mittelalters, auf die englische Verfassungsgeschichte des 12. und 13. Jhs, endlich auf die staufische Zeit unter Friedrich I. und Friedrich II. Der Kandidat war in englischer und französischer Geschichte wohl bewandert, in der deutschen Geschichte waren die Kenntnisse geringer. Die Art des Vortrages liess aber oft an sachlicher Klarheit zu wünschen. Doch kann ihm immerhin noch die Zensur 2 bewilligt werden.

Lamprecht

Lateinisch

Die litterarhistorischen Kenntnisse übertraffen meine Erwartung, und wenn auch die Übersetzung durch sein geringes Ausdrucksvermögen im Lateinischen nicht fliessend sein könnte, so erkannt man doch dass er Horaz Satire I, 5 Auf. mit wenigen Ausnahmen richtig auffasste.

Wachsmuth

www.dacoromanica.ro

Die hiernach mündliche Prüfung mit der Cenzur II, cum laude, bestanden ist so kann, vorausgesetzt dass die Abhandlung hiernach aggrabirt (sic) wird, die Promotion beschlossen werden.

Kirchner
z. Z. Prokanzellar

Mit Rücksicht auf das anliegende Ratums des Herrn Dr. Prof. Lamprecht, in dem dieser die Note III beantragt, bitte Ich den ersten. Herrn Referenten, sich noch einmal äussern zu wollen.

8. August 93

Kirchner
z. Z. Prokanzellar

Einverstanden mit der von Herrn Koll. Lamprecht beantragten Note III.

A. Birch Hirschfeld

Demanch beantrage ich Zensur III, idonea und Zulassung des Cand. zur mündlichen Prüfung. Vor der Durchführung ist die Abhandlung dem ersten Herrn Referenten vorzulegen. Der Candidat hat darüber, dass dies geschehen ist, die vorgesehene Bescheinigung beizubringen.

9. August 93

Kirchner
z. Z. Prokanzellar

Einverstanden
9.VIII93

H. Bruni
z. Z. Dekan
Bricher
Reschen
Fricker
Schmidt
Maiertocher
Stunge

8

Mit dem Drucke der von Herrn

Nic. Iorga

verfassten Dissertation über Thomas III. von Saluzzo bin ich einverstanden

Leipzig, 23. Okt. 1890

A. Birch Hirschfeld

www.dacoromanica.ro

ANEXA II

1

4. Janv. 1891

Cher Monsieur,

Je dois aller demain au Ministère. Nous n'aurons conférence que le lundi 12. Recevez tous nos voeux de nouvelle année.

G. Monod

2

14/27 Fev. 1891

Cher Monsieur,

Vous serez très aimable de venir me voir un de ces matins.

Suis à vous
L. Léger

3

Data exp. prin poştă 4/28 Oct. 1891

Cher Monsieur,

Voudrez vous venir Vendredi et m'apporter les articles
Dabija prince de Moldavie
Dambovitza (rivière)
Danoviciu (?) (chroniqueur)
Darapatsen littérateur

Si ces articles doivent être supprimés ayez l'obligeance de me le faire savoir.

Bien à vous
L. Léger

4

Croissy-sur-Seine 9 Mai 1891

Cher Monsieur,

Je lis dans Machaut, vers 3779—6
Einsmanda monsigneur Monstry
qui a Chypre est des amiraux...

En page 69, note 20 : „il est certain qu'en 1369 les deux maréchaux chypriotes étaient Jean de Morphos Comte d'Edesse pour le royaume de Chypre et Simon de Thinoly pour Jerusalem. D'autre part nous savons que l'amiral de Chypre était Jean de Sève... Suivant Machéro et Tromboldi, il fut envoyé peu après en ambasade à Gènes comme amiral de Chypre dès l'année 1366, et il conserva cette dignité jusqu'à sa mort (10 Mars 1368). Jean de Monstry, que Machaut désigne et met en scène comme amiral dès 1366, n'aurait eu cet office qu'après la mort de Jean de Sève.

www.dacoromanica.ro

Pour le paragraphe transposé p. 136, il suffira de l'indiquer à l'Erratum. Un „Carton" ne me paraît pas nécesaire.

Quant à la plaque en bronz qui couvrait le tombeau de Mézières, il faudrait pouvoir faire une enquête à St. Denis, même. Je n'en ai pas actuellement le loisir. Peut-être M. Bormont archiviste de la ville, pourra-t-il vous venir en aide.

Votre devoué,
C. Bémont

J'ai trouvé par hasard la note ci-jointe, pourrait-elle vous servir?

5

135, avenue de Wagram Paris, le 16 Mars 1891

Mon cher Monsieur Iorga,

Que devenez vous? Je n'ai plus le plaisir de vous voir. Je pense que vous êtes toujours rue des Ecoles, et je vous y adresse ces quelques lignes. Voulez-vous me faire le plaisir de venir dîner chez moi *jeudi* prochain, 19 Mars, *a 7 heures*? Vous vous rencontrerez avec plusieurs personnes qui s'intéressent à la Roumanie.

Je voudrais par la même occasion savoir de vous quel livre vous pouvez me recommander comme ouvrage de lecture facile pour mon cours, à partir de Pâques. Je voudrais un ouvrage récent écrit sans prétention dans le langage facile employé par les journaux.

J'espère avoir de vous une bonne réponse et je vous prie de croire à mes meilleurs sentiments

Emile Picot

(Jeudi prochain à 7 heures. Sans cérémonie).

6

Versailles, 12 Avril 1891

Cher Monsieur,

Je suis grippé, et craignant de me trouver dans l'impossibilité de faire conférence demain après midi, je préfère vous renvoyer de suite à lundi 20 Avril.

Votre tout devoué
G. Monod

7

Paris 30 Mars

J'ai entièrement oublié de vous demander si vous souhaitez un *tirage à part* de la Revue historique. Nous pouvons en fournir jusqu'à 50 exemplaires, dont le prix serait deduit des honoraires.

Agréez l'expression de mes sentiments très distingués

C. Bémont

J'ai corrigé partout — Pierre de Thomas en Pierre Thomas, qui est la traduction exacte de Petrus Thomasii.

www.dacoromanica.ro

8

131, avenue de Wagram

Paris, le mercredi 20 Mai 1891

Mon cher Monsieur Iorga

Je voudrais revoir *samedi* soir quelques étudiants roumains. Vous me ferez plaisir en vous joignant à eux et en m'amenant, si vous le pouvez quelques uns de vos amis.

Tout à vous
Emile Picot

Samedi à 8 et 1/2—9 heures

9

135, Avenue de Wagram

Paris, le 22 Mai 1891

Cher Monsieur,

J'espère bien avoir le plaisir de vous voir demain soir chez moi. Si vous connaissez quelques jeunes gens qui soient musiciens et qui puissent nous jouer ou nous chanter quelques airs populaires roumains, vous serez tout à fait aimable de les inviter en mon nom. Je vous remettrai vos 3 volumes et je pourrai enfin vous remercier de votre aimable article.

Tout à vous
Emile Picot

à 8 heures et 1/2
En redingote

10

Exp. 31 Mai 1892

Cher Monsieur,

M. Châtelain m'apprend que le Père Denifle vient de donner sa démission d'archiviste du Vatican et qu'il n'est pas à Rome en ce moment. Une recommandation pour lui serait donc inutile.

En revanche, si vous voulez aller voir M. Giry, professeur à l'Ecole des Hautes Etudes, 14 rue des Chartreux, à qui j'ai parlé de votre voyage à Rome, il vous mettra en rapport avec M. Deloye, en ce moment à Rome, et occupé à travailler sur le registre des papes d'Avignon.

J'écris en même temps à M. Geoffroy, membre de l'Institut, directeur de l'École française de Rome, pour vous recommander à lui : allez le voir aussitôt que vous serrez arrivé là-bas : c'est un homme fort obligeant.

Agréez, Monsieur, à mes sentiments
tout dévoués

A. Thomas

www.dacoromanica.ro

11

le 23 Juin 1892

Cher Monsieur,

Pourrez vous venir me voir vendredi prochain pour préparer la lettre G.

Bien à vous
L. Léger

12

22 Dec. 1892

Cher Monsieur,

Je suis appelé au Havre auprès de ma mère malade. Veuillez remettre votre thèse à M. Bémont, Rue de Condé et lui donner toutes les explications nécéssaires. Il se chargera de le reméttre au Conseil de l'Ecole si le malheur veut que je suis retenu au Havre.

Agréez tous mes voeux pour Mme Iorga et pour vous

G. Monod

13

Le Havre le 28 Dec. 1892

Cher Monsieur,

Je suis ici appelé pour un deuil de famille : Je ne sais quand je rentrerai à Paris. Veuillez remettre votre thèse à M. Bémont en le priant de la déposer à la réunion des Hautes Etudes, et donnez lui toutes vos explications. Il peut mieux encore que moi être votre présentateur.

Votre tout devoué
G. Monod

14

Paris Samedi (7 Janv. 1893)

Cher Monsieur,

C'est demain, dimanche qu'a lieu la réunion des professeurs à l'Ecole des Hautes Etudes, à 10 h. du matin.

Veuillez agréer, avec mes meilleurs voeux, l'expression de mes sentiments distingués.

C. Bémont

15

Paris, dimanche 26 Mars

Cher Monsieur,

Le Conseil des professeurs de l'Ecole des Hautes Etudes s'est réuni aujourd'hui. M. Roy, rapporteur n-a pas deposé son rapport sur votre thèse, il m-a dit qu'il en avait lu

www.dacoromanica.ro

la 1ère partie avec le plus vif interêt. Pour le reste il est fort arrêté par l'écriture, qui lui donne beaucoup de peine. C'est seulement à notre réunion de mois que le Conseil pourra se prononcer. Sa décision sera certainement favorable, mais il vous faut attendre encore deux mois.

Veuillez agréer l'expression de mes sentiments les plus distingués.

C. Bémont

16

Egregio Signore

Il mio lavoro intitolato „Quadro storico del secolo XIV" non è ancora stato pubblicato e forse non sarà stampato se non fra due o tre anni : perchè non ho ancora potuto studiare l'argomento, avendo altri lavori più importanti in corso, e perchè dopo la pubblicazione del lavoro del prof. E. Gorza, il mio ha perduto molta importanza. Comparirà fra non molto nell *Archivio Storico* dela Società Romana la parte che riguarda la scisma e la lotta fra Nicolò e Gregorio, pontifici. Lo prego di gradire i miei omaggi e di credermi con profonda stima.

Camillo Manfroni

Livorno 27 Aprile (1893)

17

Livorno 9 Maggio (1893)

Egregio Signore,

Il lavoro del Prof. Egidio Gorza è comparso l'anno 1892 sotto il titolo „Studi di critica letteraria" (Bologna — Zanichetti) Lo studio sul Chevalier Errant è il primo e il più importante fra tutti e contiene — oltre a molti notizie già date da me — un' importante ricerca sulle fonti e sul ms. di Parigi — Costa Lire 5. La prego di gradire i miei ossequi ; le serò molto gratia si, pubblicato il suo lavoro vorra favorirmene un estratto per mia norma.

Suo Dev.
C. Manfroni

18

Berlin 20 Mai 1893

Sehr geehrter Herr,

Zu meinem Bedauern höre ich, dass die Fakultät Ihr Gesuch zur Promotion abgelehnt hat, und zwar weil Sie nicht vorschriftmässig 3 Jahre studiert haben. Somit werden Sie nun doch wohl nach Leipzig gehen müssen.

Ihr ganz ergebener
R. Sternfeld

www.dacoromanica.ro

19

Paris 29 Mai 1893

Cher Monsieur,

Je voudrais pouvoir vous donner une réponse, fût-elle défavorable, au sujet de votre thèse. Mais je ne puis !

Avant-hier, à la réunion de l'Ecole, M. Langeron n'a pas encore déposé son rapport. Je regrette vivement que votre manuscrit soit aux mains d'un homme aussi occupé par ses travaux personnels. J'ai transmis à M. Châtelain la lettre où vous demandez l'attestation de votre séjour à Paris et des 2 ans et demi d'études à l'Ecole. Je pense que de ce côté du moins, vous n'aurez pas éprouvé le cruel déboire de l'attente.

Je vais écrire à MM Roy et Langeron pour qu'ils déposent leurs rapports au plus tard à la réunion de juillet.

Croyez que je partage votre impatience et agréez l'expression de mes sentiments dévoués.

C. Bémont

20

Leipzig 29. Mai 1893

Lieber Herr Iorga

Ich erinnere mich noch sehr wohl Ihrer und unseres nächtlichen Spaziergangs von Picot's Wohnung im Quartier Latin. Auf Ihre Anfrage habe ich Folgendes zu antworten. Der Entscheid über Ihre Arbeit und Gesuch, wird durch die Fakultätssitzung getroffen und Sie erhalten Antwort vom Procancellar. Wenn man Sie zulässt zum Examen, gelangt Ihre Arbeit an die Referenten, wahrscheinlich zuerst an Prof. Lamprecht. Das mündliche Examen wird, wenn die Arbeit angenommen ist, auf alle Fälle noch in diesem Semester stattfinden. Sobald Sie Antwort haben vom Procancellar kommen Sie sofort hierher, damit Sie sich mit den hiesigen Verhältnissen vertraut machen. Ich bin mit Vergnügen bereit, Ihnen mit Rath und That beizustehen.

Mit bestem Danke für die beigegebene Studie über Maizieres bin ich

Ihr ganz ergebener
Gustav Weigand

21

Paris le 28 Juin 93

Cher Monsieur,

A la séance de fin d'année, dimanche dernier, M. Roy a lu son rapport sur votre Thèse. Il en a fait un grand éloge, mais il a pensé que, telle qu'elle est, on ne pourrait l'envoyer à l'impression. Elle est trop longue et demanderait un volume de plus de 700 pages, ce que le budget de l'Ecole ne permettra pas d'entreprendre. M. Monod a proposé un arrangement : les derniers chapitres de votre thèse appartenant à l'histoire littéraire, on pourrait les omettre, en les resumant seulement à quelques pages de la conclusion. De cette

www.dacoromanica.ro

façon la principale objection tombe et, si cette combinaison vous agrée, on pourrait renvoyer aussitôt votre travail au comité de publication pour determiner le moment où l'impression pourrait commencer.

A ce moment on vous demanderait de recopier ou de faire recopier la partie de votre manuscrit que vous n'avez pas eu le temps de mettre au net en quittant Paris. Cette mise au net est considérée comme indispensable à la fois pour ménager les finances de l'Ecole et pour alléger la peine des commissaires chargés de suivre avec vous l'impression.

En fin vous devez aussi, cela dans votre intérêt bien-entendu, revoir de près votre travail et le réduire autant que possible. Le temps vous a manqué évidemment pour le faire plus court ; vous avez mis tout ce que vous savez dans ce texte et dans les notes. Il faut craindre qn'une érudition massive ne rébute le lecteur.

En résumé, votre thèse est acceptée, moins les chapitres d'histoire littéraire ; si vous acceptez cette combinaison, et je vous y engage de toutes mes forces, on lui donnera aussitôt un rang et l'on fixera la date (rapprochée) où l'impression pourra commencer. En attendant votre manuscrit vous sera retourné pour le recopier en partie et pour l'abréger dans la mesure du possible. Je suis chargé d'insister sur ce dernier point. En tout état de cause il vaut mieux que les suppressions soient faites par vous et non par votre commissaire responsable.

J'espère que cette solution vous semblera satisfaisante et qu'elle adoucira les regrets que cette longue attente a pu vous causer. J'espère enfin que bientôt vous aurez un beau volume de plus dans notre collection.

Veuillez agréer l'expression de mes sentiments les plus distingués.

G. Bémont

22

Exp. Leipzig 1. Iuli 1893

Lieber Herr Iorga

Ich kann Ihnen mitteilen, dass Ihre Arbeit sehr wahrscheinlich angenommen wird. Herr Prof. Lehmann hat mir wenigstens gesagt, dass sie ihm gefallen habe.

Mit bestem Grusse
G. Weigand

23

Paris, Vendredi 28 Juillet

Cher Monsieur

Adressez-vous à mon confrère F. Bourmont, 12 rue Antoine Roucher à Paris. Je vais le prevenir de mon coté. Je crois pouvoir dire qu'il apportera tous ses soins à l'impression de votre travail, si vous pouvez vous entendre avec lui. Mais à Paris les impressions sont toujours chères.

J'attends les épreuves de votre article sur l'histoire de Roumanie de M. Xenopol. J'ai eu le plaisir de voir l'auteur ces jours derniers.

Veuillez agréer l'expression de mes meilleurs sentiments

C. Bémont

www.dacoromanica.ro

24

30 Jullet 1893

Dex (Canton de Vaud) Suisse

Monsieur,

Je m'empresse de vous accuser reception de votre manuscrit. Je l'ai mis en lieu sur avant de partir en Suisse ; je serai à Paris dès la fin de Septembre et j'espère qu'on décidera la mise sous presse dans la première réunion de la Commission de publication.

Agréez l'assurance de mes meilleurs sentiments

E. Châtelain

25

Paris, 5 Août

Cher Monsieur,

Je vous adresse les épreuves de votre article sur Xénopol. Veuillez les retourner corrigés à notre imprimeur, G. Daupley à Nogent le Rotrou (Eure et Loire). Je serai absent de Paris pendant une dizaine de jours et je craindrais que ces papiers ne courussent trop longtemps après moi. Vous êtes vous arrangé avec M. Bourmont ?

Veuillez agréer mes salutations empréssées

C. Bémont

26

Paris, 20 Aug. 1893

Cher Monsieur,

Envoyez votre manuscrit, quand il sera tout-à-fait terminé. M. E. Châtelain, secrétaire de l'Ecole des Hautes Etudes soit à la Sorbonne, soit à son domicile particulier 71, Avenue d'Orléans. Je crois que vous ferez bien de le faire recommander.

Vouz avez une bonne idée de dédier votre travail à G. Monod, mais que puis-je avoir ajouté, moi, à son enseignement? Mon nom ne saurait être mis sur la même ligne que le sien, on ne refuse jamais quand on vous fait aussi les honneurs d'un travail, mais réellement un nom suffira et le sera le sien.

Agréez avec mes sincères remerciements l'expression de mes sentiments les plus distingués.

C. Bémont

www.dacoromanica.ro

27

Versailles, 23 Août 93

Cher Monsieur,

Je reçois votre lettre au moment de partir pour la Suisse. Je ne puis vous écrire une lettre, mais je veux vous dire toute de suite que je serai très honoré de me voir dediée votre première œuvre. J'ai pu apprécier votre merite et je suivrai avec une vive sympathie tous vos succès.

Votre tout dévoué
G. Monod

28

Aubry (Ardennes)

15 Sept. 1893

Cher Monsieur,

Je trouve seulement en rentrant de voyage vos deux lettres du 1er et du 6 Sept, Ma reponse arrivera donc très tard et sera sans doute assez inutile.

Evidemment vos correctures ne pourront être utilisées. Je vous envoie aujourd'hui quelques exemplaires des bonnes feuilles. Si vous jugez nécessaire de faire un erratum dans notre prochaine livraison, rien de plus facile.

Je trouve comme vous fort élevée l'augmentation de prix qu'on vous demande. Ne vous ai-je pas prevenu d'ailleurs qu'à Paris l'impression est toujours très chère ? Plon, par exemple, demande 100 fr. la feuille, sans les correctures.

J'espère que vous sortirez de ces petites misères a votre satisfaction. Je serais très fâché qu'on vous écorchât, surtout si le mal vous vient d'un imprimeur que je vous ai recommandé.

Veuillez agréer l'expression de mes sentiments les plus distingués

C. Bémont

29

Paris, 21 Déc. 93

Cher Monsieur,

Je vous remercie du volume que vous avez bien voulu m'envoyer. Je l'ai parcouru et je l'ai trouvé très bien. Je serai très heureux que vous me teniez au courrant de vos travaux, et si je puis vous rendre jamais quelque service ici, disposez de moi.

Cordialement à vous
Ch. V. Langlois

www.dacoromanica.ro

30

Paris 20 Janvier 94

Cher Monsieur,

J'ai vu mon ami Bourmon et lui ai parlé de votre affaire. Il m-a repondu qu'il (ou son associé) vous avait écrit et que sa réponse était de nature à vous satisfaire. Je souhaite qu'il en soit ainsi. Je vous avais prevenu qu'à Paris les imprimeurs sont tous très chers; le prix de 85 fr. est modéré; ce serait 70 ou 75 fr. en province. Mais la correction ne serait pas de loin aussi soignée. L'erreur que vous avez commise, laissez moi vous le dire, a été de traiter sur un manuscrit incomplet et d'y ajouter ensuite surtout des notes nombreuses qui mangent beaucoup de caractères et par conséquent coûtent cher. Vous avez été obligé, d'en passer ensuite par leurs prix, puisque vous vous étiez mis hors des conditions stipulées d'abord.

Ne croyez vous pas que c'était beaucoup de lire a 500 fr.? C'est cc que j'ai fait quand j'ai fait imprimer une thèse française parce que j'étais tenu d'en déposer par avance 140 ex. à la Faculté. Actuellement, après 10 ans, la moitié des exemplaires déstinés à la vente sont encore au magasin.

L'impression de votre Mézières est commencée, je l'espère. On m'en avait donné la promesse formelle il y a trois semaines.

M. Monod a emporté l'étude que vous m'avez envoyé récement. Un deuil de famille l'a empêché jusqu'ici de vous donner une réponse.

Je souhaite ardemment que vous sortez à votre satisfaction de tous ces ennuis et vous prie d'agréer l'expression de mes meilleurs sentiments.

C. Bémont

31

Moulin-sur-Aller, 4, Rue Condé le 26 Mars 1894.

Monsieur,

J'ai promis à M. Bémont de vous répondre tant en son nom qu'au mien. Le retard qu'a eu le mss. de votre thèse à l'impression nc dépend que du soin que j'en dû apporter à sa révision. Au point de vue de la forme, il y a eu un nombrc considérable de corréctions à faire, et comme ce travail m'en échu en même temps que l'examen de deux autre thèses, j'ai dû partager le temps, que me laissait libre l'enseignement, entre vous et deux de vos anciens camarades. A notre dernière réunion j'ai prié le Conseil de nommer M. Bémont comme commissaire surveillant de l'impression de votre travail, qui commencera la semaine prochaine.

Je vous écrirai au sujet des pièces justificatives, car je ne sais pas si on pourrait les imprimer toutes. A ce sujet, je revois en ce moment les parties de votre thèse auxquelles elles se rapportent. Ceci n'empêchera point l'impression de commencer la semaine prochaine.

Agréez, Monsieur, l'expression de mes sentiments très dévoués.

J. Roy

N.B. A partir de Samedi prochain, je serai à Paris, 9 rue Spontoni

www.dacoromanica.ro

32

15 Avril 94

Cher Monsieur,

Le fonds de Nürnberg a déjà été exploré. Voy. Bibl. de l'Ecole des Chartes, 1886, p. 342. Mais la pièce dont vous m'envoyez la copie n'a pas été singnalée. J'aimerai de la faire insérer dans la *Bibliothèque*.

Tout à vous
Ch. V. Langlois

21, rue Casimir Périer

33

Paris, le 23 Octobre 1894

Monsieur,

Je retrouve en rentrant à Paris votre livre sur Thomas de Saluces, et je vous suis très reconnaissant d'avoir bien voulu me l'envoyer. J'en ai déjà lu la partie qui m'interesse le plus, celle qui concerne le *Chevalier errant*, — et j'ai pu constater avec quelle exactitude et quelle intelligence vous aviez dépouillé cet ouvrage curieux et jusqu'ici mal connu.

J'ai bien regretté d'apprendre les difficultés qui se sont élevées au sujet de votre livre sur Philippe de Mézières. J'en suis un peu cause, ayant trouvé nécéssaires les changements et les suppressions que vous avez de la peine à accepter. J'espère que vous ne persisterez pas dans votre refus, et que vous ne voudrez pas priver notre Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes d'un livre qui lui fera certainement honneur. J'en serai d'autant plus peiné que je porte personnellement un très grand intérét à Philippe de Mézières, et que serais très heureux de voir figurer dans notre collection un livre écrit en son honneur avec tant de sympathie et de charme. Vous auriez tort à tenir à quelques horsd'œuvres qui sont étrangers au corps même du livre et que plus tard vous serez le premier de vous applaudir d'avoir sacrifies.

Croyez, Monsieur à mes sentiments très particuliers de consideration.

Gaston Paris

34

(St. P.) Paris 2 Nov. 1894

C'est entendu, Cher Monsieur,

Vous êtes sur la liste de nos collaborateurs, et vous recevrez le prospectus, où vous verrez quelles sont nos intentions.

Tout à vous
Ch. V. Langlois

www.dacoromanica.ro

35

Paris, 3, le 9 Novembre 1894

Cher Monsieur,

Je suis heureux que tout se soit bien arrangé dans l'affaire de votre livre, et que la Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes n'en soit pas privée.

Votre idée de donner un carton des œuvres français de Philippe de Mézières me sourirait beaucoup. Mais je ne puis d'ores et déjà vous dire rien de positif pour la Société des anciens textes. Elle a pour régle de ne déliberer sur une proposition que quand elle est accompagnée du texte qu'on lui propose de publier préparé pour l'impression. Mais je pense bien qu'elle ferait bon accueil à votre projet. Quant aux manuscrits, il me semble que nos bibliothèques sont fort libérales à cet égard.

Croyez, cher Monsieur, à mes meilleurs sentiments.

Gaston Paris

36

Paris, 9 Déc. f.a. (1894)

Cher Monsieur,

Votre thèse est de nouveau entre les mains de M. Roy; elle ne tardera pas, je pense, à prendre le chemin de l'imprimérie. Le travail commencera en janvier et il doit pouvoir être terminé fin mai. Cela dépendra naturellement des corrections. Moins il y en aura, plus l'impression pourra être activée.

Surtout donnez exactement votre adresse, et à M. Châtelain (Hautes Etudes, Sorbonne) et à M. Roy 9, rue Spontini.

Veuillez agréer l'expression de mes meilleurs sentiments.

C. Bémont

37

Paris 4 Janv. 1895

Cher Monsieur,

J'ai reçu votre Thomas III et j'ai aussitôt communiqué mon exemplaire à M. Molinier qui est chargé d'en rendre compte dans la Revue Historique.

Je n'ai pas de nouvelles de Ph. de Mézières; j'espère que vous êtes plus heureux que moi. Je n'ai pu voir M. Roy que quelques minutes, assez pour recueillir la bonne impression qu'avait produite sur son esprit la lecture de votre travail remanié. Nous aurons dimanche prochain une réunion et je saurai où on est. Le tout est de commencer, car alors le travail pourra être pressé activement.

J'espère que vous avez bien terminé une année qui ne vous a pas ménagé les tribulations et que celle-ci vous apportera de larges compensations. Puissent vos rares facultés de

www.dacoromanica.ro

travail et d'intelligence trouver dans votre patrie les moyens de se déployer pour l'honneur de la Roumanie et le profit de la science.

Veuillez agréer l'expression de mes sentiments les plus distingués.

C. Bémont

M. Xénopol m'écrit qu'il est fort ennuyé à propos de son Histoire des Roumains. Son imprimeur le traine et n'aboutit pas. Je vous souhaite de tomber dans des mains plus lestes.

www.dacoromanica.ro

Q · D · B · V

SVMMIS AVSPICIIS

REGIS AVGVSTISSIMI POTENTISSIMI

A L B E R T I

DOMINI NOSTRI CLEMENTISSIMI

RECTORIS PERPETVI VNIVERSITATIS LIPSIENSIS MAGNIFICENTISSIMI

RECTORE ANNVO MAGNIFICO

IOANNE WISLICENVS

[illegible] ET MEDICINAE DOCTORE CHEMIAE PR[illegible]
[illegible] DOCTORE HONORARIO VNIVERSITATIS [illegible]
[illegible] SEMINARIO [illegible]
[illegible] HAVARIA[illegible]
[illegible] ET ERVDIT[illegible]

DECANO

CAROLO BRVGMANN

[illegible] PHILAE Doct[illegible]

PROCANCELLARIO

CVRTIO WACHSMVTH

[illegible] PROFESSO
[illegible] ENTIAE

NICOLAVS JORGA

NATVS IN OPPI[illegible] HANO

TRADITA DISSERTATI[illegible] ONEM QVAE IN[illegible]

THOMAS III M[illegible] IS DE SALI[illegible]

ET EXAMINE [illegible] CAVDE SVPERI[illegible]

PHILOSOPHIAE DOCTOR ET BONARVM ARTIVM MAGISTE[illegible]

ATQVE HAC TABVLA[illegible] E DECLA[illegible]

[illegible] Bygman

[illegible]

LIPSIAE

DIE XXVII MA[illegible] A[illegible] CIↃ CCCC[illegible]

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA — ISTORIC AL RAPORTURILOR AGRARE DIN ȚĂRILE ROMÂNE

DE

ȘT. ȘTEFĂNESCU

Titan al gîndirii românești, N. Iorga, prin formația sa enciclopedică, prin diversitatea problemelor științifice abordate, prin varietatea mijloacelor de investigație și noutatea concluziilor cercetărilor sale, a continuat și ridicat pe o treaptă superioară opera savantului domn al Moldovei D. Cantemir și a larg eruditului, deschizător de drumuri noi în istoriografie, B. P. Hasdeu.

Înzestrat cu calități ce anunțau o personalitate excepțională, N. Iorga s-a format ca istoric în cele mai vestite școli ale timpului. În țară, el a fost elevul preferat al lui A. D. Xenopol, creatorul celei dintîi sinteze de istorie a românilor de largi proporții și remarcabil filozof al istoriei; în străinătate, mai întîi la Școala de înalte studii de la Paris, mai apoi la Berlin și Leipzig, N. Iorga și-a adîncit cunoștințele în probleme de metodologie științifică, și-a lărgit mult, sub influența operei lui Leopold von Ranke și K. Lamprecht, preocupările de istorie universală.

Cît privește concepția sa istorică, de esență idealistă, căreia îi este caracteristic eclectismul, ea s-a format sub influența unor teorii filozofice variate, de multe ori contradictorii. Ca un laitmotiv apare în concepția sa ideea realizării statului național pe baza democrației culturale. Convingerea sa puternică — pentru care a militat tot timpul vieții — era că răspîndirea culturii în masele populare va duce la dezvoltarea conștiinței lor individuale și apoi la fenomenul mai general al desăvîrșirii conștiinței naționale. N. Iorga nu a văzut în baza economică a societății factorul determinant al dezvoltării istorice. El considera că „între elementele de materialitate ale unei societăți și între elementele de gîndire există, fără îndoială, un raport de reciprocitate, dar orice formă materială nu este decît încorporarea unei idei, că totul trebuie să fie trăit întîi în gîndirea unei națiuni

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1313–1337, 1965.

www.dacoromanica.ro

şi apoi restul vine de la sine" [1]. Declarîndu-se împotriva principiului luptei de clasă, N. Iorga pleda pentru ideea realizării armoniei între clase, singura, după el, în măsură să asigure triumful naţiunii.

Deşi în dezvoltarea procesului istoric N. Iorga punea accentul pe factorul spiritual, el considera totuşi că istoria trebuie să arate multiplele aspecte ale vieţii unui popor: credinţe şi datine, legi şi obiceiuri, dezvoltarea claselor sociale, activitatea economică, literatura şi arta. Datoria istoricului este să sublinieze că istoria oricărui popor s-a desfăşurat în strînsă legătură cu istoria altor popoare, înrîurindu-se reciproc şi necontenit.

Concepînd istoria nu ca o înşirare seacă de date, ci ca un izvor de îndrumări vii, N. Iorga a căutat să facă din studierea trecutului — pe care uneori din cauza formaţiei sale filozofice l-a idealizat — o carte de învăţături pentru prezent.

N. Iorga şi-a început activitatea istoriografică într-un moment cînd societăţii româneşti i se puneau două mari probleme: desăvîrşirea unităţii statului naţional român şi rezolvarea problemei agrare. Animat de un fierbinte patriotism, savantul N. Iorga şi-a pus condeiul şi larga lui erudiţie în slujba realizării marilor idealuri ale vremii. El a desfăşurat o neobosită activitate cultural-ştiinţifică, de mare însemnătate în pregătirea spirituală a generaţiei care avea să realizeze deplina unitate a statului. Căutînd, după cum declara el însuşi mai tîrziu, o bază solidă pentru viaţa de stat prezentă şi pentru viitorul poporului român, N. Iorga n-a găsit „ceva mai fundamental decît ţăranul" [2]. „Ţara" însemna în concepţia lui, în primul rînd, ţăranul, socotit adevăratul patriot, marele creator de bunuri materiale şi al culturii populare, cea care face din poporul român o singură şi nedespărţită fiinţă [3]. Convingerea lui N. Iorga era că viitorul statului este de căutat în ţărănime, păstrătoarea celor mai vechi şi mai frumoase tradiţii, a celor mai scumpe datini şi amintiri străbune, a conştiinţei naţionale dîrze şi salvatoare [4].

În lucrări ştiinţifice, în presă, ca deputat în Cameră, N. Iorga a pledat pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor, a cerut realizarea de reforme care să ridice poporul român în rîndul celor mai civilizate popoare, a militat pentru împroprietărirea ţăranilor şi pentru votul universal.

În sprijinul pledoariei pentru îmbunătăţirea stării ţăranilor, N. Iorga a căutat să aducă argumente din trecutul istoric, pe care — ca să-l opună prezentului dominat de o oligarhie antipopulară — l-a înfăţişat într-o imagine de multe ori denaturată, idilică, patriarhală.

În cele ce urmează încercăm să prezentăm evoluţia raporturilor agrare pe teritoriul României — aşa cum a fost schiţată de N. Iorga — şi să examinăm critic modul în care el a înfăţişat principalele etape ale acestei evoluţii şi a conceput rezolvarea problemei agrare.

---

[1] „Neamul românesc", 1936, nr. 35.

[2] „Neamul românesc", 1936, nr. 16.

[3] N. Iorga, *Trois conférences. Premiers essais de fédération dans le sud-est européen. Le paysan roumain. La Roumanie vue par les polonais*, Bucureşti, 1931, p. 30; vezi şi „Neamul românesc", 1931, nr. 143.

[4] „Neamul românesc", 1929, nr. 185.

www.dacoromanica.ro

Deşi N. Iorga n-a întreprins cercetări erudite de istorie agrară care să-l fi consacrat în această ramură a istoriei, cu pregătirea sa multilaterală a putut, în mai multe lucrări de proporţii restrînse, să stabilească, în general just, etapele importante ale evoluţiei raporturilor agrare în ţările române. Au stîrnit discuţii şi s-au dovedit nefondate din punct de vedere ştiinţific părerile lui în prezentarea relaţiilor agrare din unele perioade istorice şi căile preconizate de el în soluţionarea problemei agrare.

I. N. Iorga considera — şi teoria lui a devenit un bun cîştigat al istoriografiei noastre — că după retragerea administraţiei romane a avut loc în fosta provincie Dacia un fenomen de ruralizare. Satul a devenit pentru mult timp forma firească de organizare a strămoşilor noştri [5]. Populaţia oraşelor n-a dispărut, ci, decăzînd, a intrat în rîndul ţărănimii, care a rămas să reprezinte în acelaşi timp lunga tradiţie a dacilor şi glorioasa tradiţie mai recentă a romanilor. Lăsată pradă barbarilor, această ţărănime s-a organizat într-un mod cu totul original, ca o „romanitate" rurală. Se trăia în sate libere, conduse de un sfat al sătenilor, format din cei bătrîni. Această lume a satelor în organizarea ei pleca de la nevoile locale ale populaţiei, constituindu-se în organisme locale, cărora le dădea naştere însăşi viaţa [6].

Ca şi în alte părţi, populaţia romanizată rămasă în Dacia după retragerea oficialităţii romane, adaptîndu-şi organizarea în funcţie de noile condiţii istorice, păstra, totuşi, şi era mîndră că poate să continue — fie şi sub formă transformată — elemente ale vechii organizări din vremea stăpînirii romane. Faţă de barbarii stabiliţi în vecinătatea sau pe teritoriul ei, ea reprezenta o „Romanie", o ţară de „romanitate naţională". Amintirea şi orgoliul descendenţei romane a continuat în decursul vremii şi s-a păstrat în însuşi numele România, dat fostei provincii Dacia [7].

Populaţia romanizată din Dacia, care n-a cunoscut o dominaţie barbară în formă de stat [8], a continuat şi în condiţiile istorice nou create de migraţiunile barbarilor străvechile ei ocupaţii, în primul rînd agricultura. Este importantă constatarea făcută de N. Iorga şi de alţi savanţi români că în limba română felul grînelor şi ocupaţiile agricole sînt numite cu termeni latini. Grîul, orzul, ovăzul, secara sînt nume latine : a ara, a semăna, a secera sînt cuvinte din acelaşi tezaur latin. Faptul că o serie de unelte întrebuinţate în agricultură poartă nume slave nu înseamnă că ele n-au existat — desigur cu alte nume — şi înainte de venirea slavilor. O dată însă cu împrumutarea de la slavi a unor tipuri de unelte agricole necunoscute sau într-un anumit fel mai bune au fost împrumutaţi şi termenii prin care ele erau desemnate în limba slavă [9].

---

[5] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1936, p. 353.

[6] N. Iorga, *La „Romania" danubienne et les barbares au VI-e siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", III, 1924, p. 36; idem, *Români şi neromâni. Politica de stat faţă de neromâni*, în „Neamul românesc", 1935, nr. 184.

[7] N. Iorga, *La „Romania" danubienne*, p. 36.

[8] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria (De la mişcarea lui Horea pînă astăzi)*, Bucureşti, 1915, p. X.

[9] N. Iorga, *Politica externă a popoarelor agricole*. Conferinţa ţinută la Congresul din 1912 al Societăţii române de agricultură, p. 28—29; idem, *Politica şi viaţa economică*, Bucureşti, 1929, p. 6—7; vezi şi *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 20 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Sublinierea de către N. Iorga a tradiţiilor romane în organizarea populaţiei din Dacia în perioada migraţiunii barbarilor nu a însemnat cîtuşi de puţin negarea sau minimalizarea de către el a importanţei pe care au avut-o pentru vechea noastră organizare socială şi unele influenţe venite de la popoarele vecine [10]. Coabitarea îndelungată cu slavii, arăta el, s-a resimţit, de exemplu, în organizarea vieţii sociale a populaţiei locale, care, la rîndu-i, a transmis slavilor elemente ale unei străvechi civilizaţii.

Cu unele împrumuturi slave, modul de organizare a populaţiei locale a fost acelaşi pe întreg teritoriul României : sate libere cu locuitori ce se trăgeau din acelaşi strămoş şi aveau în frunte un bătrîn, desemnat prin termenul latin *jude* sau prin cel slav de *cneaz* sau *cnez*. Acesta cu ajutorul bătrînilor satului (juraţi) asigura ordinea în sat, judeca pricinile ivite între locuitori.

Cînd regii unguri au cucerit Transilvania, ei au găsit pretutindeni cnezi, şi de asemenea cnezi s-a lovit stăpînirea regală maghiară cînd a încercat mai tîrziu să supună Oltenia întreagă.

În Transilvania, regalitatea maghiară a recunoscut pe unii cnezi în funcţiile lor, întărindu-le situaţia ; mulţi dintre ei au fost înălţaţi în rîndul nobilimii. Scutiţi de dijmă, cnezii se bucurau de monopolul morii ; ei continuau să judece pe săteni după vechea datină, afară de pricinile mai importante, care intrau în competenţa regelui Ungariei sau a voievodului Transilvaniei. Cnezilor le revenea obligaţia să strîngă dijma pentru suveranul ţării. Cît priveşte dreptul vechi de stăpînire al ţăranilor liberi asupra pămîntului moştenit de la străbuni, el a fost călcat în Transilvania în urma cuceririi maghiare. Numeroase sate româneşti au fost făcute danii unor aşezăminte bisericeşti, oraşelor săseşti şi unor nobili. Aceasta a însemnat, la început, numai cedarea drepturilor regale de dijmă şi judecată ; cu vremea însă, pe măsură ce în Transilvania — după o serie de încercări în vremea arpadienilor, continuate pe o scară mai largă în domnia angevinilor — se stabilea teoria de feudalitate şi servagiu a Apusului, ţăranii români au fost aduşi în stare de iobăgie. Cuvîntul *iobagio*, de origine militară, a ajuns să însemne, în confuzia voită de noţiuni foarte deosebite, acelaşi lucru cu latinul *servus* [11].

Rezistenţa populaţiei locale faţă de încercările regalităţii maghiare de a-i răpi vechile libertăţi, potenţată de tradiţia organizării ei „democratice", a obligat pe cuceritori să ţină seama în mare măsură de realităţile din Transilvania, să adapteze formele stăpînirii lor la starea de lucruri existentă aici. „Nicăieri decît în Ardeal — scria N. Iorga — nu se află, supt coroana Ungariei, un voievod, ceea ce înseamnă că el a fost găsit aici. Rosturile lui, « descălecările » (descensus) ce le făcea, în activitatea lui de judecător şi strîngător de bir regal, sînt cu totul ca ale voievozilor de dincoace de munţi, la începuturile lor" [12].

---

[10] „Neamul românesc", 1931, nr. 70.

[11] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, Bucureşti, 1908, p. 13—14.

[12] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria (de la mişcarea lui Horea pînă astăzi)*, p. X.

www.dacoromanica.ro

Pentru o mai largă punere în valoare a resurselor naturale ale Transilvaniei şi consolidarea stăpînirii lor în această provincie, regii maghiari au acordat coloniştilor secui şi saşi — pentru puţin timp şi cavalerilor teutoni — veniţi în Transilvania diverse privilegii. Stabilirea printre români a unor elemente alogene, constata N. Iorga, nu numai că n-a fost generatoare de contradicţii, dar a născut o solidaritate a populaţiilor conlocuitoare, cu importante urmări pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei. În tendinţa sa de a idealiza vechea societatea românească, N. Iorga căuta şi în cazul Transilvaniei, ca şi al Ţării Româneşti şi al Moldovei, să estompeze contradicţiile sociale, să vorbească de înfrăţirea deplină, binefăcătoare pentru progres a celor cu şi fără privilegii [13].

Considerînd ca unitar procesul istoric în cele trei ţări româneşti în perioada premergătoare formării statelor feudale de sine stătătoare, N. Iorga arăta că, deşi ştirile documentare sînt sărace, trebuie să admitem şi în Moldova existenţa unor „voievozi locali, de văi, înainte de coborîrea Maramureşenilor" [14]. Drepturile acestor voievozi, de judecată criminală, de osîndă capitală, de gloabe, pe de o parte, de dijme, pe de alta, au trecut, întocmai ca în Ţara Românească, pe seama domnului, care le-a cedat *vitejilor* din preajma sa. Ca şi cnezii din Transilvania, ajunşi oameni ai regelui sau ai nobililor înfeudaţi de acesta, juzii moldoveni au coborît cu timpul în starea unor dregători, ureadnici ai stăpînului, „viteazul" de odinioară, ajuns după moda muntenească „băsărăbească" un boier. În unele locuri din Moldova, stăpînitorii nou veniţi din Maramureş, care puteau vorbi într-o oareacare măsură de dreptul de cucerire, nu au respectat aşa de mult trecutul, şi astfel în acte, în loc de a se pomeni judele „ce este", se vorbeşte numai, pentru a se lămuri întinderea teritoriului făcut imun de către domnie, de „judele ce a fost" şi, uneori, acest jude avînd un nume de la care derivă al satului, se vede că e vorba de însuşi întemeietorul depărtat. În astfel de sate, ureadnicul sau *vătămanul* boieresc se instalează de la început în locul ocupat odată de jude [15].

II. Un însemnat salt în evoluţia poporului român a avut loc, după N. Iorga, în secolele XIII—XIV. În acea vreme „s-a trecut — scria el — de la forma patriarhală, difuză, la o formă de stat organizat, cu instituţiile lui şi cu atîtea elemente superioare de viaţă" [16]. N. Iorga n-a înţeles esenţa de clasă a statului, el nu a putut să dea o explicaţie ştiinţifică naşterii acestuia. În concepţia lui, statul era văzut ca o creaţie ţărănească, născută din nevoia pe care au simţit-o „un număr de ţărani viteji, respectuoşi de cuvîntul dat" de a se apăra împotriva duşmanilor [17]. Concepţia statului românesc de sine stătător ar fi fost, după N. Iorga, o concepţie moşnenească, rezultată din dezvoltarea naturală, organică a socie-

[13] N. Iorga, *Români şi neromâni*, în „Neamul românesc", 1935, nr. 191.
[14] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 18.
[15] *Ibidem*, p. 19.
[16] N. Iorga, *Suflet românesc şi influenţe neromâneşti*, în „Neamul românesc", 1935, nr. 199.
[17] „Neamul românesc", 1915, nr. 17; 1918, nr. 345.

www.dacoromanica.ro

tăţii, care nu era pătrunsă de ideea de cuceriri în afară, ci punea înainte de toate ideea de apărare a pământului strămoşesc [18]. Faptul că la baza gîndirii politice româneşti a stat mentalitatea ţăranului liber n-a însemnat, socotea N. Iorga, lipsă de receptivitate la unele influenţe din afară : împrumuturi s-au făcut, şi nu dintr-un loc şi grupe mari de elemente, ci părţi mici din locuri diferite [19]. În primele decenii, domnii — voievozii — n-ar fi avut o curte ; ei erau înconjuraţi de sfetnici în port românesc, asemănători cu bătrînii chemaţi la judecăţile ţărăneşti [20]. Domnul însuşi, deşi îmbrăcat în veşminte mai preţioase, ar fi continuat să aibă liniile costumelor supuşilor săi [21].

În viziunea romantică a lui N. Iorga, începuturile vieţii noastre de stat ar fi păstrat prin urmare, şi aceeaşi situaţie ar fi continuat în mare măsură în tot secolul al XIV-lea şi al XV-lea — regimul patriarhal, egalitar, considerat de el ca dominant în perioada premergătoare formării statelor, cu o ţărănime pe deplin liberă pe pământurile ce le lucra [22].

Eram atunci (în secolele XIV — XV), arăta N. Iorga, „Un popor cinstit de ţărani harnici ; ţărani erau boierii noştri, şi în fruntea statului era ţăranul, smerit faţă de Dumnezeu, care stăpînea pe scaunul domnesc al ţării" [23].

Feudalitate, după N. Iorga, n-ar fi existat în ţările române [24]. Boierimea începuturilor organizării noastre de stat, restrînsă ca număr, nu ar fi fost stăpînă pe pământ în sensul apusean al cuvîntului. Ea nu ar fi dispus de mari moşii şi era formată în special din dregători, cărora, lipsindu-le pământul, le lipsea „întîia condiţie pentru crearea ereditătii în funcţiune care hotărăşte apariţia unei adevărate aristocraţii" [25].

În accepţia de dregătorime, boierimea — considera N. Iorga — era formată sau din foşti ţărani sau din străini. Conducătorii de altă dată ai satelor, ajungînd să-şi transmită ereditar funcţiile lor, s-au transformat cu timpul în boieri [26]. Acestor boieri, ieşiţi din rîndul ţărănimii, li s-au adăugat la un moment dat boierii din sudul Dunării — din Bizanţ şi din ţările sud-slave — fugiţi la noi din cauza turcilor [27].

Boierii începuturilor organizării noastre statale, fie ei băştinaşi sau străini, erau prezentaţi de N. Iorga ca fiind întruchiparea modelului

---

[18] „Neamul românesc", 1935, nr. 200 ; 1936, nr. 36.

[19] *Ibidem.*

[20] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a 3-a, Vălenii de Munte, 1932, p. III.

[21] N. Iorga, *Deux conférences en Suisse. Les luttes pour la liberté menées par les paysans au XIV-e siècle : Le Sempach suise et la Posada roumaine*, Berna, 1930, p. 7.

[22] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 16 ; idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 134 ; idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V.

[23] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1944, p. 66.

[24] „Neamul românesc", 1907, p. 1 052—1 053.

[25] *Ibidem* ; *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. IV.

[26] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 120—121.

[27] N. Iorga, *La survivance byzantine dans les pays roumains*, Bucureşti, 1913, p. 28 şi urm. ; idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 12 13, 122 ; idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. IV ; „Neamul românesc", 1935, nr. 200, 1937, nr. 222.

www.dacoromanica.ro

ideal de stăpînitori, așa cum el i-ar fi dorit pe contemporanii lui. Acei boieri vechi, deși nu erau, după N. Iorga, stăpîni de mari moșii, nici nu nutreau dorința de a-și crea întinse domenii, pentru că, în primul rînd, nu aspirau către un trai mai larg și mai împodobit. În al doilea rînd, pentru ca ei să prefacă moșia, moștenirea țăranilor liberi în posesiune particulară, ar fi trebuit să găsească oameni gata s-o vîndă; or, aceasta presupunea — ceea ce lipsea de fapt — nevoia țăranului de a-și înstrăina pămîntul. De altfel, în acel timp, socotea N. Iorga, „dacă turmele, cirezile erau prețuite, pămîntul n-avea decît prea puțină valoare" [28]. Boierii au ajuns proprietari de pămînt numai datorită dărniciei domnilor, care au răsplătit cu pămînturi pe tovarășii lor de luptă sau pe împrumutătorii lor cu bani în zile grele[29]. S-a creat, astfel, o proprietate de danie cu caracter occidental, deosebită de aceea de baștină, de ocină, deci de moștenire părintească [30].

Crearea prin danii a unor boieri proprietari de pămînt și atragerea acestora în treburile publice au dus cu timpul, sub influența Occidentului, venită fie prin Peninsula Balcanică, fie prin Ungaria, la introducerea în țările române a noțiunii de clasă nobiliară în sensul apusean al cuvîntului [31], deși conținutul acestei noțiuni nu era întru totul identic cu cel folosit în apusul Europei.

În secolul al XIV-lea, în Țara Românească și Moldova, boierimea era deja complet ierarhizată. „Boieria" se transmitea ereditar. Neparticiparea însă la viața politică, absența ca sfătuitor al domnului timp de o generație, ca și nepăstrarea rangului în oaste duceau la decădere. Boierul ajungea să fie mai întîi un țăran privilegiat, mai tîrziu țăranul privilegiat putea să devină țăran fără privilegii [32].

În ceea ce privește privilegiile ce decurgeau din „boierie", N. Iorga arăta că domnul, făcînd pe cineva boier și înzestrîndu-l cu sate și pămînt, îi conceda, în primul rînd, ceea ce el, domnul, avea, și anume drepturile sale voievodale asupra pămîntului țărănesc liber, „dijma, din care apoi, cu vremea și cu sila, se puteau scoate drepturi mai mari"; în al doilea rînd, posesiunea asupra moștenirii sale, asupra patrimoniilor confiscate de la hicleni sau trădători și asupra „pustiului" fără stăpîn. Atît prin colonizarea practicată pe o scară tot mai întinsă, cît și prin confiscarea de sate și pămînturi, prilejuită de frecventele lupte ale pretendenților la scaunul țării, s-a stabilit încă din veacul al XV-lea o legătură între noțiunea de dregător și cea de proprietar mare, s-a putut forma și ridica o aristocrație românească, care, „atunci cînd îi lipsea toiagul slujbei, ea avea casele de la moșie, cu dijma semănăturilor, cu stăpînirea iazului, a pădurii, a morii și a cîrciumii, dar niciodată dreptul de judecată și de pedeapsă" [33].

---

[28] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. IV.

[29] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 120; idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V.

[30] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III; *Ctitorii*, București, 1937, p. 345.

[31] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 68; idem, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, București, 1929, p. 5.

[32] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 123—125.

[33] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V.

www.dacoromanica.ro

În contradicție cu această afirmație categorică, N. Iorga a recunoscut alteori că domnul conceda boierilor nu numai dreptul de dijmă, ci și cel de judecată și globire [34].

De reținut ni se pare remarca generală, just formulată de N. Iorga, că la început boierii „n-au avut în genere stăpînirea asupra pămîntului, ci numai, în cele mai multe cazuri, anume drepturi domnești, trecute prin imunitate asupra lor" [35].

În privința țărănimii, N. Iorga a emis teoria că pînă în secolul al XVI-lea în Țara Românească și în Moldova nu au existat țărani dependenți, ci numai țărani perfect liberi. Contestînd teza lui C. Giurescu, care considera că la data formării statelor de sine stătătoare românești exista o țărănime aservită, N. Iorga, arăta că această teză este fundamental greșită din punctul de vedere al practicii realității, al condițiilor logice de formare a statului, văzut de el ca organ situat deasupra claselor, avînd datoria să intervină în conflictul dintre clase „pentru a salvgarda întotdeauna interesele naționale" [36]. Cu un grup restrîns de boieri și cu o țărănime legată de pămînt nu s-ar fi ajuns, după părerea lui N. Iorga, la formarea unui stat în împrejurările istorice atît de dificile în care s-au format Țara Românească și Moldova, amenințate în existența lor de puterile vecine : Ungaria, Polonia și mai tîrziu Imperiul otoman [37]. Mulțumindu-se cu dijma și cu plocoanele pe care le primeau de la țărani, boierii i-ar fi lăsat pe aceștia să-și caute de rosturile lor, ceea ce ar fi făcut, de altfel, ca țăranii să aibă conștiința că reprezintă ceva în viața țării, că ei sînt aproape întreg elementul militar al acesteia. Conștiința țăranilor că reprezintă ceva ar explica vitejia lor de odinioară, care era un lucru natural, în stare să asigure independența țării, așa cum ea exista de fapt în secolele XIV—XV [38].

Țăranii liberi și-au păstrat în secolele XIV—XV moștenirea lor părintească numită în Țara Românească, ca și în Serbia, *ocină* sau *baștină*[39].

Prin noțiunea de țărani liberi, N. Iorga înțelegea atît țăranii subordonați autorității directe a domniei, cît și țăranii ce trăiau pe moșia boierilor și care, socotea el, „umblau pe moșia boierului ca pe moșia lor și aveau dreptul din generație în generație să muncească acolo și să se hrănească acolo" [40]. Ei continuau să trăiască pe baza dreptului vechi țărănesc de natură mai mult colectivă, existînd, totodată, și o stăpînire individuală asupra părților defrișate. Treptat însă, în cazul țăranilor de

---

[34] Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, p. 24.

[35] „Neamul românesc", 1907, p. 1 053. Vezi, în această privință, și lucrările publicate în ultimii ani de P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. I, București, 1956, p. 70 și urm.; idem, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 267—268; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, București, 1965, p. 424—425.

[36] N. Iorga, *În era „reformelor". Discursuri politice rostite în Camera deputaților, 1907—1909*, Vălenii de Munte, 1909, p. 32.

[37] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 134.

[38] N. Iorga, *În era „reformelor"...*, p. 89—90.

[39] Idem, *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1917, p. 15.

[40] Idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 133—134.

www.dacoromanica.ro

pe moşiile boiereşti s-a impus noul drept boieresc, „de natură pronunţat individuală, ca în sistemul romano-bizantin, şi, în sfîrşit, cu o renunţare din partea statului, reprezentat prin domn, la toate rosturile lui de intervenţie prin judecată, dijmuire şi globire" [41].

Este evident că N. Iorga nu făcea, pentru secolele XIV—XV, distincţie între situaţia ţăranilor aflaţi pe moşia boierească, în fond ţărani dependenţi — a căror exploatare nu cunoştea, desigur, formele accentuate de mai tîrziu, şi situaţia ţăranilor rămaşi liberi, cu obligaţii numai faţă de stat; el identifica regimul celor două categorii de ţărani, le considera ca o singură categorie, formată din ţărani complet liberi.

N. Iorga, admitea, totuşi, că, în afară de ţărănimea liberă, ar fi existat în secolele XIV—XV şi ţărani dependenţi. Aceştia ar fi fost însă, pe de o parte, puţini la număr, pe de altă parte nu ar fi fost localnici, ci străini. El se referea în mod special la coloniştii străini aşezaţi în ţinuturile „pustii", dăruite de domnie boierilor. Numele acestora de „vecini" s-ar fi datorat faptului că veneau îndeosebi din ţările vecine. Ceea ce îi deosebea, după N. Iorga, pe ţăranii veniţi şi aşezaţi prin „învoială" pe moşia boierilor, de ţăranii băştinaşi era obligaţia lor de a lucra cîteva zile pe săptămînă sau pe an pentru stăpîn pe partea de pămînt rezervată acestuia. Cu alte cuvinte, faţă de ţăranii băştinaşi, „vecinii" datorau în plus boierilor clacă [42].

N. Iorga considera că o mare deosebire exista între colonul, „vecinul" din ţările române aşezat pe moşia boierească şi colonul străin din altă ţară, imigrantul, care se bucura de drepturile sloboziei, adică era scutit pe un anumit număr de ani de dări şi slujbe faţă de stăpînul pe a cărui moşie se aşeza [43].

În comparaţie cu Ţara Românească, în Moldova ar fi existat, din cauza unei mai slabe densităţi a populaţiei, un număr relativ mai mare de vecini. Mulţi dintre aceştia erau secui sau ruteni prinşi în războaie de domnii moldoveni sau veniţi de bunăvoie, atraşi fiind de bogăţia ţării [44].

Situaţia vecinilor în secolele XIV—XV, deşi mai grea decît a ţăranilor băştinaşi, nu cunoştea încă formele şerbiei. De la o vreme, boierimea a încercat însă să aplice regimul „vecinilor" tuturor ţăranilor băştinaşi" [45].

Cît priveşte categoria socială a robilor ţigani, N. Iorga socotea că este greu de a se preciza originea lor : se ştie doar că au venit ca lăutari şi fierari o dată cu invazia mongolă din secolul al XIII-lea. Ei au împrumutat şi au păstrat de-a lungul secolelor organizaţia primitivă găsită în locurile în care s-au aşezat [46].

Prezentînd clasele şi categoriile sociale din secolele XIV—XV, N. Iorga ţinea să sublinieze că o înţelegere perfectă exista între ele, o

---

[41] Idem, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 24.

[42] *Ibidem*, p 21 ; idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 136.

[43] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 22.

[44] *Ibidem* ; N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie*, p. 16 ; idem, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, p. 6.

[45] „Neamul românesc", 1907, p. 1 053.

[46] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 137.

www.dacoromanica.ro

armonie deplină domina atmosfera vieţii sociale a ţării. Existenţa, după părerea lui, a unei categorii de ţărani dependenţi, redusă ca număr în secolele XIV—XV, nu schimba înfăţişarea de ansamblu a societăţii româneşti din acea vreme, societate ce trăia într-un „regim patriarhal, egalitar al gospodăriilor independente şi al schimbului în natură" [47].

Teoria lui N. Iorga despre „vecini" numai ca elemente străine este lipsită de o fundamentare ştiinţifică. În ţările române, ca în toată Europa, termenul „vecini" (vicini, paroikoi) nu desemna imigranţi, cum credea N. Iorga, ci copărtaşi, membri ai obştii, deci esenţialmente băştinaşi.

Ştiri documentare din secolele XIV—XVI infirmă şi părerea că regimul de „slobozie" a deosebit pe colonii din alte ţări de „vecinii" din ţările române. Regimul de slobozie era cunoscut în perioada dată şi în ţările române şi se aplica nu numai şi nu atît ţăranilor dependenţi, „vecinilor", de provenienţă străină, ci mai ales ţăranilor dependenţi băştinaşi [48]. Prima menţiune documentară de slobozie în Ţara Românească, cea a mănăstirii Cozia de la Cărăreni, lîngă vărsarea Ialomiţei în Dunăre, atestată în vremea lui Mircea cel Bătrîn, priveşte „vecinii" din ţară ce vor „vrea să meargă în acel loc" [49].

Deşi din izvoare rezultă că în secolele XIV—XV exploatarea ţărănimii dependente de către feudali nu era de natură să genereze forme superioare ale luptei de clasă, cum ar fi răscoala, totuşi nu se poate spune, cum pretindea N. Iorga, că în acea vreme ar fi existat o deplină armonie între clase. Tendinţa stăpînilor feudali de a-şi extinde domeniile pe seama loturilor ţărăneşti, ca şi încercarea lor de a creşte exploatarea ţăranilor dependenţi, a născut o permanentă luptă de clasă, care s-a manifestat prin forme inferioare, ca : împotrivirea şi plecarea sau fuga de pe o moşie pe alta. Aceasta din urmă pare să fi luat în secolul al XV-lea proporţii îngrijorătoare, ceea ce a şi determinat pe stăpînii feudali, interesaţi în a avea mîna de lucru necesară valorificării moşiei, să limiteze dreptul de strămutare a ţăranilor. La sfîrşitul secolului al XV-lea plecarea ţăranilor de pe o moşie pe alta era condiţionată de îndeplinirea anumitor obligaţii către stăpînul feudal, concretizate în ceea ce în izvoare se numeşte „găleata de ieşire" [50], un fel de compensaţie materială a stăpînului feudal pentru mîna de lucru pierdută.

Progresele înregistrate de istoriografia nouă, marxistă, în cercetarea specificului feudalismului pe teritoriul României, conceput ca formaţiune social-economică, fac ca locul viziunii lui N. Iorga a începuturilor ţărăneşti ale vieţii noastre de stat să-l ia în tot mai largă măsură concepţia ce încadrează ţările române în curentul general al dezvoltării Europei din acele timpuri şi în care feudalismul românesc apare ca una din varian-

[47] Idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V.

[48] *Documente privind istoria României*, B. *Ţara Românească, veac. XIII, XIV şi XV*, p. 219.

[49] *Ibidem*, p. 53 ; vezi şi I. Donat, *Consideraţii istorice asupra toponimiei româneşti*, II, în „Limba română", 2, 1965, p. 275, unde se face constatarea că, „pînă la 1533, în actele domneşti emise pentru asemenea slobozii sînt menţionaţi numai vecinii sau rumânii din ţară..., dar niciodată străini de peste hotare".

[50] *Documente privind istoria României, B. Ţara Românească, veac. XIII, XIV şi XV*, p. 252.

www.dacoromanica.ro

tele originale ale feudalismului european. Structura socială, instituțiile politice și juridice din țările române în secolele XIV—XV sînt astăzi mai bine cunoscute, mai diferențiat și științific prezentate. Pentru cercetătorul marxist pare de neconceput ca scriind istoria țărănimii în epoca medievală să vadă în aceasta numai producătorul de bunuri materiale și spirituale — așa cum făcea N. Iorga și ca el atîția alți istorici din trecut —, și nu și luptătorul împotriva asupririi, a clasei exploatatoare. Numai privind astfel lucrurile, în această unitate, masele populare producătoare de bunuri materiale apar ca adevăratul factor făuritor al istoriei [51].

III. Nicolae Iorga admitea că din regimul egalitar, existent în secolele XIV—XV s-a trecut în secolul al XVI-lea, mai ales în a doua jumătate a lui, la regimul de lupte, de încălcări, de stratificare socială, datorită banului [52]. El observă, pe bună dreptate, că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-a dezvoltat economia în bani, și aceasta a avut urmări în domeniul vieții sociale asupra cursului raporturilor agrare.

Creșterea obligațiilor țărilor române către Poartă, în special a birului în bani, a haraciului, observa N. Iorga, făcea necesară pentru stat procurarea unor mari sume de bani. În calitate, la început, de creditori ai domnilor, ce-și cumpărau tronul la Poartă, angajați mai tîrziu în importante afaceri comerciale, negustorii țarigrădeni, greci, armeni, turcieniceri, evrei — numiți impropriu de N. Iorga capitaliști — au pătruns la nord de Dunăre și și-au agonisit, prin aducerea la ruină a țăranilor, mari averi. Alături de ei, mulți boieri băștinași, interesați în schimbul de mărfuri, au realizat din vînzarea peste hotare a unor bunuri (boi, porci, lînă) însemnate sume, care le-au permis să cumpere pămînturile țăranilor ruinați de povara birurilor [53]. Cuprinzînd „întîi brazda și apoi pe plugar", boierimea a ajuns stăpînitoare de numeroase moșii și prin aceasta să dețină un rol covîrșitor în conducerea statului [54].

Prin vînzarea către boieri a moșiei, „țăranul liber, care dădea pînă atunci numai dijma, trecea firește — scria N. Iorga — în situația celui colonizat pe pămînt străin, a vecinului". Și cum boierul, în condițiile de slăbire a domniei, care se schimba repede, era singurul care putea dispune de mijloacele necesare pentru lărgirea și precizarea dreptului căpătat asupra pămîntului și țăranului, el a folosit toate mijloacele pentru a-și lărgi și întări acest drept. „El știa foarte bine că nu există o autoritate centrală destul de puternică pentru a-i lămuri confuziile voite și a-i înlătura uzurpările, adeseori nerușinate". Prin astfel de „cumpărări", făcute cu un preț anormal, dictat de nevoie, boierul își pregătea anexarea pe încetul a moșiei țăranilor liberi la domeniul său particular locuit de

---

[51] Vezi *Istoria României*, vol. II, passim.

[52] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V.

[53] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, p. 25; idem, *Développement de la question rurale en Roumanie*, p. 19; idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 134—135; idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V—VI.

[54] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V—VI.

www.dacoromanica.ro

„vecini" clăcaşi şi pe care-l cîştigase pe o cale sau pe alta [55]. Interesul egoist de clasă, conchidea N. Iorga, a dus în ţările române, ca şi în alte părţi, la „confundarea ţărănimii libere cu cea neliberă, fără ca, măcar pînă tîrziu, domnul să poată interveni în acest proces" [56].

Crearea de mari latifundii boiereşti făcea absolut necesară asigurarea mîinii de lucru pentru valorificarea lor. Pentru aceasta boierimea a căutat să desfiinţeze dreptul de strămutare a ţăranilor de pe o moşie pe alta şi să-i lege pe ţărani de pămînt. Eforturile ei întreprinse în acest scop aveau să fie încununate de succes în Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVI-lea cu legalizarea, printr-un act al domniei, a fixării de glie a ţăranilor pe ansamblul întregului teritoriu al ţării.

Tendinţei boierilor de creştere a veniturilor lor din exploatarea moşiei pe bază de clacă — şi care nu se putea realiza decît prin legarea de glie a ţăranilor dependenţi — i s-au mai adăugat două împrejurări, considerate de N. Iorga ca fiind determinante în hotărîrea domniei de a decreta fixarea de glie a ţăranilor : este vorba, în primul rînd, de politica fiscală a domniei, interesată în procurarea la termene fixe a banilor atît de necesari întreţinerii oastei de mercenari, ce forma în bună măsură baza forţei militare a lui Mihai Viteazul, în al doilea rînd, exemplul normelor feudale din Transilvania, care se impuneau imitate în urma alianţei strînse, realizate la sfîrşitul secolului al XVI-lea între cele două ţări româneşti [57].

Boierii au salutat cu nespusă bucurie clauza, inclusă după voia lor în tratatul cu Sigismund Bathory, care prevede că ţărănimea nu va mai avea dreptul să-şi părăsească ogoarele unde lucra de obicei şi pe care trebuise să le vîndă bogaţilor [58].

Decretînd legarea de glie a ţăranilor, cerută de boierime, domnul căuta, totodată, să-şi asigure în continuare concursul boierimii, care-i furniza comandanţi de oaste şi care, cîştigată de partea lui, putea să-l însoţească la luptă cu detaşamentele de ţărani supuşi ei [59].

Prin legarea de glie a ţăranilor la sfîrşitul secolului al XVI-lea, termenul de rumân — observa N. Iorga — a suferit o schimbare de sens. Pînă la acea dată el n-ar fi însemnat altceva decît român : omul obişnuit, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne şi o inferioritate socială, „căci n-am avea — socotea N. Iorga — precedente de o astfel de înjosire a numelui naţional la nici un popor ..." [60]. Cu legarea de glie a ţăranilor însă, termenul rumân a ajuns să desemneze ultima categorie socială [61]. Făcînd această constatare justă, N. Iorga n-a încercat să

---

[55] Idem, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 26.

[56] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 12.

[57] *Ibidem*, p. 29.

[58] *Ibidem*, p. 29—30 ; idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 137 ; idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. VI.

[59] Idem, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, p. 10.

[60] Idem, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 16.

[61] Idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 137.

www.dacoromanica.ro

explice modul în care termenul *român* cu sensul său vechi etnic a ajuns să aibă un sens social, şi aceasta într-o epocă cînd ceea ce prima, după el, era numele neamului [62].

Deşi nu s-a oprit mai mult asupra procesului social-economic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, N. Iorga a surprins just cîteva din trăsăturile lui generale, a indicat unele elemente comune în dezvoltarea social-economică a Ţării Româneşti şi Moldovei [63].

N. Iorga a făcut remarca că procesul de pierdere a libertăţii de către numeroşi ţărani liberi, ca şi agravarea situaţiei ţărănimii dependente, a avut drept consecinţă creşterea în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în Moldova şi în Ţara Românească a contradicţiilor sociale şi a luptei de clasă. Antagonismul dintre ţărani şi stăpînii lor a început să se manifeste — după el — în Moldova în vremea luptelor pentru domnie între Alexandru Lăpuşneanu, Despot-Vodă şi Tomşa, iar în Ţara Românească în vremea lui Mihai Viteazul [64].

În încheierea prezentării celor susţinute de N. Iorga cu privire la schimbările survenite în raporturile agrare din ţările române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea arătăm că, legînd decăderea micii proprietăţi ţărăneşti de transformările economice ce aveau loc în acea vreme în Ţara Românească şi Moldova, N. Iorga punea problema interdependenţei cauzale a fenomenelor istorice. Dar, socotind în acelaşi timp că, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, sub influenţa normelor feudale din Transilvania [65], prin „legătura" lui Mihai Viteazul, s-a introdus feudalismul la noi [66], el greşea, confundînd două noţiuni diferite : dependenţa feudală, care exista şi înainte, cu forma agravată a ei, legarea de glie a ţăranilor, decretată atunci.

Teoria lui N. Iorga despre feudalismul „introdus" tîrziu în Ţara Românească, sub o influenţă străină şi pe baza unui aşezămînt domenesc, nu-şi găseşte sprijin în izvoarele istorice. Cercetări ştiinţifice aprofundate, mai vechi şi recente, au arătat că feudalismul a apărut în Ţara Românească şi în Moldova înainte de organizarea statelor de sine stătătoare, el s-a dezvoltat, ca de alfel şi în alte ţări ale Europei, pe cale economică şi a îmbrăcat în decursul vremii forme determinate de particularităţile economice ale dezvoltării istorice a celor două ţări, dezvoltare care nu poate fi studiată izolat, ci în strînsă legătură cu dezvoltarea social-economică a teritoriilor de la est de Elba.

---

[62] *Ibidem.* Cercetări recente au adus unele clarificări în această privinţă. Vezi Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Român-românesc în textele româneşti din veacurile XV—XVII*, în „Studii", 1964, nr. 5, p. 967—1 000 ; Şt. Ştefănescu, *Consideraţiuni asupra termenilor „vlah" şi „român" pe baza documentelor interne ale Ţării Româneşti din veacurile XIV—XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 63—75.

[63] N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie*, p. 28.

[64] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. V.

[65] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 29 ; în alte lucrări, N. Iorga, pune accentul pe influenţa ce venea în acest sens din sudul Dunării (*Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, p. 134 ; idem, *Istoria românilor*, vol. III).

[66] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 56.

www.dacoromanica.ro

IV. Prin măsurile întreprinse la sfîrșitul secolului al XVI-lea în favoarea boierimii, se pregătea — arăta N. Iorga — terenul pentru un regim oligarhic, care s-a încercat în Moldova cu Movileștii și în Țara Românească cu Simion Movilă și Radu Șerban. Luptele pentru tron de la începutul secolului al XVII-lea au micșorat însă în amîndouă țările numărul boierimii, au făcut să scadă puterea ei politică și să triumfe „regimul vechi al domnilor de la Poartă, puși să lovească în cei mari și să cruțe pe « săracii Împăratului »" [67]. (Se vede formulată aici din nou părerea greșită a lui N. Iorga că domnia, aparatul de stat constituie un organ deasupra claselor, a cărui obligație este să reglementeze relațiile dintre clase și categorii sociale, să precizeze drepturile și obligațiile locuitorilor în raporturile dintre ei.)

Mișcarea olteană prin care s-a stabilit în Țara Românească domnia îndelungată a lui Matei Basarab, pe care N. Iorga o găsea pașnică și iubită, a fost determinată de faptul că la vest de Olt era încă relativ numeroasă mica boierime. Răscoala seimenilor, precum și măcelurile săvîrșite în vremea lui Constantin Șerban și Mihnea al III-lea au redus simțitor și numărul acesteia. În vremea lui Șerban Cantacuzino și a lui C. Brîncoveanu regăsim în jurul domniei o fastuoasă curte boierească, care, văzută mai îndeaproape, se reducea la o singură familie cu anturajul ei. Au fost suficiente cîteva decapitări în sînul familiei Cantacuzinilor, pentru ca și aceastǎ ultimă aparență de aristocrație care domina viața politică a țării printr-un domn ales de ea să dispară.

În Moldova, vechea boierime, ruinată de negustorii străini de religie creștină, a făcut loc în vremea lui Vasile Lupu și a urmașilor lui unei noi boierimi, străină în bună parte și în fruntea căreia erau Cantacuzinii și Ruseteștii. Această nouă boierime s-a asimilat în scurt timp în mediul local și a decăzut ca spirit de clasă. Dimitrie Cantemir, ajuns domn, a încercat printr-o politică nouă să ridice Moldova. Dîndu-și seama de nestatornicia boierimii și lipsa ei de influență în țară, el a încercat să readucă la o mai intensă viață politică clasa războinică de odinioară, mazilii, trăitori la țară în strînsă legătură cu poporul. Tentativa lui s-a prăbușit în 1711, și Nicolae Mavrocordat a restabilit, după părerea lui N. Iorga, „regimul prielnic numai țăranilor, pe care, după tradițiile părintești, fiul său Constantin era să-i emancipeze legal" [68].

În ceea ce privește țărănimea, prin legarea de glie la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ea a ajuns în secolul al XVII-lea să trăiască în condiții inferioare pe un pămînt care nu-i mai aparținea și unde singura ei rațiune de a fi era munca pe care o presta stăpînului în condițiile vechilor coloni [69]. N. Iorga socotea că atît în Țara Românească, cît și în Moldova se poate vorbi pentru secolul al XVII-lea de o dispariție politică și economică a țărănimii. Țăranul a devenit *instrumentum ruris*" așa cum Occidentul l-a

---

[67] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. VI.

[68] *Ibidem*, p. VI—VII.

[69] Idem, *Développement de la question rurale en Roumanie*, p. 22.

www.dacoromanica.ro

cunoscut în întreg evul mediu ; el aparţinea boierului, şi în actele de vînzare nu se scapă din vedere să se menţioneze, pe lîngă limitele proprietăţilor, şi numele „rumânilor", al „vecinilor", care făceau parte integrantă din inventarul rural [70]. Legaţi de pămînt — de „jirebie" în Moldova, de „delniţă" în Ţara Românească —, „rumânii" sau „vecinii" formau în secolul al XVII-lea marea majoritate a locuitorilor din cele două ţări. Ei datorau, pe lîngă dijma „din zece una" (de la semănături, fîneţe, stupi), şi clacă. Aceasta varia după loc, natura pămîntului, felul aşezării şi obiceiul locului. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea pravilele au influenţat întrucîtva datinele în sensul unificării obligaţiilor [71].

În vreme ce situaţia ţărănimii cunoştea în secolul al XVII-lea o agravare, ca urmare a creşterii dărilor şi obligaţiilor de clasă, boierimea huzurea într-un regim de largi scutiri, cum nu cunoscuse vreodată. Domnia a încercat, în Ţara Românească în vremea lui Constantin Brîncoveanu, în Moldova în vremea ginerelui acestuia, Constantin-Vodă Duca, să impună boierimii o mai însemnată participare la sarcinile ţării, obligînd-o şi pe ea la o dijmă pe vite, „văcărit" [72]. Domnia lui Constantin Brîncoveanu a marcat, de altfel, un moment important în evoluţia raporturilor agrare, în vremea lui luîndu-se măsuri mai însemnate de unificare a dărilor, de reglementare a cuantumului lor şi a clăcii [73].

Cercetări întreprinse în ultimii ani, ale căror rezultate sînt prezentate în formă sintetică în volumul III al *Istoriei României*, au nuanţat mai mult şi completat tabloul vieţii rurale din ţările române în secolul al XVII-lea, destul de bine schiţat, de altfel, în trăsăturile lui generale de N. Iorga. Se arată, astfel, că regimul oligarhic de care N. Iorga vorbea ca de o încercare la începutul secolului al XVII-lea a funcţionat ca regim politic în tot cursul secolului al XVII-lea. Marea boierime, ajunsă stăpînă pe putere, a folosit aparatul de stat pentru a-şi creşte averile în bunuri mobilare şi imobilare. Pe măsură ce creştea goana stăpînilor feudali de a se îmbogăţi, se agravau contradicţiile din interiorul clasei stăpînitoare, dintre grupările boiereşti, contradicţii care au luat forma unor înverşunate lupte. Date importante s-au adus în legătură cu decăderea clasei ţărăneşti în secolul al XVII-lea, în privinţa schimbărilor intervenite în situaţia social-juridică a ţărănimii şi a creşterii obligaţiilor feudale generatoare de permanente frămîntări sociale [74].

V. N. Iorga considera că un moment important în evoluţia raporturilor agrare în ţările române l-a marcat epoca fanariotă, cînd domnia

---

[70] N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie*, p. 29.

[71] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 33.

[72] *Ibidem*.

[73] Vezi şi studiul recent publicat de Maria Iliescu, *Din istoria terminologiei fiscale româneşti : ărit, suficul dărilor feudale*, în *Omagiul lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinii a 70 de ani*, Bucureşti, 1958, p. 403—411.

[74] *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 72—77 ; 128—144 ; 157—171 ; 178—185 ; 198—220.

www.dacoromanica.ro

a încercat în mai multe rînduri să reglementeze prin aşezăminte obligaţiile ţăranilor faţă de stăpînii feudali şi faţă de stat. Epoca fanariotă, după N. Iorga, nu a însemnat stăpînire prin greci. Boierii din Ţara Românească şi Moldova erau, arăta el, destul de puternici prin poziţiile economice pe care le aveau pentru a deţine ei toată viaţa politică a ţării. Fanarioţii veniţi în ţările române au trebuit să se identifice cu interesele partidelor boiereşti: Cantacuzineştii în Ţara Românească, Ruseteştii, Sturdzeştii în Moldova.

În vremea domniilor fanariote au apărut elemente noi în ceea ce priveşte ierarhia boierească, s-au stabilit rangurile boiereşti, care se distingeau prin costume şi atribute deosebite [75].

Fiscalitatea excesivă, ca şi efortul permanent al boierimii de a mări numărul zilelor de clacă, de a rumâni pe ţăranii rămaşi liberi, de a asimila situaţia ţăranilor aşezaţi pe moşie în baza unor învoieli cu a rumânilor şi de a trata pe rumâni ca pe robii ţigani au menţinut, în tot cursul secolului al XVIII-lea, în lumea satelor o atmosferă de frămîntări şi instabilitate a populaţiei, dăunătoare intereselor fiscale ale statului. Aceasta a şi făcut ca puterea de stat în propriul ei interes să depună eforturi pentru îmbunătăţirea fie ea şi formală a situaţiei ţărănimii [76].

Cunoscător al unui bogat material documentar de epocă, N. Iorga a făcut o serie întreagă de observaţii interesante, de cele mai multe ori juste, în privinţa schimbărilor intervenite în raporturile agrare în secolul al XVIII-lea, în legătură cu politica domniei faţă de problema agrară. El a studiat conţinutul aşezămintelor domneşti din secolul al XVIII-lea, a surprins adesea elementele noi care au intervenit în situaţia ţărănimii în secolul al XVII-lea faţă de trecut şi care pregăteau trecerea de la proprietatea funciară de tip feudal la cea de tip burghez. Deşi din aprecierile pătrunzătoare asupra condiţiilor istorice concrete din Ţara Românească şi Moldova se vede că N. Iorga surprindea de fapt factorul principal care a determinat politica domnească în problema agrară, el înclina uneori să considere că măsurile întreprinse de domnie erau rezultatul unor influenţe din afară, consecinţe ale curentului luminist. Fără să fie exclusă o oarecare influenţă a acestui curent în ţările noastre, nu se poate susţine totuşi că el a fost factorul determinant în elaborarea aşezămintelor domneşti din secolul al XVIII-lea.

N. Iorga arăta că, după o serie de măsuri pregătitoare în vederea lichidării rumâniei, C. Mavrocordat a luat, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova (1746, 1749), hotărîrea, aprobată de boierime şi cler, de a înlătura vecinătatea şi şerbia, „care — scria N. Iorga — erau, desigur, nedrepte, neumane, contrare principiilor de care se inspira acest veac al filozofiei de stat, dar înainte de toate, dăunătoare interesului

[75] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. VII.

[76] Vezi, recent, Ş. Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. III, 1959, p. 233—323; Fl. Constantiniu, *Situaţia clăcaşilor din Ţara Românească în perioada 1746—1774*, în „Studii", 1959, nr. 3, p. 71—109; *Istoria României*, vol. III, p. 340—352; 389—394; 433—453; 624—641.

www.dacoromanica.ro

fiscal, care prima totul" [77]. Stăpînii de moşii s-au învoit la acest act „de omenie şi de interes public cu condiţia creării categoriei de *scutelnici* şi *poslușnici*, contribuabili cedaţi lor exclusiv" [78].

În urma reformelor întreprinse de C. Mavrocordat a dispărut treptat numele de „vecini" şi „rumâni". Sătenii, contopiţi formal în aceeaşi categorie, considerată liberă, dar nescutită de sarcini şi neasigurată cu mijloace de trai pentru viitor, au început să se numească fără deosebire ţărani. Proprietarilor li se recunoştea situaţia legală de stăpîni de moşie, conturîndu-se, treptat, noţiunea unei proprietăţi înţelese şi definite în sens apusean [79].

În epoca fanariotă s-au realizat mari progrese în direcţia unificării normelor legislative în cele două ţări româneşti, un rol însemnat avîndu-l în această direcţie şi schimbarea domnilor de pe un tron pe altul. „Nartul", suma îndatoririlor ţăranului faţă de stăpînul său, a ajuns să se unifice în ambele ţări şi să fie după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), în domniile reformatoare, ale lui Grigore Alexandru Ghica în Moldova şi Alexandru Ipsilanti în Ţara Românească, de 12 zile pe an. Boierii au căutat, adresîndu-se la toate forurile, să înmulţească aceste zile de muncă silită, urîte de ţărani [80].

N. Iorga arată că, în afară de dijmă şi clacă, stăpînii funciari dispuneau de aşa-numitele „drepturi regaliene", dreptul de a ţine moară şi cîrciumă, drept mai rar la început în condiţiile unei economii predominant casnice, cînd ţăranul realiza prin propriile lui mijloace măcinarea grînelor în casă, cu ajutorul rîşniţelor, şi pregătirea băuturilor, dar care în secolul al XVIII-lea era un important mijloc de venituri pentru stăpîni [81]. În afară de acestea, în Ţara Românească mai ales, ţăranii aveau şi datoria unor plocoane, care în genere nu erau cuprinse în niciun pont [82].

Deşi de multe ori contradictoriu în afirmaţii, N. Iorga a surprins adesea cu claritate interesul statului în politica de reforme a secolului al XVIII-lea. Statul, scrie el, „întemeiat în această etapă fanariotă, altfel foarte «europeană» pe un fiscalism neiertător şi totuşi pe o filantropie, adeseori mincinoasă sau împiedicată în acţiunea ei" se preocupa de drepturile ţăranilor şi intervenea în raporturile dintre boieri şi ţărani, priviţi deopotrivă ca supuşi ai statului, în măsura în care putea să tragă foloase din normele agricole stabilite [83].

N. Iorga socotea că, luată în ansamblu, situaţia ţăranilor în secolul al XVIII-lea — referindu-se în special la situaţia formal juridică — nu le era „neprielnică", întrucît statul — în concepţia idealistă a lui N. Iorga ca organ „care stătea mai presus de clase" — le era lor favorabil şi ostil tagmei boiereşti, neastîmpărată, intrigantă, doritoare de schimbări şi tulburătoare de ţară [84].

[77] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 34.
[78] *Ibidem*.
[79] *Ibidem*.
[80] *Ibidem*, p. 36.
[81] *Ibidem*.
[82] *Ibidem*, p. 37.
[83] *Ibidem*, p. 38.
[84] *Ibidem*, p. 40.

www.dacoromanica.ro

Ţăranul din veacul al XVIII-lea nu mai era aşa de mult, ca înainte, în mîinile stăpînului său Statul îl scăpase în mare măsură şi-l ocrotea la nevoie în propriul lui interes. Împovărătoare erau în secolul al XVIII-lea sarcinile fiscale ale ţăranilor. Datorii vechi şi noi către Sublima Poartă, cărora li se adăugau camete ridicate şi mai ales abuzurile aparatului administrativ făceau insuportabilă viaţa ţăranilor, determinînd un puternic curent de emigrare a lor peste Dunăre [85].

Cu o remarcabilă pătrundere a procesului social-economic, N. Iorga a surprins în termeni sugestivi poftele boiereşti de proprietate deplină ce se accentuau spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea : „Boierii căutau — scria el — , de o parte să stingherească, să înlăture, dacă se poate, pe domn, de alta să îngusteze şi să încovoaie tot mai mult pe ţărani. Înţelegeau să fie, de acum înainte, nu *stăpîni*, cum le ziceau pînă acum «ponturile », ce formau tradiţia legală, dar proprietarii adevăraţi şi deplini, ca şi nemeşii din Ardeal, baronii din Bucovina, stăpîni de şerbi din satele Rusiei" [86]. În setea lor nepotolită de cîştig şi în dorinţa arzătoare de a-şi transforma stăpînirea în proprietate, boierii români, adăuga N. Iorga, „nu puteau invoca nici un principiu pentru o legislaţie agrară nouă, în folosul lor, căci ei nu erau doar, *peste tot*, vechi proprietari deplini, care, din bunătate şi mărinimie sau din rea înţelegere a gospodăriei, să fi făcut unor oameni fără drepturi concesii pe care ar fi oricînd în drept a le retrage, ci dimpotrivă, erau *mai ales* vechi beneficiari simpli ai drepturilor domneşti, de dijmă, daruri şi judecată, care folosindu-se de o criză fiscală ruinătoare, luaseră, cu acte formale sau pe tăcute o stăpînire ce rămînea veşnic împovărată de dreptul de folosinţă al sătenilor — vînzătorul ţăran însuşi neavînd o adevărată stăpînire" [87]. Analiza pe care N. Iorga a făcut-o procesului de uzurpare, în special în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea de către boieri a drepturilor ţăranilor asupra pămîntului, arătînd şubrezenia pretenţiei boierilor de a se considera proprietari *ab antiquo* asupra pămîntului, socotind pe ţărani drept chiriaşi, este, poate, partea cea mai solidă din rezultatele cercetărilor lui în problema agrară. În această privinţă, concluziile sale se înscriu pe linia celor mai avansate idei ale timpului, ele coincideau şi duceau în unele privinţe mai departe tezele formulate cu o jumătate de secol mai înainte de marele revoluţionar democrat N. Bălcescu. Se poate socoti, de altfel, că lucrările lui N. Iorga de istorie agrară au jucat la începutul secolului al XX-lea, într-un anumit fel, un rol similar celor ale lui N. Bălcescu la mijlocul secolului al XIX-lea.

VI. N. Iorga găsea, ca de altfel şi N. Bălcescu, că, pentru modul în care au evoluat raporturile agrare în secolul al XIX-lea, un rol însemnat l-a avut Regulamentul organic. El considera chiar că originea tuturor dificultăţilor în domeniul relaţiilor agrare în secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea este de căutat în această lege [88], impusă din afară cu

[85] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 41.
[86] *Ibidem*, p. 42.
[87] *Ibidem*, p. 43.
[88] N. Iorga, *În era „reformelor"*, p. 88—89.

www.dacoromanica.ro

forţa în favoarea marii boierimi [89]. Prin Regulamentul organic, arăta N. Iorga, ţăranul a fost îngustat mult în dezvoltarea lui [90]; el a fost pur şi simplu lipsit de drepturile lui străvechi asupra pămîntului, a fost expropriat [91] şi i s-a impus regimul învoielilor agricole cu proprietarii [92]. După Regulamentul organic, proprietarii rezumau crezul lor în: „proprietarul stăpîn absolut pe pămînt, ţăranul stăpîn absolut pe persoană şi lucru". Ei stăruiau în părerea, care a fost exprimată apoi în dezbaterile comisiei de proprietate din 1848, că drepturile lor vin din cucerirea lui „Radu Negru", pe care istoriografia timpului îl prezenta ca întemeietor al principatului muntean; pentru dînşii claca nu era decît o chirie, „din vechi îndătinată, pe care ţăranul venetic o plătea boierului proprietar din capul locului" [93].

În condiţiile în care proprietarul se considera stăpîn absolut al pămîntului, ţăranului nu-i rămînea — pentru a nu fi lăsat cerşetor pe drum — decît să accepte condiţiile împovărătoare impuse de boier. Pentru căpătarea unui loc de casă şi grădină, a unui ogor şi — în caz că avea vite — fînaţ, i se impunea dijmă din toate produsele şi numeroase zile de clacă şi de cărăuşie, care erau în aşa fel stabilite şi normate, încît cuprindeau cea mai mare parte a timpului bun pentru muncile agricole. Concedarea de pămînt ţăranului devenea astfel iluzorie, de vreme ce el nu avea timp să-l lucreze şi foarte adeseori nici instrumente de lucru.

Sarcini grele pentru ţăran prevedea Regulamentul organic şi faţă de stat: pe lîngă impozit, el era impus la diferite corvezi şi numeroase taxe.

În principiu, ţăranul putea să părăsească pămîntul pe care se afla; în practică, plecarea era condiţionată de îndeplinirea atîtor obligaţii, încît devenea cu neputinţă. Regulamentul organic aducea pe ţăran pur şi simplu la discreţia proprietarului.

N. Iorga arăta că în preajma anului 1848 se putea vorbi de un „imperativ al unei tocmeli care se făcea între unul care putea totul şi celălalt, care nu era în stare să afle nici un sprijin în sărăcia şi lipsa lui de drepturi" [94].

Aplicarea drastică a Regulamentului organic a provocat protestul ţăranilor, a generat mişcări ale acestora, a determinat un nou şi mare curent de emigrare a ţăranilor în provinciile vecine [95].

Ura împotriva legii care lovise aspru în forţa vitală a naţiunii era atît de puternică, încît pentru viitorul statului se impunea cu necesitate înlăturarea lui. Arderea de către revoluţionarii din 1848 a Regulamentului organic [96] corespunde simţămintelor largi populare, care vedeau în el

[89] „Neamul românesc", 1907, p. 1 054—1 055.

[90] N. Iorga, *În era „reformelor"*, p. 90.

[91] „Neamul românesc", 1907, p. 1 055.

[92] *Ibidem*, p. 1 053.

[93] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 50

[94] *Ibidem*, p. 52.

[95] Vezi şi *Istoria României*, vol. III, p. 948—950.

[96] „Neamul românesc", 1907, p. 1 054—1 055.

www.dacoromanica.ro

nu numai o lege străină, ci și o piedică serioasă pentru libertatea lor socială [97].

Ridicîndu-se împotriva Regulamentului organic, revoluționarii de la 1848 cereau emanciparea țăranilor prin acordarea de pămînt plătit în bani, abolirea servajului, abrogarea dreptului de mînă moartă etc. [98].

După înfrîngerea revoluției din 1848, revenindu-se în fapt la Regulamentul organic, problema agrară a continuat să se pună cu toată acuitatea atît datorită frămîntărilor țăranilor, cît și curentului de reforme realizate în toate țările vecine și care, sublinia N. Iorga, „nu îngăduiau păstrarea în Moldova și Țara Românească a unei stări de lucruri răzimate pe temeliile putrede ale evului mediu" [99].

După multe dezbateri în comisii restrînse, Țara Românească și Moldova au căpătat, în locul reformei agrare cerute de revoluționarii pașoptiști, o nouă fixare a valorii zilei de muncă, o reglementare polițienească a legăturilor dintre așa-zișii proprietari și țărani [100]. Legea lui Știrbei din 1851 cuprindea, pe lîngă principiul mascat al totalei exproprieri a țăranului din Țara Românească, și unele paleative. Săteanul avea să facă clacă 20 de zile pe an, zile destul de încărcate, fiind scutit însă de multe plocoane [101].

Legea moldovenească a lui Grigore Ghica din același an reducea toată datoria țăranului — suprimînd nu numai plocoanele dar și dijma — la zile de clacă foarte multe [102].

Împotriva legilor Știrbei și Grigore Ghica și pentru ameliorarea stării țăranilor s-au ridicat voci în Divanurile ad-hoc de la București și Iași. Glasul muntenilor s-a auzit de data aceasta mai puțin, dorințele lor fiind clar prezentate și puternic susținute prin scris mai înainte de N. Bălcescu și de alți reprezentanți ai partidei naționale. În divanurile ad-hoc s-au simțit mai mult plîngerile țăranilor moldoveni sprijiniți în revendicările lor de M. Kogălniceanu, „care — scria N. Iorga — și ca cugetător, și ca istoric, și ca gospodar de moșie, și ca cunoscător al Apusului — acum fără clacă —, și ca liberal convins, care punea mai presus de orice noțiunea metafizică a libertății sfinte — căreia i se închinase și Bălcescu —, și, în sfîrșit, ca bun patriot român, luă asupră-și opera reformei" [103]. Discutată în comisia centrală de la Focșani fără prea mari rezultate, reforma agrară a continuat să fie cerută necontenit în articole de ziare și în broșuri.

VII. Frămîntările din sînul țărănimii ce amenințau să ia forma unei răscoale generale au grăbit luarea măsurilor de natură să înseneze atmosfera socială. Prin reforma din 1864, impusă de Alexandru Ioan Cuza

[97] N. Iorga, *Histoire des roumains*, vol. IX, București, 1944, p. 179.
[98] Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, p. 59.
[99] *Ibidem*, p. 61.
[100] *Ibidem*.
[101] *Ibidem*.
[102] *Ibidem*, p. 62; despre legiuirile din 1851, vezi, mai nou, *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 183 și urm.; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, p. 407—409.
[103] N. Iorga, *Constatări cu privire la viața agrară a românilor*, p. 63.

www.dacoromanica.ro

în urma loviturii de stat din 2 mai 1864, se transforma dreptul de servitute al ţăranului într-un drept de proprietate deplină asupra unei bucăţi de pămînt. „Partea lăsată proprietarului a rămas — observa N. Iorga — fără sarcini şi a ajuns proprietatea lui nu în sens «roman», cum s-a zis, ci în sensul obişnuit în apusul Europei"[104].

Ca şi în cazul altor momente din istoria raporturilor agrare, N. Iorga nu a realizat — nici nu şi-a propus, de altfel — o cercetare de amănunt asupra reformei din 1864; în puţine cuvinte, el a surprins însă trăsăturile esenţiale şi semnificaţia istorică a reformei. Deşi, în tendinţa de a opune clasei dominante, partidelor politice, antipopulare şi antipatriotice, figura lui Cuza şi a lui Kogălniceanu, el înclina să considere reforma din 1864 ca o operă personală şi filantropică a acestora[105], multe din aprecierile lui asupra modului de înfăptuire a reformei şi asupra consecinţelor acesteia sînt valabile şi azi[106]. El arăta, de pildă, că decretarea reformei înlătura pentru moment primejdia unor răscoale ţărăneşti[107], aplicarea ei a fost însă atît de defectuoasă, încît a însemnat în mare măsură o nouă „expropriere"[108] a ţăranilor. Puţini boieri au cedat ţăranilor cele „două treimi" din moşie prevăzute de lege. Deşi prin lege se hotăra să li se dea ţăranilor pogoanele pe care le avuseseră mai înainte în folosinţă sau de aceeaşi calitate, boierii au găsit destule locuri neproductive pe care să le vîndă acestora. Mulţi clăcaşi n-au căpătat pămînt; s-a dat, în schimb, unor funcţionari, care l-au arendat imediat, fiind împiedicaţi de lege să-l vîndă. Aproape nu era o comună care să aibă întinderea de pămînt ce i se cuvenea după lege. Unele anchete cerute de ţărani au scos la iveală abuzuri monstruoase; largi întinderi de pămînt ce se cuveneau ţăranilor au rămas în ghearele îndărătnice ale lipitorilor satului[109].

Faptul că majoritatea sătenilor aveau pămînt insuficient a făcut ca ei, deşi liberi prin lege de dependenţă personală, să ajungă din nou la cheremul boierilor şi arendaşilor. „Claca s-a întors la munteni — scria N. Iorga — ca dijmă la tarla. Ţăranul rebel, odată, nu i s-a mai împotrivit. Anii de criză-l apucaseră de la început, şi el a fost bun bucuros cînd la 1866 i s-a îngăduit a face pentru a doua oară abdicarea libertăţii sale umane — căci acum pămîntul n-avea *voie* să-l vîndă, precum n-avea *putinţa* să-l lucreze —, «a se rumâni» şi şerbi a doua oară, vînzînd pe ani înainte munca sa"[110]. Socotind că reforma din 1864 a dus la o nouă „rumânie" la o nouă „şerbie", N. Iorga nu identifica, desigur, situaţia ţăranului din perioada ce a urmat reformei cu cea a ţăranului medieval. El înţelegea, după cum s-a văzut, schimbările de conţinut în situaţia ţărănimii din cele două perioade, constata numai indignat că prin însuşi modul de realizare a reformei — burgheză în esenţa ei şi care urmărea

---

104 N. Iorga, *În era „reformelor"*, p. 115—116.

105 *Ibidem*, p. 61.

106 *Istoria României*, vol. IV, p. 374—385; N. Adăniloaie, D. Berindei, *Legiuirile agrare din 1864*, în „Lupta de clasă", 1964, nr. 7, p. 67—81.

107 N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 67.

108 „Neamul românesc", p. 1 055.

109 N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 67.

110 *Ibidem*, p. 68.

www.dacoromanica.ro

consolidarea proprietății de tip burghez — rămînea deschisă calea păstrării unor resturi de relații feudale. Declarat liber prin lege, dar neavînd mijloacele de a-și asigura libertatea, țăranul era nevoit să accepte condițiile cerute de moșier [111].

Arendășia s-a extins și organizat, stabilindu-se condiții de muncă de extenuare a țărănimii și de mari profituri pentru exploatatori. „Trusturi cu prețuri generale — scria el —, prețuri de crimă, oprite la 1840, domînau triumfătoare și insultătoare la 1907" [112]. Aprecierea de ansamblu făcută de N. Iorga reformei din 1864 era că de la ea „se aștepta cetățeanul rural liber, și, în locul lui, din crisalida legii de la 1864 a ieșit fantoma oribilă a vechiului *rumân* sau *vecin*, a șerbului, a robului din vremile turcești cu o singură deosebire că acesta murea de foame".

Rezultatul aplicării legii rurale, „lege beteagă", realizată fără consultarea țăranilor, „păstrători ai obiceiului pămîntului", fără să se țină seama de învățămintele istoriei, a fost, conchidea N. Iorga, răscoala din 1907, „venită după un șir de alte răscoale" [113].

VIII. În articole de presă fulminante, N. Iorga a luat apărarea răsculaților din 1907, a făcut un aspru rechizitoriu politicii față de țărănime a clasei conducătoare, a condamnat atrocitățile cu care aceasta a înțeles să reprime răscoala. Unele din articolele publicate în cotidienele conduse de el, „Neamul românesc" și „Neamul românesc pentru popor", rămîn de neuitat prin dramatismul situațiilor prezentate și frumosul stil literar [114].

Preocupat de ridicarea prestigiului țării, în serviciul desăvîrșirii unității căreia și-a pus toată capacitatea lui creatoare, N. Iorga suferea la gîndul că prestigiul țării pierdea prin modul în care erau reprimați răsculații, și aceasta într-un moment în care se pregătea împlinirea visului secular — desăvîrșirea unității țării [115].

N. Iorga găsea legitimă ridicarea țărănimii și considera că ucigașii ei vor fi pomeniți cu scîrbă și blestem cît va exista poporul român, „ca unii care, puternici fiind, au călcat în picioare și au umplut de sînge pe cel care era mai slab decît el" [116]. Cînd reprezentanți ai boierimii au încercat să aducă în discuția parlamentului pagubele produse de răscoală, cerînd compensații, N. Iorga, a contestat dreptul proprietarilor la despăgubiri,

---

[111] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, p. 68.

[112] *Ibidem.*

[113] *Ibidem.*

[114] Vezi în special articolul scris cu prilejul uciderii primilor patru țărani la Botoșani, intitulat *Dumnezeu să-i ierte* („Neamul românesc", 1907, p. 532).

[115] „Se vor ridica din nou casele arse — spunea el —, se vor întoarce din temniță osîndiții, se vor despăgubi cei devastați, se vor mîngîia cei care au plîns asupra morților lor, căzuți fără lege și fără vină, se vor face pămînt trupurile străbătute de glontele frățesc. Dar un singur lucru nu se va mai întoarce în acest caz; în zadar îl vom căuta cît vom trăi *noi*, oamenii de astăzi, care vom trebui să plecăm capul cînd se va vorbi de țara noastră. *Va fi murit cinstea României.*

Și nu vor fi ucis-o țăranii! Din adîncul conștiinței mele revoltate pot striga acest adevăr mpotriva oricui: *nu vor fi ucis-o țăranii!* („Neamul românesc", 1907, p. 680).

[116] „Neamul românesc pentru popor", 1912, p. 98.

www.dacoromanica.ro

a atras atenţia că trebuie discutată, totodată, şi chestiunea crimelor săvîrşite cu ocazia reprimării răscoalei [117].

IX. După înăbuşirea răscoalei din 1907, N. Iorga a continuat să ceară insistent rezolvarea problemei agrare în favoarea ţărănimii, el s-a ridicat împotriva soluţiei de „mai bună" reglementare a tocmelilor agricole. „Atunci cînd ţăranul face o răscoală — scria el în 1908 —, guvernele-i dau încă o lege de tocmeli agricole. Cea din anul acesta este mai bună, fiindcă revolta a fost mai grozavă" [118]. N. Iorga milita pentru realizarea unei mari reforme agrare, care să se inspire din „vechiul drept adevărat", anterior Regulamentului organic, şi pe baza căreia poporul român să se dezvolte liber în viitor [119].

În mai 1907, N. Iorga a intrat ca deputat în parlament. În această calitate a cerut cu insistenţă să se îmbunătăţească situaţia ţărănimii, să se înfăptuiască reforma agrară, generală şi deplină, pe care el o vedea realizabilă, însă pe cale nerealistă, neştiinţifică, prin reînvierea unui trecut pe care îl idealiza. Intervenind frecvent în discuţiile din Cameră, N. Iorga nu a încetat să arate mizeria în care trăia ţărănimea în contrast cu luxul clasei dominante, mai mare, după el, în Bucureşti decît la Viena [120]. El cerea guvernului să ia măsuri de îmbunătăţire a condiţiilor de trai ale ţărănimii, invocînd pentru aceasta motive de dreptate, de umanitate, motive naţionale [121], susţinea că schimbarea în bine a condiţiilor de trai ale ţărănimii ar fi în interesul poporului întreg, în interesul conştiinţei publice, în interesul viitorului ţării.

N. Iorga pleda pentru realizarea de reforme în favoarea ţărănimii pe cale paşnică, legală şi în aşa fel încît marea proprietate să nu sufere prea mult, deşi aceasta, după cum se prezenta — declara el — nu-i provoca „nici simpatia şi nici respectul" [122]. El îşi exprima părerea că, dacă boierimea nu va înţelege să facă unele concesii în favoarea ţărănimii, în viitor ele îi vor fi impuse, şi încă într-un mod „care să aducă *în adevăr* o atingere marii proprietăţi" [123]. Cu unele ameliorări în situaţia ţărănimii, N. Iorga era pentru menţinerea ordinii sociale existente. El nu dorea o rezolvare a problemei ţărăneşti pe cale revoluţionară, o eventuală guvernare a ţării de către popor. Problema agrară trebuia rezolvată, după el, „nu cu revoluţia, ci cu legea", iar guvernarea să fie pentru popor şi în nici un caz realizată prin el [124]. El pleda pentru o evoluţie înceată, sprijinită pe toate clasele, însufleţite de cultură, „în frunte cu aristocraţia tradiţională, şi bogăţia cîştigată onest, dar mai ales <cu> oamenii cei mai distinşi ai naţiunii" [125]. Aceasta a şi făcut ca deputatul N. Iorga să accepte măsu-

---

[117] N. Iorga, *În era „reformelor"*, p. 80.
[118] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, p. 68.
[119] *Ibidem*, în „Neamul românesc", 1907, p. 1 054—1 055.
[120] N. Iorga, *În era „reformelor"*, p. 84, 85.
[121] *Ibidem*, p. 14.
[122] *Ibidem*, p. 124.
[123] *Ibidem*.
[124] „Neamul românesc pentru popor", 1910, p. 307; „Neamul românesc", 1924, nr. 132.
[125] „Neamul românesc", 1940, nr. 16.

www.dacoromanica.ro

rile de oportunitate, prezentate de către banca ministerială, referitoare la Casa rurală, reorganizarea judecătoriilor de pace, reglementarea învoielilor agricole, crearea terenurilor de păşune etc., care puteau fi şi au fost eludate cu uşurinţă de cei interesaţi [126].

Ca să se evite uraganul social, care ar fi pus în primejdie existenţa însăşi a marii proprietăţi, şi consecvent idealului său politic de ridicare a ţărănimii ca principal sprijin al statului naţional, N. Iorga, în 1917, într-un moment cînd salvarea fiinţei statului impunea mobilizarea tuturor energiilor ţării, a ridicat cu hotărîre în faţa guvernanţilor ţării problema realizării unei mari reforme agrare [127].

Modul în care s-a realizat reforma agrară din 1921 nu l-a mulţumit însă niciodată pe N. Iorga, aceasta necorespunzînd intenţiilor lui.

Luînd ca model trecutul istoric — pe care, după cum s-a spus, îl idealiza —, N. Iorga socotea că pămîntul, odată expropriat, nu trebuia împărţit individual imediat, ci că ar fi fost mai bine „să se păstreze un număr de ani legătura de colaborare între proprietarul a cărui expropriere ar fi fost rostită şi ţăranii care aveau de moştenit şi de învăţat de la dînsul" [128]. Pămîntul expropriat ar fi trebuit, prin urmare, cultivat în obşti, formate din ţărani şi proprietari, pînă ce se va fi făcut educaţia agricolă a ţărănimii pe care să se sprijine statul" [129].

Ideea anacronică a statului ţărănesc, pe care N. Iorga o dorea realizată la noi, trebuia, în concepţia sa, să se întemeieze pe organizaţii gospodăreşti, înfloritoare din punct de vedere economic, bazate pe muncă şi disciplină ţărănească, care să dispună de pămînt în funcţie de puterea lor fizică şi morală şi care să aibă în frunte consiliile agricole [130].

Rostul statului ar fi fost, după el, acela de a nu lăsa să crească proletariatul ţărănesc, de a asigura ţăranului aşezarea lui statornică şi de a o rotunji din nou dacă s-a fărîmiţat [131], ceea ce este de fapt imposibil în condiţiile capitalismului, contravenind legilor dezvoltării capitaliste în agricultură.

*

Se poate spune, în concluzie, că N. Iorga, istoric de largă formaţie intelectuală, a nutrit o sinceră şi permanentă preocupare pentru înălţarea ţării, pentru ridicarea economică şi culturală a ţărănimii, considerată de el ca fundamentul statului naţional român. Pentru găsirea soluţiilor care să contribuie la rezolvarea problemei agrare, văzută de el a fi de cea mai mare importanţă pentru viitorul statului [132], N. Iorga socotea că este necesar să se ţină seama de experienţa noastră istorică în domeniul raporturilor

---

[126] N. Iorga, *Histoire des roumains*, vol. X, Bucureşti, 1945, p. 360 364.

[127] N. Iorga, *O mică lămurire despre înfăptuirea reformei agrare*, în „Neamul românesc", 1922, nr. 76; G. Taşcă, *N. Iorga ca om politic*, în „Neamul românesc", 1929, nr. 185.

[128] N. Iorga, *Constatări şi amintiri*, în „Neamul românesc", 1935, p. 23.

[129] „Neamul românesc", 1930, nr. 83; 1935, nr. 23; 1936, nr. 39.

[130] „Neamul românesc", 1935, nr. 176; 1937, nr. 169 şi 189.

[131] „Neamul românesc", 1918, nr. 243.

[132] Vezi şi D. Hurezeanu, *Cu privire la concepţiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de filozofie", 1965, nr. 4, p. 497—506.

www.dacoromanica.ro

agrare. Din păcate, pentru a-l opune prezentului, frămîntat de puternice contradicţii sociale, el a idealizat trecutul, a încercat să transpună în prezent forme sociale istoriceşte depăşite.

N. Iorga n-a putut trece peste limitele de clasă ale istoricului burghez, nu şi-a dat seama că rezolvarea radicală, definitivă a problemei ţărăneşti nu este posibilă în cadrul orînduirii sociale capitaliste, a cărei existenţă se baza pe exploatarea maselor populare şi în care teza preconizată de el a realizării unei armonii între stăpîni şi supuşi nu era decît o utopie.

Rezolvarea problemei agrare în ţara noastră a devenit posibilă în condiţiile revoluţiei populare, ale desfiinţării exploatării, ale instaurării dictaturii proletariatului, care a făcut din ţărănime principalul aliat în lupta pentru răsturnarea regimului burghezo-moşieresc şi în opera de construire a noii societăţi socialiste.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

N. IORGA ȘI ISTORIA DREPTULUI ROMÂNESC

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

I

N. Iorga a adus la dezvoltarea istoriei dreptului românesc o contribuție însemnată prin problematica ei, prin metoda de cercetare și prin aportul documentar. Astăzi, conținutul și semnificația acestei contribuții ne apar mai clar decît oricînd, iar aprecierea critică a rezultatelor ei durabile și a unor inevitabile limite se impune ca fiind de însăși esența actualei comemorări a morții marelui istoric.

Fără o formație de jurist și, poate, fără o înclinație temperamentală deosebită pentru studiul fenomenelor juridice, N. Iorga a intrat în arenă la o dată cînd deveniseră necesare și posibile nu numai depășirea unui anumit romantism — în istoria generală — , ci și constituirea istoriei dreptului ca disciplină istorică relativ independentă. Acest proces s-a desăvîrșit, de altfel, între anii 1897 și 1912, în cadrul Facultăților de drept, unde în 1907 se și introducea istoria dreptului român ca disciplină de învățămînt.

N. Iorga a ilustrat într-un mod foarte personal și neașteptat, dar nu mai puțin răsunător și fecund istoria dreptului românesc. Și n-a făcut-o numai tîrziu sau întîmplător [1], ci multilateral încă din prima perioadă a prodigioasei sale activități. Din această perioadă întîlnim în operele sale enunțate sau chiar expuse mai larg multe din tezele majore ale concepțiilor sale de mai tîrziu. Totuși, contribuția sa, mereu revizuită, n-a luat decît după primul război mondial o amploare deosebită [2]. În această a doua perioadă, N. Iorga, prin lucrări de istoria instituțiilor și prin altele care aparțin direct istoriei dreptului, a elaborat o vastă teorie a dreptului

[1] Cum mărturisește singur în *Origines et originalité du droit populaire roumain*, București, 1935, p. 3: „am venit puțin cam tîrziu la studiile de drept", descoperind „puțin cîte puțin", în masa documentelor, „liniile care aparțin științei dreptului".

[2] *Origines...*, p. 10.

„STUDII" tomul 18, nr. 6, p. 1339–1356, 1965.

www.dacoromanica.ro

„popular" românesc şi sud-european şi a dat un nou impuls studiului de ansamblu al dreptului consuetudinar şi al raporturilor lui cu dreptul scris [3].

II

Pînă la sfîrşitul primului război mondial, ceea ce izbeşte, înainte de toate, este uriaşa activitate de editare a documentelor interne şi externe desfăşurată de N. Iorga şi fără de care nu putem înţelege nici constituirea unei discipline a istoriei dreptului de către jurişti şi juriştii istorici, nici mai ales dezvoltarea ei ulterioară. „Pentru instituţii — va observa el în 1933 — nu erau decît colecţii vechi, în cea mai mare parte rău făcute sau foarte bine făcute, dar restrînse la trei sute de pagini. Şi, atunci, pentru a avea fundamentul lucrărilor viitoare, am trebuit să public vreo treizeci de alte volume" [4]. Era direcţia sănătoasă şi fecundă, care astăzi a triumfat într-o măsură ce l-ar fi umplut pe N. Iorga de cea mai vie satisfacţie.

Din vasta operă la care ne referim, istoricii dreptului continuă să găsească şi astăzi un material indispensabil, mai ales în *Documente româneşti din arhivele Bistriţei* (1899 — 1900), în *Documente privitoare la familia Cantacuzino* (1902) şi *Callimachi* (2 volume, 1902 — 1903), *Documente de pe Valea Teleajenului* (1925) sau *Condica Haţegului, 1725 — 1847* (1941). Din *Studii şi documente* [5], volumele I — II, V — VII, VIII, X — XI, XIV, XVI, XIX — XXII, XXV prezintă un interes deosebit. O vastă serie de grupări tematice şi regionale de documente sau de documente izolate, unele din ele întovărăşite de interesante comentarii istorice-juridice, au fost publicate mai ales în „Buletinul Comisiei istorice a României", în „Memoriile secţiei istorice a Academiei Române" şi în „Revista istorică". Istoricul dreptului nu poate ocoli nici documentele externe publicate de N. Iorga în colecţia Hurmuzaki (X — XII; XIV_{2-3} — $XV_{1\ 2}$, 1897 — 1936) şi în cele trei volume de *Acte şi fragmente* (1895 — 1897). *Istoria românilor prin călători* (4 volume, 1920 — 1922; ed. a 2-a, 1928 — 1929) aducea, cu erudite comentarii, o mină de informaţii de viu interes pentru istoria dreptului, stimulînd folosirea acestui gen de izvoare [6].

La această prodigioasă activitate s-a adăugat de la începutul secolului o contribuţie privitoare la importante probleme de metodă şi la rezultate concrete de cercetare. Poziţia sa metodologică, căreia i-a rămas credincios şi în ultima lucrare monumentală (*Istoria românilor*, 11 volume,

---

[3] N. Iorga (*loc. cit.* în nota precedentă) se îndoia uneori de succesul acestui impuls. Dar, vezi, de pildă, Şt. Gr. Berechet, în *Întregiri*, I, 1938, p. IV, care traduce şi *Brève histoire...* (vezi nota 16): *Scurtă privire a obiceiului neamului românesc* (trad. liberă), extras din *Întregiri*, II, 1939 (volum tipărit mai tîrziu şi neintrat în circulaţie din cauza războiului).

[4] *Romantism şi naţionalism în istoriografia românească*, conferinţă ţinută la École des Hautes Études din Paris, în 1933, în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1944, p. 185—186.

[5] Al căror extrem de util indice de locuri şi persoane se află alcătuit la Institutul de istorie al Academiei Republicii Socialiste România.

[6] Cărora marea ediţie pregătită pentru tipar de Institutul de istorie le va deschide posibilităţi de valorificare integrală pe linia întrevăzută de N. Iorga.

www.dacoromanica.ro

1936 — 1939), N. Iorga şi-o defineşte astfel în 1938[7]: „. . . am respins cu tinerească hotărîre vechiul sistem de a împărţi viaţa poporului nostru după domniile libere... de-o parte... cu descrieri de bătălii, iar de alta instituţiile, ca şi cum ele însele n-ar fi afluxul aceleiaşi stări de spirit care dă şi evenimentele ..., ci am cutezat să trec peste planul însuşi al lucrării. . . dînd... «Istoria poporului românesc în cadrul formaţiunilor lui de State»". Latura pozitivă a acestei poziţii întîlneşte astăzi înţelegere şi aprobare mai mult decît oricînd. Pe de altă parte, Iorga arată în 1935[8] că în istoria dreptului n-a plecat de la „consideraţii teoretice la studiul documentelor", forţîndu-le să spună ceea ce ele nu conţin, ci, pe măsură ce numeroasele documente adunate i-au spus ceva, lăsîndu-l să recunoască unele linii de dezvoltare, teoria la care a ajuns „s-a format apoi singură". Pentru un istoric înzestrat cu excepţionala intuiţie a lui N. Iorga, mărturisirea capătă o îndoită valoare.

Prima realizare majoră a acestei concepţii a fost *Geschichte des rumänischen Volkes*[9], în care găsim reconstituirea globală vie şi interpretarea originală a unor instituţii fundamentale. Satul românesc este deja înfăţişat aici ca o unitate genealogică de familie, cu organizaţia lui închisă, cu obiceiurile juridice şi sociale, care se lărgesc în cadrul formaţiilor politice de vale (ţară, judeţ, voievodat) şi al organizaţiei de stat. Aceeaşi metodă, aceeaşi concepţie de ansamblu şi unele teze particulare se regăsesc în lucrările consacrate problemei ţărăneşti[10] sau în paginile despre *Ius Valachicum*[11]. Vechile formaţii social-politice ale românilor sînt definite de Iorga în 1908 ca „ţări de drept românesc, aşezate între regiuni semifeudale în sens european şi într-o lume răsăriteană cu caracterul romano-bizantin"[12]. Acest criteriu juridic, pentru noi subordonat celui legat de esenţa orînduirii social-economice, permitea lui N. Iorga să accentueze, prin originalitatea marcată ce recunoştea dreptului popular românesc, individualitatea istorică şi drepturile poporului român la o existenţă liberă, independentă şi respectată. Rădăcinile îndepărtate traco-dacice ale satului şi dreptului cutumiar românesc sînt din nou afirmate cu vigoare în 1911[13] şi 1925[14]. Recunoaşterea unei ţărănimi libere, proprietară

[7] *Generalităţi...*, p. 345 (Prefaţă la *Istoriologia umană*, în „Buletin de la Section historique", XXXI, 1, 1941, p. 5—12).

[8] *Origines...*, p. 3.

[9] 2 volume, Gotha, 1905; traducerea română de Otilia Teodoru-Ionescu, 5 volume, 1922—1928.

[10] *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, 1908; *Die Entwicklung des rumänischen Staatswesens*, în „*Dr. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*", LXI, 1915, p. 260—263, Gotha, 1915, tradusă de Şt. Berechet, *Dezvoltarea statului român*, Bucureşti, 1916; *Développement de la question agraire en Roumanie*, 1917; *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, Bucureşti, 1929.

[11] *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, 1915; ed. franceză, 1915, 1916 şi 1940; cf. *Anciens documents...*, 1930, p. 2—4; *Constatări...*, p. 13. În prima lucrare citată se arată că statutul juridic al românilor sub dominaţia maghiară dovedeşte băştinăşia lor, deoarece, dacă ar fi fost, aşa cum pretindeau unii istorici străini, simpli imigranţi recenţi, ar fi avut un regim mai bun.

[12] *Constatări...*, p. 5; cf. şi *Lupta ştiinţifică împotriva dreptului românesc*, Bucureşti, 1938.

[13] *Les éléments originaux de l'ancienne civilisation roumaine*, Iaşi, 1911.

[14] Prefaţa la G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines du droit consuétudinaire roumain*, teză, Paris, 1925 (1926).

www.dacoromanica.ro

de pămînt, anterioară organizării statelor şi care se menţine, în condiţii de continuă luptă cu boierimea, şi în cadrul statelor, este necontestat unul din marile merite istoriografice ale lui N. Iorga. Nu trebuie pierdut din vedere că sămănătorismul literar, pe de o parte, şi concepţia despre sat, vechiul drept românesc şi dezvoltarea ţărănimii, pe de alta, se condiţionează reciproc la N. Iorga, avînd aceeaşi semnificaţie fundamentală.

Dar chiar înainte de sinteza din 1905, N. Iorga îşi manifestase interesul pentru aspectele culturale ale dreptului în *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688* (*Studii şi documente*, VII, şi extras, 1904) şi în monumentala sa *Istorie a literaturii în secolul XVIII şi XIX* (1901 ; 1907). În prima lucrare întîlnim analize şi caracterizări privind pravilele din secolul al XVII-lea, cu o interesantă explicaţie a receptării dreptului bizantin. Pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, literatura juridică, inclusiv codificările oficiale, este prezentată ca unul din genurile noi (vezi *Istoria literaturii*, vol. II, cap. VII: *Influenţa apuseană în literatura beletristică. Nouă genuri literare*). În aceste lucrări, apropieri ingenioase şi o bogată informaţie literară sau extraliterară continuă să intereseze pe cercetătorul de astăzi. Din masa lor vom semnala numai atenţia deplin meritată pe care o acordă lui Mihail Fotino şi *Manualului de legi*[15] al acestuia, practic necunoscut la acea vreme. În treacăt, N. Iorga sugerează chiar folosirea lui de Al. Ipsilanti la alcătuirea *Pravilniceştii condici*.

III

După primul război mondial, tezele şi concepţiile lui mai vechi despre satul românesc, despre dreptul sătesc şi obişnuielnic şi despre semnificaţia pe plan comparativ (general şi sud-est european) a vechilor instituţii populare româneşti au luat amploarea şi coerenţa unei teorii fundamentale. În elaborarea ei [16] şi în publicarea celor două volume de *Anciens documents de droit roumain* (1930 — 1931)[17], N. Iorga vedea adevăratul său contact, mai tardiv, cu ştiinţa dreptului [18], contact ce se afirma şi în monumentala

[15] În manuscris, la Institutul de istorie al Academiei.

[16] Vezi *Le royaume dace et la civilisation romaine*, comunicare la Academia din Lyon, 1923 ; Prefaţa la G. Fotino, *Contribution...* şi Prefaţa la culegerile de *Documente putnene* (1929) ale lui A. V. Sava şi de *Documente vrîncene* (1929) ale lui H. H. Stahl şi C. D. Constantinescu-Mircești ; *Le caractère commun des institutions du Sud-Est européen*. 1929 ; *Brève histoire du droit coutumier roumain* (în vol. I din *Anciens documents...*, 1930) ; *Caracterul dreptului românesc*, în „Gazeta juridică", 1930, nr. 1, p. 4 ; *Moşneni de pe Vorbilău şi de pe Valea Buzăului şi „Moştenii" din Cremenari*, 1931 ; *Des origines et l'originalité du droit populaire roumain* ; *Istoria românilor*, I, 2, 1936, p. 65 84 ; 238 254 (ed. franceză I, 2, 1937, p. 74—95 ; 272—293) ; III, 1937 (ed. franceză, III, 1937, p. 186 210 ; 154—174? ; 200—222 ; 241—269) ; „Revue historique du Sud-Est européen", 1926, p. 252—255 (recenzie) ; *Originea, firea şi destinul neamului românesc*, în *Enciclopedia României*, I, 1938, p. 33 41.

[17] Antologie tematică, alcătuită în mare măsură cu materiale din colecţiile anterioare publicate de N. Iorga, textul original fiind întovărăşit de o traducere în limba franceză (destul de izbutită faţă de dificultăţile întreprinderii). Ea răspundea promisiunii făcute la Congresul de bizantinologie de la Bucureşti (1924) de a se face străinilor accesibil materialul românesc util pentru studiul comparativ al instituţiilor, promovat de N. Iorga (*Le caractère commun...*, p. 15, n. 1).

[18] În această perioadă se înmulţesc recenziile şi notele asupra lucrărilor de istorie a dreptului publicate de juriști (vezi rubrica *Recenzii* din volumul II al *Bibliografiei*, publicată de

www.dacoromanica.ro

Istorie a românilor în unsprezece volume (1936—1939). În această perioadă, N. Iorga îşi lărgeşte studiile de bizantinologie [19] şi abordează sub o formă mai directă studiul comparativ al instituţiilor pe plan european, în monografii cu caracter de sinteză [20], care, prin locul acordat dreptului, unor monumente legislative şi diferitelor aspecte politice-juridice ale materiei, îndeosebi formelor de guvernământ, constituie contribuţii totdeauna sugestive la un fel de istorie generală a statului şi dreptului, în a căror analiză nu vom putea intra în paginile de faţă.

★

Pe linia unui idealism obiectiv [21] care punea accentul, în apariţia şi dezvoltarea fenomenelor sociale, pe spontaneitatea organică, N. Iorga a idealizat şi a exagerat în mod unilateral rolul istoric al ţărănimii. Convins că „stările de spirit domină totul" şi că „în istorie lucrurile toate apar organic", el cerea istoricului călăuzit de „simţul necontenit al dezvoltării" [22] să meargă „la realitatea primă, la fenomenul original, înconjurat de taine şi de vibraţii". În felul acesta, cunoaşterea *regularităţilor*, *normelor de dezvoltare* [23], *similitudinilor*, *paralelismelor*, *repetiţiilor* [24], dar şi a *unităţii* şi a *trăsăturilor esenţiale* [25] pe care totuşi le căuta în realitatea istorică nu puteau fi înseşi legile reale de dezvoltare ale societăţii. Legătura, pe care o socotea fundamentală, dintre istoria temeinic documentară, intuiţia istorică, pe care personal o poseda la un grad înalt, şi darul de creaţie poetică (*poesis*) [26] se regăseşte cu aceleaşi rezultate fecunde, strălucitoare, contradictorii, uneori unilaterale, şi în lucrările de istoria dreptului.

De pe aceste poziţii generale, N. Iorga a stăruit cu predilecţie asupra originilor dreptului obişnuielnic sau consuetudinar. El a folosit mult,

---

Barbu Theodorescu), prefeţele la culegeri de documente cu conţinut social-juridic (A. V. Sava. H. H. Stahl şi C. D. Constantinescu-Mircești, Eleonora Alexiu) şi la lucrări juridice (G. Fotino), În prefaţa la *Documente putnene* (1929) se insistă asupra interesului ce prezintă studiul „tuturor fundaţiunilor de autonomie ţărănească în evul mediu şi răsăritean şi apusean". În prefaţa la *Documente vrîncene* (1929), culegerea este semnalată ca o revelaţie „pentru obiceiurile de drept ale acestei părţi izolate şi de aceea singură aşa de românească din poporul românesc".

[19] La cele mai vechi (*The Byzantine Empire*, Edinburg, 1907; *La survivance byzantine dans les pays roumains*, Bucureşti, 1913) se adăugau *Formes byzantines et réalités balkaniques*: *Orient et Occident au moyen-âge*, Paris, 1922 1924; *Byzance après Byzance*, 1934 şi 1935; *Histoire de la vie byzantine*, 1934; *Etudes byzantines*, 1939—1940.

[20] *Dezvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei*, 3 volume, Bucureşti, 1920—1922; *Originea formelor vieţii contemporane*, Bucureşti, 1934; *Di alcune formazioni popolari romane nel Medio Evo*, în „Studi Medievali", N. S., Torino, 1930, p. 72—91; *O altă istorie contemporană*, Bucureşti, 1933 (cap. XIII: *Creaţiunile napoleoniene: noua ordine legală*); *Probleme de istorie universală şi românească*, Vălenii de Munte, 1929; *Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen-âge*, Bucureşti, 1913.

[21] Vezi Vasile Maciu, Şt. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu şi P. P. Panaitescu, *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 71 72; M. Berza, *N. Iorga*, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1965, p. 43 50.

[22] *Generalităţi...*, p. 160—162, 1929.

[23] Pentru ezitările lui N. Iorga în problema regularităţilor istorice, vezi *Generalităţi...*, p. 241, 1938.

[24] *Caracterul dreptului român*, p. 4.

[25] *Generalităţi...*, p. 217, 1937; cf. M. Berza, *N. Iorga*, p. 47.

[26] Vezi *Generalităţi...*, p. 160, 307—308, 348.

www.dacoromanica.ro

fără a o defini propriu-zis vreodată, expresia de *drept popular*, căreia L. Mitteis, în deceniul în care N. Iorga își face studiile în Germania, îi dăduse o nouă și răsunătoare actualitate, neepuizată nici astăzi în romanistică și în bizantinologie [27], ridicînd problema opoziției dintre dreptul oficial scris al imperiului (*Reichsrecht*) și *dreptul popular* (*Volksrecht*) din provinciile orientale ale statului roman.

Teoria drepturilor populare la N. Iorga — „*médiéviste de vocation*" (M. Berza) — nu este decît concretizarea, în materie de drept și cu aplicare la români, a concepției sale generale despre societatea medievală [28]. N. Iorga vedea în evul mediu, pe care încerca încă din 1913 [29] să-l reabiliteze, „o mare democrație organică", al cărei principiu de libertate în cadrele obișnuielnice, durabile ale vieții locale ar fi fost „capacitatea de creațiune a maselor populare" [30]. Acest ev mediu idealizat ar fi luat sfîrșit, pe plan european, în secolul al XIII-lea sub loviturile monarhiei centralizate, aliată cu dreptul roman, și apoi ale renașterii raționaliste și ale individualismului anarhic al vieții de oraș.

În cadrul acestor concepții s-a observat judicios [31] că termenul de „popular" aplicat unei „organizații spontane, sprijinită pe forțe locale" (și de aceea inseparabilă de forme de drept *cutumiar*), ajunge să desemneze atît masele țărănești, ca, de pildă, în Dacia, cît și o populație urbană (ca în orașele dalmate) sau nobilimea, care uneori își impunea preponderența în Roma.

Pe linia generalizată a acestei concepții, N. Iorga a văzut uneori în dreptul popular o formă majoră a folclorului, „un produs de artă populară" [32] și întotdeauna un drept spontan, nescris, în continuă expansiune creatoare, adaptabil în mod nelimitat la noi condiții sociale [33], original prin însăși natura lui și originar în sensul că la început nu-și trăgea caracterul obligatoriu din dreptul scris. De aceea, N. Iorga îl deosebește de acel „folclor juridic" ce poate deriva, prin degradare sau alterare, din legea scrisă [34], adică din dreptul oficial, savant al statului, mai ales atunci cînd acesta, folosește un drept de împrumut străin.

---

[27] *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, 1891, (reimprimată în 1935); vezi pentru referințe Tr. Ionașcu și Val. Georgescu, *Unité et diversité des formes de la réception...*, în „Revue des études sud-est européennes", 1964, nr. 1—2, notele 11 și 59, și Val. Georgescu în „Studii clasice", VI, 1964, p. 429—435.

[28] Vezi M. Berza, *N. Iorga historien du moyen-âge*, București, 1943, și *N. Iorga*, 1965.

[29] *Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen-âge*, București, 1913, și lucrarea citată în nota următoare.

[30] *Probleme de istorie universală și românească*, Vălenii de Munte, 1929, p. 48 49.

[31] M. Berza, *N. Iorga historien du moyen-âge*, p. 12.

[32] *Origines...*, p. 23.

[33] Prefața la teza lui G. Fotino (1926), p. III; Prefața la *Documente vrîncene* (1929); *Anciens documents...*, p. 3. În *Le caractère commun...*, p. 34, însă, inovațiile instituționale sînt declarate rare, în afara unor influențe precise din afară.

[34] „Dreptul popular român n-a fost un folclor juridic—cu o eventuală influență de ordin practic—derivat tot din dreptul scris, prin degradarea acestuia și adaptarea lui la anumite condiții locale, ci a fost un drept care nu fusese niciodată redactat în scris pînă atunci". În lumina acestui text, ar trebui deosebit dreptul vulgar (*Vulgarrecht*), rezultat din degradarea unui drept oficial cu caracter savant, de dreptul „popular". Această sugestie n-a fost valorificată de istoricii dreptului românesc.

www.dacoromanica.ro

Atribuia oare N. Iorga în acelaşi grad şi cu aceeaşi funcţiune istorică, oricărei forme de drept cutumiar din secolele XIV — XIX, toate trăsăturile evocate de el în legătură cu dreptul popular? Or, nu marele istoric ignora numeroasele obiceiuri juridice vădit impuse de domnie, de biserică, de boieri pentru asuprirea ţărănimii şi a oraşelor. A existat un drept consuetudinar al boierimii şi al bisericii, înseşi privilegiile lor avînd un caracter *consuetudinar*, fără nici o legătură cu ceea ce am putea numi un *drept popular*. Contra tuturor acestor obiceiuri, cei asupriţi au luptat, între altele, cu ajutorul obiceiurilor mai vechi, mai uşoare sub raportul conţinutului social-economic, sau cu ajutorul unor forme străvechi, „populare" de origine comunitară (de obşte). Structura culegerii *Anciens documents...*, ca şi introducerea ei intitulată semnificativ *Brève histoire du droit coutumier roumain*, nu *populaire*, şi, în fine, locul redus acordat aici, la început, noţiunii de drept popular ne determină să conchidem că pînă la urmă Iorga nu identifica aceste două noţiuni. Oricum, în cadrul societăţii împărţite în clase antagoniste nu se poate vorbi de un drept, fie şi consuetudinar, aplicat, în ultimă analiză, prin constrîngerea de stat şi care să poată fi numit *popular* în sensul de drept *făcut* de *popor pentru* promovarea intereselor poporului [35].

În mod propriu, expresia de drept *popular* se aplică obiceiurilor juridice de obşte, cu puternice vestigii gentilice, dinainte de organizarea statului, precum şi formelor lui supravieţuitoare şi în lentă descompunere din cadrul dreptului consuetudinar al statului (sclavagist sau feudal); de asemenea, elementelor juridice de directă reacţie populară, prin care, în cadrul statului feudal, mase populare mai largi, îndeobşte ţărăneşti, contribuiau la cristalizarea unor obiceiuri sub controlul şi cu adeziunea (de bunăvoie sau silită) a clasei dominante, care în problemele fundamentale îşi impunea totdeauna principiile şi normele juridice potrivit intereselor ei. În acest sens întîlnim, de pildă, expresia de *Volksrecht* la Marx şi Engels.

Puţin cunoscut pînă atunci în străinătate, dreptul românesc apărea lui N. Iorga în 1925 ca un teren „à reconnaître" de cel mai mare interes *pentru istoria comparată a dreptului* [36]. Acest drept este „o adevărată comoară — scria Iorga în 1930[37] – pentru cunoaşterea a două domenii asupra cărora ne lipsesc încă documente de alt fel: „vechiul drept al străvechilor rase din sud-estul Europei (şi) dreptul bizantin, real, popular, trăit". Încă din 1929, în importanta monografie intitulată *Le caractère commun des institutions du Sud-Est européen* [38], N. Iorga pusese toată erudiţia şi

[35] În acest sens, problema dreptului popular devine o problemă istorică realizabilă abia în societatea socialistă.

[36] Prefaţa la G. Fotino, p. I.

[37] *Anciens documents...*, p. 1. Pentru traci, ideea apare deja în *Les éléments originaux...*, p. 7.

[38] Unde, după ce se evocă *urmele celor mai vechi obiceiuri preromane*, se studiază: concepţia despre puterea supremă, formarea regalităţii, imperiul şi curtea, administrarea justiţiei, fiscalitatea şi sistemul militar, formele vieţii sociale.

www.dacoromanica.ro

ingeniozitatea intuiţiilor sale pentru a demonstra metodic această teză. Dar, în afară de misiunea sa comparatistă, dreptul „popular" român ar adăuga „revelaţia extrem de interesantă a unui al treilea drept, care, în evul mediu, ţîşneşte din viaţa ţărănească, izolată a grupelor părăsite de Imperiul roman în declin, strîmtorate de invazii şi dispreţuite de invadatorii barbari din cauza situaţiei lor geografice şi a sărăciei lor" [39].

Poziţia lui N. Iorga în privinţa valorii comparative a materialului juridic românesc este justă, şi valorificarea deplină a acestui material rămîne o sarcină valabilă pentru istoriografia noastră în general şi pentru Institutul de studii sud-est europene în special. Tot atît de judicioasă este exigenţa ca aprofundarea cercetărilor arheologice să meargă mînă în mînă cu analiza lărgită „a instituţiilor şi practicilor sociale", pentru a se învedera că, din afara civilizaţiei elenice şi romanice, alţi *barbari* decît cei germanici „pot reclama o largă parte în înseşi bazele civilizaţiei noastre" [40].

Într-o primă etapă care continua în 1925 [41], N. Iorga vedea în dreptul trac şi iliric o moştenire atît de vie, încît a putut rezista „dominaţiei oficiale a unui sistem" [42] care avea ca punct de plecare alte principii şi era orientat către alt ideal de echitate şi justiţie" [43]. N. Iorga a insistat asupra faptului că, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în lumea germanică, vechea şi adînca moştenire tracă a rămas la adăpost de acţiunea unor *leges barbarorum* [44] şi a produs, după retragerea administraţiei romane din Dacia, noi lăstari „în această ţară de organizaţie populară spontan creatoare, din care vine Ţara Românească, Romania carpato-dunăreană" [45]. La români, tot ceea ce priveşte cultura şi arta n-ar fi „nici latin, nici slav" [46], dreptul românesc fiind cu totul „deosebit de principiile romane şi de

---

[39] *Anciens documents...*, p. 1.

[40] Prefaţa citată, p. II.

[41] *Les éléments originaux de l'ancienne civilisation roumaine*, Iaşi, 1911 : „Obiceiurile noastre juridice au o importanţă excepţională pentru luminarea concepţiilor de drept la popoarele care din cele mai vechi timpuri au locuit regiunile Dunării pînă la ţărmurile Traciei. Ele... au o înaltă valoare de originalitate şi pot sugera noi puncte de vedere şi să ne dea putinţa unor dezvoltări de cel mai înalt interes" (p. 7—8); cf. *Constatări...*, 1908, p. 5 6 : dreptul „popular", obişnuielnic, cu „rădăcini tracice — cele mai puternice şi mai adînci"; prefaţa citată mai sus (1926).

[42] Este vorba de dreptul roman introdus în Dacia, drept *abstract*, individualist, pe care Iorga l-a pus mereu în contrast negativ cu drepturile populare ale ţărăniinii libere (vezi şi mai jos). Pentru text, vezi prefaţa citată, p. III. Pentru dreptul roman, ca *produs organic* al societăţii romane, care, astfel, „nu s-a supus unei forme de împrumut, ci elementului esenţial ieşit din gîndirea ei juridică" vezi *Generalităţi...*, p. 321 (1940), unde însă se recunoaşte că acest drept a devenit „norma atîtor veacuri, în mare parte şi pînă astăzi, pentru toată omenirea". O bună caracterizare a rolului pe care dreptul roman l-a jucat în centralizarea monarhiilor, după secolul al XII-lea, cînd, după N. Iorga, ar fi luat sfîrşit, „marea democraţie organică a evului mediu", se găseşte în *Probleme de istorie universală şi românească*, Vălenii de Munte, 1929, p. 49.

[43] Poziţia lui N. Iorga faţă de dreptul roman am încercat s-o evocăm în *Unele probleme istorice ale dreptului roman şi gîndirea lui N. Iorga*, în „Studii clasice", vol. VIII, 1966.

[44] Cf. şi *Originea formelor vieţii contemporane*, 1934, p. 98. În aceste *leges*, care codificau obiceiurile triburilor respective pe cale de a-şi organiza un stat, Iorga punea accentul pe influenţa „deformantă" a dreptului roman.

[45] Prefaţa citată mai sus; cf. *La „Romania" danubienne...*, citată mai jos, n. 72.

[46] *Les éléments originaux...*, p. 5; cf. *Constatări...*, p. 5—6; *Ist. rom.*, II, p. 262—291; *Hist. des Roum.*, II, p. 325—364.

www.dacoromanica.ro

obiceiurile feudale", dar Iorga pune în lumină cuvenită vocabularul latin în care s-au transmis şi s-au cristalizat noţiunile de bază ale acestui drept [47]. Acesta era răspunsul lui N. Iorga la întrebarea lui Ion Nădejde : „Trac să fie dreptul nostru consuetudinal?" [48] şi la problemele juridice legate de teoria lui B.P. Hasdeu despre strat şi substrat.

Prin aceasta nu era minimalizat aportul *strict românesc* ce s-a adăugat „rădăcinii" trace şi care pentru Iorga izvora „din viaţa liberă, cu un puternic caracter rural, al unei naţiuni care nu şi-a părăsit niciodată elementele ei tradiţionale ce-i formează originalitatea". Era însă vorba de o tradiţie care, păstrîndu-şi *„sensul iniţial"*, se adaptează totuşi organic la noi faze de dezvoltare ale societăţii [49].

Asemănările relevate de specialişti [50] pe linia teoriei trace a lui Iorga dintre dreptul consuetudinar român şi dreptul unor ramuri din familia traco-iliro-frigiană, căreia îi aparţineau şi dacii [51], rămîn semnificative atunci cînd, în număr apreciabil, pot fi adăugate celorlalte dovezi de continuitate a dezvoltării istorice pe teritoriul nord-dunărean, de la geto-daci la românii din secolele IX — XI. În ciuda unor formulării contradictorii şi mai ales în lipsa unei analize a stratificărilor sociale, N.Iorga totuşi n-a putut vedea nici pe departe în originea traco-dacă sau în sensul iniţial o fatalitate de ordin biologic sau un factor iraţional, a cărui acţiune retrogradă ar scleroza structurile societăţii. Într-adevăr, el a respins în cuvinte memorabile conceptul îngust-biologic de rasă [52].

Şi *originea*, şi *sensul iniţial* erau pentru el nu atît realităţi istorice reconstituibile în mod mecanicist, cît o idee-forţă care să uşureze urmaşilor confruntarea lor plină de răspundere cu viitorul [53] : „Dreptul românesc [54], oricare ar fi unele din originile lui, cît de depărtate, a fost, în mare parte şi după codurile bizantine-austriece, un product, şi unul în continuă dezvoltare şi adaptare, al spiritului creator al acestui popor, capabil de sinteze şi aici, ca şi în artă şi poezie". De altfel, *originile* sînt, în istorie, o noţiune relativă, fiecare perioadă fiind originea celor următoare, şi orice origine rezultatul unei dezvoltări anterioare. De aceea, în 1935 [55], N. Iorga, relevînd fără abatere continuitatea românilor la Dunăre şi în Carpaţi, ca popor agricol, cu forme de transhumanţă între munţi şi Dunăre, n-a mai stăruit asupra ipotezei originii trace a dreptului românesc. Accentul a fost pus, atunci, pe fenomenul de cristalizare românească, pe formarea acestui drept o

---

[47] *Rumänische Seele*, Jena-Leipzig, 1933, p. 9.

[48] „Noua revistă română", 1900, nr. 16 şi 17; cf. şi Paul Negulescu, *Histoire du droit et des institutions de la Roumanie*, 1898.

[49] Prefaţa citată, p. III; cf. *Anciens documents...*, p. 3.

[50] G. Fotino, *op. cit.*, cu literatura anterioară.

[51] Despre al căror drept nu avem decît ştiri cu totul sporadice.

[52] *Generalităţi...*, p. 248 (1938) şi p. 340 (1940).

[53] Vezi îndeosebi *Originea formelor...*, p. 98 : „Să vedem dacă nu se putea şi altceva şi dacă acest altceva nu putea să fie adus în legătură cu nevoile societăţii actuale"; cf. *Anciens documents...*, p. 2 : „În mod esenţial, elastic, fiind capabil de creaţii noi infinite (acest drept cutuminar român) se adaptează mişcărilor ulterioare ale societăţii care de la început i-a fixat bazele"; *Generalităţi...*, p. 160—161 (1929).

[54] Prefaţa la *Documente vrîncene*.

[55] *Origines...*, p. 9 şi 22.

www.dacoromanica.ro

dată cu primele afirmări politice ale comunităţilor româneşti. Este neîndoielnic un progres. După părerea noastră însă, el *nu implică* de loc părăsirea ideii continuităţii unora din formele juridice autohtone în tot decursul mileniului I pe teritoriul de la nordul Dunării, şi în acest sens dreptul românesc are o îndepărtată origine traco-dacă.

*

N. Iorga are meritul de a fi înţeles şi demonstrat că ceea ce el numea „dreptul popular român" a alcătuit un tot (*un ensemble*), cu părţi strîns legate între ele şi care s-a manifestat în toate sectoarele vieţii sociale [56]: proprietate, condiţia persoanelor, procedură penală şi civilă, administraţie, impozite, tradiţiile bisericii. Cu alte cuvinte, este vorba de un sistem de drept complet în raport cu nivelul de dezvoltare al societăţii respective, înainte şi după organizarea statului. Legătura omului cu pămîntul, fără a constitui, ca la J.L.Pić, întregul sistem juridic *valah*[57], rămîne nota cea mai caracteristică a ansamblului, tocmai fiindcă era vorba de o populaţie agricolă, îndătinată de secole pe pămîntul ei şi al strămoşilor ei băştinaşi. Ceea ce însă cercetările de sociologie istorică asupra satului devălmaş românesc n-au putut confirma este caracterul de creaţie individuală al acestui sat şi structura lui familială efectiv genealogică [58], accentuată de N. Iorga şi admisă curent în istoriografia din trecut, nu fără ecouri şi la autori mai recenţi. Pe această linie, N. Iorga a pornit de la ideea unui drept al moşiei, al stăpînirii devălmaşe a satului de coborîtori din întemeietorul sau colonizatorul lui individual [59]. Or, satul nu a fost o familie, ci o obşte teritorializată. Absenţa, la N. Iorga, a unei înţelegeri mai largi a obştii ca stadiu de dezvoltare a societăţii omeneşti este o limită viu resimţită în întreaga sa concepţie despre sat şi despre dreptul popular. Totuşi, numeroase elemente ale concepţiei expuse de Iorga se încadrează de la sine în teoria ştiinţifică a obştii agrare şi nu-şi capătă decît în acest context tot înţelesul.

---

[56] *Anciens documents...*, p. 3.

[57] Vezi nota precedentă. N. Iorga arată însă judicios (*Origines...*, p. 15) că trebuie să existe un drept al păstorilor români care ar putea fi studiat, căci pînă astăzi păstorii formează încă o lume izolată, în care se administrează şi se judecă.

[58] Vezi îndeosebi H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I, p. 54—71; vol. II, p. 105—108, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1958, 1959. Acest autor distinge trei tipuri de „umblare pe bătrîni", apărute succesiv, după faza de devălmăşie cu stăpînire locurească; *adde*, în general, şi vol. III (1965). Pentru problemele istorice ale obştii şi examenul literaturii anterioare, vezi P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova, orînduirea feudală*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, care vede în împărţirea pe bătrîni o formă mai tîrzie de stăpînire în obşti; asupra acestei lucrări, vezi acad. A. Oţetea în „Studii", 1964, nr. 5, p. 1 165—1 167.

[59] *Constatări...*, p. 6: un sat considera chiar pe cel vecin ca reprezentînd „alt sînge, alt moş, alţi bătrîni, altă obîrşie omenească şi altă dezvoltare". Destrămarea economiei naturale, centralizarea statului, lărgirea pieţei etc. sfărîmă acest particularism şi pregătesc apariţia naţiunii unificate de tip burghez. Particularismul nu este deci o *esenţă românească*, un principiu natural de drept românesc. Pentru *rudenia de colonizare*, specifică satului românesc, vezi *Le caractère commun...*, p. 20.

www.dacoromanica.ro

IV

La N. Iorga, problema originalităţii dreptului românesc constituie una din ideile de bază ale teoriei sale, fiind legată de anumite cerinţe ale dezvoltării istorice din secolul al XIX-lea şi de la începutul celui următor.

Interpenetrarea crescîndă a pieţelor locale în cadrul pieţei mondiale unificată în sens capitalist, dezvoltarea foarte inegală în capitalism a unor ţări sau regiuni întregi de pe glob, precum şi exigenţele politice ale colonialismului apusean au condus la elaborarea unei sociologii a imitaţiei (G. Tarde) şi a influenţelor, ca factori determinanţi ai dezvoltării istorice, la doctrina cercurilor de cultură (*Kulturkreise*) a şcolii vieneze şi a celei de la Köln în materie de preistorie şi istorie generală, iar după al doilea război mondial la sociologia acculturaţiei popoarelor nedezvoltate de către cele „civilizate".

În cultura românească, problema influenţelor a luat proporţiile unei probleme-cheie. Dreptul român şi diferitele instituţii, privite izolat, deveneau, pe rînd sau în acelaşi timp, un produs al influenţei bizantine, slave, ungare, germanice etc., ca şi cînd viaţa milenară a unui popor ca cel român putea fi orice, numai ea însăşi nu. La sfîrşitul secolului al XIX-lea, C. Dissescu [60], jurist de tendinţă junimistă, partizan al influenţei slave pentru perioada veche, prezenta dreptul român ca un trunchi cu două ramuri : una a dreptului original, produsul obiceiului pămîntului (oarecum dreptul *popular* în terminologia lui N. Iorga), *tăiată adînc* şi care nu s-a mai putut dezvolta ; a doua ramură a dreptului scris (străin, bizantin sau francez, rezultat al imitaţiei), care nu s-a dezvoltat „mai de loc, căci îi lipseşte ceva, sîngele propriu, singurul dătător de viaţă". O anumită dezorientare se observă la toţi partizanii bine intenţionaţi ai obiceiului pămîntului (I. Gr. Alexandrescu, C. Georgescu-Vrancea [61], I. D. Condurachi, I. Peretz etc.), ai străvechiului drept românesc originar (R. Rosetti) [62]. Nici unul dintre cei ce condamnau dreptul imitat, neoriginal, neorganic din secolul al XIX-lea nu arăta însă concret cum se puteau rezolva problemele României burgheze şi capitaliste cu principiile şi tehnica dreptului de obşte sătească din secolele X — XIV sau cu obiceiurile feudale impuse de domnie şi boieri după aceea. Nici nu arătau cum fiecare naţiune din Europa (şi din alte continente) ar fi putut crea, cu „geniul ei juridic", un drept burghez-capitalist al ei, în întregime original. În realitate, era aici în joc întreaga concepţie despre societate şi drept a epocii respective, concepţie care nu putea da un răspuns ştiinţific tocmai la unele probleme fundamentale.

În această perspectivă, N. Iorga are meritul de a fi reliefat cu putere originalitatea creatoare a poporului român în vederea rezolvării exigenţelor mereu noi ale societăţii din vremea sa. Teoria sa, pe de altă parte,

---

[60] *Originele dreptului român*, Bucureşti, 1899, p. 66 (ed. franceză, p. 70).

[61] Care în 1911 (în „*Revista de studii sociale*") punea în lumină dreptul viu, extralegal din satele în care Codul civil din 1864 rămînea un drept oficial, adesea nominal.

[62] A cărui interesantă poziţie se apropie, în unele puncte, de teoria lui Iorga, punînd însă accentul pe efectele politicii funciare a boierimii începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea, cînd ar începe alterarea şi decăderea dreptului românesc originar.

www.dacoromanica.ro

răspundea primejdiei de a explica istoria popoarelor prin acțiunea mecanicistă, superficială a unor procese de imitație, de migrațiune sau de „influență". Reacția era necesară și, ca direcție esențială, ajungea să pună accentul pe factorii interni, pe opera de creație istorică a fiecărui popor.

Dar secolul al XIX-lea se mai caracterizează printr-un alt proces, complementar celui precedent, acela al formării națiunilor de tip burghez (sau desăvîrșirii acestui proces), prin care s-au constituit un mare număr de națiuni mici sau mijlocii. Acestea, cu unele excepții, s-au aflat istoricește într-un decalaj de dezvoltare social-economică și culturală față de marile state industriale din Apus. S-a produs astfel nevoia ca fiecare națiune să-și dovedească existența și să și-o justifice prin învederarea originalității culturii, a dreptului și a tuturor creațiilor ei. S-a ajuns chiar la un romantism al originalității. K. Kadlec voia să dovedească originalitatea dreptului slav reținînd ca substanță istorică a acestuia numai trăsăturile și instituțiile care nu se mai regăseau în nici un alt drept, ceea ce mutila dreptul slav în mod arbitrar.

Pe aceeași cale și adesea într-un climat îngust-național s-a reacționat excesiv împotriva împrumuturilor juridice, neînțelegîndu-se rolul istoric în drept al moștenirii culturale în sens larg. Nu s-a observat destul de exact caracterul original pe care îl are orice receptare juridică atunci cînd istoria îi ratifica necesitatea prin chiar durata și adîncimea ei. Au existat, desigur, popoare și epoci istorice în care cristalizarea dreptului s-a făcut în condiții de mai accentuată izolare decît la altele. Anglo-saxonii au folosit moștenirea juridică romană mai puțin decît continentul, care se găsea însă în alte condiții istorice și care n-a fost prin aceasta mai puțin original. Originalitatea în drept are o anumită desfășurare istorică. Cu cît ne urcăm în trecut, spre comuna primitivă, spre obștii și spre triburi, originalitatea este mai particularistă, mai izolaționistă și mai spontană. În vremea noastră — și cu atît mai mult în viitor —, ea devine complexă, de relație și dirijată prin înțelegerea reflectată a proceselor istorice. Nu toate orînduirile sociale permit același grad de originalitate în drept, aceleași metode de realizare și nici nu explică filozofic și tehnic originalitatea dreptului în același fel. Există deci o istorie și o sociologie a originalității dreptului (și a culturii în general), implicate în poziția și în formulările lui N. Iorga.

★

Originalitatea era pentru N. Iorga în raport direct cu individualitatea etnică, cu puterea generală de creație originală a fiecărui popor. Originalitatea dreptului îi apărea spontană, lentă și antitetică ideii de împrumut, mai ales cînd împrumutul era brusc și avea un conținut străin prin „sufletul" poporului de la care venea și prin civilizația pe care o reprezenta.

N. Iorga a dat o importanță deosebită problemei originalității dreptului românesc în perioada de *individualism anarhic* a secolului al XIX-lea, epocă de „asimilare grăbită și sterilă", în care s-au făcut în drept „împru-

www.dacoromanica.ro

muturi bruşte şi superficiale" [63] şi uneori „grosolane" [64]. El reclama un efort de repunere a dreptului român al viitorului în drepturile lui fireşti de originalitate, pe care poporul le-a manifestat în toate domeniile. Vechiul drept original îl vedea „zdrobit, ca şi înseşi interesele societăţii... , de către legile de împrumut" [65], îndeosebi cele de inspiraţie franceză, după 1860, contrarii trăsăturilor organice ale poporului.

Influenţa străină şi savantă ar fi apărut abia cu pravilele din secolul al XVII-lea, asupra cărora Iorga dă caracterizări şi date interesante, dar pe care în perioada a doua a activităţii sale le judecă sever [66]. Drept teoretic, neaplicat, acţiunea lor ar fi fost „aproape insensibilă" [67].

Aplicarea reală a dreptului scris ar fi crescut, după părerea lui N. Iorga, abia o dată cu domnia lui Al. Ipsilanti, cînd încep codificările în cadrul cărora s-a urmărit sinteza obiceiului, pravilei şi dreptului domnesc, „operă de originalitate creatoare", „synthèse d'une grande valeur" [68], continuată în perioada regulamentară, dar întreruptă de „copiştii fără simţ critic şi înţelegere a realităţilor, fără respect pentru ideile milenare care în adîncul poporului nu sînt încă moarte, şi am avut astfel după 1860 noile coduri româneşti" [69].

Problema astfel ridicată de N. Iorga era, cel puţin de la apariţia criticismului junimist [70], amplu dezbătută. Aici este necesar să notăm că lupta de mai multe secole dintre obicei şi pravilă a avut un conţinut social, politic şi juridic foarte complex. Ea rămîne o problemă majoră a istoriografiei noastre de astăzi, care, cu o nouă concepţie despre natura dreptului şi a rolului lui în societate, pe baza documentaţiei şi chiar a experienţei sociale, lărgite, de care dispunem astăzi, este în măsură să propună interpretări mai juste şi mai cuprinzătoare decît în trecut [71].

De această concepţie se apropie mai mult interpretarea dată de N. Iorga aplicării pravilelor în 1904 [72], neîndoios mai exactă decît poziţia

---

[63] Prefaţa la G. Fotino, p. II.

[64] *Caracterul dreptului român*, p. 4.

[65] *Origines...*, p. 23.

[66] *Istoria bisericii române*, I, ed. a 2-a, Bucureşti, p. 344: Îndreptarea legii e socotită „greoaie şi nepractică strînsură" cu o „confuză prefaţă"; *Studii şi documente*, VII, p. CLXX: *Pravila aleasă* (1632) ar fi fost alcătuită fără scop practic!

[67] *Développement...*, p. 31; *Evolution de la question rurale...*, p. 12; *Origines...*, p. 8, şi *Originea formelor...*, p. 98; *Anciens documents...*, p. 1—2, 53. Folosită mai mult în penal de Vasile Lupu, *Pravila din 1646* e socotită „operă de o ambiţie îndrăzneaţă, avînd nevoie să fie încă analizată în toate elementele".

[68] *Anciens documents...*, p. 53; *Histoire des Roumains*, VII, p. 415; cf. *Originea formelor...*, p. 98: Caragea şi Calimah au făcut să se alcătuiască „încet, cu socoteală, noi pravile". Deşi o numeşte operă de *refacere şi înaintare*, N. Iorga recunoaşte că era o *filantropie* calculată, pe care a măturat-o *spiritul revoluţionar*, pe care filozofia nu-l prevăzuse (*Istoria românilor*, VII, p. 348; *Histoire des Roumains*, VII, p. 416).

[69] *Anciens documents...*, p. 54.

[70] În care Iorga vedea „o ironie de intelectuali formaţi în străinătate faţă de cîţiva proşti de la noi" (*Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943, p. 52).

[71] Vezi Tr. Ionaşcu şi Val. Georgescu, *op. cit.*; Val. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin...*, în *Mélanges H. Lévy-Bruhl*, Paris, 1959, p. 373 şi urm.

[72] *Studii şi documente*, VII, p. CLX—CLXI. Pentru receptarea dreptului roman pe plan european, vezi recunoaşterea poziţivă a lui N. Iorga, mai sus, n. 43. În ceea ce priveşte

www.dacoromanica.ro

stăruitor apărată după aceea. Cît privește receptarea dreptului burghez apusean, adesea excesivă și făcută în spirit cosmopolit, ea nu poate fi înțeleasă decît în cadrul marelui proces istoric de cristalizare și organizare a unei societăți burgheze capitaliste și a decalajului cronologic rezultat din întregul proces istoric între dezvoltarea burgheziei și a relațiilor capitaliste, pe de o parte, în Apus, pe de alta, în Răsărit.

*

Dreptul scris de import din secolul al XIX-lea a fost nefast, după Iorga, fiind un drept individualist, agresiv, legat de lumea anarhică a orașelor apusene. Acolo se dizolvaseră legăturile de solidaritate, care fuseseră atît de pregnante în tot decursul evului mediu și, ca atare, în lumea satului românesc. La un moment dat [73], N. Iorga vede în Codul Napoleon de la 1804, comparat cu dreptul burghez ulterior, o legislație care încă mai consacra legături de solidaritate de tip vechi. Mai stăruitor însă, Codul civil francez de la 1804 „una din cele mai remarcabile opere de legislație pe care le-a cunoscut lumea", este socotit, în alt context, ca fiind baza dreptului individualist modern, cu o primejdioasă armătură artificială de drept roman justinianeu, care nici în Bizanț nu corespunsese niciodată nevoilor societății [74]. Între *Corpus Iuris civilis* și legislația bizantină ulterioară, preferința lui Iorga mergea către cea din urmă, ca mai organică, mai puțin abstractă și savantă; pentru el, împărații din dinastia macedoneană au schimbat bazele însești ale dreptului bizantin [75]. Discuția acestei teze în lumina contribuțiilor, în parte divergente, ale bizantinologilor sovietici (Lipșiț, Kajdan, Siuziumov) depășește cadrul acestor pagini.

Dreptului străin din secolele XIX—XX, N. Iorga îi opune, ca o masă patriarhal nediferențiată, o țărănime română răzbind cu *memoria* sa dincolo de secolul al XIV-lea ca să se dezlege de constrîngerea artificială a legilor care îi sînt *odioase*: „Individualismul... e străin dreptului nostru,... sistem de solidaritate naturală, unul din cele mai stricte" [76]. Întîlnim deci la N. Iorga, în materie de drept, o virulentă critică implicită a burgheziei și a civilizației acesteia. Este o poziție generală, care depășește

---

evul mediu, Iorga a avut prilejul să observe că lumea acestui ev, codificîndu-și obiceiurile în *leges barbarorum*, rămînea însetată de justiția romană, descoperită înainte de anul 1000 (*La „Romania" danubienne*, Bruxelles, 1924, p. 38). Deci ideea de justiție romană nu era chiar atît de inorganică pentru lumea medievală.

[73] *Origines...*, p. 4.

[74] *Dezvoltarea așezămintelor...*, III, p. 25; *Originea formelor...*, p. 94 101 și 100: redactorii Codului Napoleon ar fi trebuit să plece de la *rosturile medievale*, de la *dreptul viu* ca să ajungă la dreptul scris. De remarcat că la 1804 s-a realizat o astfel de sinteză (în sud, dreptul roman era cutuma locală) între dreptul scris și cutumă, deschizînd, totodată, burgheziei căile noi — *antifeudale* — de care avea nevoie.

[75] *Origines...*, p. 21—22. În *O altă istorie contemporană*, p. 44, Teodosie al II-lea, Iustinian, Leon al VI-lea și Vasile Macedoneanul sînt înfățișați ca voind să impună dreptul păgîn al Romei devenite unitare, amestecului de oameni guvernați din Constantinopol. Deci adevăratul drept bizantin ar fi dreptul popular (obiceiul) și dreptul scris, începînd cu Novelele lui Iustinian pînă la dinastia macedoneană.

[76] *Caracterul dreptului românesc*, p. 4, cf. *Origines...*, p. 4.

www.dacoromanica.ro

cadrul istoriei dreptului şi care, desigur, va fi examinată şi apreciată în ansamblul ei, cu atenţie, la locul cuvenit.

Zdrobit, ucis de dreptul străin împrumutat, dreptul popular se menţinuse totuşi, după părerea lui N. Iorga, „în conştiinţa populară, rebel la afluxul nesocotit al noilor legi", şi, ca atare, putea fi „util pentru viitor", dacă „formele necesar schimbătoare ale legii" vor fi supuse „legilor marilor realizări umane în perpetuă mişcare" [77]. Propria sa epocă, în care surprindea o înţelegere sporită pentru organicitatea formelor sociale [78], N. Iorga o considera încă o „fază de despotism a legii formale asupra omului real" [79]. Aceste accente sînt mai mult decît expresia unei teorii juridice, expresia unei crize sociale, pe care Iorga o resimţea cu o acuitate excepţională, făcîndu-l să exclame : „Nu ajunge să ne întoarcem la trecut ca forme, ci trebuie să se creeze din nou viaţa care a dispărut din aceste forme, pentru ca să însufleţească formele în care n-a fost niciodată viaţă" [80]. Marele istoric vedea în protimisisul de rudenie şi de vecinătate, în răspunderea penală colectivă, în jurători, în autoritatea tradiţională a tatălui, ajutat de mamă, structuri permanente de solidaritate sătească şi familială, capabile să umple formele goale ale dreptului străin individualist, pe care îl condamna. Dialectica unităţii dintre formă şi conţinut, care îşi căuta expresie în formula lui Iorga, domină epoca noastră cu un fecund respect pentru moştenirea trecutului şi cu rezultate care arată ce era ireversibil în această formulă şi ce se putea realiza din ea la un nivel de depăşire creatoare a trecutului, depăşire care, chiar în limitele teoriei dreptului popular, am văzut că era preocuparea constantă a lui Iorga şi forma esenţa poziţiei lui de istoric.

V

În contribuţia pe care o examinăm, un loc important îl ocupă periodizarea istoriei dreptului popular, din 1935 [81], scurta istorie a dreptului cutumiar din 1930 şi abordarea în diferite lucrări a unor probleme privitoare la metoda de cercetare.

Periodizarea cvadripartită (de la origine pînă la 1860—1865) este prima încercare temeinică de acest fel în literatura de specialitate [82]. Unele limite cronologice ale acestei periodizări corespund cu acelea ale

[77] Vezi Prefaţa la G. Fotino, p. IV.
[78] *Originea formelor...*, p. 98.
[79] Vezi Prefaţa la G. Fotino, p. IV.
[80] *Originea formelor...*, p. 69.
[81] *Origines...*, p. 16—23.
[82] N. Iorga distinge : 1) perioada prestatală ; 2) perioada de la apariţia domniei (a statului) la codificările de drept scris din secolul al XVII-lea ; 3) perioada de prevalenţă mai departe a obiceiului, alături de un drept scris, nominal, pînă la Al. Ipsilanti ; 4) perioada de sinteză creatoare a obiceiului, pravilei şi dreptului domnesc, sub fanarioţi şi sub Regulamentele organice, şi de creştere a aplicării dreptului scris de origine apuseană. În alte lucrări, N. Iorga a caracterizat şi a cincea perioadă, care începea o dată cu codificarea „grăbită", „sterilă", bazată pe un împrumut „grosolan", din timpul lui Cuza, legislaţie „neorganică", pentru care Iorga are o vehementă repulsie.

www.dacoromanica.ro

periodizării astăzi unanim admise în istoriografia noastră. Altele sînt puțin extinse, putîndu-se susține că deplasarea datelor se adaptează unor particularități ale suprastructurii dreptului (mijlocul secolului al XVII-lea în loc de începutul lui, sudarea perioadei turco-fanariote cu a doua etapă a celei nobiliare ; codificarea lui Cuza în locul revoluției de la 1848).

În *Scurta istorie a dreptului consuetudinar român* (1930), N. Iorga, formulînd unele caracterizări care anunță periodizarea din 1935, realizează un alt tip de istorie a dreptului după criteriul ramurilor de drept și, în cadrul fiecăreia, după instituții (cu unele mici abateri), după același plan fiind rînduite și documentele în antologie. N. Iorga face apel, pentru unele ramuri de drept, la denumiri moderne, nefolosite în perioada sau în unele etape istorice, la care sînt aplicate. Fără un inconvenient real, această schemă — *mai aproape dè dreptul roman și modern apusean decît de obiceiul pămîntului* — ilustrează în mod grăitor unele limite ale acestuia. Se studiază pe rînd : dreptul pămîntului (cu o serie de acte de dispoziție : donație, vînzare etc.) ; dreptul social (condiția persoanelor) ; dreptul penal ; dreptul civil (familia, testamente) ; procedura și instanțele de judecată (împărțirea justiției) ; orașele (monopoluri) ; dreptul funciar (impozite) ; dreptul administrativ ; dreptul bisericesc.

Această operă, întemeiată pe un număr neobișnuit de documente (peste 600) la acea vreme, constituie, în ciuda caracterului ei ocazional, un fecund punct de plecare și închide în ea o experiență care, analizată critic, va ușura considerabil strădania continuatorilor.

Din tezele de fond ale lucrării vom aminti aici numai pe cea privitoare la poziția domnului. Deși nu admitea structura feudală a societății românești [83], N. Iorga definește astfel domeniul eminent — instituție fundamental feudală — al domnului român : „Domnul stăpînește în ambele principate, în afara unui drept superior asupra tuturor pămînturilor, oricine ar fi proprietarul, terenurile nedobîndite legal de către supuși, hotarul din jurul orașelor, produsul confiscărilor pentru înaltă trădare, ca și orice pămînt ce-i revenea pentru lipsă de urmași de la străinii care îl stăpîniseră" (p. 10). Dar pentru Iorga, domnul, care avea toate drepturile asupra teritoriului, asupra bunurilor supușilor, chiar asupra vieții acestora, nu era decît o figură de împărat [84] (roman), diferită de aceea a suzeranului feudal.

★

Excepționala bogăție a documentației care stă la dispoziție istoricului vechiului drept românesc și volumul considerabil de material inedit (acesta fiind și astăzi important pentru perioada 1630—1831) l-au făcut pe N. Iorga să reducă, în acest domeniu, importanța anchetei sociologice pe teren, folosită de Eugen Ehrlich, față de care însă și-a arătat prețuirea, aprobîndu-i concepția despre existența unui drept *viu*, extralegal, așa-zis popular, în societatea modernă, capitalistă. De aceea, probabil, N. Iorga

[83] Pentru influențe feudale, mai ales în Moldova, vezi *Le développement de la question rurale en Roumanie*, 1917, p. 12 și urm.

[84] *Le caractère commun...*, p. 38 ; *Originea... neamului românesc*, p. 36.

www.dacoromanica.ro

nu s-a referit niciodată la *Chestionarul juridic* al lui B. P. Hasdeu, remarcabilă încercare — după Bogišić şi şcoala rusă —, neînţeleasă de contemporani, de a se reconstitui elementul de drept „popular", sătesc, viu, trăind în afara Codurilor din 1864, în România celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, inclusiv vestigiile de tip arhaic, susceptibile să coroboreze sau să lămurească multe date documentare din trecut. În această ordine de idei vom observa că înseşi rezultatele şcolii monografice de la Bucureşti a prof. D. Gusti, care deveneau substanţiale după 1928—1930, ar fi putut corobora unele aspecte ale opoziţiei dintre dreptul oficial, scris, abstract, savant, şi un drept „popular", viu, concret, dar care din punct de vedere formal nu avea putere de lege. Vom nota aici că N. Iorga propunea expres folosirea anchetei sociologice pentru culegerea materialului privitor la dreptul aromânilor (deznaţionalizaţi) din Pind, la acela al ţiganilor, de la care aştepta rezultate extrem de interesante, şi, desigur, tot la anchetă se gîndea pentru studiul viitor al dreptului pastoral, cu totul neglijat pe vremea sa [85].

VI

În 1935, Iorga cerea istoricilor şi folcloriştilor specializaţi în problemele juridice să dezvolte, cu resursele disciplinei lor, teoria sa despre dreptul popular. De aceea, ca încheiere, vom întregi semnalările precedente, evocînd cîteva probleme *deschise*, scumpe lui N. Iorga şi legate de poziţia sa generală faţă de istoria dreptului ca disciplină şi îndeosebi faţă de teoria dreptului popular.

Publicarea cît mai deplină a surselor juridice de tot felul rămîne un imperativ nepus de nimeni în discuţie, şi opera începută în 1948 poate fi astăzi continuată la nivelul dovedit de ultimele culegeri de izvoare. Studiul comparativ al instituţiilor, cu folosirea materialului românesc, impune o nouă ediţie bilingvă, lărgită şi îmbunătăţită, din *Anciens documents roumains*. Proiectul de publicare a unei ediţii franceze a pravilelor lui Vasile Lupu şi Matei Basarab corespunde acestei direcţii. *Scurta istorie a dreptului consuetudinar* trebuie să devină un amplu tratat de istorie a dreptului român, după un plan care să îmbine criteriul periodizării cu cel instituţional.

Dintre problemele majore ridicate de N. Iorga, aceea a spontaneităţii obiceiului şi a rolului jucat de formele orale şi scrise în viaţa dreptului nostru obişnuielnic se cere studiată în primul rînd, ca şi problema formelor de constrîngere, specifice obiceiului, alături sau în opoziţie cu constrîngerea de stat. Trebuie subliniat interesul de a se studia lupta dintre obicei şi legea scrisă, punîndu-se în lumină — ca procese de destrămare — tehnicile de întărire a obiceiului de către o autoritate de stat pentru a-l face obligatoriu şi tehnica de control prin cenzurare de către domn şi biserică, a obice-

[85] *Origines*..., p. 13 şi 15. N. Iorga a apreciat punerea în valoare a documentelor sătceşti, ca rezultat al campaniilor monografice, şi în *Brodnicii şi românii*, în „An. Acad. Rom.", M.S.I., s. III, t. VIII, 1928, p. 151, se menţionează că se reproduc documente „după copiile misiunii Gusti"; cf. prefaţa la *Documente vrincene*.

www.dacoromanica.ro

iului declarat „rău", „nefolositor", „contrar dreptei credințe" după criterii de clasă. Apariția și consacrarea obiceiului nou se cer studiate în legătură cu mistica obiceiului *bătrîn, din veac*, mistică diferit folosită de domnie și boierime sau de masele populare, ca expresie a unor interese sociale ce trebuie bine definite. Un hiatus al teoriei va fi umplut cînd se va studia lupta maselor populare împotriva obiceiului, fie el nou sau vechi, după conținutul lor social, economic, precum și condițiile în care apelul maselor populare la legea scrisă — ca formă a unei aspirații de dreptate și legalitate, irealizabilă în societatea bazată pe exploatare — devine singura soluție de ieșire din criza sistemului cutumiar. Opoziția dintre dreptul oficial și dreptul aplicat viu se pune pentru dreptul clasic roman, ca și pentru cel burghez din secolul al XIX-lea și al XX-lea, cu echivalențe în cele mai neașteptate domenii ale vieții sociale. Coeficientul de iluzie al *despotismului* legii scrise, evocat de N. Iorga, apare simțitor în toate timpurile, iar în societatea capitalistă el oglindește contradicții iremediabile. Acestea nu fac loc echilibrului decît în dreptul socialist, prin transformarea practicii în criteriu al *adevărului* exprimat în lege și prin garanția ca legea să oglindească just și mlădios realitatea socială în continuă tranformare ascendentă.

În fine, problema originalității dreptului, atît de scumpă lui N. Iorga, extinsă la toate formele de drept (bizantin și burghez receptat; împrumuturi de conlocuire sau vecinătate), și-a păstrat astăzi, peste litera restrictivă și neîndestulătoare a unora din formulările lui N. Iorga, toată valoarea. Revendicarea de originalitate — limitată și imperfect realizabilă în trecut — este în prezent, așa cum s-a accentuat cu prilejul dezbaterilor asupra noii Constituții în Marea Adunare Națională [86], nu numai actuală, dar și în plină realizare, la un nivel și cu rezultate necunoscute pînă acum.

Calda iubire de țară și simpatia statornică păstrată maselor populare, legătura vie cu trecutul și o generoasă privire îndreptată spre viitor [87], vasta erudiție și putere de muncă, intuițiile răscolitoare și un neîntrecut talent al formulării ideilor, simțul marilor probleme și dorul de a le reînnoi prin îmbinarea sensurilor istorice cu întrebările puse prezentului, iată ceea ce găsim prețios și putem face să rodească în opera și în gîndirea lui Nicolae Iorga, privit și ca istoric al dreptului românesc.

[86] „Scînteia", nr. 6 717 din 21 august 1965.

[87] În așa măsură, încît, deși începea prin a ține seama de determinările legate de *origine* și de *sensul inițial*, Iorga cerea ca în expunerea sa istoricul să facă loc instituțiilor și faptelor sociale numai întrucît din ele „a ieșit un mers mai departe sau o schimbare de mers în dezvoltarea unei societăți" (vezi *Concepția umană a istoriei*, în *Conferințe și prelegeri*, vol. I, 1943, p. 13; cf. *Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen-âge*, București, 1913, p. 6: Istoria universală „provocată de nevoile vitale ale mediului nostru, trebuie să aibă vivacitatea, căldura, caracterul practic, ba chiar polemic al operelor care vor să înrîurească, să păstreze sau să transforme").

www.dacoromanica.ro

PROBLEMA PRODUCȚIEI MEȘTEȘUGĂREȘTI MEDIEVALE DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN OPERA LUI N. IORGA

DE

ȘT. OLTEANU

Opera istorică a lui Nicolae Iorga, elaborată în decursul unei jumătăți de veac, reprezintă, în ansamblu, prin vastitatea și varietatea preocupărilor, prin bogăția tematicii abordate, prin rezultatele valoroase la care a ajuns, un neprețuit tezaur științific și cultural dăruit de savantul român istoriei naționale și universale. Printre numeroasele probleme care au făcut obiectul cercetărilor sale se numără și cele privind istoria economică a țărilor române, cărora N. Iorga le-a consacrat o bună parte din rodnica sa muncă de creație științifică. Vastele lui preocupări de istorie universală i-au dat posibilitatea să încadreze aceste probleme de economie românească în contextul general al istoriei economice europene, străduindu-se neîncetat să dovedească similitudinea dintre fenomenele istorice din societatea noastră și cele din sfera istoriei universale.

În cadrul preocupărilor istoricului nostru de cercetare a fenomenelor manifestate în economia medievală a țărilor române, un loc important îl ocupă studierea problemelor privitoare la vechile noastre meserii, aducînd în acest fel în centrul atenției rolul însemnat al micilor meșteșugari de la orașe și sate, în ansamblul economiei țărilor române, din cele mai îndepărtate vremuri. Înscriindu-și printre multiplele sale preocupări și cercetarea producției meșteșugărești de pe teritoriul țării noastre, de la primele mențiuni documentare și pînă în epoca modernă, N. Iorga deschidea, de fapt, un nou și interesant capitol din istoria poporului nostru. Numeroasele sale studii de analiză sau sinteză dedicate acestui inedit capitol, dublate de activitatea de editare a unor documente corespunzătoare, reflectă atenția deosebită pe care o acorda Nicolae Iorga așa-numitei „clase de mijloc" de la noi din țară la începutul secolului al XX-lea, căreia programul partidului naționalist-democrat votat în consfătuirea din 23—24 aprilie 1910

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1357–1375, 1965

www.dacoromanica.ro

îi consacrase o serie de reforme avantajoase [1]. Unul din scopurile, mărturisite de altfel de autor, ale studiilor lui privind vechile noastre meserii era şi acela de a face cunoscut trecutul acestei pături sociale, trecut care să constituie un imbold în dezvoltarea bazei ei materiale şi morale. Pentru realizarea acestui scop, N. Iorga a consacrat o bună parte din activitatea sa creatoare muncii de cercetare a vechilor noastre „industrii", lăsînd în urma-i numeroase şi preţioase lucrări.

Pentru a-i aprecia valoarea ştiinţifică, sensul şi ecoul îndelungatelor sale cercetări în această direcţie, pentru a-i fixa, în felul acesta, locul pe care-l ocupă în istoriografia noastră ca istoric al problemelor producţiei meşteşugăreşti de pe teritoriul ţării noastre în decursul veacurilor, se impune cu necesitate examinarea următoarelor chestiuni în măsură să ne permită o justă apreciere a străduinţei istoricului nostru de a cerceta diversele aspecte ale problemei mai sus anunţate : *stadiul cercetărilor în domeniul producţiei meşteşugăreşti pînă la apariţia lucrărilor lui N. Iorga*; *etapele elaborării lucrărilor sale de analiză şi sinteză privitoare la vechile îndeletniciri meşteşugăreşti din ţările române* (*cristalizarea principalelor sale idei şi definitivarea lor în ultima etapă*) ; *rezultatele ştiinţifice obţinute.*

★

Cercetarea producţiei meşteşugăreşti de pe teritoriul patriei noastre de-a lungul veacurilor de către generaţia de istorici din secolul al XIX-lea, spre deosebire de alte probleme, cum ar fi cea agrară de pildă, n-a constituit o preocupare majoră. Singurele consideraţii generale care au fost făcute în unele lucrări de sinteză [2] erau raportate la cîteva fenomene economice sau social-economice manifestate în economia ţărilor române din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea mai cu seamă, ca, de pildă, problema originii breslelor, a procesului de organizare profesională a meşteşugarilor de la oraşe [3], formulîndu-se o serie de teorii de la teoria „colegiilor romane" la cea a „asociaţiilor germane" sau a „bratsvelor ruseşti" [4] în scopul sublinierii asemănării, dacă nu identităţii, dintre fenomenul istoric românesc şi cel european.

Un capitol care a suscitat interes din partea unor istorici a fost cel referitor la vechile noastre meşteşuguri de artă, ca pictura, sculptura, orfevrăria, arhitectura. broderia. Interesul s-a manifestat mai cu seamă în semnalarea unor opere artistice dispersate, în special pe la mănăstirile din ţară, aşa încît valoarea lucrărilor existente constă mai ales dacă sînt privite sub

---

[1] „Neamul românesc", an. V (1919), nr. 51, 27 aprilie, p. 815.

[2] În *Istoria românilor* de A. T. Laurian, p. I III, Iaşi, Buciumul român, 1853 (ed. a 3-a, Bucureşti, 1869 ; ed. a 4-a, 1873), de pildă, problemele economice sînt complet eludate.

[3] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, Iaşi, 1891 (de la 1633 la 1821), cap. 3, p. 151—162.

[4] A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, vol. IV, p. 151—162; vezi şi „Dreptul", Buc., an. XXVIII, (1899), nr. 73, p. 594, unde Massim-Leng susţine aceeaşi teorie; Episcopul Melchisedec, *Cronica Huşilor şi a episcopiei cu asemenea denumire. După documentele episcopiei şi alte monumente*, Bucureşti, 1869, p. 268 ; M. Kogălniceanu, *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, vol. I, Berlin, 1854, p. 238.

www.dacoromanica.ro

acest unghi de vedere [5]. Singurele aprecieri de ordin mai general asupra producției artistice din țările române au fost făcute de A. D. Xenopol, care a considerat stăpînirea turcească asupra țării noastre drept factorul principal al încetinirii dezvoltării artistice din societatea medievală românească [6]. Iată dar, pe scurt, care era situația în domeniul cercetării problemei meșteșugurilor medievale în țările române în cursul secolului al XIX-lea. Această insuficientă cercetare a problemelor economice în general din trecutul patriei noastre, remarcată de P. S. Aurelian într-un memoriu prezentat în ședința Academiei Române din 1881[7], se datora atît lipsei unor culegeri de documente care să centralizeze întregul sau aproape întregul material de informare atît de dispersat, cît și curentului istoriografic predominant agrar, care punea în umbră cercetarea unor probleme ca aceea asupra căreia stăruim.

Precum se știe, în ultima treime a secolului al XIX-lea se făcea din ce în ce mai simțită tendința nouă, orientarea tot mai vădită către dezvoltarea industrială a României. Este vorba de acel curent de industrializare a țării din care făceau parte P. S. Aurelian, Hodocin, Xenopol, Bariț, Partenie etc., care prin activitatea lor în acest sens au înscris unul din capitolele însemnate ale istoriei gîndirii economice de la noi din țară [8].

Curentul industrializator, care se desfășura concomitent cu începuturile unei școli istoriografice cu un mod nou de cercetare a istoriei — este vorba de școala istoriografică nouă, care rupea cu școala romantică —, a creat un climat mai favorabil orientării cercetătorilor către studierea vechilor noastre meserii, subliniind în chipul acesta existența în cadrul societății românești a unei vechi tradiții în această sferă de activitate. Așa se explică, mai cu seamă către sfîrșitul secolului al XIX-lea, interesul din ce în ce mai vădit al istoricilor față de realizările din trecut ale poporului nostru,

---

[5] Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în „An. Ac. Rom.", seria II, t. VII, Secția II, memorii și notițe; idem, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885; Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, București, 1886, extras din „An. Ac. Rom.", seria II, t. VIII, Secția II, memorii și notițe; Gr. Musceleanu, *Mănăstirea Seaca*, în „Calendarul antic", 1863; I. Burada, *Despre crestăturile plutașilor pe cherestele*, București, 1880; idem, *Despre crestăturile șalvgăilor pe droburile de sare*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", an. III (1885), vol. V, fasc. I, p. 173 174.

[6] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, 1890, p. 670 și urm.

[7] Memoriul era intitulat „Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea".

[8] Într-o serie de studii, A. D. Xenopol, adversarul teoriei liberului schimb, atunci la modă, militează pentru avantajele pe care le prezintă dezvoltarea într-o țară a industriei, iar nu a agriculturii. „Țările agricole — spunea el — vor da cantități enorme de muncă brută pentru o cîtime foarte mică de inteligență (industrială). Cîte kile de grîu se întreabă istoricul nostru — nu sînt cuprinse în un ornic de Geneva? Sute de țărani au asudat sub arșița soarelui luni de zile pentru a produce ceea ce ornicarul din Geneva a produs în puține zile cu o osteneală mai mult intelectuală decît fizică. De aici urmează că țara agricolă își dă toată munca locuitorilor ei în schimb pentru o mică porțiune din munca țărilor industriale". Urmările pe plan social ale acestei situații sînt arătate de același istoric în următoarele rînduri: „În zadar deci se strigă după libertate în o țară curat agricolă, căci ea nu este cu putință decît acolo unde sînt oameni liberi, iar oameni liberi nu se află decît în o țară unde industria joacă un rol însemnat" (A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 9 și 14; pentru combaterea teoriei liberului schimb, *ibidem*, p. 34—36).

www.dacoromanica.ro

în special faţă de nepreţuitul tezaur de artă care este unul dintre cele mai trainice capitole ale originalităţii spiritului românesc. Propunerea elaborării unui album de pictură antică, de sculptură, de desenuri ornamentale bisericeşti de la noi din ţară, făcută de ep. Melchisedec în 1880, este foarte semnificativă. „Această lucrare — arată episcopul — s-a făcut de mult în toate ţările civilizate; este timpul ca şi România să nu mai fie lipsită de ea. Şi sfîrşind o asemenea lucrarea va fi totdeauna şi de mare onoare pentru naţiunea noastră. Ar fi în acelaşi timp şi dovada cea mai pipăită despre cultura şi despre inteligenţa românească, nu numai în prezent, dar şi în veacurile de mult trecute. Va lega cultura actuală cu acea trecută şi în multe domenii ne va emancipa de robia spirituală care ne împinge a căuta şi a adopta totul de la streini"[9]. Un exemplu de orientare a cercetărilor către studierea vechii noastre producţii meşteşugăreşti îl constituie lucrările lui V. A. Urechia din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, în care acesta aborda, pe baza cercetării unui număr însemnat de acte interne, o serie de aspecte deosebit de importante în legătură cu starea breslelor, a producţiei „industriale", a „fabricilor" în diferite momente din cursul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, stăruind asupra obligaţiilor meşterilor breslaşi, asupra scutirii lor de unele impozite sau asupra sistemului protecţionist din acea vreme în domeniul industriei[10]. Iată, aşadar, cîteva aspecte care oglindesc eforturile istoricilor de la sfîrşitul secolului al XIX-lea de a orienta cercetările viitoare către studierea vechilor preocupări de producţie meşteşugărească din trecutul poporului nostru.

Recapitulînd cele arătate pînă acum cu privire la stadiul cercetărilor în domeniul istoriei meşteşugurilor din ţările române pînă la apariţia lucrărilor lui Nicolae Iorga, reţinem următoarele constatări principale: inexistenţa unor preocupări majore în această direcţie de cercetare, inexistenţa unor lucrări speciale închinate cercetării vechilor noastre meserii; consideraţiile generale teoretice privind unele aspecte ale producţiei meşteşugăreşti în ţările române făcute în diverse lucrări de sinteză, cu scopul de a integra fenomenul economic românesc în istoria universală, au avut mai cu seamă marele merit de a semnala o nouă direcţie de cercetare: aceea a istoriei vechilor noastre meserii, asupra căreia urmau să fie îndreptate parte dintre viitoarele eforturi ştiinţifice ale istoricilor noştri. Iată de ce, prin studiile sale închinate „industriilor" româneşti, Nicolae Iorga poate fi considerat, ca de altminteri în atîtea alte probleme, deschizătorul unui nou capitol de istorie românească.

★

Activitatea lui Nicolae Iorga la sfîrşitul secolului al XIX-lea a început, după cum am văzut mai sus, în condiţiile naşterii unui curent istoriografic nou, care avea să înceapă „printr-o ruptură hotărîtă faţă de şcoala roman-

[9] „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", an. II; la N. Iorga, *Miniaturile româneşti*, Bucureşti, 1933, p. 5.

[10] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, t. I, Bucureşti, 1891, p. 38, 95, 280, 432 şi 452; t. II, Bucureşti, 1892, cap. XIII; t. III, Bucureşti, 1893, cap. XIV; idem, *Din istoria breslelor*, în „Convorbiri literare", XXII p. 793.

www.dacoromanica.ro

tică"[11], dominată de puternica personalitate a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, școală pe care, așa cum ne mărturisește însuși N. Iorga, „am cunoscut-o și, adaug chiar, am îndurat-o"[12]. Semnificativă pentru poziția lui Iorga față de curentul romantic este o altă mărturisire a sa în legătură cu unele împrejurări de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Cu prilejul scrisorii de recomandare pe care Hasdeu i-a făcut-o lui N. Iorga către Louis Leger la Paris, istoricul nostru ne relatează că Leger, citind scrisoarea prin care era prezentat lui și colegilor săi, i-a spus : „Am multă stimă pentru dl. Hasdeu, dar nu-i împărtășesc opiniile asupra chipului în care trebuie scris în domeniul filologic sau al istoriei. Eram de aceeași părere — arată N. Iorga — dar la vîrsta mea nu îndrăzneam s-o spun"[13]. Reprezentant al unei epoci noi de metodă și cugetare, de construcție și de formă istorică, cum însuși se considera [14], Nicolae Iorga a înlăturat concepția romantică, falsa erudiție, din scrierea istoriei [15]. Unul dintre principiile de bază ale noului curent istoriografic căruia îi aparținea N. Iorga cerea crearea unei istorii sprijinite pe documentul contemporan ; sprijinirea oricărei afirmații de orice ordin și de orice treaptă prin mărturii autentice [16]. Pentru cercetarea problemei producției meșteșugărești, ca de altfel și a celorlalte probleme din trecutul poporului român, era necesară centralizarea miilor de documente existente, și mai ales publicarea (sau republicarea celor necorespunzător editate) [17] în mari colecții, spre a înlesni astfel munca cercetătorului. Sub imperiul acestei necesități și-a început marele nostru istoric activitatea sa, publicarea izvoarelor documentare și narative constituind o acțiune permanentă, care s-a desfășurat paralel cu elaborarea studiilor de analiză și sinteză istorică. Evoluția preocupărilor lui privind studierea vechilor noastre meșteșuguri se încadrează în trei importante etape, delimitate prin apariția unor lucrări de sinteză asupra procesului de dezvoltare a producției meșteșugărești în țările române (ele însele rod al lucrărilor analitice efectuate asupra diferitelor aspecte ale dezvoltării meșteșugurilor), oglindind, pe de o parte, evoluția mijloacelor de informare științifică, iar pe de alta evoluția procesului de maturizare intelectuală (cristalizarea și definitivarea principalelor sale idei).

---

[11] N. Iorga, *Romantism și naționalism în istoriografia românească* (conferință ținută la Școala de înalte studii din Paris, februarie 1935), în *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 180.

[12] *Ibidem*, p. 177.

[13] *Ibidem*, p. 178.

[14] N. Iorga, *Două concepții istorice*, cuvîntare ținută la 17 mai 1911, cu prilejul intrării la Academia Română, București, 1911, p. 13.

[15] Șt. Meteș, *Bibliografia scrierilor lui N. Iorga, viața și activitatea sa*, București, 1913, p. XXI. Vorbind despre vechea și noua școală istoriografică, N. Iorga arată că „e tot atîta deosebire între această formă și cea veche ca între muzica de salon a operelor veacului al XVIII-lea, între melodia de sine stătoare a lui Rossini și uriașele simfonii wagneriene ale artei moderne, în care se încearcă, făcînd și dezarmoniei loc, să se dea răsunetul adînc al sufletului omenesc întreg" (N. Iorga, *Două concepții istorice*, p. 21).

[16] N. Iorga, *Două concepții istorice*, p. 11.

[17] Vorbind de schimbarea bazelor istoriei românilor la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului următor, N. Iorga arăta : „Din nenorocire, cea mai mare parte a materialului (dinainte) era greșit. Edițiile de texte insuficiente, publicațiile de documente pline de greșeli, faptele scoase sau fără critică, sau cu o critică neîndestulătoare".

www.dacoromanica.ro

O primă etapă se încheie cu apariţia în 1906 a primei lucrări de sinteză asupra dezvoltării meşteşugurilor din ţările române, intitulată *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, lucrare care formează volumul al III-lea din *Istoria românilor în chipuri şi icoane*.

Această primă operă de sinteză a putut fi elaborată în urma eforturilor lui N. Iorga de lărgire a bazei documentare, incomparabile ca bogăţie a materialului faptic cu cea a predecesorilor săi, publicînd în acest sens un însemnat număr de izvoare privind istoria patriei noastre, cuprinse în marile colecţii „Studii şi documente", „Hurmuzaki" etc. [18].

Dar ceea ce i-a ajutat în mod efectiv la elaborarea sintezei sus amintite a fost efectuarea unor studii analitice, de întindere mică de obicei, asupra diferitelor ramuri de producţie meşteşugărească, care i-au clarificat multe dintre problemele ce aveau să constituie capitole ale viitoarei sinteze. În munca de elaborare a acestor lucrări s-au cristalizat unele dintre cele mai importante idei care vor fi definitivate în cercetările din etapele ulterioare. Aşa, de pildă, o serie de studii cu caracter analitic au fost consacrate cercetării meşteşugului construcţiei din trecutul poporului nostru, oprindu-se atît asupra meşterilor localnici (menţionaţi mai frecvent în actele secolelor XVIII şi XIX), cît şi asupra celor străini veniţi la noi la cererea domnului sau boierilor [19].

Analiza temeinică a realizărilor acestora, multe dintre ele păstrate pînă în zilele noastre şi apreciate ca „izvor de mîndrie, comoară de ştiinţă şi o nepreţuită moştenire de frumuseţe", a condiţionat cristalizarea unor idei deosebit de valoroase, cum ar fi, de pildă, cea a receptivităţii de către meşterii noştri a influenţelor străine manifestate în arhitectura epocii şi adaptarea acestor influenţe la condiţiile locale, rezultînd astfel stilul arhitectonic românesc, idee care, aşa cum vom vedea mai departe, va fi definitivată în lucrările ulterioare.

Alte studii au fost închinate cercetării unor preocupări din domeniul prelucrării ţesăturilor, al prelucrării pieilor sau din sfera meşteşugurilor de artă (sculptură, pictură, lucrul metalelor preţioase, broderia etc.) manifestate în decursul vremii pe teritoriul patriei noastre, prilej cu care N. Iorga a făcut preţioase aprecieri asupra procesului de cristalizare a diferitelor

---

[18] Pînă în 1906 apăruseră deja 13 volume din „Studii şi documente", una dintre cele mai interesante colecţii în ceea ce priveşte editarea documentelor interne; alte cîteva volume, cuprinzînd şi ele diferite materiale documentare, erau deja într-o fază înaintată de pregătire pentru tipar, conţinutul lor fiind cunoscut de autor. Un număr însemnat de documente fuseseră de asemenea publicate în marea colecţie „Hurmuzaki" încă din ultimii 10 15 ani ai veacului al XIX-lea, Iorga fiind el însuşi de la volumul al X-lea înainte editor al cîtorva volume. În 1899—1900 N. Iorga publicase lucrarea *Documente româneşti din arhivele Bistriţei* (scrisori domneşti şi scrisori private), P. I, II, Bucureşti, 1899 1900, un bogat izvor de surse privind relaţiile dintre meşteşugarii din Bistriţa ardeleană şi cei din oraşele din Moldova, precum şi culegerea de *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor române*, Bucureşti, 1900. La acestea se mai pot adăuga o sumedenie de alte documente publicate separat, sub forma unor mici note, însemnări etc.

[19] N. Iorga, *Meşteri din alte vremi*, în „Literatură şi artă", IV (1899), p. 686—693; idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. II, Bucureşti, 1905, p. 1—45.

www.dacoromanica.ro

stiluri de lucru întîlnite și a evoluției acestor preocupări în decursul veacurilor [20].

Pe baza clarificărilor obținute cu prilejul întocmirii acestor studii preliminare, Nicolae Iorga a elaborat în 1906 prima sinteză asupra dezvoltării meșteșugurilor pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, începînd cu primele mențiuni documentare cuprinse în marile colecții de documente deja existente.

Necesitatea unei asemenea sinteze este relevată de autor chiar în prefața lucrării, unde, constatînd existența unor studii disparate despre „meșterii noștri sau acei meșteri de aiurea care lucrau și pentru noi", el remarcă utilitatea unei lucrări de ansamblu, arătînd că „lucrurile se înfățișează altfel atunci cînd se cuprinde cu privirea întregul cîmp de cercetare, cînd se leagă între dînsele lucrările ce ni s-au păstrat și se orînduiesc într-o singură dezvoltare, cînd, în sfîrșit, această dezvoltare e lămurită prin adăogirea, prin alăturarea cadrului general de cultură" [21].

Lucrarea de sinteză *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* este consacrată, după cum o arată însuși titlul, cercetării celor două categorii economice fundamentale : producției și circulației mărfurilor pe teritoriul Moldovei și Țării Românești din cele mai vechi timpuri. Tratarea laolaltă a acestor importante probleme de istorie economică, în lucrarea pomenită, vădește o justă înțelegere a interdependenței celor două fenomene, a condiționării lor reciproce, cu recunoașterea și aprecierea cuvenită chestiunii atît de importante a procesului de separare dintre producție și circulație în istoria medievală a patriei noastre. Mai tîrziu, pe măsură ce baza documentară va fi mai mult lărgită, N. Iorga va consacra fiecăreia dintre cele două probleme lucrări monografice separate. Tot atunci va fi unificată și tratarea meșteșugurilor, separat făcută în lucrarea asupra căreia stăruim, atunci cînd este vorba de meșteșugul picturii și sculpturii, pe de o parte, și celelalte meșteșuguri, pe de alta.

Istoria producției meșteșugărești pe teritoriul Moldovei și Țării Românești începe, în lucrarea lui N. Iorga, o dată cu întemeierea statelor feudale de sine stătătoare și se oprește către mijlocul secolului al XIX-lea. De fapt, cele mai multe pagini sînt închinate meșteșugurilor din secolul al XVIII-lea înainte, perioadă pentru care izvoarele au fost mai numeroase. Insuficiența materialelor de informare pentru perioada anterioară secolului al XVII-lea, și mai cu seamă carența totală a documentelor privind producția meșteșugărească în vremea dinaintea întemeierii statelor feudale românești (secolele X—XIV), explică tendința autorului de a schița dezvoltarea meșteșugurilor, preluarea lor de către localnici de la străini începînd din secolul al XV-lea, sub înrîurirea culturii apusene și răsăritene [22]. La baza pre-

[20] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. I, București, 1905, p. 105—107. Vezi și lucrarea *Farmacia în țările române* (cap. IV din *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, p. 171—183), unde sînt prezentate cele mai vechi mențiuni documentare privind preocupările medicale din țările noastre în evul mediu ; pentru unele considerații asupra rolului meșteșugarilor în procesul de apariție a așezărilor urbane medievale, a se vedea lucrarea *Drumuri și orașe din România*, ed. I, București, 1903, p. 170.

[21] N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 3—4.

[22] N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 9—10, 18, 33, 38 și 156.

www.dacoromanica.ro

zentării preocupărilor meşteşugăreşti N. Iorga a pus principiul ramurii de producţie, iar tratarea categoriilor de meşteşuguri a fost concepută pe unităţi social-economice (sat, oraş), considerînd meşteşugul specializat, deosebit de preocupările casnice [23].

Diversele specializări însă nu sînt prezentate în ordinea apariţiei lor, ceea ce îngreuiază înţelegerea gradului de manifestare, în diferite epoci, a procesului de diviziune a muncii, a procesului de specializare în cadrul ramurii de producţie de bază. Lipsa din lucrare a consideraţiilor de ordin tehnologic nu îngăduie cititorului să-şi facă o imagine asupra evoluţiei tehnicii meşteşugăreşti medievale pe teritoriul ţărilor române. În cursul cercetării, Nicolae Iorga a sesizat diferitele trepte de dezvoltare a producţiei meşteşugăreşti, mai cu seamă sub aspectul organizării ei : micul meşteşug, munca la domiciliu, manufactura („fabrică"), fără însă a stărui asupra importanţei deosebite pe care o prezentau ultimele două forme în procesul de înnoire socială care se făcea tot mai mult simţit în ţările române începînd de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea [24].

Problemele de protecţionism domnesc asupra „industriei", de încurajare a acesteia, în cursul secolului al XVIII-lea şi în cel următor, au găsit un larg ecou în lucrarea istoricului român [25], deopotrivă de atent şi la manifestarea în acea vreme a unor curente de gîndire economică. „În tot acest veac — arată N. Iorga — înţelepciunea de stat în opera de progres prevede ca o datorie din partea oricărui stăpînitor, neatîrnat sau supus altuia, «încurajarea industriei». A scoate cît mai puţini bani din ţară, a păstra cît mai bine aurul şi argintul, a produce într-o măsură cît mai largă bogăţiile fireşti ale pămîntului naţional, aceasta se cere de la o cîrmuire care vrea să fie lăudată de opinia publică şi care caută a se învrednici de recunoaşterea «filozofilor», cugetătorilor politici care o stăpînesc" [26]. Recomandarea făcută cîrmuitorilor României de la începutul secolului al XX-lea în ceea ce priveşte încurajarea producţiei industriale, unul din imperativele vremii, este în acest citat evidentă.

Cercetarea procesului de organizare profesională a meşteşugarilor, cu întreaga lui structură internă (funcţiile breslelor, ierarhia internă din cadrul lor, organizarea juridică etc.), pe baza mai cu seamă a noilor statute de breaslă [27], i-a dat posibilitatea istoricului român să sublinieze conţinutul asemănător al instituţiei breslelor medievale româneşti cu cel al breslelor din celelalte ţări europene, avînd fiecare însă trăsături specifice condiţiilor social-economice în care acestea s-au dezvoltat.

---

[23] „Pentru multe lucruri fiecare sătean se pricepea mai bine sau mai rău, pentru foarte multe era priceperea femeilor din casa lui; dar erau cîteva pentru care se cere o anumită pregătire şi o practică neîntreruptă. Astfel nu oricine poate ciopli piatra pentru temelia, pentru uşăria, pentru cadrele de fereastră ale unei biserici ; nu oricine etc. etc. Îndeletnicirea lor ajungea apoi o poreclă pentru ei, un nume de familie pentru urmaşi şi în acest fel s-a păstrat amintirea unor ocupaţii de mult pierdute" (*ibidem*, p. 158—159).

[24] N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, p. 133 şi cap. IV—XI.

[25] *Ibidem*, p. 179—203.

[26] *Ibidem*, p. 182.

[27] *Ibidem*, p. 177—178.

www.dacoromanica.ro

În fața tabloului realizărilor lui N. Iorga din faza de început a activității sale creatoare pe tărîmul cercetării problemei producției meșteșugărești medievale de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești socotim necesar să precizăm limitele procesului de îmbogățire a cunoștințelor istorice în domeniul amintit, în raport cu ceea ce istoriografia secolului al XIX-lea datora, în această privință, predecesorilor săi. Din cele prezentate pînă aici se desprind următoarele constatări principale.

Pentru prima oară în istoriografia românească apărea o sinteză închinată cercetării vechilor noastre meșteșuguri coborînd în trecutul poporului nostru pînă la mijlocul secolului al XIV-lea.

Pentru prima oară se încerca o tratare sistematică a tuturor categoriilor de meșteșuguri, oglindite în documentele cunoscute la acea vreme, deosebite de preocupările casnice, sistematizate pe ramuri de activitate și pe unități social-economice (sat, oraș), modalitate de tratare și probleme de conținut cu totul noi față de ceea ce realizaseră înaintașii lui. Ideea privind modul de înțelegere a influențelor străine, apuseană sau răsăriteană, manifestate în sfera meșteșugurilor de artă mai cu seamă, pe care am văzut-o cristalizîndu-se într-unul dintre studiile sale de analiză anterioare, capătă, în sinteza de mai sus, o mai mare precizare. Aceste influențe străine receptate de meșterii noștri au fost altoite pe fondul autohton, dînd naștere unor școli și stiluri românești. „Astfel — spune N. Iorga —, unind elemente răsăritene cu elemente apusene, datine ale grecilor cu ale sașilor și polonilor, bizantinismul cu arta gotică și potrivind acest amestec și după canoanele ideale ale frumuseții și după nevoile reale ale climei și naturii țării noastre, a priveghiat Ștefan cel Mare la crearea artei moldovenești"[28]; sau în altă parte același Iorga arăta că „altă dată, în scris, ca și în meșteșugul clădirii, al zugrăvelii, al lucrării metalelor scumpe, al cusăturilor de tot felul, aveam poteci care nu erau și ale altora și pe care noi le deschisesem pentru folosul nostru"[29].

Drumuri noi a deschis N. Iorga și în cunoașterea etapelor de dezvoltare a producției meșteșugărești, stăruind, dată fiind importanța lor, asupra ultimei faze de dezvoltare a producției, anume cea caracterizată prin apariția „fabricilor". Abia mai tîrziu va acorda autorul importanța cuvenită acestui capitol, care cuprindea, de fapt, procesul de apariție a manufacturilor pe teritoriul țărilor române.

În problema organizării profesionale a meșteșugarilor, deși s-au adus unele lucruri noi față de ceea ce se știa pînă la el (ne referim la procesul de organizare internă a breslei pe baza statutelor de breaslă nou descoperite), procesul de constituire a breslelor meșteșugărești, cauzele fundamentale ale apariției lor au rămas în stadiul insuficient argumentat, așa cum fuseseră prezentate de istoriografia secolului al XIX-lea.

Privite în general, cercetările lui Nicolae Iorga asupra meșteșugurilor din trecutul poporului nostru efectuate în prima fază a activității sale creatoare, încheiate cu apariția lucrării de sinteză asupra căreia am stăruit,

[28] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, p. 23.
[29] *Ibidem*, p. 3.

www.dacoromanica.ro

reprezintă, cu lipsurile semnalate mai sus, atît ca metodologie, cît şi ca valoare ştiinţifică a problemelor de fond cercetate, un pas serios înainte faţă de tot ceea ce istoriografia de pînă la el realizase sub acest unghi de vedere, o depăşire atît ca volum, dar mai ales calitativ, a eforturilor înaintaşilor săi. Atenţia acordată în continuare aceleiaşi probleme, pe măsura culegerii de noi şi noi izvoare documentare, dovedeşte gradul înalt de conştiinţă profesională a autorului de a adînci unele chestiuni insuficient analizate şi argumentate, de a corecta anumite afirmaţii, de a infirma chiar, acolo unde noua bază documentară o cerea, unele concluzii anterior făcute. Aceste principii de etică profesională caracterizează a doua etapă a muncii sale de cercetare a problemei producţiei meşteşugăreşti medievale de pe teritoriul patriei noastre, care se încheie cu apariţia în 1927 a celei de-a doua lucrări de sinteză asupra meşteşugurilor la români.

★

Lucrarea *Istoria industriilor la români*, apărută în 1927, reprezintă punctul maxim al cercetărilor întreprinse pînă atunci de Nicolae Iorga în domeniul producţiei meşteşugăreşti medievale de pe teritoriul patriei noastre. Noua sinteză a fost elaborată în urma acumulării în perioada dintre 1905 şi 1927 a unui număr impresionant de documente relative la istoria patriei noastre [30].

Datele noi cuprinse în noul material documentar acumulat i-au permis lui Nicolae Iorga să reia cercetarea problemei privind dezvoltarea meşteşugurilor pe teritoriul patriei noastre pentru elucidarea unor aspecte nestudiate sau insuficient argumentate în lucrările existente. Cele peste 25 de mici articole publicate în această a doua etapă a activităţii sale ştiinţifice în domeniul cercetării producţiei meşteşugăreşti din trecutul nostru istoric [31] sînt închinate unui număr de circa 10 ramuri de activitate meşte-

[30] În afara celor două mari colecţii de documente („Hurmuzaki" şi „Studii şi documente") cărora N. Iorga le-a asigurat în continuare apariţia (circa 7 volume din „Hurmuzaki" şi 15 din „Studii şi documente"), o serie de alte colecţii şi culegeri de documente apăreau de sub teascurile tipografiei editate fie de acelaşi autor (N. Iorga, *Scrisori şi zapise de meşteri români*, Bucureşti, 1926; idem, *Inscripţii*), fie de alţi istorici (I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, Bucureşti, 1906—1919; idem, *Ispisoace şi zapise*, Bucureşti, 1906—1919; I. Bianu, *Documente româneşti*, Bucureşti, 1907; I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, Bîrlad, Huşi, 1911—1926; T. V. Ştefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915). Alte materiale de informare apăreau în diversele publicaţii periodice de specialitate, mult mai numeroase decît în etapa anterioară, ca, de exemplu, „Analele Academiei Române", „Creşterea colecţiilor", „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", „Buletinul Comisiei Istorice a României", „Revista istorică", „Ioan Neculce" etc.

[31] *Bresla blănarilor din Botoşani*, în „An. Ac. Rom.", Seria Ist. XXXIV (1911); *Privilegiile şangăilor de la Tg.-Ocna*, Bucureşti, 1915; *Vechiul meşter de tipar*, în „Neamul românesc", 1919, nr. 150, 153—154, 156 şi 158—160; *Un croitor armean al Curţii* (1739), în „Revista istorică", 1919, p. 100; *Argînturile lui Constantin Brîncoveanu*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1914, p. 97—110; *Cel dintîi zugrav moldovean*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1914, p. 193; *Sculptorul lui Duca vodă*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1915, p. 46; *Un zugrav la 1742*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1915, p. 46; *Un pictor român în Ardeal*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1915, p. 46; *Portretele lui Constantin Brîncoveanu*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1915, p. 49—54; *Tapiţeriile doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1915; *Vechi pictori*, în „Neamul românesc", 1919, nr. 139; *Note asupra carnetului de pictori români din sec. XVII—XVIII*, în *Actes du*

www.dacoromanica.ro

șugărească dintre cele mai variate, meșteșugurile de artă ocupînd cel mai mare spațiu. Dintre problemele mai importante discutate în aceste articole menționăm pe cele privitoare la viața de breaslă [32], la procesul de specializare a meșteșugurilor, la formele de producție meșteșugărească (la comandă, pentru vînzare)[33] și la importanța acestora în dezvoltarea comerțului românesc, unele considerații privind tehnica prelucrării metalelor prețioase [34] sau formarea orașelor [35] etc., probleme care vor fi reluate în lucrarea de sinteză *Istoria industriilor la români*, din 1927. Un moment important în cercetarea meșteșugurilor artistice îl constituie apariția în 1922 a lucrării lui N. Iorga și Gh. Balș *L'art roumain*, consacrată în cea mai mare parte studierii arhitecturii religioase a bisericilor și mănăstirilor în cadrul cărora s-au dezvoltat multe meșteșuguri artistice: broderia, argintăria, sculptura, pictura, tiparul. Folosind ultimele descoperiri, autorul reia pe un plan superior unele probleme abordate în studiile sale anterioare, completînd și infirmînd chiar unele susțineri emise în lucrările de început [36].

În aprecierea valorii științifice a lucrărilor lui N. Iorga din această etapă privind producția meșteșugărească trebuie să ținem seama și de cercetările întreprinse în această direcție de unii dintre istoricii vremii. Pînă în 1927 apăruseră cîteva lucrări în care au fost dezbătute unele aspecte ale producției meșteșugărești [37]; apăruseră chiar și unele studii de întindere mai mare și cu un caracter mai general asupra dezvoltării „industriale" din țara noastră [38], încercîndu-se o cercetare sistematică a principalelor probleme legate de producția meșteșugărească.

Congrès de l'histoire de l'art, 1923; *Zugravi domnești*, în „Revista istorică", 1926; *Argintăria moldovenească în sec. XVIII*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1927, p. 54 56; *La musique roumaine*, Paris, 1925; *Medici streini la noi*, în „Revista istorică", 1917, p. 24; *Știri noi privitoare la medici*, în „Revista istorică", 1917, p. 92 94; *Comunicări și descoperiri în domeniul vechei noastre arte*, în „Neamul românesc", 1910, p. 549 560; *L'art populaire en Roumanie, son caractère, ses rapports et son origine*, Paris, 1923 etc.; vezi și *Istoria comerțului românesc*, București, 1925, unde se dau numeroase date și despre meșteșugari.

[32] N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani*, în „An. Ac. Rom.", XXXIV (1911); idem, *Trecutul românesc prin călători. Lecții ținute la Școala de război*, București, 1920, p. 86—87; idem, *Scrisori și zapise de meșteri* (prefață).

[33] N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români*, publicate pentru societatea națională de credit industrial, București, 1926, p. III IV; acum pare să se fi conturat la N. Iorga necesitatea elaborării unei noi istorii a meseriilor la români, vezi prefața, p. III; idem, *Istoria comerțului românesc*, vol. I (prefață).

[34] N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericii noastre. I. Despre mănăstirea Neamțului*, ședința de la 16 decembrie 1911, p. 2.

[35] N. Iorga, *Drumuri și orașe din România*, ed. a 2-a, București, 1915, p. 170.

[36] Vezi recenzia făcută de G. Oprescu asupra lucrării *L'art roumain*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 1923, II, p. 387 388. Lucrarea impresionează prin detalii și, așa cum subliniau contemporanii, „... toată istoria țării ne trece pe dinaintea ochilor. Rămîi uimit în fața acestei memorii unice, căreia nu i scapă nimic din imensul material documentar consultat". Apărută la Paris, cartea menționată avea menirea să facă cunoscut străinilor, geniul artistic al poporului român (*ibidem*).

[37] Sig. Prager, *Blănăria în trecutul țărilor românești*, București, 1905; T. Pamfile, *Industria casnică la români, trecutul și starea ei de astăzi*, București, 1910.

[38] V. Madgearu, *Zur industriellen Entwicklung Rumänien: Die vorstrefen des Fabriksystems in der Walachei*, 1910.

www.dacoromanica.ro

Rezultatele ştiinţifice obţinute atît în studiile personal efectuate, cît şi în cele ale istoricilor contemporani, l-au ajutat pe istoricul nostru în elaborarea în cursul anilor 1926—1927 a sintezei sale de bază *Istoria industriilor la români*, care venea să încoroneze întreaga sa activitate de cercetare în domeniul pomenit, şi mai cu seamă stăruitoarea activitate din deceniile II şi III ale secolului al XX-lea, etapă pe care o considerăm cea mai fecundă şi cu un conţinut de idei deosebit de valoros, reflectînd nivelul de maturitate ştiinţifică deplină în cercetarea problemei asupra căreia stăruim.

Problemele expuse în lucrare, formulate şi sistematizate după criterii ştiinţifice, indică, în comparaţie cu prima sa lucrare de sinteză — *Negoţul şi meşteşugurile* —, o treaptă superioară în înţelegerea problematicii abordate, un stadiu de limpezire a unor chestiuni altă dată confuz prezentate, un mod de organizare a materialului judicios întocmit. Limitele perioadei de cercetare au rămas în general aceleaşi: mijlocul secolului al XIV-lea — mijlocul secolului al XIX-lea, după care viaţa de breaslă intră, potrivit părerii lui N. Iorga, într-o epocă de „criză"[39]. Spaţiul acordat veacurilor de început este de data aceasta mai larg, ca urmare a sporirii materialului documentar, accentul principal rămînînd totuşi pe secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Procesul de separare dintre producţie şi circulaţie şi-a găsit confirmarea în lucrare prin tratarea independentă a celor două sfere ale economiei. Cu doi ani în urmă, Nicolae Iorga închinase schimbului de produse de pe teritoriul patriei noastre o lucrare separată, în care emitea importanta teză a interdependenţei celor două categorii economice, recunoscînd rolul primordial al producţiei în raport cu cel al schimbului. „Lipsa unei activităţi meşteşugăreşti intense în primele veacuri ale existenţei societăţii româneşti — arăta N. Iorga — constituie cauza unei slabe activităţi comerciale"[40]. *Istoria industriilor la români* este rezervată cercetării tuturor categoriilor de meşteşugari, făcîndu-se un pas important înainte pe linia studierii meşteşugurilor de artă în contextul general al producţiei meşteşugăreşti. Autorul remarcă şi în această sinteză deosebirea dintre preocupările casnice, cărora le consacră capitolul de început[41], şi meşteşugul propriu-zis, specializat. Unele consideraţii cu privire la apariţia meşteşugarului specializat, deci cu privire la a doua diviziune socială a muncii (separarea meşteşugurilor de agricultură), vădesc o oarecare tendinţă de exagerare a rolului comerţului în procesul de evoluţie a preocupărilor casnice către meşteşugul specializat. Vorbind de îndeletnicirile casnice, N. Iorga arată că, „totuşi, măcar pe alocuri oameni mai dibaci, mai iscusiţi, au ajuns, de la un timp încoace, *de cînd banul a pornit să umble* (*subl. ns. — Şt. O.*) şi timpul n-a mai fost aşa de ieftin, să lucreze nu numai pentru dînşii, dar pentru comunitatea rurală întreagă. Meşterul sătesc apare astfel"[42]. Or, precum se ştie, apariţia meşteşugarului

---

[39] N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, cap. „Criza".

[40] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, vol. I (prefaţă); vezi şi subtitlul lucrării: *Teritoriul românesc înainte de români ca valoare de producţie şi de schimb*, semnificativ în această privinţă.

[41] N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, p. 3 15.

[42] *Ibidem*, p. 16 17.

www.dacoromanica.ro

specializat se datorește necesităților mereu crescînde ale locuitorilor în condițiile dezvoltării generale a societății de pe un anumit teritoriu, prima etapă a producției meșteșugărești fiind cea la comanda consumatorului, fenomen care nu presupune neapărat existența pieței de schimb.

Studierea meșteșugurilor pe baza ramurii de producție i-a dat posibilitatea autorului să surprindă fenomenul de diferențiere petrecut în interiorul unei anumite ramuri meșteșugărești și să observe ritmul acestor specializări în mediul rural sau urban. Lipsa unui material documentar abundent pentru vremea de început l-a împiedicat însă pe N. Iorga să urmărească evolutiv procesul de specializare și să stabilească anumite etape de dezvoltare a meșteșugurilor în decursul perioadei cercetate. Ilustrarea, aproape a tuturor aspectelor cercetate, cu material documentar din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a celui următor lasă neclară imaginea vechimii diferitelor ramuri de producție.

O conturare mai precisă se constată în prezentarea meșteșugurilor pe unități social-economice (sat, oraș). Deși n-a fost neglijat în întregime, totuși domeniul feudal n-a fost considerat, din punctul de vedere al dezvoltării producției meșteșugărești, o unitate social-economică distinctă. Datele privitoare la meșterii domeniali (de la curțile boierești sau de pe lîngă mănăstiri) au fost prelucrate, de obicei, în cadrul meșteșugului sătesc.

Ca și în lucrările sale anterioare, stadiul manufacturier de dezvoltare a producției meșteșugărești a reținut în chip deosebit atenția autorului, reflectînd importanța acordată acestei categorii economice. Totuși, nici acum N. Iorga nu reușește să prezinte o analiză temeinică a procesului de organizare economică a producției sub forma atelierelor manufacturiere sau „fabrici", cum le numește autorul, pe care le consideră „reproducerea în mic a manufacturilor" recomandate de „filozofia" apuseană [43], a rolului lor în contextul general al înnoirilor sociale.

Subliniind interdependența dintre meșteșug și constituirea orașelor noastre medievale, N. Iorga aborda importanta teză a rolului meșteșugarilor în geneza și dezvoltarea orașelor medievale de pe teritoriul țărilor române. „Orașele noastre — arată N. Iorga — au la origine fie o cetate zidită de domnie, fie sat sau tîrg organizat în vederea desfacerii produselor în jurul cărora s-au strîns meseriașii și negustorii" [44]. „Între cei dintîi orășeni din amîndouă țările — arată în continuare autorul — cea mai mare parte erau, fără îndoială, meșteri" [45]. Observăm aici însemnătatea deosebită pe care o acorda istoricul român producției ca atare în apariția primelor noastre orașe [46].

---

[43] N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, p. 183.

[44] *Ibidem*, p. 30—31; vezi și *Drumuri și orașe*, de același autor, unde se discută originea Iașului (p. 170).

[45] *Ibidem*, p. 31.

[46] Din păcate însă, acești meșteșugari care au imprimat unei așezări, prin activitatea lor, caracterul urban au fost considerați de N. Iorga străini de origine (*Istoria industriilor la români*, p. 30), aceasta în ciuda faptului că el nu excludea posibilitatea existenței meșterilor autohtoni încă din cele mai vechi timpuri (N. Iorga, *Meșteri din alte vremi*, în „Literatură și artă", p. 686—693).

www.dacoromanica.ro

Problema organizării meșteșugarilor în bresle, a originii, a cauzelor constituirii lor a depășit într-o măsură însemnată limita considerațiilor generale din lucrările sale de început. Se vădește acum tendința autorului de a explica în mod just cauzele procesului de constituire în bresle. „...O breslă — arată N. Iorga — se osebește numai atunci cînd se ivește concurența între cei ce exercită aceeași ocupație" [47]; această idee în explicarea procesului de constituire a breslelor meșteșugărești dovedește o înțelegere mult apropiată de realitate. Concepția sa idealistă însă nu i-a permis aprofundarea laturii materiale a fenomenului amintit, care rămîne astfel pe plan secundar. Iată un pasaj caracteristic în acest sens: „Am pomenit de mai multe ori breslele, care, și pentru alte ocupații decît acelea cu meșteșugul, se întîlnesc din vremea cea mai veche. . . legînd împreună un număr de oameni de aceeași profesiune în jurul unor îndatoriri religioase și morale, de solidaritate, de apărare a dreptului și de petrecere onestă" [48]. Același primat al factorului spiritual reiese și din considerarea „calităților" breslei ca rezultate ale dublului principiu: asociația sufletească și libertatea de inițiativă [49]. Cu toate aceste limite, generate de concepția idealistă a autorului, problema procesului de constituire a breslelor meșteșugărești a fost mult apropiată de rezolvarea ei științifică.

Așa cum arătam mai sus, N. Iorga considera perioada care începe cu a doua treime a secolului al XIX-lea ca o epocă de criză în viața breslelor, ca urmare a creșterii neîncetate a concurenței străine. Noile bresle, create de Regulamentul organic după bunul plac, ies din formele seculare, păstrînd din trecut doar forme tot mai deșarte. „Perdeaua se trăgea și iute — arată N. Iorga — asupra unui întreg trecut, și ea nu s-a ridicat nici azi asupra unei realități mai bune" [50]. Această aversiune a istoricului nostru față de transformările petrecute în viața de breslă în noile condiții social-economice din cursul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, datorată, în parte, și tendinței de idealizare a trecutului, reiese cu prisosință dintr-o sugestivă antiteză a organizării de breaslă din trecut și prezentul contemporan autorului: „Breslele ⟨vechi⟩ formate prin voia lor se dezvoltau după propriile lor nevoi. Corporațiile de azi există prin voia statului și se dezvoltă potrivit cu interesele acestuia. Cele vechi se ajutau cu un mîndru sentiment de frăție; azi, pe baza cotizațiilor stoarse polițienește și administrate birocratic, ele primesc un ajutor care seamănă mai mult a filantropie oficială. O dată ele rugau pe cineva să le fie șef, îl rețineau din toate puterile cînd «se supăra» să plece; azi ele suportă adesea cu greu omul, fără tragere de inimă și putere de lucru, pe care li-l impun, sub scutul statului, interesele politice. . .Fără apărarea unui spirit de vitează rezistență, venind din lăuntrul organizațiilor de meșteri, libertatea nețărmurită a oricărei concurențe de aventuri, folosită mai ales de streini, tîrăște în apele ei

[47] N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, p. 143.
[48] *Ibidem*, p. 117.
[49] *Ibidem*, p. 191.
[50] *Ibidem*, p. 189.

www.dacoromanica.ro

tulburi ultimele fire de nisip din zidurile de piatră ale simplei, dar nebiruitei cetăți de odinioară" [51].

Istoric de formație idealistă, Nicolae Iorga a ignorat complet contradicțiile interne, conflictele sociale din domeniul producției meșteșugărești, ajungînd chiar la idealizarea unor asemenea raporturi sociale. Vorbind despre procesul de integrare a meșterului sătesc în breslele orășenești, autorul arăta că „satul rămînea și mai departe în legătură cu acela pe care nu-l mai avea în mîini, dar îl știa îngrijit, privegheat și îndreptat în același sens" [52]. Și, pentru a ilustra această afirmație, N. Iorga aduce exemplul unui meșteșugar din secolul al XIX-lea intrat prin căsătorie în breasla meșterilor din Făgăraș. „Așa se legau pe atunci — continuă Iorga —, prin ascensiuni normale, fără întrerupere, clasele, pe care nu le despărțea invidia și ura, ale societății" [53]. De altfel teza „armoniei" dintre diversele categorii sociale se întîlnește și în alte lucrări anterioare sintezei *Istoria industriilor la români*. Într-o lucrare a sa din 1911 breslele meșterilor erau privite ca „forme de manifestare care garantau disciplină, moralitate, evlavie și iubire de neam" [54], iar într-o altă lucrare apărută în 1926 N. Iorga arăta că ucenicul era „pe lîngă stăpîn mai mult ca un copil al lui, menit să iasă pe deplin căpătuit și mai adesea și însurat de la învățătorul lui" [55]. Aceste considerații cu privire la „armonia" sau „înțelegerea" dintre diferitele categorii sociale vădesc o oarecare apropiere a poziției lui N. Iorga față de unele prevederi ale legii corporațiilor din 5 martie 1902, prin care se urmărea frînarea luptei de clasă [56]; în același timp, ele vin însă în contradicție cu paragrafele aceleiași legi și ale programului național-democrat din aprilie 1910 prin care se recunoștea existența în sînul „clasei de mijloc" a conflictelor sociale (fuga ucenicilor de pildă) [57]. Precum se știe, pe lîngă faptul că pătrunderea în bresle a meșteșugarilor rurali se petrecea în condiții foarte grele, în interiorul breslei existau puternice contradicții sociale între meșteșugarii de condiție materială modestă și cei înstăriți, precum și între ucenici și calfe, pe de o parte, și meșterii patroni, pe de alta.

Din cele expuse pînă aici reiese că perioada anilor 1906—1927 corespunde, credem, celei mai fecunde și mai rodnice etape din activitatea științifică a lui Nicolae Iorga în domeniul studierii producției meșteșugărești din trecutul poporului nostru; ea corespunde etapei de maturizare intelectuală deplină a autorului în cercetarea și adîncirea celor mai importante probleme de economie, în formularea principalelor sale idei de o neprețuită valoare științifică. Rezultatele științifice la care a ajuns, ex-

---

[51] N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, p. 191.

[52] *Ibidem*, p. 190.

[53] *Ibidem*, p. 190—191.

[54] N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani, calastihul și actele ei*, comunicare în ședința din 9 septembrie 1911, p. 34.

[55] N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri* (prefață).

[56] Capitolul al III-lea al legii, intitulat „Relațiuni dintre patroni și elevi, lucrători sau maeștri", conține următoarele paragrafe: „Elevul < ucenicul > este supus disciplinei părintești a patronului" sau „patronul este dator să îngrijească de creșterea morală și religioasă a elevului..." (C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. III, București, p. 2 443.

[57] „Neamul românesc", an. V (1910), nr. 51, 27 aprilie, p. 815; vezi și paragr. 28—29 împotriva fugii ucenicilor (C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. III, p. 2 443).

www.dacoromanica.ro

puse mai cu seamă în lucrarea sa de matură gîndire științifică *Istoria industriilor la români*, apreciată de contemporani în termeni deosebit de elogioși [58], reprezintă parte din fondul științific valoros preluat de istoriografia noastră actuală.

★

Perioada anilor 1927 — 1940 reprezintă a treia etapă a activității științifice a istoricului nostru în domeniul cercetării vechilor meșteșuguri. Ea se caracterizează prin apariția în această vreme a cîtorva lucrări și articole, mult mai puține în comparație cu numărul celor apărute separat în etapele precedente, în care se cercetează unele aspecte din domeniul producției artistice [59]. Ceea ce se remarcă însă la N. Iorga în această vreme sînt completările, precizările și definitivările unor idei în legătură cu producția meșteșugărească medievală de pe teritoriul țărilor române, idei pe care le-am văzut cristalizîndu-se în diverse lucrări, de întindere mai mare sau mai mică, apărute în cursul rodnicilor săi ani de muncă științifică. Prin moartea sa tragică istoriografia noastră a fost lipsită de o nouă lucrare separată care să constituie a treia sinteză asupra dezvoltării „industriilor la români", în care N. Iorga să-și expună forma definitivată a părerilor sale. Marea majoritate a valoroaselor sale aprecieri în acest sens se găsesc dispersate într-o sumedenie de conferințe, însemnări, note etc., închinate prezentării unor probleme complet diferite și, de cele mai multe ori, fără nici o legătură directă cu cea a producției meșteșugărești.

Un grup de probleme asupra cărora N. Iorga a făcut cele mai multe referiri au fost cele din sfera producției artistice, cărora le-a închinat cîteva din lucrările apărute în ultimul deceniu al vieții sale. Într-o conferință dedicată miniaturilor românești, pe care le considera „una dintre manifestațiile cele mai splendide ale sufletului evului mediu", el fixa locul acestora în sfera artelor. „Este și aici — arăta N. Iorga — toată

---

[58] Într-o recenzie a lui I. Nistor se arătau următoarele: „În literatura noastră istorică se simțea de mult lipsa unei lucrări largi și complete asupra industriilor la români. Dl. N. Iorga a satisfăcut această cerință. Și nimeni nu era mai competent a ne da acest studiu așa complet și așa de bine documentat ca d-sa, care prin lucrările sale anterioare, ca *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* (București, 1906) și *Istoria comerțului românesc* (Vălenii de Munte, 1915), a izbutit să deschidă această largă și importantă latură a trecutului nostru cercetătorilor harnici și pricepuți. Cercetarea se reazemă pe o documentație bogată, astfel că nici o afirmație nu rămâne nefundată. Literatura este extrem de abundentă. Este o lucrare model în ceea ce privește bogăția informațiilor și claritatea expunerii. Cercetătorul istoric va rămîne veșnic mulțumitor d-lui Iorga pentru importanta sa contribuție la cunoașterea trecutului nostru industrial" (recenzie semnată de I. Nistor, apărută în „Codrul Cosminului", 1927—1928, Cernăuți, 1929); vezi și aprecierea făcută de Gh. Ghibănescu, în „Ioan Neculce", 1926—1927, fasc. 6, Iași, 1927.

[59] N. Iorga, *Pictori streini la curtea lui Brîncoveanu*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1929; idem, *Un coin de peinture roumaine médievale en Transylvanie*, în „Bulletin de la Section historique", t. XVII (1930), p. 69 și urm.; idem, *Un peintre italien en Valachie au commencement du XVIIe siècle et un nouvel aventurier oriental en Occident*, *ibidem*, p. 73 și urm.; idem, *Miniaturile românești*, conferință ținută la Fundația „Dalles", București, 1933; idem, *Miniatura românească*, București, 1933; idem, *Vechea artă religioasă la români*, București, 1934; idem, *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1934.

www.dacoromanica.ro

viața pe care o cunoaște cineva, pe care o pune într-un anumit cadru, pe care o strînge în anume limite, ținînd seama de anumite modele" [60]. De aceea miniatura poate servi, pe bună dreptate, și ca izvor documentar, deoarece în ea se arată diferite procese de muncă contemporane, diferite activități, unelte de producție etc. [61]. Un asemenea rol este atribuit de Iorga și vechii noastre argintării, remarcînd că și tehnica realizării ei de către meșteri localnici, fără a exclude rolul influențelor străine, constituie un criteriu de datare și, firește, de apreciere a meșteșugului respectiv [62]. Ideea rolului influențelor străine în domeniul producției noastre artistice, idee cristalizată în primele sale lucrări, este acum definitivată prin prisma bogatei sale experiențe în domeniul cercetării artistice. Luînd atitudine față de poziția lui A. Grabar de la Universitatea din Strasbourg, care preamărea rolul factorului occidental în arta noastră medievală [63], N. Iorga reduce la dimensiunile lui reale acest rol al influențelor străine în cristalizarea artei noastre, pe care o concepe ca „o sinteză de Orient, Occident și străveche tradiție locală populară, de origine tracă", păstrînd „pecetea măsurii și armoniei noastre" [64].

Completări și precizări deosebit de importante a făcut istoricul român în cîteva mari probleme, acordînd factorului intern rolul primordial în explicarea diferitelor fenomene istorice.

Originea breslelor meșteșugărești, problemă adusă în ultima sa sinteză aproape de înțelegerea ei științifică, a primit o prețioasă completare și precizare în același timp, pe linia principiului enunțat. „Vechea breslă — arăta N. Iorga într-una din conferințele sale — nu exista în puterea vreunei legi, ci ea venea dintr-un îndelungat trecut de mai multe sute de ani. Ea nu era o alcătuire adusă din afară asupra oamenilor, ci o alcătuire făcută dinăuntru și ajunsă pe urmă la cunoștința bisericii care o binecuvînta, și la cunoștința statului care o recunoștea" [65]. Pe aceeași linie, N. Iorga atrăgea atenția asupra greșelilor ce se făceau prin aplicarea unor teorii străine în explicarea unor stări de lucruri proprii societății românești. „Nu voi uita — arăta el — pe candidatul care se prezentase pentru o catedră, eu eram în comisia de examinare, și care, format în Germania economiștilor, trebuind să explice ce sînt breslele la noi, mi-a servit o teorie după care mănăstirile și curțile episcopale din evul mediu au creat breslele. Eu nu cunosc la noi episcopi sau stareți care să fi avut în jurul lor ceva care să semene cu cazurile din Occident. Dar candidatul a găsit formula în Germania, și pentru aceasta se ducea să o aplice în toate țările" [66]. Se corectau astfel teoriile unor istorici mai vechi și mai

---

[60] N. Iorga, *Miniaturile românești*, conferință ținută la Fundația „Dalles", București.

[61] *Ibidem*.

[62] N. Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, p. 5—6; idem, *Les arts mineurs en Roumanie*, p. 35.

[63] A. Grabar, *Les croisades de l'Europe orientale dans l'art*, în *Mélanges Charles Diehl*, vol. II, Paris, 1930, p. 19—27.

[64] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 446; idem, *Rapports italo-orientaux dans l'art du moyen-âge*, în *Mélanges Charles Diehl*, vol. II, p. 68.

[65] N. Iorga, *Ce poate ajunge un meseriaș român*, Vălenii de Munte, f.a., p. 39.

[66] N. Iorga, *Conferințe și prelegeri*, București, 1943. I. *Concepția umană a istoriei* (1 noiembrie 1937, lecție de deschidere la Universitatea din București), p. 10.

www.dacoromanica.ro

noi, care preamăreau rolul factorului extern, influenţa germană mai ales, în organizarea noastră de breaslă din trecut.

În problema rolului meşteşugarilor în procesul de constituire a oraşelor noastre, Nicolae Iorga se menţine, în general, pe linia părerilor exprimate în lucrările sale anterioare [67]; unele completări însă sînt deosebit de semnificative pentru înţelegerea evoluţiei părerilor sale în această privinţă. Se conturează acum tot mai mult tendinţa de a aprecia la justa lui valoare rolul hotărîtor al procesului de dezvoltare internă [68].

Acolo însă unde Nicolae Iorga a rămas toată vremea la acelaşi nivel de înţelegere a fost problema contradicţiilor interne dintre diferitele pături sociale, a conflictelor sociale, a luptei de clasă în domeniul producţiei meşteşugăreşti. Ultimul deceniu al vieţii sale a fost dominat de marile lupte de clasă ale proletariatului nostru, ale muncitorilor din industrie, care luptau împotriva exploatării şi considerau munca în condiţiile orînduirii capitaliste drept o povară. N. Iorga a fost martorul acestei înverşunate lupte de clasă pentru zdrobirea capitaliştilor. Deşi recunoaşte viaţa cumplit de grea a muncitorilor în comparaţie cu cea a „îmbogăţiţilor fără muncă", care „stau tolăniţi în trăsurile lor de plimbare, iar soţiile lor nu fac nimic, neîndeplinind nici o sarcină folositoare omenirii" [69], el este totuşi împotriva nimicirii acestora şi recomandă colaborarea şi buna înţelegere între cele două clase sociale. Pentru aceasta el evocă în scrierile lui privitoare la viaţa de breaslă din trecut „acea bună înţelegere între oameni, acea sfîntă solidaritate de lucru,... acea bucurie de rezultatul ajuns prin sforţarea tuturor, care a făcut din alte timpuri ca un rai, pierdut pentru zilele noastre... Şi din depărtarea vremii parcă aud cuvintele înţelepte, glumele potrivite care se rosteau în zilele acelea cînd toţi se simţeau ca fiind un singur trup însufleţit de aceeaşi simţire şi avînd aceeaşi conştiinţă" [70]. Iată cum, din raporturile sociale din domeniul vechii noastre producţii meşteşugăreşti, interpretate potrivit concepţiei sale, N. Iorga a căutat să ofere lucrătorilor din industria contemporană anumite soluţii pentru ameliorarea situaţiei lor materiale, considerînd munca în condiţiile capitalismului drept cel mai preţios capital şi mijloc de ridicare a stării materiale. Evocarea trecutului zugrăvit în culori trandafirii avea rostul de a îndemna pe muncitori să urmeze „pildele" pline de „armonie" ale înaintaşilor lor, lucru pentru care problema luptei de clasă trebuia eludată. Trecutul îi oferea astfel modele şi corespondenţe considerate potrivite rezolvării optime a problemelor contemporane.

★

[67] Oraşul conceput ca o aglomerare de meşteşugari şi negustori, alături de alte categorii sociale (N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929 p. 130).

[68] Oraşul Iaşi este conceput de data aceasta ca „... o creaţie organică a vechii Moldove, care ea însăşi este o creaţie organică a poporului românesc" (N. Iorga, *Ce-a fost, ce este, ce poate fi Iaşul*, conferinţă ţinută în aula Universităţii din Iaşi la 6 aprilie 1935, p. 10).

[69] N. Iorga, *Ce poate ajunge un meseriaş român*, p. 7—9; lucrarea este scrisă în perioada anilor 1929—1933.

[70] *Ibidem*, p. 7—9 şi 40.

www.dacoromanica.ro

La capătul acestei sumare treceri în revistă a lucrărilor lui N. Iorga privind unul dintre aspectele multiple ale dezvoltării economiei țărilor române în decursul vremurilor, care este departe de a înfățișa întreaga complexitate de probleme și idei de o neprețuită valoare științifică cuprinse în lucrările sale cu acest caracter, se cuvine să precizăm, măcar în puține cuvinte, însemnătatea deosebită a creației științifice în domeniul pomenit a savantului român de renume mondial, pentru a contribui în felul acesta la fixarea locului pe care-l ocupă în istoriografia românească.

Cu o neîntrecută și uimitoare putere de pătrundere Nicolae Iorga a lărgit, prin cercetările sale, hotarele înguste ale cunoștințelor în istoria producției noastre meșteșugărești, schimbînd multe dintre părerile exprimate de predecesorii lui. Punctele de vedere exprimate de el, conținînd idei cu totul noi pentru acea vreme, cristalizate și definitivate în lucrările asupra cărora am stăruit mai sus, reprezintă un valoros tezaur științific preluat de istoriografia noastră marxistă. Stăpînirea unui imens material documentar, preocuparea necontenită de redare a adevărului istoric, calitățile sale excepționale de cercetător i-au dat posibilitatea să intuiască unele procese istorice manifestate în economia țărilor române, prețioase puncte de plecare în cercetarea istorică de astăzi.

Dar lucrările istoricului nostru reprezintă în același timp și momente de afirmare a vigurosului său patriotism. Nu de puține ori cititorul găsește în paginile lui aprecieri pline de respect față de valorile culturale ale poporului român. „Prețuirea și obișnuința prefacerii materiilor prime în fabricate ori a unor fabricate în altele de o valoare superioară — arăta N. Iorga — n-au trebuit culese din altă parte decît din comoara îndătinată a însuși neamului nostru" [71]. Tainele străvechilor noastre culturi se pot urmări în „datinile și îndemînările practice și artistice ale poporului nostru de la țară bun și păstrător al moștenirii celor mai îndepărtați strămoși. Sute de lucrări nu vor fi prea multe ca să ne lămurească asupra acestei părți esențiale din originalitatea noastră națională" [72].

Toate acestea asigură lui Nicolae Iorga — deschizător de drumuri noi în istoria poporului nostru — un loc unic în istoriografia românească.

[71] N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, p. 1.
[72] N. Iorga, *Două concepții istorice...*, p. 18.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

COMERȚUL ȘI ORAȘELE MEDIEVALE ROMÂNEȘTI ÎN OPERA LUI N. IORGA

DE

LIA LEHR

Problemele legate de dezvoltarea comerțului și orașelor în țările române au ocupat un loc relativ restrîns în cadrul preocupărilor lui Nicolae Iorga. Prin felul în care au fost însă abordate aceste probleme, prin faptul că au fost scrise pe baza unui bogat material documentar, lucrările lui N. Iorga constituie un important pas înainte în cercetarea istorică din țara noastră. Pentru prima dată s-a încercat întocmirea unei lucrări de sinteză a istoriei comerțului românesc pînă în 1918, iar cercetarea migăloasă a arhivelor din străinătate i-a permis să scoată la iveală și să publice o serie de date și informații noi, mai ales în problema comerțului extern și de tranzit, care au fost în mică măsură completate pînă astăzi și constituie un important punct de plecare în cercetarea istoriei comerțului. În lucrările sale, N. Iorga se ocupă și de formarea și dezvoltarea orașelor. Dar cu toate că unele concluzii privind formarea orașelor sînt astăzi depășite, ele fiind privite dintr-un punct de vedere idealist, totuși și aici se face, pentru prima dată, o analiză amănunțită a formării orașelor, arătîndu-se că nu toate orașele s-au format în același mod și relevîndu-se asemănările existente cu orașele din sud-estul Europei.

Nicolae Iorga nu este singurul istoric care s-a ocupat de istoria orașelor și comerțului. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea găsim numeroase monografii ale unor orașe din Moldova sau Țara Românească și unele capitole în lucrările de sinteză apărute în această perioadă care aduc însă în mică măsură contribuții noi, față de cele spuse de N. Iorga. Acest lucru se observă mai ales în monografiile orașelor, unde, după ce face un scurt istoric al orașului respectiv, autorul se oprește și insistă mai mult asupra aspectului edilitar al orașului, asupra bisericilor și unor clădiri mai importante, construite în diferite perioade, sau dă unele date statistice cu privire la istoria orașului în secolele XIX—XX. Sînt însă și unele lucrări care contribuie la cunoașterea

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1377—1391, 1965.

www.dacoromanica.ro

dezvoltării oraşelor şi comerţului ţărilor române în evul mediu, cu toate că nu înfăţişează istoricul lor în ansamblu, ci se ocupă numai de anumite aspecte. Dintre aceste lucrări trebuie să amintim monografia lui G. I. Ionescu-Gion *Istoria Bucurescilor* şi lucrarea lui Şt. Meteş, *Relaţiile comerciale ale ţărilor române cu Ardealul pînă în secolul XVIII*, unde observăm aceeaşi temeinică documentare ca şi în lucrările lui N. Iorga.

Pentru a-şi scrie lucrările, Nicolae Iorga a pornit în primul rînd la o studiere amănunţită a materialelor de arhivă. A cercetat documentele aflate atît în arhivele din ţară, cît şi, mai ales, în arhivele din străinătate, strîngînd la un loc un imens material. Avînd la bază acest material documentar [1], N. Iorga a putut trece la studierea amănunţită a unor probleme privind istoria oraşelor şi comerţului românesc ce aşteptau să fie rezolvate. Importanţa muncii de migală dusă de el pentru cunoaşterea aproape în întregime a materialului documentar referitor la istoria oraşelor şi comerţului o găsim exprimată şi în următoarea idee : „Nu prin elemente risipite ca în versul poetului latin se mai înfăţişează astăzi trecutul, care nu e decît altă viaţă, ci prin concepţia unitară a istoriei, prin încercarea de a trezi în suflete viziunea întreagă a lucrurilor care s-au petrecut cîndva. Dar pentru aceasta, natural, trebuie să alergi în toate părţile, să scotoceşti vechile registre de negustori, vechile socoteli şi inventarii, să culegi atîtea amănunte socotite înjositoare, căci nu se potriveau cu maiestatea istoricului, care-i cerea să se prezinte îmbrăcat solemn şi apoi să se retragă în apartamentele majestăţii-sale" [2].

Încă de la începutul carierei sale, preocupat de alcătuirea unei sinteze a istoriei României, cercetînd documentele, N. Iorga a constatat existenţa „unor tradiţii foarte vechi, de cea mai mare însemnătate în ce priveşte producţia, în ce priveşte comerţul în aceste regiuni, în ce priveşte drumurile de comerţ. . . " [3], toate acestea privite însă în primul rînd ca o contribuţie a elementelor din afară. Pornind deci de la această idee că oraşele sînt o creaţie a coloniştilor străini [4], iar drumurile comerciale, ca şi negustorii străini, sînt cei ce au contribuit la dezvoltarea comerţului [5], Iorga va căuta să demonstreze pe baza documentelor pe care le-a avut la dis-

---

[1] Despre importanţa pe care o acordă documentelor putem să ne dăm seama din înseşi spusele lui : „Căutăm pretutindeni viaţa... dorim a şti cum erau orăşenii. A fost una din cele mai mari bucurii... cînd am găsit, sînt acum zece ani, într-un turn de biserică din Sibiu registrele de negoţ ale Casei Hagi Constantin Pop, cu toate cumpărăturile făcute în Ţara Românească de pe la 1760 pînă dincolo de 1830..." (*Nevoia înnoirii cunoştinţelor istorice*, conferinţă ţinută la Casa şcoalelor, 1912, în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1944, p. 110).

[2] *Ibidem*, p. 111.

[3] *Tradiţiile comerţului în regiunile dunărene*, conferinţă ţinută la Academia comercială, Bucureşti, 1935, p. 4.

[4] Fiind o creaţie a coloniştilor, ele erau de o perfectă rînduială şi nu aveau nici o legătură cu „ţara". „Aceşti oameni reprezentînd comerţul românesc se judecau de la sine, după dreptul lor, fără nici o putinţă măcar de a face apel la vodă" (*Autonomia comerţului*, conferinţă, Bucureşti, 1928, p. 7).

[5] Oraşele formate de negustorii străini — deci numai de negustori — erau folositoare ţării, şi deci trebuie să socotim comerţul făcut de negustorii din aceste oraşe ca un comerţ naţional, „care aduce un folos naţiunii" (*ibidem*).

www.dacoromanica.ro

poziție tocmai aceste afirmații, ajungînd uneori la concluzii forțate, cum ar fi aceea, de exemplu, că, de fapt, numele „Dragoman" nu este altceva decît traducerea orală a cuvîntului „Dolmetsch" sau că orice lucru legat de oraș și comerț este german [6].

N. Iorga și-a expus clar părerea în ceea ce privește formarea orașelor moldovene și muntene și începuturile comerțului încă în primele sale lucrări. Trei sînt lucrările mai importante în care discută aceste probleme, discuție care va fi reluată ulterior și în alte lucrări de mai mică importanță și chiar în unele conferințe ocazionale. Aceste lucrări, care constituie și etape mai importante în dezvoltarea ideilor lui despre orașele și comerțul țărilor române, sînt : *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, în două volume, lucrare apărută la Gotha în 1905 ; *Istoria românilor în chipuri și icoane*, în trei volume, din care cel mai important este volumul al III-lea intitulat *Negoțul și meșteșugurile în trecutul român esc* (lucrare apărută în 1905—1906), și *Istoria comerțului românesc*, de asemenea în două volume — primul volum apărut în două ediții, una în 1914, iar a doua în 1925, an în care apare și al II-lea volum.

Problema dezvoltării comerțului nu poate fi complet separată de aceea a dezvoltării orașelor, după cum nici istoria orașelor nu poate fi cercetată fără a se vorbi de loc de comerț ; de aceea este greu să facem o strictă delimitare a acestor două probleme. Pentru o mai bună înțelegere, le vom analiza fie separat, fie împreună, după cum este cazul, în așa fel încît să avem o imagine clară a aportului lui Nicolae Iorga în studierea orașelor și comerțului în evul mediu și a ceea ce este depășit.

Istoria orașelor și comerțului l-a preocupat destul de mult — în special problema formării orașelor românești —, dovadă că asupra ei revine de nenumărate ori fie în articole, fie în conferințele ținute.

Prima dată vorbește despre comerțul țărilor române în lucrarea sa de sinteză, amintită mai sus, *Geschichte des rumänischen Volkes*, dar aici activitatea comercială este pusă mai mult în legătură cu apariția și dezvoltarea orașelor. În anul următor însă el dedică un întreg volum acestei probleme : *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* [7], lucrare în care pune pe larg problema dezvoltării comerțului, discută despre negustori și rolul lor, despre drumurile comerciale, cărora le acordă — așa cum va face și în alte ocazii — o deosebită importanță în dezvoltarea țărilor române [8]. Problemele discutate aici vor fi reluate mai pe larg și

---

[6] De fapt, acest lucru nu era considerat ca ceva specific orașelor din Moldova și Țara Românească. N. Iorga arăta, de exemplu, că și orașele din Transilvania, Ungaria și Polonia erau o creație a coloniștilor germani, chemați de rege, care, dîndu-și seama că are nevoie de orașe, a chemat negustori de aiurea care au întemeiat orașe și au contribuit la crearea și dezvoltarea comerțului în acele părți.

[7] Acest volum formează vol. III din lucrarea *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. I—III, București, 1905—1906.

[8] De altfel, într-o lucrare apărută la Paris în 1924 și intitulată *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au moyen âge*, vorbind de Moldova, va spune chiar : „Aci necesitățile comerciale au determinat crearea unei formațiuni politice și care este atît de legată de comerț încît, atunci cînd drumul comercial este închis din cauza turcilor, imediat importanța Moldovei decade. Rămîne un stat închis imediat ce nu mai are posibilitatea să servească un comerț a cărui creare și dezvoltare erau însăși cauzele existenței sale" (p. 98). Deci, atît întemeierea,

www.dacoromanica.ro

completate în marea sa sinteză privind istoria comerţului românesc. În această lucrare autorul prezintă amănunţit desfăşurarea întregului comerţ din cele mai vechi timpuri pînă în 1918. Paralel sînt discutate şi unele aspecte ale dezvoltării oraşelor, dar numai acele aspecte care au mai mult sau mai puţin legătură cu comerţul, de întrepătrundere ce există între ele.

★

Pentru a porni la studierea istoriei comerţului, N. Iorga a strîns un imens material documentar, fără de care nu putea să înceapă munca. Numai după ce a avut întregul material la dispoziţie a pornit la întocmirea lucrării pe care singur cu trei ani mai tîrziu, cu ocazia unei conferinţe despre *Autonomia comerţului*, se întreba dacă nu cumva a scris-o prea devreme şi dacă, pe baza documentelor pe care le-a avut la dispoziţie şi a altora noi ce se vor mai descoperi, nu se va putea scrie mai mult : „... Istoricul care de mulţi ani de zile cercetează istoria comerţului românesc, care a strîns acte privitoare la trecutul întreprinderilor comerciale româneşti, care a cuprins în volumul pe care îl am în mînă scrisori de ale negustorilor şi care a încercat cu oarecare îndrăzneală şi puţin înainte de timp şi o sinteză a istoriei comerţului românesc... Nu-mi ascund de loc însă că, trecînd cîtăva vreme şi adăugîndu-se documente noi, istoria comerţului se va putea scrie cu mult mai bine de cum am încercat eu în cele două volume" [9]. Dar şi în această amplă lucrare privind istoria comerţului, despre comerţul intern se vorbeşte numai în treacăt, acordîndu-i-se prea puţină importanţă. Într-o lucrare de sinteză privind istoria comerţului românesc accentul se pune numai pe comerţul extern.

Problema comerţului va forma şi obiectul unei conferinţe ţinute în noiembrie 1938 — *Comerţul nostru cu Orientul* [10] — unde vor fi abordate aceleaşi probleme.

În toate lucrările menţionate mai sus găsim exprimată aceeaşi idee cu privire la dezvoltarea şi rolul comerţului în ţările române, totuşi, într-una din ultimele sale lucrări arată că „*între dezvoltarea ţărilor noastre şi drumurile de comerţ este o legătură foarte strînsă, deşi ar fi o greşeală să se creadă că numai drumurile de comerţ au creat ţările noastre*" [11]. Deci, continuîndu-şi cercetările, a revenit asupra uneia dintre părerile pe care le susţinuse cu multă tărie pînă atunci, ori de cîte ori a avut ocazia, şi cu siguranţă, că dacă ar fi putut să-şi continue activitatea ar fi revenit şi

---

cit şi întreaga dezvoltare de mai tîrziu a Moldovei, erau legate numai de desfăşurarea comerţului extern şi de tranzit şi de existenţa unor drumuri comerciale, neglijîndu-se complet rolul factorului intern, ca factor determinant. Despre rolul drumurilor comerciale în întemeierea Principatelor române aminteşte Nicolae Iorga şi în articolul *Drumuri vechi*, Bucureşti, 1920. De asemenea, şi atunci cînd analizează dezvoltarea oraşelor aminteşte de rolul comerţului extern şi al drumurilor comerciale în viaţa acestora, legînd ridicarea şi decăderea lor numai de factorul extern, nefăcînd decît în mică măsură şi o legătură cu dezvoltarea economică internă a întregii ţări.

[9] *Autonomia comerţului*, p. 4.

[10] Publicată în volumul *Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943.

[11] *Elementele economice în cultura românească*, conferinţă ţinută la 23 noiembrie 1939, publicată în *Conferinţe şi prelegeri*, p. 50.

www.dacoromanica.ro

asupra altora din părerile sale, dîndu-și seama că anumite lucruri oricît de mult sînt studiate, pot fi încă „înnoite" — fie că se găsesc noi documente, care să întregească cele cunoscute pînă atunci, fie că o nouă studiere atentă a materialului în ansamblul lui poate arunca o nouă lumină asupra concluziilor la care s-a ajuns, fără ca aceasta să însemne că noile lucrări sînt numai aparent „noi", bazîndu-se pe uitarea vechilor lucrări.

Nicolae Iorga își dădea seama că pentru o cercetare amănunțită a istoriei comerțului, pentru cunoașterea rolului jucat de comerț era nevoie să studieze această problemă în ansamblul ei. De fapt, chiar în prefața lucrării sale *Istoria comerțului românesc* arată că pentru noi este important să cunoaștem și istoria comerțului intern, cu toate că datele sînt destul de puține. „Totuși oarecare legături între orașe erau, și, cu multă greutate, din lipsă de izvoare, putem spune ceva cu privire la dînsele" [12]. Și își propune chiar să facă acest lucru, adică să studieze și să urmărească pas cu pas întărirea și extinderea legăturilor dintre orașe, ale comerțului intern [13]; dar, după cum vom vedea, acest lucru va fi făcut numai în treacăt, socotind că aceasta se întîmplă tocmai cînd importanța internațională a comerțului țărilor române decade. Căutînd să arate importanța comerțului, extinderea pe care a avut-o, mai ales la început, în primele veacuri, cînd dominația otomană nu îngrădise încă și nu canalizase într-o singură direcție comerțul țărilor române, N. Iorga se ocupă aproape exclusiv de comerțul extern, dar face acest lucru foarte amănunțit, bazat pe o largă documentare, și în aceasta constă meritul lucrării. Nici una dintre lucrările apărute în aceeași perioadă nu înfățișează dezvoltarea comerțului în strînsă legătură cu dezvoltarea orașelor, a creșterii importanței lor economice și în primul rînd comerciale, ca și în strînsă legătură cu creșterea numărului și importanței negustorilor, ceea ce va duce la sfîrșitul secolului al XVII-lea la preluarea de către starostele de negustori și de breasla negustorilor a unei părți din atribuțiile pe care pînă atunci le aveau organele administrative orășenești.

Fiind în primul rînd un istoric al evului mediu universal, Nicolae Iorga a acordat atenție comerțului extern și de tranzit și pentru aceasta a cercetat în amănunt documentele din arhivele străine. El a căutat să studieze istoria economică a țărilor române în ansamblul istoriei universale, dînd prioritate elementului extern.

Pentru Nicolae Iorga, „negoțul intern a fost deșteptat și întărit numai prin alcătuirea unei bogate clase de boieri... Cît despre săteni, ei s-au deprins a cumpăra într-adevăr și a vinde pe bani altora decît celor ce se aflau în starea lor și stăteau în nemijlocita lor apropiere, numai foarte tîrziu — putem zice cu deschiderea istoriei noastre moderne" [14].

---

[12] Vol. I, p. 3.

[13] „Aceste volume (este vorba de cele două volume din *Istoria comerțului*. — *L.L.*) vor căuta să înfățișeze în strînsă legătură organică dezvoltarea celor două linii de comerț în ce ne privește pe noi, orașele, țara și activitatea comercială a noastră, urmărind însă pas cu pas trezirea și întărirea prin ele a comerțului intern și mai ales producerea și caracterizarea acelui tip de veche viață națională care e negustorul român" (*ibidem*, p. 6).

[14] *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul omânesc*, București, 1906, p. 77—78.

www.dacoromanica.ro

Dar mai tîrziu el va arăta, vorbind de Tîrgovişte, care prin însuşi numele său indică ce comerţ făcea : „Adică vine ţăranul şi îşi vinde produsele tîrgoveţului şi tîrgoveţul îi dă ţăranului ce nu poate să fabrice ţăranul... Prin urmare, comerţul acesta era de la ţăran la negustor... aceasta este toată formula comerţului nostru" [15]. În acest schimb constă comerţul intern — între ţăran şi tîrgoveţ sau între diferiţi tîrgoveţi — oriunde, în orice ţară, deci şi la noi. Dacă nu ar fi existat un comerţ intern, un schimb între ţăran şi tîrgoveţ şi chiar între tîrgoveţi decît tîrziu, atunci n-am putea explica nici faptul că încă de la început Tîrgovişte este „aşezare de tîrg", unde se făcea un comerţ între „ţăran şi negustor". Şi acest lucru se întîmplă nu numai la Tîrgovişte, ci şi în celelalte oraşe din Ţara Românească şi Moldova, unde documentele atestă existenţa unui schimb pe piaţa internă, la început sporadic şi apoi din ce în ce mai intens, pe măsură ce se dezvoltă producţia meşteşugărească şi cea agricolă.

Acordînd o importanţă foarte mare drumurilor comerciale, ca unele ce au înlesnit atît dezvoltarea comerţului, cît şi formarea şi dezvoltarea oraşelor, Nicolae Iorga porneşte de la premisa că „pentru ţările noastre trecerea marilor drumuri de negoţ ale lumii avu mai multe urmări", printre care trebuie amintit că negustorii străini vin şi se aşază în aceste părţi, mărfurile produse aici încep să fie cunoscute şi cerute în afară, „ai noştri, chiar şi orăşenii, dar şi boierii, de multe ori mai ales boierii, deprinseseră negoţul şi începură chiar de la sine a face oferte şi trimiteri" [16].

„Din schimbul între Europa, reprezentată prin saşii ardeleni, prin nemţii şi armenii galiţieni şi Levantul, ale cărui produse sînt strînse la Caffa şi la Constantinopol, se creează şi se înteţeşte şi viaţa de negoţ în ţările noastre" [17]. Deci nu putem vorbi de negoţ decît în momentul în care „negoţul străinilor într-o ţară sau negoţul unei ţări cu vecinii începe cînd în apropierea ţării începe o viaţă economică deosebită de a ei şi cînd se deschide un drum ce trece prin acea ţară, care pînă atunci nu făcuse negoţ cu străinătatea. Într-un caz este comerţul propriu, iar în celălalt comerţul de tranzit" [18]. Dar, „noi nu puteam începe cu un comerţ propriu. Aceasta şi din pricina stării noastre însăşi, cît şi a împrejurărilor în care se afla toată vecinătatea noastră" [19]. Avem astfel, în primul rînd, un comerţ de tranzit, deoarece aici la noi nu găsim produse ce ar putea intra în circuitul schimbului. În secolele XIII — XIV însă genovezii vin în aceste regiuni să cumpere grîul cultivat de băştinaşi şi dau în schimb produsele lor. Acest schimb, sporadic la început, se va dezvolta din ce în ce mai mult. În acelaşi timp, are loc şi un schimb între localnicii din aceste regiuni, care schimbă între ei produsele ce le prisosesc, cumpărînd ce au nevoie. Atît izvoarele scrise, cît şi urmele arheologice dovedesc acest lucru, ceea ce ne dă posibilitatea să afirmăm cu certitudine că şi comerţul intern şi cel extern sînt cel puţin tot atît de vechi ca şi cel de tranzit pe teritoriul ţărilor române.

---

[15] *Comerţul nostru cu Orientul*, în *Conferinţe şi prelegeri*, p. 35.
[16] *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. III, p. 95.
[17] *Ibidem*, p. 87.
[18] *Ibidem*, p. 78—79.
[19] *Ibidem*, p. 79.

www.dacoromanica.ro

Nicolae Iorga socotea adevărat comerț numai acel comerț de mare anvergură, care comportă un schimb larg, cu un volum mare de mărfuri. De aici și înțelegerea greșită că nu putem socoti ca adevărați negustori pe cei ce se ocupă cu comerțul mărunt, de fiecare zi. De exemplu, pe Pano Pepano, care era un mare negustor, ce reușise, la mijlocul secolului al XVII-lea să-și strîngă o avere însemnată din „negustoria lui" și care își cumpără apoi numeroase locuri și case în București și Tîrgșor, nu-l socotește negustor, ci om de afaceri. Iorga considera că greșit au socotit cei ce s-au ocupat de comerț înaintea lui „și au văzut mari negustori în niște bieți băcani sau în niște împrumutători de bani, în niște zarafi. Ori zaraful este comerciant de bani, dar nu este comerciantul în adevăratul înțeles al cuvîntului" [20]. De aici pornește și își construiește următoarea teorie: negustori sînt numai cei care se ocupă cu negoțul pe scară largă. Cine sînt aceștia? Străini care vin cu mărfuri în Țara Românească și Moldova și care cumpără aici produsele noastre, pe care le duc apoi fie în Polonia, Ungaria și chiar mai departe, fie la Constantinopol. Mergînd pe această linie, în mod firesc, trage următoarea concluzie: „*Românul*, deci nu numai cel de aici — adică din Moldova și Țara Românească —, dar și cel din Ardeal, *din toate părțile, n-a fost pînă în timpurile din urmă negustor*" [21].

Cînd socotește Nicolae Iorga aceste timpuri din urmă? Abia în secolul al XVII-lea, căci în secolul al XVI-lea negoțul țărilor române s-a îngustat din cauza dominației otomane și atunci am făcut comerț cu Răsăritul „cu mijloacele noastre mai puține, și astfel străini care nu mai mergeau din vecini de-a dreptul în țara mirodeniilor, a mătăsurilor, a stofelor de păr de cămilă, a vinurilor tare dulci și aromite puteau căpăta aceste mărfuri de la noi, cu un adaos de plată care rămînea în mîinile noastre". Toate acestea au făcut să ia naștere „la noi în veacul al XVII-lea o clasă a negustorilor de țară, clasă destul de mare la număr, de bogată și de înfloritoare" [22]. Iar mai departe spune: „În aceste împrejurări se alcătui la noi o clasă de negustori români" [23], în condițiile unui comerț impus de turci, orientat în cea mai mare parte într-o anumită direcție.

Materialul documentar existent atestă prezența unor negustori români nu numai pe piața internă, ci și pe cea externă; exemple nenumărate întîlnim chiar în lucrările lui N. Iorga, care menționează „un mare număr de tîrgoveți români care fac negoț cu produsele țerii" [24], dînd și numele unor negustori de la sfîrșitul secolului al XV-lea și din prima jumătate a secolului al XVI-lea, ca: Mihnea și Dragotă din Argeș, Neacșu Lupa din Cîmpulung, Manea, Bogdan, Nicolae din Suceava etc. Acești negustori trebuie puși alături de acei negustori „străini" — armeni, greci — care sînt veniți de mult timp aici, se stabilesc și se asimilează cu ceilalți locuitori ai țării, încadrîndu-se împreună în acea categorie de „negustori de

[20] *Comerțul nostru cu Orientul*, în *Conferințe și prelegeri*, p. 32.
[21] *Ibidem*.
[22] *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, p. 103.
[23] *Ibidem*, p. 118.
[24] *Istoria comerțului românesc, Epoca veche*, vol. I, p. 142.

www.dacoromanica.ro

țară" [25], care își „aveau deci partea, care nu era mică", în comerțul făcut de țările române cu Polonia, Levantul etc. Deci, dacă, pe de o parte, recunoaștem aportul acestor „negustori de țară" în dezvoltarea comerțului Moldovei și Țării Românești, frecventa lor apariție pe piețele din afară, nu putem pe de altă parte să afirmăm că de-abia în veacul al XVII-lea s-a format la noi o clasă a „negustorilor de țară".

Aceeași contrazicere găsim și în ceea ce privește organizarea negustorilor în bresle și atribuțiile din ce în ce mai importante pe care le au în organizarea orașelor.

Cunoscînd astăzi documentele vremii, aproape în totalitatea lor, putem urmări cu precizie atribuțiile organelor administrative orășenești, care erau aproape la fel, cu mici deosebiri, atît în Țara Românească, cît și în Moldova. Cu timpul, mai ales începînd cu ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea se constată că unele dintre atribuțiile organelor administrative au fost preluate de domnie, iar altele de breslele de negustori. Într-o serie de procese privind activitatea comercială, stăpînirea unor proprietăți etc., starostele, împreună cu ceilalți negustori, sînt cei ce judecă și hotărăsc.

N. Iorga însă asimilează orașele cu negustorii — adică cu alte cuvinte orașele erau socotite „orașe de negustori" pînă în secolul al XVIII-lea — considerînd că o dată cu decăderea puterii organelor administrative orășenești decad și breslele de negustori — care sînt confundate cu acestea — și se ridică breslele de meșteșugari, care preiau o parte din atribuțiile negustorilor [26]. Pentru dînsul, „în acest veac, negustorii români rămîn numai o breaslă între multe altele, o clasă a ruptașilor, cari «au rupt» o învoială cu Visteria și între ruptași și breslași ei sînt cei mai puțin fericiți fiind «de țară»"[27]. El consideră că epoca fanariotă a adus schimbări însemnate în starea „negustorilor de țară" români sau străini așezați la noi. Organizarea negustorilor în corpuri recunoscute de domnie în secolul al XVIII-lea și în primii douăzeci de ani ai secolului următor era alta decît pînă acum, și aceasta datorită în parte și modei turcești [28]. Pe de altă parte, constată că „despărțirea între meșteșugari și negustori nu era mai lămurită la noi în acest veac al XVIII-lea decît în Răsăritul bizantin sau turcesc" [29].

---

[25] De exemplu, despre acel raguzan „Mihociu", care se stabilise la Brăila, județul și pîrgarii de acolo confirmă că „este orășean și plătește bir la un loc cu ceilalți orășeni", adică se „făcuse supus muntean", cum spune Iorga (*ibidem*, p. 129—130).

[26] Iată ce afirmă N. Iorga în 1906 în această privință. De la o vreme se pare că meșteșugarii organizați în bresle au cîștigat prin numărul lor teren față de negustori care se tot împuținau — cînd tocmai constatăm o creștere necontenită a numărului negustorilor, la fel ca al meșteșugarilor. „Astfel, în veacul al XVIII-lea sfatul cel vechi al negustorilor pierde necontenit din însemnătatea sa și chiar dispare în cele mai multe orașe, pe cînd breasla — adică breasla meșteșugarilor, — cu starostele în frunte, păstrează pentru dînsa întregul rost al vieții orășenești", iar mai departe spune: „... La aceasta (adică la preluarea atribuțiilor negustorilor de către breasla meșteșugarilor. — *L.L.*) a ajutat mult și intrarea negustorilor străini veniți în anumite condiții în sînul vechiului oraș privilegiat. Ei erau organizați de la început în breaslă" (*Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, p. 121).

[27] *Ibidem*, p. 123.

[28] *Ibidem*, p. 126.

[29] *Ibidem*, p. 133.

www.dacoromanica.ro

Asupra acestei probleme Iorga nu mai revine decît în 1925, cînd constată că în secolul al XVIII-lea negustorimea crește necontenit și în conștiința și în acțiunea ei [30]. Crescînd importanța lor, cresc și se dezvoltă breslele lor, căpătînd un rol din ce în ce mai mare, și deci nu putem vorbi de o decădere a importanței negustorilor în acea perioadă.

Acordînd o atenție deosebită negustorimii, Nicolae Iorga a adus o serie de date însemnate în acest domeniu. Chiar dacă de cele mai multe ori — și mai ales în *Istoria comerțului românesc* — vorbește în primul rînd de relațiile domnilor români cu celelalte țări și este preocupat să dea cît mai multe amănunte, totuși discutînd politica domniei, amintește și de o serie de negustori munteni și moldoveni, ca și de cei străini care au relații de afaceri în țară și în afară. În același timp, ne dă o serie de amănunte și cu privire la orașele Țării Românești și Moldovei, arătînd strînsa legătură între acestea și interdependența existentă între dezvoltarea comerțului și cea a orașelor.

Dacă în ceea ce privește drumurile comerciale, comerțul intern sau problema negustorilor, concluziile la care ajunge Nicolae Iorga sînt discutabile, în ceea ce privește comerțul extern și cel de tranzit, relațiile comerciale cu diferite țări și cu Imperiul otoman, politica domniei și veniturile încasate de aceasta găsim în lucrările lui o serie de date prețioase, în mică măsură completate pînă acum și care constituie o contribuție efectivă la cunoașterea activității comerciale a Moldovei și Țării Românești în evul mediu.

Dacă pentru studierea dezvoltării comerțului Țării Românești și Moldovei lucrările lui Nicolae Iorga prezintă o bază de plecare ce nu poate fi neglijată atunci cînd se trece la cercetarea acestei probleme, nu același lucru se poate spune despre concluziile la care ajunge în ceea ce privește formarea și dezvoltarea orașelor, după cum vom vedea mai jos.

N. Iorga pornește de la început de la ideea că românii nu au avut tîrguri și orașe, considerîndu-le străine, după cum arată și numele lor. Și ca să exemplifice acest lucru dă următorul exemplu. În numele orașului Baia din Moldova, ca și în cel al Băii de Aramă din Țara Românească, se recunoaște numele unguresc Banya[31]. Aceeași idee o găsim și în lucrările de mai tîrziu [32]. Într-un singur caz recunoaște că nu putem atribui formarea orașelor unor elemente din afară, rupte de necesitățile economice ale dezvoltării țărilor române. Vorbind de formarea orașului Iași, arată că acesta nu este creat de capriciul unui domn sau ca un vad pe un drum de comerț, ci „este o creație organică a vechii Moldove, care ea însăși este o creație organică a poporului românesc" [33].

De la această concluzie trebuia plecat. Adică trebuiau analizate cauzele și felul în care s-au format orașele și diferențele existente între ele.

---

[30] *Scrisori de negustori*, București, 1925, prefața, p. IX.

[31] *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905, p. 158—159.

[32] „Comerțul nostru și viața noastră orășenească nu vin dintr-o dezvoltare proprie a poporului românesc" (*Scrisori de negustori*, prefața, p. V). „Nu e nici o îndoială astăzi că orașele noastre nu sînt întemeiate de români" (*Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 30).

[33] *Ce a fost, ce este, ce poate fi Iașul*, București, 1935, p. 10.

www.dacoromanica.ro

În mod just, N. Iorga arată că nu toate oraşele s-au format la fel. Unele s-au format în jurul cetăţilor [34], unde s-au aşezat meşteşugarii şi negustorii. Altele s-au format din unirea mai multor sate în mijlocul cărora s-au format tîrgurile sau pe locul satului dezvoltat în urma intensificării schimbului şi aşezării acolo a unui număr însemnat de meşteşugari şi negustori [35]. Trebuie să subliniem însă aici că formarea într-un fel sau altul a oraşelor, cum am văzut mai sus, nu este un lucru specific Moldovei sau Ţării Româneşti; atît într-o parte, cît şi în cealaltă putem găsi oraşe formate în jurul cetăţilor sau din unirea mai multor sate etc.; depinde de condiţiile existente în acea parte, într-un anumit moment, care au dus la formarea lor.

Şi în cazul oraşelor formate pe locul unui tîrg ce s-a permanentizat, satul transformîndu-se în oraş, N. Iorga arăta că acest lucru se întîmplă tot numai prin venirea străinilor care formează oraşul, independent de dezvoltarea regiunii respective. Se pune întrebarea: ce s-a întîmplat cu vechii locuitori ai satului? Numai în cazul în care aceştia ar fi plecat şi ar fi părăsit vatra satului ar fi putut lăsa locul meşteşugarilor şi negustorilor străini; altfel nu putem ajunge la concluzia că singurii locuitori ai oraşelor sînt elementele străine.

Analizînd formarea oraşelor medievale româneşti în ansamblul sud-estului european, N. Iorga arată ceea ce este comun şi caracteristic tuturor oraşelor medievale [36], şi în această privinţă are dreptate, dar nu putem vorbi de formarea oraşelor ca de ceva străin fără nici o legătură cu restul ţării. Caracteristicile generale îmbracă în fiecare ţară în parte o formă specifică, determinată de dezvoltarea economică şi politică a ţării respective.

Populaţia oraşelor este amestecată, la început numărul negustorilor şi al meşteşugarilor străini poate fi mare, dar nu exclusiv. De altfel, singur Nicolae Iorga spune că „oraşele şi tîrgurile noastre au avut de la început, toate fără deosebire, şi locuitori străini. Au fost astfel străini vechi, ca şi ţara ai căror urmaşi de veacuri întregi nu mai sînt străini. . .” [37]. Dar, după ce afirmă că în oraşe sînt „şi locuitori străini”, adică pe lîngă cei băştinaşi vin să se aşeze şi străini, imediat, în aceeaşi lucrare şi pe aceeaşi

---

[34] „Oraşele din Moldova s-au creat în jurul cetăţilor, a fortăreţelor. Nu pe maidane unde se adună vitele la tîrg, ci pe unde sus stă straja lui vodă de la cetate... E un oraş făcut cu sabia şi cu suliţa” (*ibidem*, p. 12).

[35] „Oraşele din Muntenia s-au alcătuit dintr-o formaţie agricolă, încetul cu încetul”. Unele oraşe prin bisericile lor arată că sînt alcătuite din sate, unde s-au aşezat apoi cîţiva negustori şi cîţiva boernaşi (*ibidem*, p. 11). „Cele mai multe aşezări urbane din principatul muntean sînt tîrguri, adică între mai multe sate, la locul întîlnirii lor şi-au ridicat negustori de aşezare vremelnică şatrele, corturile lor prefăcute... după un timp în case” (*Istoria industriilor la români*, p. 30).

[36] În cele trei ţări româneşti oraşele s-au format sub zidul protector al întăriturii. Toate aceste oraşe au venit de la sistemul Imperiului carolingian şi au pătruns în părţile noastre prin Moravia şi Ungaria. În acelaşi timp există şi „tîrgul”. Această formă a trecut în toate ţările acestei regiuni şi a fost adoptată şi transmisă şi turcilor. „Tîrgul” este format de un loc unde se ţine piaţa — tîrgul —, strada negustorilor, în jurul cărora se adună satele, fiecare cu biserica sa. Se caută o nouă formă de oraş, greu acceptabilă. Oraşul occidental nu se potriveşte în aceste ţări. Obiceiul bizantin al tîrgurilor care se legau de sărbătoarea unui sfînt s-a răspîndit peste tot (*Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 129—130).

[37] *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. I, p. 196.

www.dacoromanica.ro

pagină, arată că cei mai vechi locuitori ai orașelor sînt sașii veniți din orașele transilvănene și care se stabilesc apoi în Moldova și Țara Românească. Pentru a dovedi că locuitorii orașelor sînt străini, dă acel exemplu de care am mai amintit în legătură cu numele „Dragoman" [38]. Sau, în alt caz, cu toate că afirmă despre orașul Tîrgoviște că este un tîrg format pe un „loc de desfacere", iar numărul caselor de români era de 1000 față de 30 ale sașilor totuși îi socotește pe aceștia din urmă ca adevărații întemeietori ai orașului. Iată ce spune în această privință : explicația pentru această poziție puțin influentă a orășenilor străini într-un oraș care trebuie socotit ca opera lor trebuie căutată în faptul că primii întemeietori, ardeleni (sași), care au găsit slabe începuturi ale unui tîrg slav, s-au asimilat imediat populației tîrgului, în așa fel încît și-au păstrat numai vechea credință și numele ca „Frîncu", ceea ce înseamnă „der Franke", „der Katholik" [39].

Asimilarea lor nu s-a putut face atît de repede, încît chiar de la începutul secolului al XVI-lea să nu mai rămînă decît cîteva familii față de numărul destul de mare al familiilor românești. Dacă asimilarea lor s-ar fi putut face într-un ritm atît de rapid, atunci și în Transilvania ar fi trebuit să observăm același proces, desigur nu în aceeași măsură ca în Țara Românească și Moldova, unde numărul lor era mai mic, dar totuși să fi existat. Ori acolo găsim pînă în zilele noastre un număr însemnat de sași și de unguri în acele orașe și regiuni unde colonizarea lor s-a făcut în număr mare. Pe de altă parte, cînd au venit sașii, ei au găsit începuturile — e adevărat slabe — ale unui tîrg, după cum spunea chiar Nicolae Iorga, ceea ce înseamnă că începutul, adică formarea, se datorește locuitorilor din aceste părți, băștinașilor, la care s-au adăugat meșteșugarii și negustorii străini. „Tîrg" înseamnă loc de desfacere a unor mărfuri, presupune un schimb comercial, deci nu se poate susține, pe de o parte, că aici era „loc de tîrg" înainte de venirea unor locuitori din afară care se ocupă cu negoțul, și nu un simplu sat, iar pe de altă parte să afirmăm că acest oraș este opera coloniștilor străini.

Pentru Cîmpulung, oraș socotit ca fiind tipic oraș întemeiat de colonișți și în care numărul locuitorilor catolici era cel mai mare, N. Iorga recunoaște că de „la începutul veacului al XVI-lea erau însă numai români ca negustori în Cîmpulung" : Stoica, Gonțea, Dumitru Florea, Stoica Plăcintă, Stan, Cozma, Neacșu etc. [40].

Plecînd chiar de la ipoteza că în orașele Moldovei și Țării Românești cei mai mulți meșteșugari și mai ales negustori sînt străini, nu putem totuși admite teza că ei sînt singurii locuitorii ai orașelor, teză preluată și de ceilalți istorici care s-au ocupat de problema orașelor și au scris în același timp cu N. Iorga sau după el și care consideră orașele ca ceva străin de restul țării. Dacă ar fi așa, atunci cum se poate explica faptul că, cu

[38] În documentele orașului Roman sînt menționați locuitori care poartă nume străine. „Sogar einen Hrolan Dragoman aus dem tîrg Roman erwähnt eine urkunde von 1570; Dragoman hiess der mündliche Übersetzer der Dolmetch" (*Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, p. 161).

[39] *Ibidem*, p. 170.

[40] *Istoria comerțului românesc*, *Epoca veche*, vol. I, p. 144.

www.dacoromanica.ro

toate că marea majoritate a oraşelor s-au format în secolele XIV—XV, în secolele imediat următoare — XVI — XVII — numărul familiilor catolice este destul de mic şi acestea aproape complet asimilate?

Nicolae Iorga a pornit de la faptul că, atît în Ungaria [41] cît şi în Polonia, mulţi istorici considerau că oraşele au fost întemeiate şi au înflorit numai datorită coloniştilor germani. Deci nici la noi procesul nu poate fi altfel.

Un alt argument pe care îl aduce N. Iorga în sprijinul afirmaţiei sale este şi acela că scrisorile scrise de locuitorii oraşelor moldovene şi muntene sînt în limba germană. Dar acesta nu poate fi un criteriu, întrucît unele scrisori erau scrise în limba germană, altele în latină; acestea erau scrise de negustori sau de conducerea administrativă a oraşului, de obicei în cancelaria orăşenească. Erau scrise într-o limbă cu circulaţie mai largă, ca să poată fi înţelese de cei cărora le erau adresate şi care erau de obicei locuitori din oraşele transilvănene sau poloneze, unde aceste limbi erau mai des folosite. În Principate ca şi în ţările vecine, ca o caracteristică a oraşelor medievale, se constată faptul că populaţia este foarte amestecată atît ca origine, cît şi ca ocupaţie.

Nicolae Iorga se ocupă de formarea şi dezvoltarea oraşelor numai în raport cu drumurile comerciale şi cu posibilităţile unui schimb cu negustorii străini. Baza existenţei şi dezvoltării oraşelor o găsim în frecvenţa schimbului şi în intensitatea lui. Mai puţin discută despre viaţa economică propriu-zisă a oraşului respectiv, despre viaţa locuitorilor de acolo, ocupaţiile lor, activitatea lor socială, despre activitatea organelor administrative orăşeneşti, despre relaţiile cu domnia şi cu regiunile înconjurătoare.

„Oraşe ale domniei, cu hotar dăruit de dînsa, care-şi păstra dreptul de supremă proprietate, creaţiuni fiscale şi domaniale, avîndu-şi şoltuzii la ordinele pîrcălabilor şi vornicilor, iar unele total lipsite de organizaţia municipală, toate, în sfîrşit, fără nici un element de autonomie şi iniţiativă, oraşele moldoveneşti, deşi cercetate de negustori mai bogaţi, nu se puteau ridica mai sus decît cele muntene, a căror slăbiciune nu stătea numai în condiţiile de organizare [42]. Cînd banul, care venea din afară, lipsi, ele decăzură ca locuri de schimb internaţionale, păstrînd numai însemnătatea curat internă de piaţă în care ţăranii puteau afla ceea ce nu producea industria lor casnică [43]. Domnia se hrănea într-adevăr din negoţ, pe care-l lăsa să se întindă şi-l îndemna în marginile nevoilor ei fiscale, dar ţara se ţinea tot din plugărie îndătinată şi din creşterea vitelor. Nu e de mirare deci că, afară de vechea cultură tradiţională, elementele superioare care

---

[41] Regii unguri şi-au dat seama că nu poate fi o ţară mare dacă nu are, printre altele, drumuri de negoţ şi oraşe de meşteşugari şi negustori. (*Istoria romînilor în chipuri şi icoane*, vol. III, p. 82—83).

[42] Aşa cum reiese din documentele vremii, oraşele muntene aveau un grad mai dezvoltat de organizare decît cele moldovene. Organele administrative orăşeneşti aveau un cuvînt hotărîtor în principalele probleme ale vieţii orăşeneşti, iar domnia trebuia să ţină seama de ele.

[43] În concluzie arată că oraşele decad în momentul în care schimbul pe piaţa internă se intensifică, importanţa lor fiind legată exclusiv de comerţul extern, de schimbul cu oraşele din afara ţării.

www.dacoromanica.ro

se produseră și înfloriră la suprafață nu puteau pătrunde, pline de binecuvîntare, în adînc" [44].

Fără îndoială, drumurile comerciale ca și comerțul extern și cel de tranzit, au contribuit la dezvoltarea orașelor, la creșterea numărului negustorilor și meșteșugarilor, ca și a importanței lor. Dar, în primul rînd, necesitățile economice interne au determinat așezarea unor meșteșugari și negustori într-un loc stabil, „așezare de tîrg", la care s-au adăugat meșteșugarii și negustorii străini veniți în mod temporar și care apoi s-au așezat aici în număr mai mare sau mai mic, după cum orașul respectiv era mai aproape sau mai departe de drumul comercial. Sînt orașe care cunosc o anumită înflorire într-o anumită epocă — secolele XIV — XV — , ca apoi să decadă datorită conjuncturii economice a întregii țări, ca și a regiunii respective, așa după cum alte orașe încep să se ridice și să se dezvolte abia din secolele XVI — XVII, după instaurarea dominației otomane.

Aprecierile și tezele privind formarea și începuturile orașelor românești, expuse în diferite lucrări și conferințe publice, le găsim concretizate în cea mai mare parte încă în prima lucrare de sinteză a lui Nicolae Iorga *Geschichte des rumänischen Volkes*, în concluziile la capitolul cu privire la orașe. Toate orașele, fie că este vorba de cele din Moldova și Țara Românească, fie de orașele din Transilvania își datoresc existența colonizării sașilor și germanilor care au venit aici cu drepturile și cu organizarea lor orășenească.

„Atît aci, ca și dincolo de munți, se vădește puțina înclinație a poporului român să trăiască într-un oraș bogat și închis, unde există o muncă organizată și unde trebuie să se ducă o viață casnică socotită. Românului îi trebuie spațiu, cer, natură, libertate, acestea sînt cele mai importante necesități ale sale ; ele stau la baza sufletului său și se reflectă și în cîntecele sale" [45].

Pe baza documentelor și a unei cercetări riguros științifice se poate afirma cu toată certitudinea că orașele s-au format și s-au dezvoltat datorită necesităților create de dezvoltarea economică și politică a Moldovei și Țării Românești, iar locuitorii băștinași au avut un rol hotărîtor, alături de meșteșugarii și negustorii străini veniți și stabiliți în țările române, unde s-au asimilat cu ceilalți locuitori ai țării, avînd aceleași obligații ca și ei. În afară de aceștia sînt și unii negustori străini, veniți în părțile acestea în mod temporar și care în unele perioade se bucură de anumite privilegii, de multe ori în detrimentul „negustorilor de țară".

În evul mediu, viața orășenească se desfășoară, în linii generale, la fel peste tot. Aceeași organizare administrativă vom găsi în majoritatea orașelor ; desigur, unele ajung la un grad mai înalt de autonomie, altele mai puțin, depinde de gradul de dezvoltare la care au ajuns acele orașe. În toate orașele vom găsi însă un jude și cei doisprezece pîrgari, deci în

[44] *Istoria comerțului românesc, Epoca veche*, p. 164 165.

[45] „Hier wie jenseits der Berge zeigt sich die Unlust des rumänischen Volkes, in einer geschlossenen reichen Stadt zu leben, wo es regelmässige Arbeit gibt und ein sparsamer Haushalt geführt werden muss. Der Rumäne braucht Raum, Himmel, Natur, Freiheit, dies sind seine wichtigsten Bedürfnisse, sie liegen auf dem Grunde seiner Seele und klingen auch in seinen liedern wieder" (*Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, p. 197—198).

www.dacoromanica.ro

mod evident şi în oraşele din Moldova şi din Ţara Românească. În Moldova, sub influenţa dreptului german de Magdeburg, în sistemul de organizare şi conducere a oraşelor, la fel ca în Polonia, căpetenia se chema şoltuz (Schultheiss) sau voit şi pîrgari (Bürger). În Ţara Românească, în locul şoltuzului era, după moda săsească, un judeţ (Richter) şi tot doisprezece pîrgari[46]. Această organizare, caracteristică oricărui oraş medieval, îşi are corespondent şi în vechea organizare a obştei săteşti, unde organele administrative ale oraşului sînt înlocuite cu bătrînii satului, care au aceleaşi atribuţii în conducerea obştii. O astfel de organizare găsim în obştea sătească din ţările române, deci există asemănări între organizarea orăşenească şi cea a restului ţării, dar în acelaşi timp şi între organizarea orăşenească de la noi şi cea din ţările din jur.

Totodată, oraşele nu sînt numai „oraşe de negustori", în care aceştia sînt singurii dintre care se aleg organele de conducere administrativă a oraşului. De aici decurge şi confuzia făcută între sfatul oraşului şi breasla negustorilor, arătîndu-se că treptat sfatul negustorilor îşi pierde din însemnătate, iar meşteşugarii organizaţi în bresle, cu starostele lor, cîştigă, prin numărul lor, teren faţă de negustori şi păstrează pentru dînşii întregul rost al vieţii orăşeneşti. Nicolae Iorga arată că niciunul dintre „aceşti dregători — adică şoltuzul sau judeţul — nu e meşter sau boier sau lucrător de pămînt"[47], ci, probabil, numai negustori. Or, chiar printre primii şoltuzi din Suceava este menţionat un „Ianoş Tischler" (tîmplar), la Baia un „Gheorghe Kirschner" (cojocar); prin urmare, în fruntea sfatului nu erau numai negustori. De asemenea, cei mai mulţi şoltuzi şi judeţi poartă nume româneşti încă de la primele acte emise de cancelaria orăşenească din Moldova şi Ţara Românească, ceea ce este încă o dovadă a rolului jucat de negustorii şi meşteşugarii băştinaşi în dezvoltarea vieţii orăşeneşti.

★

În rîndurile de mai sus am căutat să aducem în discuţie principalele teze ale lui Nicolae Iorga privind oraşele şi comerţul Principatelor române în evul mediu. Pentru epoca mai nouă, ştirile pe care le găsim în lucrările sale sînt mai mult de natură descriptivă, N. Iorga limitîndu-se a ne prezenta unele materiale documentare şi a face o descriere a vieţii unor mari negustori — în biografiile negustorilor găsim numeroase date interesante care contribuie la cunoaşterea vieţii de zi cu zi a unor negustori din Principatele române în secolele XVIII — XIX — sau a unor oraşe care l-au interesat personal. De aceea trebuie să-l considerăm pe N. Iorga, în primul rînd, un istoric al oraşelor şi comerţului din evul mediu.

Lucrările lui Nicolae Iorga constituie o însemnată contribuţie la studierea problemelor privind comerţul şi oraşele. Pentru prima dată se face o analiză amănunţită a formării oraşelor, a dezvoltării comerţului

[46] *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. III, p. 119.

[47] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

extern și de tranzit și a influenței reciproce între dezvoltarea comerțului și orașelor. Materialul documentar folosit în aceste lucrări și unele dintre rezultatele la care a ajuns N. Iorga rămîn valabile și astăzi, ele reflectînd în mare măsură stadiul de dezvoltare al istoriografiei românești în acea epocă. Completate cu noile materiale descoperite între timp — mai ales documente interne —, aceste lucrări constituie un important punct de plecare pentru alcătuirea unei istorii a comerțului și a orașelor din Moldova și din Țara Românească în evul mediu.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA — ISTORIC AL RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ NAȚIONALĂ

DE

N. ADĂNILOAIE

S-au împlinit 25 de ani de cînd a murit — răpus mișelește de legionari — Nicolae Iorga, cel mai fecund dintre oamenii de cultură pe care i-a dat poporul român și unul dintre marii istorici ai lumii. Autor a peste 15 000 de lucrări și articole istorice, politice și literare, N. Iorga a reprezentat, timp de aproape jumătate de veac, figura dominantă a istoriografiei românești.

Scrutător neobosit al trecutului, el a abordat, în vasta sa operă, pe lîngă probleme de istorie universală, și evenimentele mai importante din istoria României. În afară de lucrările de sinteză, unora din evenimentele importante din trecutul de luptă al poporului român, marele istoric le-a consacrat chiar monografii speciale, de o amplă și minuțioasă analiză critică, contribuind prin aceasta la cunoașterea și înțelegerea justă a realității istorice. Prin cercetarea arhivelor din țară și străinătate și prin publicarea numeroaselor volume de documente, el a lărgit, în mare măsură, baza documentară a istoriografiei românești și europene.

Deși, în general, era adept al concepției idealiste, se observă uneori la N. Iorga și elemente materialiste; nu trebuie totodată ignorat faptul că el a apreciat — în multe din lucrările sale — atît factorii economici cît și rolul maselor populare (în special al țărănimii) în făurirea istoriei. El arată că o formă de viață socială nu este eternă: „ea se schimbă, se preface, evoluează. În măsura schimbării ce se petrece într-însa, vechea bază slăbește". Treptat, tot mai mulți oameni „își dau seama că trăiesc într-o formă îmbătrînită și uzată, într-un edificiu care se clatină" și atunci răspîndesc „o nouă formulă politică, religioasă, socială. . . prin care societatea se cîrmuiește, mai înțelept, prin care munca se organizează și se răsplătește mai drept". Dar, precizează N. Iorga, „cu acel care deschide o luptă nu se încheie și lupta: cînd e o luptă pentru adevăr și dreptate, ea durează pînă ce adevărul și dreptatea capătă o întrupare mai deplină.

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1393–1409, 1965.

www.dacoromanica.ro

Şi, pînă ce nu se întîmplă aceasta, liniştea, tulburată o dată nu se restatorniceşte" [1].

În acelaşi timp, relevînd utilitatea, frumuseţea şi funcţia etică-socială a istoriei, N. Iorga sublinia că „istoria e disciplina cea mai umană din toate", pentru că lărgeşte viaţa „prin perspectiva imensă a trecutului, prin presimţirea viitorului fără de capăt. Nu există disciplină omenească prin care să ne facem mai sociabili, mai altruişti, mai iubitori de om şi de viaţă" [2].

Din opera sa, plină de idei viabile, se desprind adesea interdependenţa fenomenelor economice, politice şi culturale şi, totodată, întrepătrunderea istoriei unui popor cu istoria celorlalte popoare.

În cuvîntarea pe care a ţinut-o la intrarea în Academie (mai 1911), N. Iorga sublinia că pe istoric trebuie să-l intereseze în primul rînd „manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelora care pleacă din viaţa economică, din viaţa culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor. Şi aceasta — precizează marele istoric — nu înseamnă alta decît că izvorul lor e în însăşi energia primordială ori în energia cîştigată a acelui popor. *Popoarele*, ca atare, creaţiuni necesare" şi permanente, lucrînd unul asupra celuilalt, „stau sub ochii istoricului" [3].

N. Iorga atrage atenţia că „eroii nu se găsesc la o parte, în palate ori în temple" şi că numai istoricii „vechilor concepţii" i-au „izolat de ceilalţi". Eroii se întorc „în mijlocul acelora care i-au înălţat şi pe care i-au condus, care i-au hrănit şi pe care i-au luminat" şi care au dat „toate elementele materiale" [4].

Istoricul, scrie N. Iorga, are datoria „de a trata unitar lucruri care au o singură viaţă organică şi o singură energie generatoare", astfel deosebirea dintre istoria politică şi cea culturală dispare, căci există „o *singură* dezvoltare, şi toate manifestările de viaţă se prind într-însa, apărînd fiecare la locul ei" [5]. Istoria politică nu este „un şir de biografii, o culegere de portrete dinastice. . . , o descriere de solemnităţi ori o cronică de războaie, un catalog cronologic" sau un „memorial diplomatic". Nici istoria culturală „nu mai corespunde cu învechita istorie de moravuri"[6]. Pe scurt, el recomandă ca istoria, în general, să fie „istoria forţelor naţionale, a dezvoltării şi înrîuririi lor" [7].

În privinţa întrepătrunderii şi condiţionării istoriei popoarelor, N. Iorga arată că „viaţa unui popor e necontenit amestecată cu vieţile celorlalte, fiind în funcţiune de dînsele" şi înrîurindu-le necontenit. „Fiecare naţie e o energie avînd izvoarele şi împrejurările ei deosebite, caracterul şi misiunea ei specială", dar, pentru a le studia şi a le înţelege,

---

[1] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice* (lecţii de deschidere şi cuvîntări), Vălenii de Munte, 1911, p. 107—108.

[2] *Ibidem*, p. 43.

[3] N. Iorga *Două concepţii istorice. Cuvîntare ţinută la 17 mai 1911 la intrarea în Academia Română*, Bucureşti, 1911, p. 14.

[4] *Ibidem*, p. 16.

[5] *Ibidem*, p. 15.

[6] *Ibidem*, p. 16.

[7] *Ibidem*, p. 17.

www.dacoromanica.ro

nu trebuie să le izolăm unele de altele, întrucît nici pe pămînt nu sînt izolate: trăiesc împreună în aceeași atmosferă terestră și se luptă cu aceleași forțe ale naturii pentru a le învinge [8]. De altfel, N. Iorga are meritul incontestabil de a fi integrat istoria României în istoria universală.

De asemenea, merită reliefat faptul că N. Iorga prezenta istoria României ca rezultatul unui proces care s-a desfășurat unitar pe ambele versante ale Carpaților și, bineînțeles, ca o parte integrantă a istoriei universale. După cum în domeniul istoriei universale N. Iorga a urmărit să scoată în evidență contribuția diferitelor țări la dezvoltarea civilizației și culturii umane, tot astfel, pe tărîmul istoriei patriei, el a căutat să sublinieze aportul fiecărei provincii locuite de români la progresul social, politic și cultural al țării întregi.

Trecînd în revistă preocupările sale vaste și lucrările elaborate în atîtea domenii, putem vorbi despre N. Iorga ca istoric al Franței, al Angliei, al Austriei, al Italiei, al Poloniei, al Imperiului otoman, al sud-estului european etc., după cum la fel de bine putem vorbi despre el ca istoric al Transilvaniei, Olteniei, Dobrogei, Bucovinei ori — în funcție de problemele tratate — ca istoric al comerțului, al industriei, al armatei, al literaturii, al învățămîntului, al raporturilor agrare, al unității naționale, al independenței României etc.

Din multiplele preocupări ale remarcabilului istoric român, în articolul de față vom încerca să schițăm doar un singur aspect, și anume: contribuția sa la studierea evenimentelor care au dus la dobîndirea independenței naționale. Trebuie să subliniem de la început că N. Iorga, fără a lăsa cîtuși de puțin impresia că războiul din 1877 — 1878 l-ar fi preocupat mai mult decît alte evenimente importante din istoria României, a abordat problema cuceririi independenței naționale în peste 20 de lucrări și articole [9]. Fie cu ocazia aniversărilor, fie cu prilejul redactării lucrărilor de sinteză sau al reeditărilor, timp de patru decenii, el a căutat mereu să îmbogățească cunoștințele cititorilor cu date și ilustrații noi despre războiul de independență.

Este adevărat că N. Iorga a abordat la început — încă de la sfîrșitul veacului trecut — problema războiului din 1877 în conferințe școlare și în articole ocazionale [10], publicate în broșuri sau în presa vremii, dar, cu timpul, adunîndu-și o documentație bogată, el a scris lucrări ample despre acest război. De altfel ideea luptei pentru independența poporului român străbate ca un fir roșu și lucrările monografice scrise de N. Iorga, în primul deceniu al secolului al XX-lea, despre: Ștefan cel Mare [11], Mihai

---

[8] *Ibidem.*

[9] Vezi titlurile acestor lucrări și articole în volumul lui Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga. 1890—1934*, București, 1935, p. 146—150; vezi de asemenea A. Sacerdoțeanu, *Opera lui N. Iorga (1934—1940)*, în „Revista arhivelor", IV, 1940—1941, p. 410—437.

[10] Vezi, în acest sens, *10 Mai*, conferință ținută la serbarea școlară din 1898, București, 1898; *10 Mai*, în „România jună", 1900, nr. 150; *Șipca și Plevna*, în „Epoca", nr. 276 din 11 octombrie 1902; *10 Mai* în „Semănătorul", 1904, p. 322—324; *Plevna rușilor și punctul de vedere al regelui Carol*, în „Neamul românesc", 1907, II, p. 609—610.

[11] N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904.

www.dacoromanica.ro

Viteazul [12] Constantin Brîncoveanu [13], Tudor Vladimirescu [14], Unirea Principatelor[15] ş.a.

În ajunul primului război mondial, N. Iorga îşi axează prelegerile ţinute la Universitatea din Bucureşti pe o tematică privind politica externă a României. În 1916, sistematizîndu-şi aceste prelegeri şi dîndu-le un cadru unitar, el le publică sub forma unei lucrări intitulate *Politica externă a regelui Carol I* [16]. Titlul dat acestei lucrări nu-l opreşte însă pe autor să consacre peste două sute de pagini (adică mai mult de jumătate) războiului de independenţă : cauzelor, desfăşurării şi urmărilor lui. Peste cîţiva ani el a publicat, la Paris, corespondenţa diplomatică română [17], înglobînd într-un volum masiv materialele principale din arhiva Ministerului de Externe, care i-au servit la documentarea lucrării menţionate. Este de precizat faptul că majoritatea documentelor publicate de N. Iorga în volumul de corespondenţă diplomatică se referă tot la războiul din 1877.

Cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la proclamarea independenţei naţionale, N. Iorga a scris lucrarea monografică *Războiul pentru independenţa României* [18]. Deşi nu prea voluminoasă (242 de pagini) şi nu fără anumite erori de informaţie şi interpretare, această lucrare — asupra căreia vom reveni — reprezintă cea mai analitică şi mai obiectivă monografie realizată de istoriografia burgheză în privinţa războiului de la 1877.

În anii următori — pe măsura descoperirii noilor materiale documentare, — N. Iorga a publicat alte broşuri şi articole despre cucerirea independenţei României. Astfel el publică : *Informaţii spaniole despre războiul nostru pentru independenţă* [19], *Ploieştii în războiul de independenţă* [20], *Războiul din 1877—78 în ilustraţii* [21], *Cu privire la războiul din 1877 — 78* [22], *Noi ilustraţii străine ale războiului din 1877 — 78* [23], *Vereşciaghin şi românii* [24] ş.a. [25], iar în 1939, editîndu-şi volumul al X-lea din *Istoria româ-*

---

[12] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1908 (vezi şi celelalte lucrări, cu titluri şi conţinut asemănătoare, tipărite în anii 1900, 1901, 1902, 1919 şi 1935).

[13] Idem, *Viaţa şi domnia lui Constantin-Vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1914.

[14] Idem, *Un apărător al săracilor, Domnul Tudor din Vladimir*, Bucureşti, 1906 (vezi şi ediţiile din 1921 şi 1926).

[15] Idem, *Unirea Principatelor (1859), povestită românilor cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani de la întemeierea statului român*, Vălenii de Munte, 1909.

[16] În 1923 a apărut ediţia a 2-a a acestei lucrări.

[17] N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, Paris, 1923 (vezi şi ediţia a 2-a a volumului, apărută la Bucureşti, 1938).

[18] Idem, *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, Bucureşti, 1927.

[19] Bucureşti, 1928.

[20] Ploieşti, 1928.

[21] Vezi *Almanahul graficei române*, Craiova, 1929.

[22] Vezi „Revista istorică", 1929, p. 1—3.

[23] Vezi *Almanahul graficii române*, 1930.

[24] Vezi „Revista istorică", 1933, p. 240—242.

[25] N. Iorga, *Războiul de independenţă 1877—78. Cursuri ţinute la Universitatea populară din Vălenii de Munte*, 1927 ; idem, *La guerre de 1877—78, nouvelles informations. État d'esprit des belligérants*, în „Revue d'histoire moderne", nr. 14, mars-avril, 1928 ; *Un roman belgian despre războiul pentru independenţă*, în „Revista istorică", XXI (1935), p. 93—94 ; *Scrisoarea lui Todleben despre luarea Plevnei*, în „Revista istorică", XXV (1939), p. 148—155.

www.dacoromanica.ro

nilor intitulează semnificativ prima parte a lucrării, care cuprinde mai mult de jumătate din întregul volum, *Lupta pentru independență.*

Lucrările lui N. Iorga referitoare la războiul de independență, ca de altfel oricare din volumele marelui istoric, reprezintă o sursă bogată de idei, un tezaur de erudiție și informație ; din lectura lor reiese, totodată, setea continuă a autorului de a stabili adevărul istoric prin analiza critică a izvoarelor. În cursurile sale de la Universitate, N. Iorga arăta că într-o lucrare de istorie sînt necesare „patru elemente : material, critică, organizare, stil ; cele dintîi două determină soliditatea și adevărul, celelalte frumusețea operei" [26]. El preciza însă, cu altă ocazie, că istoricul trebuie să urmărească „adevărul înainte de toate" [27], Conformîndu-se acestui principiu, N. Iorga critică, la începutul secolului al XX-lea, pe anumiți istorici și politicieni străini care încercau să diminueze rolul armatei române în războiul din 1877. În același timp el considera necesar să sublinieze vitejia ostașilor noștri care au învins și „au scos pe Osman Pașa din Plevna". N. Iorga menționa apoi că diplomații europeni, prin tratatul de la Berlin, au înscris „în dreptul internațional o cîrpăceală neîndestulătoare, nedreaptă și plină de urmări tumultoase în viața politică de la sudul Carpaților" [28].

În volumul privind politica externă a lui Carol I, ca și într-o lucrare consacrată lui M. Kogălniceanu [29], scrisă după primul război mondial, N. Iorga a criticat atitudinea de neutralitate adoptată de politicienii români în vara anului 1876 față de lupta antiotomană a popoarelor balcanice. Erau la noi, scrie N. Iorga, oamenii ai neutralității îndatoritoare „față de Turcia nedispusă la îndatoriri ; erau oameni ai neutralității față de Turcia" care ne jignise „cu orice prilej" și care ne putea ofensa în continuare. „Erau la 1876 oameni care, din dorința de a nu jigni interesele puterilor ar fi fost în stare să facă și concesiuni Turciei slăbite, a cărei menținere părea problematică pentru unii și a cărei ruină părea sigură pentru cei mai mulți. Kogălniceanu nu putea fi dintre aceștia" [30].

Autorul reliefează atitudinea fermă a lui M. Kogălniceanu față de Imperiul otoman, deși nu dă o explicație științifică acțiunilor întreprinse de ministrul de externe român. N. Iorga menționează că M. Kogălniceanu „era, prin studiile sale din Franța, partizan al unei acțiuni alături cu creștinii" și înțelegea deci „să pornească în anumite împrejurări și alături de Rusia", găsindu-se astfel „de acord cu opinia publică din acest punct de vedere". Ministrul de externe „fără a fi rusofil. . ., considera posibile legăturile noastre cu Rusia" [31] pentru scuturarea jugului otoman.

Analizînd critic atitudinea fruntașilor politici, starea de spirit a opiniei publice — care simpatiza cu lupta de eliberare națională a popoa-

---

[26] Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 55.

[27] *Ibidem*, p. 47.

[28] Vezi „Epoca" din 11 octombrie 1902.

[29] N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic și românul*, Edit. Fundația „Socec", București.

[30] Idem. *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1916, p. 146—147.

[31] Idem, *Mihail Kogălniceanu* ..., p. 126.

www.dacoromanica.ro

relor din Balcani —, dorința poporului român de a scutura jugul otoman și poziția puterilor europene față de criza orientală, marele istoric va conchide că „totuși neutralitatea ni era impusă", iar o dată ce Rusia pornea la acțiune „nu se putea găsi. . . alt drum decît cooperarea militară alături de dînsa" [32].

În monografia despre *Războiul pentru independența României*, scrisă în 1927, N. Iorga caută să înfățișeze analitic evoluția evenimentelor interne și externe care au dus la obținerea independenței naționale. În prefață, autorul menționează că lucrarea „se sprijină pe materialul tipărit" cît l-a putut vedea și urmărește a prezenta „adevărul așa cum reiese din izvoare, fără nici o preocupare" [33]. Or, cum la acea dată — documentele interne nefiind publicate —, materialul tipărit se referea în special la acțiunile diplomatice și la factorii politici, conținutul lucrării va reflecta această stare de lucruri. Baza documentară nefiind completă, era și evident ca lucrarea să nu îmbrace în aceeași măsură toate aspectele problemei, acțiunilor diplomatice acordîndu-li-se un spațiu foarte mare, iar factorilor economici și sociali unul mult mai mic.

N. Iorga scrie că încă din evul mediu „ținta silințelor războinice ale poporului românesc" a fost scoaterea de sub stăpînirea otomană, „uricioasă pentru că era păgînă și apăsătoare prin îngrămădirea sarcinilor bănești" [34]. Unii voievozi urmăreau să intre sub „ocrotirea unei puteri creștine" pentru a face față eventualelor invazii turcești. Petru Rareș, Mihai Viteazul, Radu Șerban, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și chiar și Constantin Brîncoveanu priveau către Austria. Cei din Moldova, și în primul rînd Movileștii, căutau sprijinul la polonezi, iar apoi, începând cu Dimitrie Cantemir — la ruși [35]. „Relele purtări" ale unor armate, văzînd intențiile țarismului, arată N. Iorga, au dus la slăbirea curentului filorus [36].

Unii reformatori se gîndeau la necesitatea imediată a independenței, dar se temeau să nu trezească apetiturile anexioniste ale vecinilor. Generația lui Cîmpineanu a pus pe primul plan problema unirii provinciilor locuite de români și apoi dobîndirea independenței naționale [37].

În străinătate — atît în presa occidentală, cît și în unele discuții diplomatice — ideea independenței românești a apărut în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea. N. Iorga scrie că M. Kogălniceanu, pe cînd era la studii la Lunéville, ar fi aflat că la un moment dat Anglia s-ar fi înțeles cu Austria în privința independenței „fără tribut a Principatelor" [38]. Anglia ar fi urmărit atunci să facă din Principate „o pavăză de neutralitate" contra Rusiei, rivala ei din Orient [39]. Ideea constituirii Principatelor

---

[32] Idem, *Politica externă* ..., p. 170.
[33] Idem, *Războiul pentru independența României* ..., p. 3.
[34] *Ibidem*, p. 5.
[35] *Ibidem*, p. 6.
[36] *Ibidem*, p. 6—7.
[37] *Ibidem*, p. 9.
[38] *Ibidem*, p. 11
[39] *Ibidem*, p. 12.

www.dacoromanica.ro

independente pentru a servi la echilibrul european — în cazul desmembrării Imperiului otoman — a fost ventilată uneori și de politicieni cu renume, ca : Guizot și Gladstone [40]. Țarul însuși, la mijlocul veacului trecut, a declarat față de ambasadorul Angliei la Petersburg următoarele : „Principatele sînt de fapt un stat independent sub protecția mea" ; el a ținut să adauge însă că nu va permite fărîmițarea Turciei „în mici republici aziluri pentru Kossuthii și Mazzinii și alți revoluționari ai Europei" [41].

Poarta otomană, în schimb, considera orice gînd de viitor al românilor și orice dezvoltare a Principatelor drept o primejdie pentru existența ei [42]. De aceea ea a căutat să combată și să împiedice nu numai tendințele spre independență, ci și unirea celor două Principate într-un singur stat național ; Austria și mai tîrziu Anglia au sprijinit-o în această direcție [43]. Introducerea unor instituții noi, înfăptuirea reformelor și, în general, adoptarea anumitor măsuri necesare pentru modernizarea statului român, în timpul domniei lui Al. I. Cuza, erau privite cu suspiciune la Constantinopol și de multe ori Poarta protesta vehement și încerca să mențină vechea stare de lucruri.

Domnitorul Cuza a dus o politică demnă în raporturile sale cu Turcia și cu celelalte Puteri europene [44]. Politica externă a lui Cuza a ridicat prestigiul țării și a facilitat crearea unor condiții care să ducă spre o independență în fapt. Cînd marele vizir și-a permis să-i facă observații domnitorului și să-i ceară ca anumite tulburări să nu se mai repete a primit un răspuns foarte demn, „unul din cele mai mîndre acte — spune N. Iorga — care au pornit vreodată de la un guvern românesc în legăturile cu străinătatea. Era afirmarea unei adevărate independențe tributare" [45].

Cuza s-a gîndit și la obținerea independenței naționale pe calea armelor. În acest sens a dus tratative cu Muntenegru și mai ales cu Serbia. Poarta otomană s-a alarmat imediat, protestînd împotriva înarmărilor din România și Serbia. În cercurile turcești se spunea deschis că „relațiile guvernului sîrbesc cu prințul Cuza iau un caracter serios" și tind la „independența României, ca și a Serbiei" [46]. Referindu-se la rezultatele posibile ale unei cooperări militare româno-sîrbe pentru scuturarea jugului otoman, N. Iorga se întreba : „Ce ar fi fost dacă românii și sîrbii, conduși de domni pe care-i înconjura o credință entuziastă, ar fi luptat împreună pe același front balcanic împotriva unei Turcii care nu-și alcătuise încă o puternică armată modernă, capabilă de a lupta de sine contra

---

[40] *Ibidem*, p. 13.

[41] *Ibidem*, p. 12.

[42] *Ibidem*, p. 16 17.

[43] *Ibidem*, p. 16.

[44] N. Iorga subliniază că sub „conducerea energică a lui Cuza", biruințele românilor „se completează". Domnul se putea astfel considera ca șeful „unei adevărate națiuni moderne, capabilă de a-și apăra toate drepturile ei, legătura cu Poarta nemaifiind decît o simplă condiție impusă de Europa garantă" (*ibidem*, p. 12).

[45] *Ibidem*, p. 18.

[46] *Ibidem*, p. 20.

www.dacoromanica.ro

unor forţe naţionale hotărîte la orice, şi aceasta într-un moment cînd, în faţa împotrivirii anglo-austriece, Franţa şi Rusia erau încă faţă de Orientul creştin în aceeaşi atitudine ! Poate că nu se întîmpla, a doua zi după triumful îndoitei unităţi naţionale, nici sfîrşitul trist al lui Cuza în 1866, nici acela, tragic, al lui Mihail, doi ani mai tîrziu, fără a mai vorbi de rezultatele încă mai mari pentru politica generală europeană" [47].

Între anii 1867 şi 1869 s-au purtat, de asemenea, tratative şi discuţii în privinţa închegării unei eventuale alianţe militare a popoarelor balcanice subjugate de turci pentru cucerirea independenţei naţionale. Iniţiative pentru cooperarea militară antiotomană au venit atît din partea României, cît şi din partea Serbiei şi a Greciei. Guvernele conduse de C. A. Kreţulescu, Ştefan Golescu şi Nicolae Golescu — sprijinite de fruntaşii liberali C. A. Rosetti şi I. C. Brătianu — au dus o politică discretă, dar activă în această direcţie. Părerea miniştrilor români era că „o alianţă a statelor creştine din Balcani ar fi cel mai bun mijloc pentru a realiza aspiraţiile lor naţionale" [48].

În schimb, Carol, după cum observă N. Iorga, căuta să tempereze lucrurile şi să amîne încheierea unor angajamente „precise şi definitive". Încă din decembrie 1866, Carol punea o „condiţie a sa pentru o acţiune în Orient « ca o înţelegere să se stabilească. . . între Franţa, Anglia şi Prusia » — singure — « în privinţa afacerilor orientale »; un acord între aceste puteri ar fi însemnat « cea mai sigură garanţie a independenţei noastre naţionale »" [49]. Cînd, în 1869, s-a pus problema încheierii unui tratat politic cu Grecia, scrie N. Iorga, „Carol I voia ca în convenţia sau tratatul ce s-ar încheia să nu fie vorba de bulgari, care nu puteau da decît bande de răsculaţi, şi să zăbovească orice acţiune « pînă ce forţa lucrurilor ar fi adus concertul european să rezolve chestia Orientului »" [50]. Cu toate acestea, se ajunsese la un proiect de tratat între cele două guverne, dar cînd Ipsilanti, trimisul extraordinar al Greciei, a venit la Bucureşti pentru definitivarea acordului, „domnul refuză să urmeze personal discuţiile", îndrumîndu-l pe reprezentantul Greciei la Alexandru Golescu, ministrul de finanţe. Ipsilanti, înţelegînd atunci că alianţa secretă antiotomană nu se poate încheia, a plecat din Bucureşti [51].

Puterile garante — susţinînd integritatea Imperiului otoman — nu se arătau dispuse să accepte o îmbunătăţire a situaţiei politice pentru popoarele subjugate. Ele au intervenit să potolească pe cei însetaţi de independenţă, au recomandat Greciei, Serbiei şi României să păstreze calmul şi au dat, în cele din urmă, „dreptate turcilor" [52].

Deşi România — la conducerea căreia după 1869 s-au succedat guverne de nuanţă conservatoare — a adoptat, de la această dată, o

---

[47] *Ibidem*, p. 21.
[48] *Ibidem*, p. 30.
[49] *Ibidem*.
[50] *Ibidem*, p. 33—34.
[51] *Ibidem*, p. 34.
[52] *Ibidem*, p. 32.

www.dacoromanica.ro

atitudine circumspectă și oarecum mai rezervată față de agitațiile antiotomane din Balcani, Turcia și-a continuat vechea politică „de șicane și de ofense" la adresa țării noastre. Astfel, sub pretext că la noi se ocrotesc cetele bulgare (ale lui Hagi Dimitri, Jivco și Pelivan), Poarta otomană a refuzat țării noastre dreptul de a bate monedă, de a acorda decorații și chiar dreptul de a se numi România [53]. Șicane se făceau apoi în privința jurisdicției consulare, a folosirii de către România a apelor Dunării (jumătatea nordică) ș. a. sub diferite pretexte. La observațiile dure și arogante ale Porții, Carol, în mai 1870, a trebuit să răspundă „printr-o scrisoare de explicații pe care — subliniază N. Iorga — Cuza n-ar fi iscălit-o și tributul fu îndată expediat" [54]. Pe de altă parte, România căuta să lase impresia că n-ar urmări independența de teamă „să nu devie un obiect de compensație pentru Turcia sau Austria" [55].

Cu toate acestea, problema independenței naționale a fost pusă și în anii 1871 — 1873 atît în cadrul guvernului, cît și în discuțiile purtate de România cu unele puteri europene. Marile puteri nu s-au angajat însă să sprijine aspirațiile spre independență ale țării noastre. Dimpotrivă, Anglia și Austro-Ungaria au sprijinit planul politic de „încorporare" la Turcia a României și a celorlalte state tributare. Încorporarea, politică și militară, propusă ar fi însemnat întoarcerea la timpurile vechi și „ștergerea României ca națiune" [56]. De aceea România și Serbia au respins imediat acest proiect turcesc de inspirație austro-engleză. Rusia, Franța și Germania combătîndu-l de asemenea, planul a căzut. N. Iorga, referindu-se la discutarea acestui plan, remarcă pe bună dreptate că „nu se puteau lua în serios astfel de halucinații ale unei diplomații fără cel mai mic simț al realității" [57].

În 1875, cînd au izbucnit răscoalele antiotomane din Balcani, România a adoptat o poziție de neutralitate, sperînd să împiedice astfel și o eventuală ocupație străină [58]. Dar Poarta, acuzînd România că simpatizează cu răsculații și „ajută agitațiile bulgărești", a trimis armate la Vidin și vase de război pe Dunăre.

Cu toate amenințările Porții, România a continuat să ajute, în secret, pe sîrbi și pe bulgari în lupta lor de eliberare [59]. După intrarea Serbiei în război, guvernul român — scrie N. Iorga — a strecurat „sub «religioasa» observare a neutralității. . .toate ajutoarele cu putință pentru sîrbi". Astfel „se permitea trecerea în grupe mici a voluntarilor slavi, înrolarea lor pe teritoriul românesc", transmiterea „puștilor trimise din Germania" ș. a. [60]. Poporul român simpatiza cu lupta antiotomană a popoarelor balcanice și cerea ca și țara noastră să intre în acțiune pentru a-și cuceri independența națională. Acestea erau condițiile și starea de

---

[53] *Ibidem*, p. 34.
[54] *Ibidem*, p. 35.
[55] *Ibidem*, p. 36.
[56] N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine* ..., ed. a 3-a, p. 98.
[57] *Ibidem*, p. 39.
[58] N. Iorga, *Războiul pentru independența României*..., p. 44.
[59] *Ibidem*, p. 47.
[60] *Ibidem*, p. 50.

www.dacoromanica.ro

spirit care au determinat, în vara anului 1876, pe ministrul de externe M. Kogălniceanu să trimită puterilor garante două note diplomatice prin care — subliniindu-se că România nu poate rămîne indiferentă față de masacrele turcești de peste Dunăre — se cereau, cu fermitate, drepturile legitime ale țării, și în primul rînd recunoașterea individualității statului român și a numelui său istoric. N. Iorga, arătînd importanța și urmările celor două note diplomatice, sublinia cu mîhnire că, „după această manifestație, așa curagioasă și de un caracter așa de nobil, Kogălniceanu trebui să plece" și în locul lui veni la conducerea Ministerului de Externe Nicolae Ionescu, al cărui rol era acela „al împăciuitorului" [61].

În privința stării de spirit din România, N. Iorga arată că în timpul tulburărilor balcanice societatea politică românească se găsea în marginile strîmte „ale luptelor dintre partide, care nu represintau măcar o lungă tradiție de luptă serioasă, o popularitate statornic cîștigată în anumite straturi sociale", sau o nuanță bine precizată de cugetare. „Clanurile se înfruntau necontenit între ele, conduse de șefi cari aveau ca întăie datorie aceia de a le aduce la putere" [62]. N. Iorga sublinia apoi că, oricare ar fi fost patriotismul, inteligența și cultura acestor „oameni de frunte", activitatea lor, destul de apreciabilă de altfel, se referea la unele „înjghebări de interese în jurul titlurilor sau formulelor de împrumut, puțintel în afară de întreaga lume muncitoare, căreia îi lipsea conștiința valorii și a dreptului ei în politica țerii" [63].

Vestea proclamării (la începutul anului 1877) constituției turcești, care, considerînd România drept o simplă „provincie privilegiată" a Imperiului otoman, implica, de fapt, desființarea statului nostru național [64], a fost pentru opinia publică, subliniază N. Iorga, „o lovitură de trăsnet", o „crudă ofensă". Îndată s-au trimis proteste la Poartă și s-au luat „măsuri militare" [65]. O mulțime de studenți „se ofereau ca legiune universitară pentru rezistența națională la o eventuală încălcare" [66]. Cei care erau la studii în străinătate, în frunte cu Gh. Panu, trimiseră o declarație că sînt de acord cu colegii lor din București. Îndemnuri la rezistență antiotomană — pe care N. Iorga le consideră „frumoase porniri" — soseau necontenit din provincie. Violările de teritoriu „din partea turcilor pe linia Dunării", nu făceau decît să accentueze „indignarea generală", iar ziarul „Românul", ținînd „hangul protestărilor", demonstra că Imperiul otoman, în agonie, n-are dreptul de a împiedica „înălțarea vlăstarelor pline de viață și de viitor ca România" [67].

Proclamarea constituției otomane și încălcările turcești la nordul Dunării au convins opinia publică din România că independența națională

---

[61] *Ibidem*, p. 53.
[62] *Ibidem*, p. 83.
[63] *Ibidem*.
[64] În constituția turcească se menționa că Imperiul cuprinde „posesiunile actuale și provinciile privilegiate, formînd un tot indivizibil" și că „toți supușii", indiferent de religie, sînt otomani.
[65] N. Iorga, *Războiul pentru independența României* ..., p. 65—66.
[66] *Ibidem*, p. 87.
[67] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

nu poate fi obținută decît pe calea armelor, prin înfrîngerea Turciei. Doar cîțiva politicieni, în majoritate conservatori, mai continuau să spere că independența de stat a României ar putea fi obținută prin bunăvoința puterilor europene. Așa se explică atitudinea nepatriotică a unor șefi ai opoziției care, în consiliul de coroană ce s-a ținut la 2 aprilie 1877 — cînd era clar că războiul dintre Rusia și Turcia devenise iminent —, combătînd convenția de trecere cerută de Rusia, s-au pronunțat „pentru păstrarea bunelor relații cu turcii". Ion Ghica susținea că „s-ar putea admite și ocuparea de turci a unor puncte strategice la noi", iar Dimitrie Ghica propunea „să se permită trupelor austriece a ocupa țara pentru a împiedica pe ambii beligeranți de a face același lucru"[68]. N. Iorga cataloga, pe bună dreptate, propunerile acestor politicieni drept „ridicole ori infame dacă ar fi fost conștiente" [69]. La consiliul menționat, M. Kogălniceanu și, mai ales, C. A. Rosetti au cerut cu hotărîre rezistența armată împotriva trupelor turcești care ar încerca să treacă Dunărea și încheierea Convenției cu Rusia dacă ni se asigură „integritatea teritoriului" [70].

La 3 aprilie 1877, M. Kogălniceanu, deși nu era iubit de Carol, a fost numit din nou ministru de externe [71]. A doua zi el a semnat Convenția cu Rusia, după ce în prealabil, scrie N. Iorga, a izbutit să introducă în textul ei unele formulări mai precise privind obligația guvernului țarist de a menține și a apăra „integritatea actuală a României" [72]. La 16 și 17 aprilie Convenția a fost aprobată de Cameră și Senat cu majoritate de voturi.

Între timp, Poarta otomană respingînd și ultima propunere de reforme în favoarea popoarelor balcanice — protocolul de la Londra —, Rusia, la 12 aprilie, îi declară război. Armata rusă a trecut însă frontiera României la 11 aprilie fără ca guvernului român să i se fi comunicat dinainte acest lucru. Motivul invocat era prevenirea ocupării de către turci a fortificațiilor de la Barboși. N. Iorga dezaprobă această intrare neanunțată, cît și proclamația marelui duce Nicolae către poporul român [73]. De altfel, și pe M. Kogălniceanu, ca ministru de externe, l-au îngrijorat aceste lucruri, considerîndu-le de natură să știrbească autoritatea guvernului român [74].

În privința atitudinii armatei ruse față de populația română, N. Iorga sublinia că publicul era cu totul liniștit, observînd că „purtarea bună a rușilor nu seamănă de loc cu aceea din alte ocupații" [75].

După încheierea convenției cu Rusia, bandele turcești de cerchezi și başbuzuci și-au intensificat incursiunile de jaf și teroare la nordul Dunării.

---

[68] *Ibidem*, p. 70—71.
[69] *Ibidem*, p. 90.
[70] *Ibidem*, p. 71.
[71] *Ibidem*, p. 190.
[72] *Ibidem*, p. 72; vezi și N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu* ..., p. 132.
[73] N. Iorga, *Războiul pentru independența României* ..., p. 73.
[74] *Ibidem*.
[75] *Ibidem*, p. 91.

www.dacoromanica.ro

Fără ca de pe teritoriul românesc să se fi tras un foc de pușcă, turcii au început să bombardeze orașele și satele noastre. Armata, presa (în special ziarul „Românul") și în genere opinia publică din România, condamnînd aceste acte dușmănoase ale turcilor, cereau cu insistență ca guvernul să ia o hotărîre grabnică de „a respinge forța prin forță", întrucît, față de gravitatea situației, „atitudinea pasivă nu e demnă". N. Iorga, analizînd această stare de spirit, conchide că la 29 aprilie „hotărîrea cea mare era, în sfîrșit, luată, elementele șovăielnice. . . fiind luate de vîrtej", guvernul și corpurile legiuitoare au declarat starea de război între România și Poarta otomană [76]. Printr-o moțiune a Adunării deputaților, recomandîndu-se guvernului să ia toate măsurile pentru apărarea și asigurarea existenței statului român, se solicita sprijinul Puterilor garante și se arăta, totodată, nevoia ca la încheierea păcii să se definească situația României în raport cu misiunea ei istorică. „Era în cuvinte acoperite — scrie N. Iorga — o declarație de independență" [77].

Aceeași presiune a opiniei publice asupra cercurilor conducătoare a dus, la 9 mai 1877, la proclamarea independenței absolute a României printr-o moțiune votată de Cameră și Senat. Proclamarea independenței — notează N. Iorga — în „ședința publică dorită de Kogălniceanu, după ce Rosetti se asigurase de voturi, se făcu în cea mai mare înfrățire. . ., deputații fraternizau cu tribunele" [78]. După ce s-a votat independența națională, „marea mulțime" care asistase în curtea și pe dealul Mitropoliei „se revarsă spre centrul capitalei" [79]. Imediat, vreo mie de studenți „cu negustori și muncitorime — precizează N. Iorga — pregătesc o manifestație cu torțe" [80] pe străzile Bucureștilor. Corespondenții ziarelor străine semnalau că mulțimea era „beată de entuziasm" și că „mii de oameni" au demonstrat și la Craiova [81].

Este de menționat faptul că N. Iorga a cercetat și a folosit ca documentare pentru redactarea monografiei despre războiul de independență o mulțime de ziare străine și corespondențe veridice trimise de martorii oculari ai evenimentelor [82]. De asemenea, merită de subliniat faptul că N. Iorga este singurul dintre istoricii burghezi care a semnalat participarea muncitorimii bucureștene la manifestațiile entuziaste cauzate de proclamarea independenței naționale. De altfel, marele istoric, recunoscînd rolul jucat de masele populare în aceste evenimente mărețe, a ținut să precizeze, la sfîrșitul lucrării, că „instinctul de afirmație al maselor a biruit pornirea de îndoială și de hotărîtă negațiune a unor cercuri de sus" [83].

---

[76] *Ibidem*, p. 76.
[77] *Ibidem*, p. 77.
[78] *Ibidem*, p. 98 și 81.
[79] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, București, 1927, p. 192.
[80] N. Iorga, *Războiul pentru independența României* . . ., p. 98.
[81] *Ibidem*, p. 99.
[82] De exemplu, N. Iorga îl menționează pe Farcy, corespondentul ziarului „Le constitutionnel", care, referindu-se la indignarea ce „domnește la București contra turcilor", scrie la 9 mai că „lumea e hotărîtă la cele mai mari sacrificii pentru a cuceri independența" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 91).
[83] *Ibidem*, p. 183.

www.dacoromanica.ro

Independența de stat a României, nefiind recunoscută de puterile europene, trebuia consfințită și apărată pe cîmpul de luptă spre a putea fi impusă turcilor. Armata română, prin mobilizarea generală din aprilie 1877, își mărise simțitor efectivele, ajungînd, scrie N. Iorga, la „50 000 de oameni de prima linie [84], cu 70 000 de rezerve, și avea la îndemînă 180 de tunuri de bună calitate" [85].

Asupra moralului și a dorinței de luptă a armatei române, N. Iorga, citînd o serie de aprecieri pozitive ale corespondenților ziarelor „Le temps", „L'indépendance belge", „Le constitutionnel", arăta că toate trupele „sînt foarte disciplinate... . , gata de cele mai mari sacrificii" [86] și dornice de a intra cît mai curînd în acțiune peste Dunăre [87].

Referitor la cooperarea militară româno-rusă în războiul de la 1877, N. Iorga, bazat pe amplă documentație, arată că guvernul român, încă din lunile aprilie și mai, și-a exprimat, în repetate rînduri, dorința ca armata noastră să lupte alături de ruși pentru a învinge mai ușor rezistența otomană din sudul Dunării. Comandamentul armatei ruse — marele duce Nicolae și generalul Nepokoiciţki — opina, de asemenea, pentru o colaborare ofensivă în Balcani. De altfel, marele duce Nicolae a cerut României, la 6 mai, „concursul militar pentru trecerea Dunării" [88]; și acest concurs a fost acordat, după cum se știe, cu toată largheța. În schimb, țarul și cancelarul Gorceakov — nutrind scopuri ascunse, anexioniste — au refuzat oferta României de colaborare militară. Răspunsul guvernului țarist preciza: „Rusia n-are nevoie de concursul armatei române. Forțele pe care le-a pus în mișcare pentru a lupta cu Turcia sînt mai mult decît suficiente ca să atingă înaltul scop pe care și l-a pus împăratul începînd războiul actual" [89]. Rezultă din acest refuz că guvernul rus subaprecia totodată valoarea numerică și combativă a trupelor turcești, care erau înzestrate cu armament modern. Comandamentul armatei ruse, deși dorea de la început cooperarea militară, n-a putut să-și impună punctul de vedere diplomației decît în luna iulie 1877, cînd s-a constatat că efectivul și rezistența forțelor turcești din Balcani erau mai mari decît se prevăzuse.

Insuccesul celor două bătălii de la Plevna a determinat însă guvernul rus să solicite concursul urgent al armatei române spre a stăvili o eventuală înaintare a turcilor. Concursul a fost cerut, la început, nu direct guvernului român, ci unor comandanți militari. Astfel s-a cerut de către marele duce Nicolae — prin generalul Krüdener — generalului Manu, comandantul Diviziei a IV-a române, să treacă Dunărea, să ocupe „*imediat* Nicopole" și să transporte „pînă la granița rusească 6 000 de prizonieri turci" [90]. Generalul Manu a refuzat, bineînțeles, acest lucru, arătînd că

---

[84] Corect: 58 700 de oameni avea armata operativă la 1877.
[85] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 185.
[86] Idem, *Războiul pentru independența României* ..., p. 102.
[87] *Ibidem*, p. 104.
[88] *Ibidem*, p. 101.
[89] *Ibidem*, p. 108.
[90] *Ibidem*, p. 120 și 126.

www.dacoromanica.ro

nu poate primi ordine decît de la comandantul său. Pe de altă parte, M. Kogălniceanu — avînd în vedere că oferta de colaborare a guvernului român fusese respinsă — a scris, plin „de demnitate națională", lui Carol să nu-și dea aprobarea pentru excortarea unor prizonieri „pe care armata noastră nu i-a făcut", căci acest lucru ar avea „foarte rău efect în țară"[91]. La 15 iulie, după alte insistențe din partea țarului și a marelui duce Nicolae, o parte din Divizia a IV-a a primit ordin să ocupe Nicopole. M. Kogălniceanu, neîncrezător în vorbele țarului, nu era de acord ca armata noastră să intre în război alături de cea rusă fără o înțelegere scrisă, care să conțină garanțiile necesare. De aceea, cînd află că Divizia a IV-a a trecut Dunărea, el întreabă pe Carol dacă cererea țarului „e orală ori în scris" și recomandă „a se păzi cu grijă actele"; domnul i-a răspuns că trecerea s-a făcut din cauza „nesuccesului rușilor și în urma insistențelor personale ale împăratului". De fapt, scrie N. Iorga, „nu se luase nici o precauție și nici o garanție. Zarul era însă aruncat, și domnul lua asupra-și toată răspunderea" [92].

După a doua înfrîngere de la Plevna — 18 iulie —, se produse panică în rîndurile trupelor rusești, care se retrăgeau, în dezordine, spre podul de la Zimnicea, pentru a-și găsi siguranța pe malul românesc. Țarul însuși a plecat de la cartierul lui din Biela pentru a ajunge la Dunăre; „fantoma lui Napoleon al III-lea la Sedan — crede N. Iorga — i se năzărise un moment" [93]. În această atmosferă de panică, la 19 iulie a trimis marele duce Nicolae cunoscuta telegramă alarmantă, cerînd concursul urgent al întregii armate române [94] (este de subliniat faptul că, spre deosebire de alți istorici burghezi, care au denaturat conținutul telegramei — atribuindu-i o nuanță și mai desperată —, N. Iorga a dat textul exact al acesteia). Ca urmare a acestei cereri urgente, au fost trimise, imediat, peste Dunăre restul trupelor din Divizia a IV-a, iar în luna următoare, după alte telegrame insistente [95] ale marelui duce Nicolae (la 9 și la 19 august) și după unele tratative între cele două guverne, grosul armatei române, trecînd peste podul improvizat la Corabia, a luat poziția de luptă, alături de ruși, în fața fortificațiilor de la Plevna. S-a convenit ca armatele aliate, rusă și română, dirijate spre Plevna să fie puse sub comanda nominală a lui Carol, secondat de generalul rus Zotov, ca șef de stat major. Cu comanda efectivă a trupelor românești a fost însărcinat generalul Al. Cernat.

Reliefînd vitejia ostașilor români în luptele de la Grivița de la 30 august — care erau chemați să-și dea sîngele „pentru onoarea lor și libertatea țării" [96] —, N Iorga, citînd după unele izvoare străine, sublinia că „acești țărani cu mantăile și căciula lor cu pene de curcan pe cap... dovediră că știau să moară, dacă nu să învingă, și că le curge în vine tot sîngele vechilor daci"; îmbărbătați de Șonțu și Valter Mărăcineanu,

---

[91] *Ibidem*, p. 120.
[92] *Ibidem*, p. 122—123.
[93] *Ibidem*, p. 126.
[94] *Ibidem*, p. 127.
[95] *Ibidem*, p. 131—132.
[96] *Ibidem*, p. 134.

www.dacoromanica.ro

soldații înaintară în „acea vale a morții", sub „focul ucigător. . ., fără a da înapoi cu o palmă de pământ; au fost amănunte de eroism, pe care nu le-aș putea povesti" [97]. Corespondenții de război relatau că armata română a probat în aceste lupte că este o armată bravă, care merită „un drept tribut de laude" pentru că și-a făcut datoria „înaintea dușmanului cu noblețe și simplicitate" [98]. În privința comportării călărașilor, care erau încadrați în divizia ruso-română condusă de Arnoldi, acest general raporta că românii au acționat cu o „precizie și o repeziciune minunată, executînd . . .toate recunoașterile fără cea mai mică greșeală" [99].

Respectarea adevărului istoric l-a determinat pe N. Iorga să nu treacă cu vederea nici peste unele aspecte negative ale campaniei militare. El descrie greutățile și suferințele ostașilor români care luptau în redutele din fața Plevnei. „Soldații stăteau prin șanțuri, în apă și le înghețau picioarele. Hainele de iarnă nu veneau, căci banii se isprăviseră, și Brătianu alerga iar la ruși ca să mai ceară cîteva milioane" [100].

Colaborarea militară româno-rusă și vitejia ostașilor celor două armate au dus la victoria de la Plevna, unde Osman Pașa (cel mai vestit general turc), la capătul unei rezistențe desperate, a fost nevoit să se predea trupelor aliate, la 28 noiembrie 1877, cu întreaga sa armată de peste 50 000 de oameni. Marele duce Nicolae, printr-un ordin de zi către armatele aliate, a felicitat călduros pe bravii ostași „ai Rusiei și României" pentru victoria repurtată la Plevna [101].

Prin cucerirea Plevnei, cea mai grea etapă a războiului era încheiată, iar victoria finală iminentă. Trupele române au înaintat spre vest, repurtînd o frumoasă biruință la Smîrdan și împresurînd apoi Vidinul, iar armata rusă și-a croit drum spre Adrianopole, obligînd Turcia să ceară pace la 19 ianuarie 1878.

N. Iorga face, în monografia analizată și în alte lucrări ale sale, anumite constatări critice în legătură cu atitudinea claselor sociale față de războiul de independență. Astfel, marele istoric arată că războiul de la 1877 „n-a fost susținut de sforțările tuturora", iar la baza lui „n-a stat o înțelegere a partidelor în jurul unui program bine definit și într-o atmosferă de conștiință clară a maselor" [102]. Clasele superioare „nu participară decît în prea slabă măsură la durerea suferințelor și la bucuria gloriei cîștigate" [103]. Partidele politice „întrebuințau războiul pentru luptele sterpe dintre dînsele". Populația și armata au arătat însă un entuziasm

[97] *Ibidem*, p. 136.
[98] *Ibidem*, p. 137.
[99] *Ibidem*, p. 143.
[100] *Ibidem*, p. 141.
[101] *Ibidem*, p. 145.
[102] *Ibidem*, p. 164.
[103] *Ibidem*, p. 166.

www.dacoromanica.ro

deosebit pentru acest război. Se puteau vedea grupe de femei sărace, femei din popor, scrie N. Iorga, care-şi ofereau „munca de o săptămînă pentru ajutorul răniţilor" [104].

N. Iorga subliniază faptul că personalităţile de seamă ale vremii au îmbrăţişat cu căldură cauza naţională, militînd pentru susţinerea războiului de independenţă. Astfel se arată că Eminescu în mai multe articole atrăgea atenţia claselor dominante că au „mari şi grele datorii" către ostaşii de pe front. El scrie : „Suprimaţi plăcerile, lipsiţi-vă de surplus şi daţi-l pentru sărmanii noştri fraţi care au dat pentru noi. . .sîngele şi-l vor mai da încă" [105]; Kogălniceanu, de asemenea, făcea apel la populaţie să subscrie pentru cumpărarea de arme necesare frontului [106]; Gh. Bariţ îndemna, în „Gazeta Transilvaniei", pe transilvăneni să facă ofrande pentru ostaşii români de pe front. S-au format în vara anului 1877 comitete pentru ajutorarea răniţilor nu numai în vechea Românie, ci şi în Transilvania şi Bucovina. Voluntari entuziaşti pentru a lupta în războiul de independenţă au venit din toate provinciile româneşti [107].

Războiul de independenţă, conchide N. Iorga, deşi s-a terminat cu pierderi, a avut menirea să ridice conştiinţa naţiunii române libere, care şi-a verificat „pe cîmpul de luptă virtuţile morale" [108]. Acest război, care a adus „o revelaţie a României şi a românilor în străinătate" [109], n-a fost important numai prin scopul ce şi l-a pus înainte şi pe care cu mari jertfe l-a atins, ci mai ales prin crearea unei stări de spirit „încrezătoare, optimiste, capabile de elanuri viitoare. . . Credinţa în noi, batjocorită sistematic ani de zile, s-a trezit atunci, şi nimic n-a mai putut-o înăbuşi" [110].

La o conferinţă ţinută la Ploieşti în ianuarie 1927, N. Iorga, apreciind contribuţia ţărănimii, declara că în războiul din 1877 „pentru întîia oară s-a simţit nevoia de ţăran, şi ţăranul însuşi şi-a dat seama de rolul pe care-l are de îndeplinit într-o ţară pînă atunci guvernată cu totul în afară de dînsul" [111].

N. Iorga a criticat oficialităţile pentru că n-au dat importanţa cuvenită comemorării semicentenarului dobîndirii independenţei naţionale. Asemenea comemorări — spunea marele istoric — sînt foarte folositoare şi „joacă un rol mare în fiecare ţară" [112]. De altfel, în toate lucrările sale consacrate luptei pentru independenţa naţională se observă puternice accente de patriotism. Aceeaşi afirmare a patriotismului lui N. Iorga se observă şi în ultimii săi ani din viaţă, cînd combate cu tărie masacrele

[104] *Ibidem*, p. 167.
[105] *Ibidem*, p. 138.
[106] *Ibidem*.
[107] *Ibidem*, p. 95.
[108] *Ibidem*, p. 163.
[109] *Ibidem*, p. 168.
[110] *Ibidem*, p. 184.
[111] Idem, *Ploieştii în războiul de independenţă*, Ploieşti, 1928, p. 3.
[112] *Ibidem*, p. 3.

www.dacoromanica.ro

legionare și atrage mereu atenția opiniei publice asupra primejdiei cotropirii țării de către hitlerismul german.

Pînă în ultima zi a vieții sale, N. Iorga a demascat cu curaj presiunile violente ale Germaniei hitleriste care vizau integritatea teritorială și pierderea independenței noastre naționale. Crima monstruoasă a legionarilor din 27 noiembrie 1940 avea să-i curme glasul marelui istoric.

N. Iorga, prin opera sa monumentală va trăi însă peste veacuri, rămînînd una dintre cele mai proeminente figuri de cărturari ai poporului român.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

N. IORGA ISTORIC AL UNITĂȚII NAȚIONALE

DE

VASILE NETEA

Activitatea istoriografică a lui N. Iorga, din punctul de vedere al alcătuirii unor expuneri unitare asupra istoriei poporului român, se concretizează în trei mari sinteze redactate fiecare la 15 ani una de alta: *Geschichte des Rümanischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (Gotha, 1905, 2 vol.); *Historie des Roumains et de leur civilisation* (Paris, 1920, 1 vol.); *Istoria românilor* (București, 1935 — 1939, 10 vol.).

În aceste sinteze, așa cum preciza el însuși vorbind despre cea dintîi [1], N. Iorga a „topit" întreaga sa comoară documentară adunată din numeroase arhive românești și din toate unghiurile Europei, căutînd totodată, pe baza unei cugetări originale și a unei arhitecturi proprii, să deslușească în ele, cu o genială intuiție, sensul și modul de dezvoltare a vieții unitare a poporului român, precum și a perspectivelor sale de viitor.

Cea dintîi, scrisă la îndemnul fostului său profesor Karl Lamprecht, pe cînd nu se gîndise încă la alcătuirea unei atît de vaste sinteze [2], reprezenta „cunoștințele unui om de treizeci de ani. . . care nu ajunsese încă la acele idei generale care sînt răsplata unei familiarizări îndelungate cu subiectul și a unei meditații stăruitoare asupra lui" [3]. Cu toate aceste lacune, mărturisite de însuși marele istoric, sinteza de la 1905 reprezintă atît prin documentare, cît și prin sistemul expunerii — bazat pe o concepție organică și pe dezvoltarea unitară a tuturor elementelor de viață națională —, o adevărată piatră de hotar în activitatea istoriografică a lui N. Iorga. Ceea ce deosebește noua sinteză de tot ceea ce se făcuse pînă atunci în această direcție, dînd și o substanțială introducere bibliografică, era în primul rînd, evitîndu-se fărîmițarea în domnii muntene și moldo-

---

[1] N. Iorga, *O viață de om Așa cum a fost*, vol. II, București, 1934, p. 89.

[2] *Ibidem*, p. 88.

[3] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, trad. din l. germană de Otilia Teodoru-Ionescu, vol. I, București, 1922 (prefața semnată de N. Iorga, p. 3).

www.dacoromanica.ro

vene, în români liberi şi neliberi, o viziune totală asupra istoriei poporului român, a originilor şi spaţiului său istoric — respingîndu-se teoriile ostile continuităţii neîntrerupte în vechea Dacie — a dezvoltării vieţii sale economice şi culturale, a apariţiei şi dezvoltării oraşelor şi instituţiilor sale şi, ceea ce se încercase mai puţin pînă atunci, încadrarea năzuinţelor istoriei românilor în ritmul larg al istoriei universale, precum şi o pătrunzătoare analiză social-politică a istoriei contemporane.

Urmărind procesul de dezvoltare a vieţii oraşelor, ca şi creaţiile culturii superioare româneşti, N. Iorga subliniază în prima sa sinteză că toate acestea derivă din creaţia unitară a ţărănimii române de pe ambele versante ale Carpaţilor.

Trecînd, fără elogii, peste existenţa partidelor politice, neacordînd exponenţilor acestora atenţia aşteptată şi tratînd totodată domnia lui Carol I — în acelaşi capitol, consacrat „Statului unit al României" — alături de domnia lui Alexandru Ioan Cuza, sinteza germană a lui N. Iorga a avut darul să indispună cercurile oficiale, împiedicînd astfel traducerea şi difuzarea ei în masele populare. Indignarea regelui, precizează N. Iorga, a fost atît de ostentativă, încît nici măcar n-a răspuns, „necum să mulţămească", editorilor care se grăbiseră să-i trimită cele două volume într-o splendidă legătură [4]. Cartea — sub titlul *Istoria poporului românesc* — va fi tradusă în limba română abia în 1922, peste şaptesprezece ani, cînd firește, ecoul ei, în împrejurările larg schimbate, nu mai putea fi cel de la 1905 şi cînd N. Iorga, depăşindu-şi sistemul, alcătuise între timp, în limba franceză, o nouă sinteză.

Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen (Istoria românilor în cadrul formaţiunilor lor de stat), intitulată şi înfăţişată aşa cu „asentimentul tacit al lui Lamprecht", de al cărui „refuz" — din cauza recomandaţiei ca sinteza să nu expună decît viaţa românilor din regatul liber — N. Iorga avusese la început o nestăpînită „frică" [5], a dobîndit însă succesul meritat în lumea ştiinţifică germană, fiind considerată una dintre cele mai originale lucrări ale colecţiei de la Gotha : „Geschichte der Europäischen Staaten". De o difuzare mult mai largă s-a bucurat a doua sinteză a lui N. Iorga, *Historie des Roumains et de leur civilisation*, alcătuită în preajma vîrstei de cincizeci de ani, după o îndelungată studiere a istoriei universale — care, după precizările sale, i-a „lărgit orizontul" şi i-a „corectat numeroase puncte de vedere" [6] — şi după realizarea unităţii naţionale, spre care călăuzea sinteza de la 1905. Deşi „redactată cu înfrigurare", după precizările sale de mai tîrziu, „în durerile şi îngustările" de la Iaşi din perioada războiului [7], cu prea puţine izvoare la îndemînă şi fără a înfăţişa adevărata „pregătire şi posibilităţile autorului" [8] noua sinteză — scrisă din motive politice — a fost tradusă la scurt timp şi în limbile engleză (*A History of Roumania. Land, people, civilisation*, 1925),

[4] N. Iorga, *O viaţă de om* ..., vol. II, p. 90.
[5] *Ibidem*.
[6] *Istoria poporului românesc*, p. 5 (prefaţa la noua ediţie românească).
[7] N. Iorga, *Şcoala nouă de istorie*, Bucureşti, 1936, p. 11.
[8] Gh. I. Brătianu, *Nicolae Iorga istoric al românilor*, 1943, p. 17, Academia Română, Discursuri de recepţie.

www.dacoromanica.ro

italiană (*Storia dei Romeni e della loro civilità*, 1928) și germană (*Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*, 1929), iar în 1935 și în limba sîrbă, cunoscînd astfel cea mai largă răspîndire dintre toate scrierile sale. În 1930, prin Al. Lascarov-Moldovanu, *Histoire des Roumains et de leur civilisation* a fost completată și tradusă și în limba română.

A treia sinteză a lui N. Iorga, cea care poartă pecetea definitivă a gîndirii și a puterii sale de creație, a fost scrisă între anii 1936 — 1939 și ea reprezintă, în cadrul vechii istoriografii române, cea mai largă înfățișare a trecutului nostru, o adevărată mare istorică românească, în care s-au vărsat fluviile tuturor colecțiilor de documente cunoscute pînă în momentul redactării sale.

Incomparabilă ca amploare și entuziasm patriotic, solid închegată în elementele sale arhitectonice, viguros realizată ca limbă și artă literară, noua istorie a românilor — tradusă și în limba franceză sub titlul *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* (1937 — 1945) — oricare ar fi deficiențele ei ideologice de care ne-am ocupat cu altă ocazie [9], constituie monumentul cel mai înalt al activității istoriografice a lui N. Iorga și, în același timp, opera cea mai impunătoare a vechii noastre istoriografii. Dacă *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* de la 1905 a fost — după publicarea unor enorme colecții de documente [10] piatra de încercare a puterii de sintetizare a lui N. Iorga, depășită apoi în anii următori, și dacă *Histoire des Roumains et de leur civilisation* de la 1920 — titlu sub care se cuprindea întreaga dezvoltare social-politică a țărilor române — n-a fost decît o operă de tranziție spre o etapă superioară a gîndirii și a capacității de creație a marelui istoric, *Istoria românilor* din 1936—1939 reprezintă încoronarea tuturor eforturilor sale istoriografice și lămurirea, pe cele mai largi temeiuri, a procesului de formare a poporului român, de evoluție și de realizare a unității sale naționale. Prin ea își dobîndea explicarea și justificarea științifică desăvîrșirea unității naționale din 1918 și se oferea o bază de apreciere pozitivă a întregii vieți a poporului român. Scrisă îndată după publicarea unei alte strălucite sinteze, *La place des Roumains dans l'Histoire universelle* (3 vol. 1935—1936), menită a înfățișa străinilor contribuția noastră specifică la dezvoltarea istoriei umanității, noua istorie era destinată a arăta românilor înșiși, în marginile concepției sale idealiste, trecutul lor de luptă și împrejurările în care, după eroice încordări, s-a putut ajunge de la dezbinatele provincii feudale la *România* de la 1859 și apoi, în 1918, prin voința maselor românești, la desăvîrșirea statului național unitar.

Pentru N. Iorga — și aceasta constituie una din „permanențele" sale — „România" a fost întotdeauna aceeași, una și singură, creație a „oamenilor pămîntului" investită cu „sigiliul Romei", susținută și mărginită, în cadrul romanității orientale, de graiul ei, de tradițiile ancestrale, de puterea de creație multilaterală a fiilor ei, vatră inexpugnabilă și intan-

[9] Vezi Vasilea Netea, *La personnalité et l'activité de Nicolas Iorga*, în „Revue roumaine d'histoire", 1965, nr. 1, p. 47.

[10] Vezi Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga*, București, 1935.

www.dacoromanica.ro

gibilă a neamului românesc. Orice ţinut românesc, liber sau înstrăinat, era „Romanie"; Ţara Românească şi Moldova erau „Romanie"; „Romanie" era şi Transilvania, Banatul şi Maramureşul; şi Bucovina era „Romanie", şi Dobrogea. Pretutindeni, şi de o parte şi de alta a Carpaţilor, şi în cîmpia Dunării şi în Dobrogea, N. Iorga întîlnea aceleaşi „Romanii", locuite de acelaşi neam românesc, avînd aceeaşi forţă de vitalitate şi aceleaşi drepturi ale graiului, ale civilizaţiei şi ale libertăţii pe care el înţelegea oricînd şi faţă de oricine să le sublinieze şi să le apere. Destinul acestor „Romanii", oricine le-ar fi stăpînit vremelnic, era de a se contopi, dată fiind identitatea lor de civilizaţie, într-o singură formaţiune statală, aşa cum le-o cereau geografia, arheologia, limba şi etnografia lor, condiţiile economice şi politice, dezvoltarea culturală şi ideologică naţională. Nici unul dintre istoricii noştri n-a dat acestei contopiri o mai concludentă justificare şi nu i-a cercetat şi valorificat cu mai multă vigoare elementele şi tendinţele [11]. „Ideea unităţii naţionale — scria N. Iorga în prefaţa *Memoriilor* — m-a preocupat toată viaţa" [12]. În întreaga desfăşurare a istoriei poporului român, începînd de la dacii lui Burebista şi pînă la mişcările populare din 1918, care au pecetluit năzuinţele veacurilor, N. Iorga — urmărind unitatea populară — nu a văzut decît o neîntreruptă serie de manifestări şi eforturi pentru unitatea naţională, pentru justificarea şi posibilităţile realizării ei. Studiind istoria dacilor, el îi găseşte stăpîni pe ambele versante ale Carpaţilor, în Transilvania ca şi în Cîmpia Dunăreană, alcătuind „acelaşi neam, trăind în locuinţe de acelaşi fel, ducînd aceeaşi viaţă economică, avînd acelaşi grad de cultură şi făcînd parte din acelaşi organism politic" [13]. Nici după înfrîngerea dacilor Carpaţii n-au format o graniţă, fiindcă sub „dominaţia romană a existat o unitate de poporaţie, o unitate de cultură şi de aşezăminte în părţile de la nord de Carpaţi şi în cele de la sud de dînşii", Dacia lui Traian cuprinzînd „deopotrivă regiunile care fac parte astăzi (la 1909, *V.N.*), din regatul României, cît şi regiunile ardelene" [14]. La începutul secolului al XIV-lea, o dată cu întemeierea Ţării Româneşti — născută ca o afirmare a „instinctului popular", din „tradiţiile romane ale poporului, pe o bază teritorială şi naţională de prezent şi viitor" [15] — N. Iorga subliniază tendinţa de reconstituire a străvechii unităţi, arătînd că domnul (*dominus*) de la Argeş „se privea ca domn nu numai dincoace de Carpaţi" ci „înţelegea a fi domn asupra tuturor părţilor de peste munţi locuite de români. Dacă urmăreşte cineva — scria în continuare N. Iorga — politica celor dîntîi domni, îi vede cum

[11] Vezi *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, Bucureşti, 1902; *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor*, Bucureşti, 1915; *Drepturile românilor asupra teritoriului lor naţional unitar*, Bucureşti, 1919; *Conştiinţa naţională românească de la Mihai Viteazul pînă astăzi*, în „Neamul românesc", 1920, nr. 163 181; *Note despre unirea românească*, în „Revista istorică", 1920, p. I II; *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX*, în „Cugetul românesc", 1922, p. 97—113; *Cum s-a făcut România de azi*, în „Cugetul românesc", 1923, nr. 2; *Spre unitatea naţională*, Cernăuţi, 1923; *Viaţa românească în Ardeal*, Arad, 1926; *Comemorarea unirii Ardealului şi rostul istoric al unirii*, Vălenii de Munte, 1933 etc.

[12] *Memorii*, vol. I, p. 7.

[13] N. Iorga, *Viaţa românească în Ardeal*, p. 11.

[14] *Ibidem*, p. 12.

[15] N. Iorga, *Politica lui Mihai Viteazul*, Iaşi, 1918, p. 7.

www.dacoromanica.ro

căutau necontenit să capete teritorii dincolo de munți", dobîndind și stăpînind Hațegul, Făgărașul, Amlașul și Severinul [16]. În acțiunea politică și militară a lui Iancu de Hunedoara, menită să smulgă Peninsula Balcanică din mîna turcilor, N. Iorga a văzut, „un fel de confederație românească", românii din Transilvania stînd în necontenită legătură cu românii de dincoace, mișcarea „laolaltă" a acestora anulînd Carpaților orice putință de frontieră [17]. „Necesitatea unității etnice" o vedea și în politica munteană și transilvăneană a lui Ștefan cel Mare [18], care a stăpînit — și el, și urmașii săi — Cetatea de Baltă și Ciceul, cărora Petru Rareș, învingător la Feldioara, le-a adăugat Ungurașul, Rodna și Reteagul [19].

Împrejurările politice schimbîndu-se în secolul al XVI-lea, N. Iorga, după ce „unica Țară Românească a încetat ca un concept politic", a găsit mai departe dovezile și formele de manifestare a unității în „cultura românească comună de o parte și de alta a munților", în legăturile dintre instituțiile de la Alba-Iulia, Tîrgoviște și Suceava, în cărțile lui Coresi și ale celorlalți tălmăcitori care înfățișau noile mijloace de afirmare culturală și de comunicație între toate „romaniile" [20], cărora li se adăuga o intensă viață pastorală și comercială. „Nu există un cioban ardelean — afirma N. Iorga într-o altă lucrare, bazat pe constatările de atunci, îmbogățite astăzi și cu alte argumente — ci numai un cioban român, fiindcă ciobanul stă o parte din cursul anului sus la munte, altă parte la șes, la Dunăre. . ., plecînd din Munții Ardealului" și ajungînd pînă la Ialomița, pînă în Dobrogea sau în Delta Dunării, fără a pierde însă niciodată legătura cu satul originar, care continua să rămână elementul său de statornicie. „Marele reprezentant al unității românilor — continuă Iorga cu entuziasm, dar, fără îndoială, și cu exagerare — a fost ciobanul acesta..., care, cîntînd, își mînă oile pe pămîntul românesc și care răspunde întotdeauna în aceleași vorbe care răspîndesc aceiași poezie, aceiași muzică, același ritm sufletesc" [21]. Același rol unificator l-a jucat și comerțul, fiindcă n-a existat niciodată „un comerț ardelean în marginile singure ale Ardealului", exponenții săi întinzîndu-se spre Dunăre, pe Olt, pînă la Nicopole, prin vadul Slatinei, pe linia care ducea la Giurgiu ori la Brăila, fiindcă avuțiile Transilvaniei s-au valorificat întotdeauna prin această Țară Românească care i-a creat prosperitatea și siguranța [22]. În 1599, ca „domn liber al unei țări libere", eliberată de turci prin sabia sa, Mihai Viteazul — căruia încă din 1902, ca „prinos" și „speranță", îi consacra o monografie în două volume [23] — „fără a-i presupune teorii naționaliste moderne", putea cuceri Ardealul printr-o

[16] *Viața românească în Ardeal*, p. 31.

[17] *Ibidem*, p. 41.

[18] *Politica lui Mihai Viteazul*, p. 24.

[19] *Viața românească în Ardeal*, p. 42 și 43.

[20] *Ibidem*, p. 36, 45 și 49.

[21] *Comemorarea unirii Ardealului și rostul istoric al unirii*, Vălenii de Munte, 1933 p. 14.

[22] *Ibidem*, p. 14.

[23] *Istoria lui Mihai Viteazul* (o nouă ediție, larg completată, a apărut apoi în 1935).

www.dacoromanica.ro

singură lovitură, considerînd „tot așa, unitar românesc, caracterul întregii stăpîniri de moștenire și cucerire pe care i-o dăduse o soartă în care vedea numai o consacrare de drept" [24].

Tradiția lui Mihai, indiferent de vicisitudinile istorice, nu se va mai uita și, devenită aspirație politică pentru realcătuirea unui regat al Daciei, ea va fi urmărită mereu de urmașii săi și de principii transilvăneni, iar după aceea de către împărații Habsburgi, ispitiți mereu, pînă în 1859, de proiectul unei realizări a unității teritoriale românești „sub stăpînire și în formă austriacă" [25].

Alături de planurile austriace a existat și un plan rusesc pe timpul Ecaterinei a II-a, din care, prin unirea Moldovei, a Valahiei și a Ardealului, trebuia să se nască — treaptă spre Constantinopol — un regat pentru marele duce Constantin [26] și, la 1808, chiar un plan comun austro-rus, menit să constituie zestrea unei împerecheri între Habsburgi și Romanovi prin căsătoria unui arhiduce cu sora lui Alexandru I [27].

Nici măcar fanarioții, arată N. Iorga n-au fost străini urmărind obiective turcești — de ideea unei întregiri a Țării Românești cu teritoriile de peste munți, unul din ei, Mavrogheni, adresînd în 1788 o proclamație către toți locuitorii din ținutul Brașovului, „parte bisericească și mirenească cu dregătorie politicească și ostășească" de a se uni cu locurile „de unde v-ați dezghinit" [28].

La începutul secolului al XIX-lea ideea unității și independenței Daciei devenise o problemă a presei și a cancelariilor de la Paris și Londra, publiciști și diplomați deopotrivă vorbind deschis despre posibilitatea unirii țărilor românești, preconizînd diverse soluții [29]. Scrieri ca ale lui Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie* (1839) [30], și David Urquhart, *The spirit of the East illustrated in a journal of travels trough Roumelia during an eventful period* (1838), sînt invocate ca mărturii ale Apusului pentru noile perspective ale unității naționale românești.

Ea n-avea să fie însă o inițiativă și o realizare străină, ci o acțiune internă, națională, ale cărei temeiuri culturale, pregătitoare ale celor politice, avea să le pună M. Kogălniceanu în 1840 prin „Dacia literară" urmat de N. Bălcescu cu „Magazinul istoric pentru Dacia" (1845), care se întîlniră în activitatea lor cu ardelenii strămutați în principate Aron Florian, Ioan Maiorescu și A. Tr. Laurian etc., legați puternic de viața de peste munți și de năzuințele ei. Alături de ei se menționează acțiunea lui Barițiu de la Brașov, care, prin „Gazeta de Transilvania" și „Foaia pentru minte, inimă și literatură", deschide larg porțile pentru toate năzuințele românești. „Legătura aceasta — scrie N. Iorga — creează o viață general românească",

---

[24] *Politica lui Mihai Viteazul*, p. 12 și 13.
[25] *Spre unitatea națională*.
[26] *Dezvoltarea ideii unității politice la români*, p. 35 și 39.
[27] *Ibidem*, p. 37.
[28] *Ibidem*, p. 36.
[29] *Istoria românilor*, IX, *Unificatorii*, p. 14, 23.
[30] *Dezvoltarea ideii unității politice la români*, p. 54.

www.dacoromanica.ro

iar gazeta lui Bariţiu devine „un organ general românesc, *cel dintîi cu caracter politic*" [31]. Ei sînt plăsmuitorii spiritului generaţiei de la 1848, care în „românismul ei a înţeles pe românii de oriunde" şi care a creat şi cuvîntul de *România* [32].

Unirea Principatelor, precedată de o fecundă mobilizare culturală, se făcu astfel „prin români" şi ea puse bazele primei Românii în jurul căreia aveau să se adune apoi, prin voinţa poporului, toate celelalte. După înfăptuirea acesteia şi după răsturnarea lui Cuza, doborît de o „lovitură dezonorantă" [33], sub Carol I culturii militante din epoca unirii i se impune însă — afirmă N. Iorga — un alt sens, dorindu-se a fi „cît mai mult estetică, cît mai filozofică", punîndu-se accentul pe „cît mai multă filozofie pentru a imobiliza naţia românească în regiunile reveriei, făcîndu-se incapabilă... de a vedea viaţa reală cu toate nevoile ei". Prin „Junimea", adăuga N. Iorga, uitînd însă de contribuţiile lui M. Eminescu şi A.D. Xenopol, se cultiva literatura turnului de fildeş, în care nu trebuia „să ajungă nimic din zgomotul vieţii, din durerile, din aspiraţiile şi bucuriile ei" [34]. În 1883, din voinţa regelui, se inaugură — prin tratatul de alianţă cu asupritorii românilor din Transilvania şi Bucovina — regimul Triplei Alianţe, care preconiza ideea de a rămînea liberi numai românii „de la Dunăre", urmînd ca ceilalţi „să se bucure doar de ceva mai multă dreptate şi de oarecare autonomie", fiindcă „niciodată n-o să vină vremea ca să ne găsim într-o singură casă" [35]. N. Iorga are cuvinte crude pentru „oportunismul" acestei generaţii, care a împins ţara „tot mai mult în noroiul luptelor politice cu caracter materialist şi personal, lipsite cu desăvîrşire de program şi de orizont" [36].

Un nou program politic naţional, urmărit de Iorga îndeosebi pe latura sa culturală, derivată din vechea orientare a lui Kogălniceanu, avea să se alcătuiască abia spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, pregătind spiritele, prin înfrîngerea politicii regelui, pentru ceea ce avea să dea anul 1918. În programul acesta Iorga deslușea avîntul şi creaţiile unor scriitori ca Barbu Delavrancea, Alexandru Vlahuţă, I. L. Caragiale, George Coşbuc, Octavian Goga, care se împleteau cu cercetările istoricilor A. D. Xenopol, D. Onciul şi Ion Bogdan, cu pînzele lui Grigorescu şi ale lui Th. Aman, precum şi cu munca societăţilor militante în frunte cu Liga culturală şi cu razele de lumină ale marilor periodice literare „Semănătorul" (Bucureşti), „Luceafărul" (Sibiu) şi „Junimea literară" din Bucovina. Naţiunea, biruind politicianismul servil şi corupt, se manifesta astfel prin cele mai alese spirite ale ei, impunîndu-şi simţirea şi aspiraţiile. „Se ridica — scrie N. Iorga — o lume nouă, strîns unită, pentru a căuta, peste respectul tratatelor şi demoralizanta continuă teroare de străini, cu veşnic ameninţătoarele lor planuri de cucerire şi împărţire, căile pentru a se apropia cît mai mult de

---

[31] *Dezvoltarea ideii unităţii politice la români*, p. 49.
[32] *Istoria românilor*, IX, p. 272.
[33] *Ibidem*, p. 397.
[34] *Spre unitatea naţională*, p. 10—11.
[35] *Ibidem*, p. 2.
[36] *Viaţa românească în Ardeal*, p. 69.

www.dacoromanica.ro

suprema țintă, care era minunea așteptată de veacuri, a unității politice românești" [37].

Prin acest curent, pe care N. Iorga, dîndu-i și un puternic caracter social, îl va alimenta din toate puterile și sub toate formele, vechea luptă pentru unitatea națională, prezentă neîntrerupt în conștiința poporului, va lua un nou avînt, izbutind în condițiile create de primul război mondial, să contopească toate „Românile" într-o singură și durabilă alcătuire.

Cunoașterea acestor „Românii" și a neamului sălășluit de dînsele a constituit principala preocupare istoriografică a lui N. Iorga și ea a determinat, în mod evolutiv, însăși formarea conștiinței sale de istoric, făcîndu-l ca, îndată după numirea sa ca profesor la Universitatea din București, să întreprindă — paralel cu studiile și căutările europene — acele largi și fecunde călătorii prin toate văile și pajiștile locuite de români care, în momentul cînd va trece la construirea sintezelor sale, să-l facă stăpîn, așa cum scria el însuși despre Eminescu, „pe *tot patrimoniul în timp și spațiu al poporului român*" [38]. Din aceste călătorii, care însemnau totodată și o vijelioasă scotocire de arhive și culegeri de inscripții, s-au născut între anii 1900 și 1906 marile înfățișări de *Sate și preoți din Ardeal* (1902), reprezentînd, pe bază de documente inedite, „un întîi volum din istoria culturală a românilor ardeleni", *Drumuri și orașe din România* (1904), *Sate și mănăstiri din România* (1905), *Inscripții din bisericile României* (2 vol. 1905), *Neamul românesc în Bucovina* (1905), *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească* (2 vol., 1906), *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene* (2 vol., 1906) etc., care reconstituiau cu un pătrunzător simț al realității fizionomia socială și națională a poporului român, așa cum se afla el la începutul secolului al XX-lea.

Scrise, după precizarea din dedicația celei dintîi, „în așteptarea viitorului care atîrna de vrednicia noastră", înfățișările lui N. Iorga căutau și identificau pretutindeni vechile urme de viață și cultură românească, puterile de rezistență și de dezvoltare ale poporului, posibilitățile sale de închegare într-un organism politic unitar, cu alte cuvinte însăși unitatea civilizației populare a românilor, permanențele ei ancestrale și elementele dinamice creatoare.

A străbătut Transilvania de la un capăt la altul, oprindu-se rînd pe rînd la Brașov și în satele din Țara Bîrsei, la Făgăraș, unde, pentru a cerceta în amănunțime vechile așezări strămoșești, a făcut nu mai puțin de nouă călătorii, la Sibiu, Alba-Iulia, Blaj, a urcat crestele Munților Apuseni la Albacul lui Horea și la Vidra lui Iancu, a cercetat Clujul, Sătmarul, Maramureșul, fără a uita de ținuturile bănățene ale Timișoarei și Lugojului.

Întîlnește în drum vechi sate de origine dacică, țărani cu duh înalt și vorba dîrză, îmbrăcați în straiele strămoșilor de pe columna lui Traian, biserici doveditoare de trecut adînc și de meșteșug temeinic, inscripții romane și chirilice, cetăți și orașe, inițiate de străini dar ridicate și apărate de mîinile puternice ale iobagilor români, morminte de slavă ca ale lui George Lazăr, Gheorghe Barițiu, Andrei Șaguna, Avram Iancu, Simion

[37] *Istoria românilor*, X, *Întregitorii*, p. 293.
[38] *Ibidem*, p. 12.

www.dacoromanica.ro

Bărnuțiu și pe al lui Mihai Viteazul însuși, eroul neuitat al primei uniri. Nu tăgăduiește și nu disprețuiește adaosul de civilizație al ungurilor, secuilor și sașilor, dar cugetul său este răpit de monumentalitatea și armonia vieții românești. Trecînd de la Sibiu spre satele de munte Săliștea, Poiana, Jina, istoricul exclamă cu admirație : „Aici totul e românesc, de la morții multor veacuri... pînă la mîndrii ciobani care nu cunosc deosebirea de graniță în rătăcirea veșnică a turmelor bogate. Aici — subliniază cu putere N. Iorga — nu poți striga «trăiască românimea» fără ca munții să nu-ți prefacă strigătul în «trăiască România»"[39]. Emoționante sînt paginile consacrate țării Hațegului, Inidoarei și Munților Apuseni, unde „toate adîncurile, toate adăposturile, tainițele și locurile de pîndă vorbesc despre o înverșunată luptă pentru viața și libertatea unui neam nenorocit. Și aici stîncile au fost înroșite de sînge, și aici apele au spălat trupurile celor căzuți, și aici din freamătul pădurii se deslușește o veche poveste de jale, plîngerea necurmată a morților ce n-au fost răzbunați" [40]. Chipurile lui Horia și Avram Iancu sînt luminate de apoteoza eroismului și a dragostei poporului. În nord, în părțile Sătmarului și ale Maramureșului, ca și în est, în Secuime, deslușește apriga acțiune de maghiarizare susținută de guvernele claselor dominante de la Budapesta, alegîndu-se însă cu constatarea că, „oricît s-ar sili orișicine, rădăcina noastră nu poate fi smulsă din adîncimea unui pămînt care a numit pe strămoșii noștri întîii născuți ai săi" [41].

Voința sa, așa cum afirmase încă din 1909, nu era să trateze istoria Ardealului „ca istoria unei provincii românești, ci așa ca să se vadă continuitatea legăturilor de cultură și religie și chiar continuitatea legăturilor politice între noi și ei" [42].

O metodă asemănătoare a întrebuințat și în cele două largi expuneri asupra literaturii române din secolele XVIII și XIX [43].

Cu aceeași osîrdie a călcat pas cu pas și pămîntul „României" de la nord, al Bucovinei, răpită de Maria Tereza în 1775 și transformată în ducat austriac. Și aici, ca și în Transilvania și Banat, neobositul călător caută „lăcașuri cu chipuri de bouri și frumoase slove bătrîne deasupra ușilor, pietre șterse deasupra mormintelor cu cenușa spulberată, frînturi de cetate pe culmile frămîntate de sînge", toate urmele unor vremuri ce nu se vor mai întoarce. Rînd pe rînd se ivesc în fața ochilor săi uimiți Suceava, vechea capitală a „României" moldovene, Cîmpulungul, Rădăuțul, cu nesfîrșita lor podoabă de mănăstiri Dragomirna, Voronețul, Moldovița, Sucevița, Putna. În cale întîlnește — acestea fiind elementele de evocare ale lui N. Iorga — case de lemn cu mușcate la ferestre, păstori cu cojoace răsfrînte, țărani zdraveni cu plete largi pe umeri, femei rumene legate la

---

[39] *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, I, p. 217—219.

[40] *Ibidem*, p. 342.

[41] *Ibidem*, p. II, 724.

[42] *Viața românească în Ardeal*, p. 38.

[43] *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, București, 1901, 2 vol.; *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, București, 1907—1909, 3 vol.

www.dacoromanica.ro

cap cu tulpane albastre, copii zburdalnici cu cămăşuţe albe ; vorbă ademenitoare românească şi cîntec de fluier străbătător peste codri şi depărtări, talange şi clopote de aramă vestind mîngîiere şi speranţe. Inscripţiile descifrate îi vorbesc de un trecut românesc, de o unitate sfărîmată, dar nu înlăturată.

Ochiul său constată însă şi ravagiile cumplite ale înstrăinării susţinute de politica cezaro-crăiască de la Viena şi de interesele unor „baroni" şi „cavaleri" care uitîndu-şi spiţa, s-au aruncat în braţele cotropitorului darnic din sărăcia altora. O noapte de înviere petrecută la Putna, lîngă mormîntul lui Ştefan cel Mare, singurul stăpîn al amintirii celei glorioase, îl răsplăteşte însă — deşi călugării îl dezgustă — de toate amărăciunile şi indignările. „Cînd nu se mai văzu din toate decît întunerecul — scria cu avînt poetic N. Iorga —, mişcarea neagră a mulţimilor... în noaptea care-i poate fi mantie, el era cu noi, Ştefan, Ştefan al nostru, voievodul, împăratul nostru cel drept, el şi nu «Francisc Iosif întîielea» (pentru care se rugau călugării). Ştefan mergea cu noi în umbra nopţii, între luminile cerului şi pămîntului, ducînd după dînsul întreg întunerecul, pe aripile sale care atingeau munţii zărilor şi depărtarea hotarelor noastre sîngerate" [44].

De la Putna, călcînd peste văile Siretului trecu spre alte ctitorii ale lui Ştefan, minunîndu-se de măreţia lor. Strigăte de uitaţi pîrcălabi îi răsună în urechi, vechi pietre îi vorbesc de mărirea „împăratului de sub lespezile Putnei..." [45].

De la notaţiile de călătorie, agere, profunde, zguduitoare, înfăţişînd deopotrivă evidenţele trecutului, chemările prezentului şi speranţele viitorului, N. Iorga trece la studiile, manualele şi monografiile istorice menite să înfăţişeze, pe baze ştiinţifice, viaţa veche şi temeiurile de eliberare ale celor cercetaţi în căsuţele, bisericile şi mănăstirile lor. Interzise în Austro-Ungaria, aceste scrieri — şi îndeosebi manualul de *Istoria românilor* din 1908 — ca şi ziarul „Neamul românesc", trec pe sub ochii vameşilor sub titluri schimbate — *Noua metodă de cultivare a cartofilor*, *De-ale noastre* etc. izbutind să ajungă astfel la locurile sorocite şi să aprindă acolo făcliile nebiruitei încrederi.

Pe măsură ce evenimentele se precipită, alunecînd spre războiul din 1914 — care prin consecinţele sale militare şi prin mişcările maselor, avea să devină războiul distrugerii Austro-Ungariei şi al eliberării popoarelor împilate — scrierile istorice ale lui N. Iorga, paralel cu o intensă activitate ziaristică desfăşurată în coloanele ziarului său „Neamul românesc", se înteţesc şi dobîndesc tot mai mult un caracter militant, tăios, menit să îndîrjească săbii şi să ridice flăcări pe culmi.

În 1915 avea să dea astfel, în două volume, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria* (vol. I de la început pînă la mişcarea lui Horia, vol. II de la mişcarea lui Horia pînă astăzi), tradusă grabnic, aşa cum obişnuia cu

---

[44] *Neamul românesc în Bucovina*, p. 146—147.

[45] *O viaţă de om ...*, vol. II, p. 65.

www.dacoromanica.ro

lucrările sale mai însemnate, și în limba franceză, păstrînd aceeași împărțire : *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie* (1916). Ca și în sinteza de la 1905, N. Iorga, urmărind firul organic al dezvoltării vieții naționale, respinge teoria rösleriană a părăsirii teritoriului dacic de către romani la anul 271, precum și afirmațiile neîntemeiate că ungurii și sașii ar fi găsit în Transilvania un „pustiu". Elementele vieții românești din Transilvania — constituite în organizații proprii — au fost puternice de la început, impunînd regilor Ungariei recunoașterea unui voievodat, instituție unică în hotarele regatului maghiar — voievodat pe care l-au „găsit aici", ai cărui șefi aveau aceleași „rosturi" ca și voievozii transcarpatini [46]. Cînd împrejurările politice, prin întărirea iobăgiei, se schimbară, românii ardeleni își manifestară mai departe independența și legătura cu românii din Principate prin biserica ortodoxă, care „ajunse din ce în ce mai mult să fie o formă culturală și politică unitară a românilor din toate provinciile" [47]. Cînd Viena, la începutul secolului al XVIII-lea, impuse „unirea" cu biserica romano-catolică a celor care au acceptat-o, ea fu combătută nu atît în numele unui „fanatism religios", cît mai ales dintr-un „instinct național de apărare", iar episcopul Ioan Inochentie Clain „deveni un campion al drepturilor românești politice pînă la suferință și exil". Răscoala lui Horia, căreia, fără a-i nega cauza care cuprindea „o nemulțămire socială puternică", el îi atribuia în primul rînd un accentuat caracter național, e considerată drept evenimentul cel mai important din istoria Transilvaniei pînă în 1784, lucru ce îl făcea să se gîndească, exagerînd, desigur, chiar și la o periodizare a istoriei românilor — a tuturor românilor — axată pe această dată [48]. Începutul secolului al XIX-lea, ca element pozitiv, este dominat în Transilvania de dezvoltarea culturii pe baza principiilor Școlii ardelene, de acțiunea foilor de la Brașov ale lui Barițiu, care au dat intelectualității ardelene o conștiință politică, pentru a culmina cu revoluția din 1848, prin care s-a arătat „pentru toate timpurile" că națiunea română este o națiune „de sine stătătoare", îndreptățită la egalitate și independență.

În numele acestei politici, susținută de Partidul Național Român, de „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român", de „Statutul organic" al bisericii lui Șaguna și de viteaza presă românească în frunte cu „Tribuna" de la Sibiu, cu cea de la Arad și cu „Românul", se va duce lupta pînă în 1918, combătîndu-se și nerecunoscîndu-se dualismul austro-maghiar, denunțîndu-se legile de maghiarizare și organizîndu-se marea mișcare a Memorandului din 1892.

Întreagă istoria Transilvaniei — deși nu se negau anumite confuzii, contradicții și chiar greșeli — era prezentată astfel ca o istorie de luptă și de continuă rezistență, așteptîndu-și cu îndreptățire ceasul de mîntuire.

În același an, urmărind tot mai stăruitor evoluția războiului și convins că nici România nu va putea rămîne neutră, el prezintă Academiei

---

[46] *O viață de om...*, vol. I, p. 7.

[47] *Ibidem*, p. XIV.

[48] *Ibidem*, vol. II, p. 1—14.

www.dacoromanica.ro

comunicarea *Carpații în luptele dintre români și unguri*, tipărită apoi în „Analele" acesteia (seria a II-a, t. XXXVIII), pentru a înfățișa lungul șir de lupte, printre care Posada, Feldioara, Șelimberul, Sîmpietrul Brașovului etc., care, „dacă nu s-ar fi adăugat împrejurări de politică generală mai tari decît noi, ne-ar fi dat de multă vreme Ardealul" (p. 28).

Vremea, pierdută atunci, se apropia acum, iar Iorga o vestea cu toată puterea.

Studii la fel de cuprinzătoare alcătuiește și pentru Bucovina și apoi, pe lîngă articole mai vechi [49], și pentru Dobrogea cotropită în 1916 de armatele lui Makensen și amenințată de revendicări nejustificate. În 1914 apar astfel *Legăturile între Bucovina și Principatele românești*, insistindu-se asupra colaborării dintre frații Hurmuzaki și revoluționarii moldoveni M. Kogălniceanu și V. Alecsandri la 1848 și îndeosebi asupra relațiilor de la începutul secolului al XIX-lea, revista „Junimea literară" și noua generație de cărturari bucovineni — S. Fl. Marian, Vasile Lițu, Gheorghe Popovici, Gheorghe Tofan, Ioan Nistor și Sextil Pușcariu, transilvăneanul transplantat în Bucovina — adoptînd același program cultural ca și „Semănătorul" și „Luceafărul". Ca și pentru românii din Transilvania, N. Iorga adaugă apoi în 1915 o *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne* (*1775 — 1914*), arătîndu-se înșelăciunile și cruzimile sfîșierii, precum și dreapta speranță a reîntregirii. În alte studii sînt urmărite *Vicissitudes des Roumains de Bucovine* (1916) în timpul înstrăinării lor și *Bucovina și literatura românească* (1918). Pentru istoria și apărarea Dobrogii scrie *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea* (1917), tradusă și ea mai tîrziu de C. Brătescu în limba română (1928). Se înfățișează epoca clasică, evul mediu pînă la Dobrotici, turcii în Dobrogea, raporturile dintre români și bulgari, încheindu-se cu încorporarea din 1878. Trecutul istoric, întîietatea numerică și opera de civilizație săvîrșită aici de elementul românesc sînt prezentate ca drepturi imprescriptibile asupra „Romaniei" de la mare, căreia îi va consacra și în 1938 o substanțială contribuție : *Poporul românesc și marea.*

În anul 1918, la sfîrșitul războiului, cînd masele se mișcară și izbutiră să impună reunirea „Romaniilor", N. Iorga își văzu astfel strădania sa pentru unitatea națională — susținută în anii de vijelie și prin sute de articole antiimperialiste, antihabsburgice îndeosebi, adunate în trei volume de note zilnice [50] — încununată de un succes total și, stăpîn pe un vast material istoric care-i va permite — în limitele concepției sale asupra procesului istoric — ca în ultimele două volume ale sintezei din 1935, *Unificatorii* și *Întregitorii*, să întreprindă și o expunere asupra unirii însăși, a luptelor pentru ea și a condițiilor și formelor în care ea s-a realizat.

---

[49] *Comemorarea anexării Dobrogei* „Semănătorul", 1903 , p. 771 774 ; *Dobrogea de azi*, în „Semănătorul", 1904, p. 513—515 ; *Ce reprezintăm în Dobrogea*, Vălenii de Munte, 1910 ; *Cele trei Dobrogi pe care le-am găsit*, în „Neamul românesc", 1916, nr. 35—36 etc.

[50] *Războiul nostru în note zilnice*, Craiova, 1921—1923 (vol. I, 1914—1916 ; vol. II, 1916—1917 ; vol. III, 1917—1918).

www.dacoromanica.ro

De altfel, din punct de vedere ideologic, această unire, în elementele ei fundamentale, corespunde întru totul concepției sale istorice, expusă în comunicarea despre *Permanențele istoriei* prezentată la Congresul internațional de la Zürich din 1938 [51]. Pămîntul, rasa, „întrucît se poate vorbi de ea" și ideea, pe care marele istoric le considera drept factori esențiali ai fenomenelor istorice, la care, în cadrul cugetării sale idealiste, ținea să adauge „accidentele și personalitățile care introduc în istorie voința lor" [52], constituie temeiurile pe baza cărora s-a înfăptuit unitatea națională românească, unitate care, ca rezultat al acestora, reprezintă demonstrația cea mai viguroasă a teoriei sale. Pentru a se evita orice confuzie dăunătoare, trebuie să subliniem însă că N. Iorga nu avea în vedere, în mod rigid, o „rasă cristalizată" odată pentru totdeauna, teorie respinsă de concluziile antropologice, ci acea creație etnică a mediului natural, reprezentată de unitatea de cultură, făurită pe încetul și supusă la nenumărate influențe „de care nu scapă nimeni" și din care, în cele din urmă, ia naștere poporul însuși, în expresia lui Iorga neamul, stăpîn pe pămîntul său de zămislire. Pămîntul carpato-dunărean a impus aici o formațiune politică unitară, și acestei legi „eterne" i s-au supus atît regii daci, zdrobiți de romani, cît și, după înlăturarea stăpînirii romane, regii huni și avari, a căror înjghebare în „forma hună" n-a fost altceva decît reproducerea exactă a stăpînirii dace pentru o altă rasă, „al cărei fel de viață cerea numai o schimbare a centrului care din văile ardelene se strămută în pustă". Însuși regatul ungar, îndată după constituirea sa a năzuit necontenit către răsăritul ardelean [53]. În mijlocul marii prăbușiri sud-estice din secolul al XVI-lea, provocată de biruința de la Mohaci a lui Soliman Magnificul, „centrul ardelean", reprezentat de Principatul Transilvaniei, va rămîne „viu și activ", reluînd, împins de „fatalitatea geografică" tradiția unității carpatine. Aceasta, urmînd legea străveche, energia rasei și permanența ideii, devenită „instinct popular", avea să fie realizată, după sute de ani de aspirație, de către poporul român stăpîn atît pe Dunăre, cît și de o parte și de alta a Carpaților.

Una dintre piedicile în calea „ideii" unității naționale și a acțiunilor care în mod firesc trebuiau să fie legate de ea, așa cum am arătat în paginile precedente, era, după sublinierea repetată a lui N. Iorga, legătura regelui Carol I cu Germania și Austro-Ungaria. Manifestațiile pentru libertate ale românilor din Transilvania și Bucovina, chiar atunci cînd cuprindeau și aclamații pentru el, regele le găsea „intempestive", compromițătoare și chiar periculoase" [54], asigurînd pe reprezentantul Austro-Ungariei la București că „nu va încuraja iredentismul" [55]. Carol I nu lucra pentru unitate și ținea la respectarea tratatului lui cu împărații de la Berlin și Viena. Cercetarea luptei pentru desfacerea alianței cu puterile

---

[51] Vezi N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 239—255.

[52] *Ibidem*, p. 255.

[53] *Ibidem*, p. 247.

[54] *Istoria românilor*, IX, p. 301.

[55] *Ibidem*, p. 312.

www.dacoromanica.ro

centrale constituie unul dintre capitolele principale ale ultimei sinteze a lui N. Iorga. Inutilitatea şi pericolul acestei alianţe, combătută necontenit de „Liga culturală" şi de masele populare [56], s-au vădit fără puţintă de tăgadă în timpul crizei balcanice din 1912—1913, cînd Austro-Ungaria a luat atitudine împotriva României şi cînd, împotriva sentimentului public, trecîndu-se Dunărea în locul Carpaţilor, „se putea ceti — precizează N. Iorga — scris cu cretă de mîini stîngace de ţărani numele sfînt al rîvnitului Ardeal" [57]. Politica Austro-Ungariei de a sfărîma Serbia — politică evidentă în timpul crizei —, ale cărei largi ţinuturi istorice, Slovenia Bosnia, Herţegovina, se găseau sub acelaşi jug ca şi Transilvania şi Bucovina, era un avertisment pentru viitorul României însăşi. Tratatul de alianţă din 1883, deşi reînnoit de Titu Maiorescu la 5 februarie 1913, începea să se clatine. În afară de P.P. Carp, Titu Maiorescu şi cîţiva dintre vechii lor aderenţi, el nu mai era susţinut de nimeni. Ion I.C. Brătianu — şef al guvernului de la 4 ianuarie 1914 — şi Take Ionescu, conducătorii partidelor liberal şi conservator-democrat, începuseră să simtă pulsul mulţimilor şi să-şi îndrepte privirile spre noile perspective ale politicii europene. Cînd războiul izbucni şi, la 3 august 1914, regele convocă Consiliul de coroană pentru ca, la cererea lui Wilhelm al II-lea şi a lui Francisc Iosif I, să declare război Rusiei şi aliaţilor ei, el se găsi izolat şi fără putere de a-şi impune hotărîrile. Naţiunea românească se elibera astfel de un tratat şi de o tutelă ruşinoasă, care o umiliseră adînc vreme de 31 de ani [58]. Urmă apoi, declarîndu-se neutralitatea armată, semnificativa înţelegere de la 18 septembrie 1914 a lui Brătianu cu guvernul rus pentru a se recunoaşte României, la momentul oportun, în schimbul neutralităţii, dreptul de a încorpora Transilvania. Politica antiaustriacă, dirijată de Take Ionescu, N. Filipescu, Delavrancea, N. Titulescu şi de însuşi N. Iorga [59], ca şi de transilvănenii Octavian Goga şi Vasile Lucaciu, luă o amploare din ce în ce mai mare, iar primul ministru începu acele lungi şi dificile tratative cu puterile Antantei, pentru a căror misterioasă întortochere, ca şi pentru neglijarea pregătirii militare, N. Iorga nu-l va cruţa de loc [60].

La 15 august 1916, după ce se semnase un tratat de alianţă cu Anglia, Franţa, Italia şi Rusia prin care se recunoşteau în Transilvania şi Bucovina hotarele cerute de guvernul român, se declară războiul *numai* Austro-Ungariei. Susţinător al războiului pentru eliberarea naţională, de pe poziţii burgheze, şi satisfăcut de hotărîrea luată, N. Iorga precizează : „Nimeni n-ar fi putut atunci impune o altă direcţie steagurilor româneşti" [61]. Războiul, pentru conducerea căruia Ion I. C. Brătianu îşi asociase la 11 decembrie 1916 şi pe Take Ionescu şi N. Titulescu, a dovedit însă, chiar din pri-

---

[56] Vezi V. Netea, *Les antécédentes et la lutte de la „Ligue culturelle" pour l'unité nationale*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1965, nr. 3, p. 555 şi 559.

[57] *Istoria românilor*, X, p. 331.

[58] Vezi asupra acestei chestiuni şi *Le „livre rouge" autrichien*, Iaşi, 1917, şi *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, Bucureşti, 1932.

[59] Vezi cuvîntările lui N. Iorga din perioada neutralităţii în vol. *Pentru întregirea neamului*, Bucureşti, 1925.

[60] *Istoria românilor*, X, p. 358.

[61] *Istoria românilor*, X, p. 361.

www.dacoromanica.ro

mele săptămîni că, din punct de vedere politic, pentru cei dornici de putere el nu „era decît platforma pentru stăpînirea îndelungată a țării", iar din punct de vedere militar, cu excepția proiectelor și acțiunilor generalului Averescu, „absența oricărei concepții superioare care ar fi trebuit să plece de la un stat-major care de la început s-a dovedit a fi inexistent" [62].

Copleșită de superioritatea numerică și tehnică, armata română cunoscu durerea respingerilor din Transilvania și Dobrogea, guvernul se strămută la Iași, iar țara fu ocupată pînă la Milcov. Urmară doi ani de sîngeroasă ocupație și de cumplită stoarcere economică, pe care biruințele de la Mărăști și Mărășești din vara anului 1917 — neînțelese la Iași „de nimeni" [63] — care au scos în relief eroismul oștirii țărănești, nu o putură înlătura. În martie 1918, sub guvernul Marghiloman, se încheia pacea separată de la București care ne răpea Carpații, Dobrogea și ne înrobea țara din punct de vedere economic pe timp de un secol [64], pace pe care, cu drept cuvînt N. Iorga nu o putea numi decît „odioasă".

Ea fu contestată la Paris de către Comitetul Național, înființat acolo sub președinția lui Take Ionescu, ca și de emigranții care lucrau la Washington, Londra și Roma. Prăbușirea frontului germano-austro-ungar în noiembrie 1918 rezolvă însă criza politică românească, Marghiloman fu izgonit de la putere, iar mulțimile de țărani din Bucovina și Transilvania, aceștia din urmă la Alba-Iulia, capitala lui Mihai Viteazul, fără a aștepta recunoașterile diplomatice, se putură aduna la 28 noiembrie și 1 decembrie pentru a scutura jugul și a proclama unirea cu țara care purta steagul eliberator: *România*.

În ediția franceză a *Istoriei românilor din Ardeal și Ungaria*, retipărită în 1940 (vol. II, p. 348), N. Iorga vorbește și de „formațiunile revoluționare ale românilor" care ajunseseră stăpîne pe situație și care determinară „hotărîrea solemnă" a unirii. Încercările, în diferite forme, ale guvernelor de la Viena și Budapesta de a menține hibrida monarhie înfrîntă nu izbutiră să impună alte soluții, fiindcă „toate nu folosesc la nimic cînd te lovești de elementul imponderabil care este sufletul poporului, deoarece acela — subliniază N. Iorga — rămîne hotărîtor în toate domeniile" [65].

Pămîntul, rasa — sub forma unității de cultură — și ideea, permanențele istorice indicate de N. Iorga, la care se adăugaseră, sub forma războiului și a mișcării revoluționare a maselor, și „accidentele" neprevăzute, își dăduseră deopotrivă concursul la realizarea unității pe care cotropirile vremelnice o putuseră îmbucătăți, dar pe care nimeni nu a izbutit să o șteargă nici din conștiința poporului și nici din imperativele pămîntului.

Formația idealistă a lui N. Iorga, ideologia sa naționalistă, ca și poziția sa politică în cadrul regimului politic burghez, l-au împiedicat de

---

[62] *Istoria românilor*, X, p. 360.
[63] *Ibidem*, p. 385.
[64] *Istoria românilor*, X, p. 404—415.
[65] *Spre unitatea națională*, p. 5.

www.dacoromanica.ro

a înțelege și de a studia mai adînc bazele economice ale desăvîrșirii unității naționale și aportul proletariatului, acordînd totodată o atenție neîndreptățită rolului regelui Ferdinand I și reginei Maria, agitațiilor partidelor politice și efemerelor evenimente militare. Prin indicarea factorilor permanenți ai unității naționale — pămîntul, neamul, ideea, — a reconstituirii legăturilor neîntrerupte între românii de pe ambele versante ale Carpaților, a sublinierii marelui rol al limbii, al culturii, al literaturii și al instituțiilor comune ale poporului român, opera sa istoriografică consacrată civilizației populare românești și unității naționale, sprijinită pe o largă bază documentară, rămîne una din sursele fundamentale ale istoriei unirii românilor și a caracterului unitar al întregii noastre vieți naționale.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ÎMPOTRIVA HITLERISMULUI

DE

TITU GEORGESCU

În studiul de faţă este abordată numai una dintre laturile activităţii lui N. Iorga, şi anume cea care priveşte contribuţia sa ştiinţifică, didactică şi obştească la opera de salvgardare a patriei de pericolul care-l constituia hitlerismul. În timp, această contribuţie a evoluat după 1934 şi a culminat cu anii 1939—1940.

În istoria contemporană a României, această perioadă corespunde anilor de încordată luptă între forţele antifasciste, partizane ale păcii, progresului, şi forţele profasciste, profund reacţionare, antipopulare. Instaurarea în 1933 a dictaturii hitleriste în Germania crea nu numai un focar potenţial imediat de război sau de conflicte revizioniste, ci şi un centru de sprijin şi dirijare a forţelor fasciste, prohitleriste dintr-o serie de ţări. Dacă pînă acum nici istoricului şi mai puţin omului politic N. Iorga, nici altor intelectuali de frunte legaţi de cursul politicii burgheze româneşti nu le apăruseră suficient de clar mobilurile organizaţiilor fasciste din România, după 1933, la ei, se va petrece o transformare necontestată, treptat, nu uşor, dar evident în interesul apărării păcii, progresului şi fruntariilor patriei. Cutezanţa unei însemnate părţi a intelectualităţii româneşti de a se manifesta pe tărîmul vieţii publice împotriva fascismului a crescut simţitor atît datorită evoluţiei convingerilor proprii, cît şi climatului de contraofensivă antifascistă creat de clasa muncitoare. Ridicîndu-se în februarie 1933, pentru prima dată în Europa imediat după venirea lui Hitler la putere, împotriva forţelor de extremă dreaptă din România, clasa muncitoare din România dovedise că poate fi împiedicată înaintarea acestora, că sînt forţe puternice şi largi pentru a i se opune în continuare. În istoria solidarităţii maselor cu luptele muncitorimii din ianuarie-februarie 1933 şi cu procesul conducătorilor acestor lupte, intelectualii de frunte ai României au înscris o pagină de cinste care vine în sprijinul înţelegerii procesului de făurire a unei largi opinii de masă antifasciste. Petru Groza, Mihail Sadoveanu, Gh. Marinescu, Al. Sahia, Traian Săvu-

„STUDII", tomul 18, nr. 6, p. 1427—1442, 1965

www.dacoromanica.ro

lescu, Victor Ion Popa, Radu Cernătescu, George Enescu, N. D. Cocea, G. Ibrăileanu, G. M. Zamfirescu, Mihail Ralea, N. Tonitza, S. Stoilov, S. Sanielevici şi mereu mai mulţi pe măsura creşterii pericolului expansiunii hitleriste, fasciste, vin să lărgească rîndurile intelectualilor de frunte, patrioţi şi progresişti, la care se adaugă cei în viaţă: C. I. Parhon, Petre Constantinescu-Iaşi, Ilie Murgulescu, Iorgu Iordan, V. Malinschi, Athanase Joja, Victor Eftimiu, Andrei Oţetea, T. Bugnariu, Zaharia Stancu, Demostene Botez, Gh. Vlădescu-Răcoasa, E. Condurachi, V. Novacu, Miron Niculescu şi mulţi alţii, pe care îi întîlnim luînd poziţie de la catedră, în foruri publice, culturale şi adesea în presa vremii.

Această pleiadă de intelectuali şi activitatea lor în slujba libertăţii poporului, a apărării drepturilor sale democratice şi a independenţei ţării, precum şi evenimentele al căror martor era, nu puteau rămîne fără urmări asupra unui adevărat istoric, a aceluia care, animat de o profundă dragoste de patrie, toată viaţa sa a căutat, uneori reuşind, alteori nu — calea spre sufletul poporului, pentru care scria atît de mult, pe care-l voia ridicat pe treapta cuvenită trecutului său istoric.

Nicolae Iorga nu a fost un solitar în această atitudine. Fără a se situa printre intelectualii democraţi militanţi în organizaţii antifasciste închegate, Iorga rămîne, împreună cu alte figuri de seamă ale intelectualităţii române, o personalitate marcantă cu o atitudine manifest antihitleristă. În anii încleştării forţelor profasciste, mai mult sau mai puţin tolerate de guverne, cu forţele antifasciste avînd în avangardă clasa muncitoare, s-au deschis pentru mulţi intelectuali, cu platforme şi precepte teoretice declarate imuabile, limanuri noi, începînd să scruteze într-un chip nou evenimentele politice şi — ceea ce este important pentru evoluţia lor — făcînd corecturi propriilor teorii şi convingeri. Fără a renunţa complet la crezurile lor filozofice, conceptuale, o seamă de oameni de cultură — ca P. P. Negulescu, într-o măsură şi Rădulescu Motru, mai clar Petre Andrei, filozofi, Virgil Madgearu şi mai evident Mitiţă Constantinescu, economişti, Nicolae Iorga, istoric, şi alţii — îşi corectează şi completează concepţiile într-o serie de probleme care merită fiecare în parte un studiu. Printre aceştia, un loc de frunte deţine profesorul Nicolae Titulescu, cunoscut pentru activitatea sa ca ministru de externe al României şi eminent preşedinte al Ligii Naţiunilor, pe tărîmul apărării păcii, al incriminării agresiunii şi demascării pericolului hitlerist.

Nicolae Iorga se situa pe poziţii hotărît antihitleriste şi arăta deschis cine era duşmanul şi ce pericol ameninţă ţara atît pe plan economic, cît şi politic, militar, privind independenţa naţională şi fiinţa poporului român. Ca niciodată pînă în această perioadă pe Nicolae Iorga îl preocupa cu insistenţă problema concepţiei istoriei, logica istorică, găsirea în amalgamul de date, fapte, evenimente a unor coordonate în care să prindă permanenţele istoriei, cum le denumea, şi pe acestea să le lege de prezent. Iorga cere în mod expres o istorie care să slujească prezentului, să vină în ajutorul prefacerilor şi dezvoltării ţării, să deschidă ochii şi minţile contemporanilor asupra a ceea ce se petrece în ţară şi peste hotare, dat fiind marile primejdii care ameninţau poporul român. Glasul său e

www.dacoromanica.ro

trîmbiță, fila scrisă este scut, iar condeiul săgeată înfiptă în frămîntatele evenimente istorice, indicînd de unde vine primejdia cea mai mare.

Fără a se ridica la înțelegerea resorturilor adînci ale maselor largi, de grupare a forțelor antifasciste într-un front comun organizat pentru a riposta pericolului fascist, hitlerist, Nicolae Iorga are o prezență activă și dintre cele mai ostile hitlerismului. Deși exprima poziția unei părți a burgheziei românești și a unor intelectuali legați de monarhie, Iorga în manifestările sale antihitleriste se detașa prin cutezanța cu care înfrunta pe guvernanții români sau străini care prin politica lor deserveau interesele naționale ale țării în favoarea celor hitleriste și revizioniste revanșarde.

Această atitudine a marelui savant Nicolae Iorga s-a conturat la scurtă vreme după venirea la putere a hitlerismului în Germania și în împrejurările creșterii agresivității agenturii hitleriste în România, Garda de fier. Nicolae Iorga a început a înțelege mai bine conținutul politicii, periculoase pentru soarta românilor, pe care o promovau organizațiile fasciste, precum și o serie de politicieni, mari burghezi și moșieri, unii chiar din anturajul regelui Carol al II-lea. Treptat se desprinde de aceștia, deși cu unii colaborase strîns în guverne sau împărtășise din ideile altora naționaliste, antisemite. Primejdiile care planau asupra independenței României îl trezeau pe Iorga. Imperative majore au trecut pe primul plan în manifestările sale de om al științelor și al politicii. Scrierile sale istorice începînd cu anii 1934—1935 aproape fără excepție, cursurile la universitate, conferințele publice, articolele din presă, interpelările și discursurile din parlament, toate laolaltă poartă pecetea antihitlerismului. Împreună, acestea însumează un vast material documentar care slujește cercetării și analizei activității antihitleriste a marelui istoric.

Tematica desprinsă din multitudinea preocupărilor sale pe tărîmul activității antihitleriste este variată, bogată prin conținutul de idei, și se grupează în linii mari pe cîteva coordonate. Principalul făgaș pe care își axează marea parte a activității sale de istoric, publicist, om politic este acela al apărării independenței țării și a hotarelor sale în condițiile apariției unui nou și deosebit de primejdios focar de agresiune în centrul Europei. În ordine, desprinzîndu-se din problemele independenței, sînt cele ale apărării intereselor reale ale țării, cele privitoare la stăvilirea expansiunii economice a Germaniei hitleriste, la frînarea penetrației diplomatice și politice a hitlerismului, la împiedicarea unei alianțe și apropieri de Germania hitleristă. Un alt grup de probleme privește atitudinea istoricului N. Iorga privind apărarea păcii în Europa, manifestîndu-se deschis și pe multiple căi în sprijinul Austriei, al Spaniei, Cehoslovaciei, Poloniei, Franței, Iugoslaviei cînd erau amenințate de Germania hitleristă și demascînd pe cotropitori cînd majoritatea acestor țări au fost ocupate.

Nicolae Iorga s-a oprit cu insistență asupra aspectelor ideologice pe care le comporta hitlerismul și a implicațiilor acestora asupra omenirii. Combaterea teoriilor spațiului vital, a ideii de rasă, a galimatiilor hitleriste din *Mein Kampf* au constituit o preocupare neîntreruptă a lui N. Iorga, care se ridica în numele civilizației, al umanitarismului în apărarea păcii, a libertății popoarelor, a salvgardării bunurilor culturii omenirii create

www.dacoromanica.ro

de-a lungul istoriei. Un ultim grup de probleme este acela al atitudinii sale net potrivnice instaurării dictaturii fasciste în România. Deznodămîntul acestei atitudini este cunoscut : marele istoric român Nicolae Iorga a fost asasinat în noiembrie 1940 de către legionarii Gărzii de fier.

Din multivalenta tematică desprinsă prin studierea activităţii antihitleriste a lui Nicolae Iorga, într-un studiu de proporţii reduse pot fi desprinse numai aspectele esenţiale, exemplificate cu unele fapte mai concludente, menţinînd rezerva neepuizării nici a esenţialului, nici a faptelor atît de diverse şi de bogate în conţinut.

★

Independenţa României, ameninţată de Germania hitleristă, de creşterea agresivităţii ţărilor care gravitau în jurul Germaniei şi de agenturile hitleriste din ţară, a preocupat cu asiduitate pe istoricul Iorga.

Fereşte-te, popor al meu, căci mari primejdii ţi se pregătesc [1], este articolul-apel prin care Nicolae Iorga îşi făcea mărturisirea de credinţă pentru poporul român, punînd înaintea tuturor convingerilor sale din trecut interesele fundamentale ale ţării în acele momente. „Şi dacă oamenii tineri n-au curajul de a spune acest lucru într-un ceas ca acesta — spunea studenţilor în 1938 — cînd statul şi poporul românesc au nevoie de a-şi aduna toate energiile, şi nu numai energiile luminate, ci toate cele care folosesc unei naţiuni, ei bine, cu experienţa şi la vîrsta mea, eu am curajul să rostesc adevărul acesta" [2]. Şi l-a rostit.

Condamnînd cu indignare acţiunile organizaţiilor fasciste din România de a imita exemplul hitlerist sau mussolinian, Iorga preciza totodată ce înţelege prin dragoste de naţie, care este atît de deosebită de naţionalismul şovinist, agresiv al bandelor teroriste, antisemite. „În cursul lungii şi dureroasei sale istorii, acest neam a atins unele realizări, şi acestea sînt comoara noastră de neatins, în locul căreia nu putem pune o simplă imitaţie, goală de interes, periculoasă ca urmări". Mai direct o spune în încheierea aceluiaşi articol, *Sfaturi către tineret*: „Noi care ne-am rupt cu armele de Înalta Poartă a turcilor... nu putem îngenunchia înaintea Berlinului" [3]. „Avem de păstrat independenţa noastră absolută, contra oricărei înstrăinări şi contra oricărui stat", scria în primăvara anului 1939 [4].

Referindu-se la vizitele repetate ale solilor Germaniei hitleriste în România, N. Iorga arăta că în gazetele lor scriu despre români ca un popor „în mîinile cărora nu e drept să rămîie şi mai departe un pămînt aşa de bun". El atrăgea atenţia „vizitatorilor" germani, veniţi cu sutele, că e potrivit a cunoaşte mai bine simţămintele poporului pe care sînt supăraţi „pentru că ne iubim independenţa şi voim să ne păstrăm cu orice preţ hotarele şi pentru că nu ne uităm prietenii din vremurile grele... Aceşti vizitatori se vor încredinţa că muncim mult în împrejurări nu tot-

[1] „Timpul", an II, nr. 377 din 23 mai 1938.

[2] N. Iorga, *Ce înseamnă azi concepţia istorică. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti, 1938*, în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944, p. 271.

[3] „Neamul românesc", din 14 februarie 1937.

[4] Ibidem, din 18 martie 1939.

www.dacoromanica.ro

deauna prielnice, că sîntem săraci de urgia vremurilor, dar buni şi omenoşi. Vor ajunge la părerea că e bine să se respecte averea şi onoarea oricui, chiar cînd e vorba de spaţiu vital" [5].

Cînd, la sfîrşitul anului 1939 şi începutul lui 1940, presiunile Germaniei hitleriste şi ale agenturilor sale din România au devenit tot mai mari, N. Iorga înfăţişează Germania ca un crocodil care ameninţa nemijlocit independenţa ţării şi pregătea unităţile blindate pentru invazie. Articolul a fost suprimat de către cenzură, dar n-a rămas necunoscut, despre el scriind şi presa de peste hotare. „Daily Express" aprecia poziţia fostului prim-ministru Nicolae Iorga şi curajul cu care el a demascat situaţia în care era pusă România „de a ceda în faţa forţei germane" [6].

Dar Nicolae Iorga era prezent atunci mult mai puţin ca om politic şi mai mult ca istoric, care cerceta, studia, analiza şi scria despre problemele majore la ordinea zilei, corelîndu-le cu studiul istoriei poporului român şi a popoarelor Europei.

Pornind de la aceste considerente, nu apare surprinzătoare retrospectiva istorică pe care Nicolae Iorga o face cu privire la militarismul german, la Germania din vremea lui Bismarck, la imperialismul Germaniei şi la poziţia acesteia şi Austro-Ungariei înainte şi în timpul primului război mondial. „Încă de pe vremea lui Bismarck exista, în tovărăşie cu Austria în forma monarhiei austro-ungare, avîntul către răsărit, cuprins în formula celebră, odinioară şi pe urmă prea mult uitată, de *Drang nach Osten*". Cît priveşte tendinţele, manifeste în trecut şi prezent, de ocupare a României, „aceasta se făcea în numele dreptului naţiunii germane de a stăpîni pînă la gurile Dunării" [7].

Iorga extrage din crezul ofiţerului Wimpffen următorul citat elocvent, corespunzător orientării Germaniei şi Austriei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „Politica noastră este aceasta: să căutăm a crea cît mai multe interese comune, să desfacem pe români de orice legături cu Franţa, a cărei civilizaţie este putredă, pe cînd civilizaţia noastră este sănătoasă, şi pe urmă, încetul cu încetul, să-i trecem la naţionalitatea noastră, prin pătrunderea firească a elementului german pînă la capătul Europei şi, dacă se poate, şi mai departe decît atîta" [8].

Germania hitleristă ameninţă direct independenţa ţării şi hotarele patriei, era concluzia lui N. Iorga. Aceasta cu atît mai mult cu cît planurilor expansioniste ale lui Hitler se asociau şi vîrfurile claselor dominante progermane din Ungaria, şi cei captaţi de vraja revanşardă cultivată de fasciştii germani şi italieni.

Nicolae Iorga lega nemijlocit cursul spre agresiuni militare şi revanşism de extinderea rolului Germaniei hitleriste în viaţa internaţională şi de asocierea altor ţări la această politică primejdioasă pentru soarta

---

[5] Ibidem din 2 iulie 1939.

[6] „Daily Express" din 26 ianuarie 1940.

[7] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944; vezi aprecierile pentru finalitatea istoriei cuprinse între p. 327 şi 332.

[8] N. Iorga, *Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943, p. 25 (conferinţa ţinută la 2 aprilie 1938, la Liga culturală în cadrul Institutului sud-est european).

www.dacoromanica.ro

popoarelor, şi în primul rînd a popoarelor mici, a căror independenţă şi hotare deveniseră obiectivul principal al celei mai feroce şi mai reacţionare forţe a contemporaneităţii. Pentru Iorga, surparea hotarelor naţionale, ale statelor Europei era un atribut al militarismului, al fascismului şi în speţă al hitlerismului.

În articolul *Pentru hotarele şi independenţa noastră*, scris în 1939, N. Iorga sublinia necesitatea adoptării unei politici realiste, împotriva spiritului de expansiune „care azi frămîntă nenorocita Europă". „Se văd hotare atacate, spîrcuite, distruse, înghiţite. Şi regimul « protecţiilor » şi « ocupanţilor » a reapărut în legăturile dintre state" [9]. România nu trebuie să se asocieze acestor mutilări, concluziona N. Iorga. Aceasta a fost de altfel linia politicii României de a nu primi nimic din ce oferea Germania hitleristă din trupurile sfîrtecate ale Cehoslovaciei şi Poloniei. Iorga cerea să ne menţinem la hotarele naţionale ale României. „Avem de apărat hotarele noastre cum sînt, cum cer etnicităţile, dar şi necesităţile naţionale, devenite astăzi un principiu" [10].

N. Iorga atrăgea atenţia în această privinţă nu numai asupra pericolului din afară, dar şi asupra celui dinăuntru, prezent în regiunile ţării aflate în trecut sub ocupaţia austro-ungară. Aici, din rîndurile minorităţii germane, hitleriştii şi-au alcătuit detaşamente înarmate, desfăşurînd o furibundă acţiune de pregătire a expansiunii germane în Transilvania, Banat şi Bucovina. În acelaşi timp, reacţiunea din rîndurile minorităţii maghiare agita, încurajată de hortiştii din Ungaria, chestiunea dezmembrării statului naţional român. Între fasciştii germani din România şi reacţiunea maghiară se crea o comunitate bizară, pe care Iorga o califica drept „un dans nebun", la care se poate întîmpla să se asocieze cei care pînă atunci nu simţeau nici o afinitate reciprocă [11]. Referindu-se la situaţia din Transilvania, atît de disputată în planurile expansioniste, revanşarde ale Germaniei şi Ungariei pe motiv că au populaţii compacte de germani şi maghiari în această regiune, Iorga, pe lîngă adevărul de necontestat că majoritatea populaţiei în raport cu toate celelalte minorităţi laolaltă o constituiau în Transilvania românii, atrăgea atenţia amatorilor de aventuri agresive din afară şi celor dinăuntru care nu înţelegeau pericolul : „Uitaţi-vă cum sîntem noi aşezaţi ; noi sîntem aşezaţi pe ţări (Ţara Bîrsei, Ţara Oaşului, Ţara Haţegului ş.a.m.d. — *T.G.*) în formaţii organice, care vin dintr-o dezvoltare istorică neîntreruptă". Pe saşi, şvabi, secui, maghiari îi socoteşte ca semănaţi ulterior, iar pe românii din Transilvania crescuţi din adîncurile istoriei : „noi sîntem crescuţi din pămînt". Primii sînt împrăştiaţi „aici o mînă de sămînţă, dincolo altă mînă de sămînţă, se vede că este semănătură răzleaţă, pe cînd la noi este pădure ieşită din adîncul pămîntului..." [12].

[9] „Neamul românesc" din 18 martie 1939.

[10] *Ibidem.*

[11] Arh. M. St. M., Secţia II, Biroul 2, dos. 725 1, f. 27. C. Knopf, fruntaş al mişcării fasciste a muncitorilor germani din Braşov declara în 1939 : „Minoritatea maghiară din Ardeal doreşte să realizeze o cooperare cît mai strînsă cu minoritatea-germană, sperînd a obţine sprijinul nostru pentru acţiunea şi proiectele ei revizioniste".

[12] N. Iorga, *Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943, p. 67 (conferinţa ţinută la Liga culturală la 1 decembrie 1939).

www.dacoromanica.ro

Cînd Germania hitleristă, Italia fascistă şi Ungaria hortistă plănuiau atacarea României sau cel puţin ciuntirea fruntariilor naţionale pornind de la considerentul că România este izolată, Iorga scria : „Istoria va cădea cu toată greutatea ei şi vom vedea cine are umerii mai puternici s-o sprijine. Noi am sprijinit pe umerii aceştia atîtea lucruri, şi, dacă este cineva mai puţin politicos decît noi, aceasta nu înseamnă că îl socotim superior nouă" [13].

Încă în 1938, cînd soarta Cehoslovaciei deschidea mai bine ochii popoarelor, Iorga respingea categoric rapacitatea cotropitorilor de popoare. „Dar împotriva acestei stafii care ar veni să ne ameninţe noi avem alt mijloc de a reacţiona decît a argumenta : tragem cu puşca", scria Iorga, neprevăzînd deznodămîntul antinaţional pe care ofensiva Germaniei şi dominaţia sa în Europa, precum şi agentura hitleristă din ţară, aveau să-l impună poporului român [14].

În acei ani, în 1938 şi 1939, pregătirile pentru a apăra ţara împotriva Germaniei şi aliaţilor săi creau convingerea unei rezistenţe cu arma în mînă, cu atît mai mult cu cît mobilizarea armatei şi avansarea unor importante unităţi la graniţa de apus se făcea pe fondul unei hotărîri binecunoscute şi populare.

Penetraţia treptată a Germaniei hitleriste în viaţa economică şi politică românească în 1939 şi mai ales în 1940, tratatele internaţionale, repartizarea României conform înţelegerilor dintre marile puteri în sfera de interese a Germaniei, activizarea Gărzii de fier, începutul dezmembrării pas cu pas a ţării prin acorduri oneroase la care guvernele au fost determinate să consimtă împotriva voinţei poporului au dus în septembrie 1940, cu sprijinul activ al hitleriştilor, la instaurarea dictaturii militare-fasciste.

La originile acestei situaţii potrivnice intereselor independenţei naţionale şi libertăţii maselor stau fapte şi evenimente pe care Iorga cu mulţi ani înainte le-a semnalat, le-a prezentat ca pericol potenţial şi a tras semnalul de alarmă. Încă în anii 1934—1935 şi ulterior, N. Iorga atrăgea atenţia asupra cursului mereu mai evident al creşterii intereselor economice ale Germaniei hitleriste pentru România. Orice pact nou încheiat, orice acord îl neliniştea şi chema la prudenţă şi chiar la respingere. Grăitor în acest sens este articolul *Descoperirea... României*, în care savantul român scria : „S-a petrecut un mare eveniment geografic : descoperirea României... S-ar putea ca descoperitorul să fie la Berlin. Dar, în sfîrşit, marele eveniment în găsirea de ţări este acesta. Misiuni ştiinţifico-economice vin să cerceteze ce se poate găsi deasupra şi dedesubtul pămîntului acestei regiuni pînă atunci fundamental necunoscute... Această palpare va descoperi multe lucruri de folos. Ţară de grîne şi de lemn. Pescării de rîu şi de mare. Izvoare de petrol încă nesecate. Minerale abia explorate. Şi scînteierea aurului dacic, care a atras din vechea Romă atîţia aventurieri" [15].

---

[13] *Ibidem.*

[14] „Timpul", an. II, nr. 552 din 14 noiembrie 1938.

[15] „Neamul românesc" din 20 noiembrie 1938.

www.dacoromanica.ro

Făcînd o incursiune în istorie pentru a înfăţişa permanenţele aspiraţiilor militarismului german spre sud-estul Europei şi în mod expres spre această bogată ţară de la gurile Dunării, N. Iorga scria îndată după cotropirea Austriei : „După această recapitulare istorică, se poate vedea că planul d-lui Göring, poarta către răsărit prin Dunărea de hegemonie germană, este numai continuarea unei sforţări care a trecut pe rînd prin diferite forme şi care nu reprezintă altceva decît afluxul puternicei vitalităţi a unei rase care se crede chemată a stăpîni lumea", ceea ce duce, conchidea Iorga, „la desfiinţarea acestor nimicuri de popoare mici şi întîrziate care se găsesc în calea unei superbe expansiuni" [16].

Căile de realizare a acestor planuri superbe, cum le numea ironic Iorga, erau diverse şi el le dezvăluie substratul real. Aşa, de pildă, într-un scurt şi categoric articol intitulat *Noi nu* ! Iorga se împotriveşte participării României la Uniunea economică balcanică, plănuită la Berlin. Miniştrii de finanţe ai ţărilor interesate trebuiau să subsemneze marele plan economic întocmit la Berlin, iar „primirea lui ar scuti pe aceşti vistieri ai gospodăriilor naţionale de orice grijă. Cumpărările şi vînzările s-ar face cu o precizie de mecanică fără exemplu. Cred că s-ar putea merge şi mai departe : plăţile pentru însăşi funcţiunile statelor să se facă tot de la Berlin, unde sînt perfecte garanţii de onestitate". Fără comentarii multe, Iorga concluziona : "Oricum, noi nu putem să ne asociem la această sublimă armonie. Avem tot ce ne trebuie. Dispunem de un tezaur de petrol la care trebuie să recurgă oricine spre folosul său. Nevoile noastre de cumpărare au fost în cea mai mare parte acoperite. Ne-am deprins a le acoperi de la noi" [17].

Nicolae Iorga apela la guvern, la demnitarii ţării, la căpeteniile financiare ale ţării, mari întreprinzători, la cei care antrenează prin pactele şi contractele ce încheie destinele istorice ale ţării, să vegheze pentru păstrarea unei conduite precise în raporturile cu Germania hitleristă şi cu statele care gravitau în jurul ei.

Numeroase prelegeri, conferinţe la radio, discursuri în parlament, articole în presă atestă orientarea net antihitleristă, a lui N. Iorga în ce priveşte politica externă a României, natura relaţiilor cu Germania.

În 1935, sub titlul *Votul de la Geneva*, prin care Germania hitleristă era condamnată pentru călcarea tratatelor de pace, N. Iorga scria : „Presa berlineză e furioasă pe această hotărîre, pe care o putea aştepta, căci nimeni nu e bucuros de un nou masacru şi de o nouă distrugere a avutului omenirii numai pentru ca germanii să recapete provincii care din punctul de vedere naţional, decisiv, nu le aparţin şi pentru ca să se întoarcă hegemonia brutală sub care Europa a suferit atîta vreme" [18].

În plus, N. Iorga sublinia, în articolul *Politica externă a României* [19], necesitatea de a merge mai departe pe făgaşul alianţelor tradiţionale, ală-

[16] „Timpul", an. II, nr. 377 din 23 mai 1938.
[17] „Neamul românesc" din 29 octombrie 1938.
[18] „Dimineaţa", an. XXXI, nr. 10 173 din 22 aprilie 1935.
[19] „Neamul românesc" din 8 septembrie 1936.

www.dacoromanica.ro

turi de cei care sînt pentru menţinerea păcii, pentru respectarea independenţei statelor. Cînd în 1936 se făceau tentative din partea politicienilor români germanofili de a înlocui politica lui N. Titulescu prin aceea a unui guvern prezidat de un om politic care să încline mai mult spre Germania, Nicolae Iorga s-a socotit profund jignit de inserarea numelui său printre cei vizaţi de către germanofili. „Răspunsul meu la aceşti criminali e simplu. Am pregătit prin toată acţiunea mea de ani de zile ruperea din legătura cu Tripla Alianţă. Am făcut tot ce am putut ca să împiedic în zilele grele ale războiului ieşirea noastră din lupta cu care eram datori..."[20]. Refuzul categoric de o asemenea manieră a afectat atît pe unii politicieni progermani, cît mai ales organizaţiile fasciste, cu deosebire Garda de fier.

Un an mai tîrziu, în toamna anului 1937, la Paris, Iorga îşi declara deschis convingerile antifasciste şi releva necesitatea realizării unei politici externe care să asigure pacea Europei. Dramaturgul român George Mihail Zamfirescu consacra un articol special discursului lui N. Iorga despre realităţile din Franţa şi Italia, în care marele istoric evidenţia contrastele dintre Italia dominată de fascism şi Franţa frontului popular [21]. Seria discursurilor sale care cereau menţinerea ţării în cadrul unei politici externe alături de Franţa şi aliaţii ei, împotriva militarismului german, se întregeşte cu prelegerile de la Vălenii de Munte, unde numeroşi profesori, studenţi, diverşi intelectuali, lideri de partide politice, inclusiv ai celor muncitoreşti, veneau să-l asculte, să-l interpeleze ca într-o reprezentanţă publică, iar el să răspundă şi să comenteze înflăcărat, argumentînd necesitatea unei politici externe nelegate de Germania hitleristă. „Toată lumea — declara în Senat la 9 februarie 1937 — ştie cu cine sîntem : cu acei de care ne leagă anumite tratate, pe care le-am respectat onest şi înţelegem să le respectăm şi acum"[22].

Nu a existat eveniment internaţional important în care Germania hitleristă se manifesta cu tendinţe agresive pe care Iorga să nu-l fi prins sub pana sa ori să nu-l fi înfierat de la catedra universitară sau de la tribuna parlamentului. Îl găsim alături de poporul spaniol împotriva reacţiunii profasciste în frunte cu Franco, scriind articolul *Suflet spaniol*, alături de poporul austriac care fusese vîndut Germaniei hitleriste, scriind articolul *Morminte fără lacrimi*, îl întîlnim condamnînd sfărîmarea Cehoslovaciei în articolul *Hotare naţionale amestecate*, înfierînd cotropirea Poloniei, reflectînd cu îngrijorare pentru soarta Franţei pe care o stima atît de mult, scriind despre popoarele Danemarcii, Belgiei, Olandei, Norvegiei şi Iugoslaviei, cuvîntînd fără teamă pînă în ultima clipă a vieţii sale împotriva duşmanilor propriului popor şi ai atîtor popoare îngenuncheate, asuprite, jefuite.

Nicolae Iorga, în acele momente de grav pericol pentru propriul popor, a rămas acelaşi mare istoric al ţării sale, legînd istoria şi destinele poporului român de istoria şi destinele popoarelor al căror trecut îi era

---

[20] Ibidem,

[21] „Adevărul", an. 51, nr. 16 552 din 8 decembrie 1937.

[22] Dezbaterile din Senatul României. Cuvîntul profesorului senator N. Iorga, 9 februarie 1937.

www.dacoromanica.ro

atît de bine cunoscut şi al căror prezent îl preocupa de pe treapta omului de ştiinţă, al umanitaristului şi al savantului, care pătrundea, folosind logica istoriei, dincolo de interesele mărunte.

Cotropirea Austriei, N. Iorga o încadrează în complexul planurilor expansioniste megalomane ale Germaniei imperialiste. „Austria nu este un hotar, cum nici nu poate admite doctrina nazistă, care leagă drepturile statului german, în orice ţară, de prezenţa acolo a unei populaţii germanice, numeroasă sau foarte puţin numeroasă, întinzînd astfel o linie de culoare neagră pînă peste România la ţărmul Euxinului şi pe deasupra Euxinului pînă în regiunea Caucazului. Austria e un popas..." [23].

Alături de Cehoslovacia şi împotriva Germaniei hitleriste îl vom întîlni pe N. Iorga din primele momente ale ridicării problemei sudeţilor de către Hitler. Iorga este cel care ia cu curaj apărarea ambasadorului Cehoslovaciei în România, Jan Seba, care, scriind o carte antigermană, stîrnise o mare agitaţie în lumea politicienilor europeni şi o aversiune deschisă din partea hitleriştilor şi organizaţiilor fasciste din mai multe ţări. Răspunzînd în Senat celor care aveau dubiu asupra mobilurilor lucrării lui Jan Seba, Iorga releva conţinutul lucrării cu valenţe în atitudinea pe care trebuie s-o adopte fiecare stat mic ameninţat de Germania hitleristă. Referindu-se la politica externă a Poloniei el condamna duplicitatea colonelului Beck. „Am arătat nevoia pentru d. Beck de a menţine legăturile cu noi, cu Franţa, cu popoarele care au manifestat totdeauna o prietenie Poloniei şi nu să strîngi mîna care a lovit în trecut poporul polon şi care la cea dintîi ocazie va încerca să lovească din nou" [24]. Aceasta o spunea N. Iorga în 1937 în Senatul României.

Cît priveşte alinierea României la politica Germaniei hitleriste, această idee a fost străină lui N. Iorga din primul moment în care Garda de fier şi cîţiva politicieni mari burghezi şi moşieri au ridicat-o. La întrunirea din 1935 a conducerii Partidului naţional-democrat în fruntea căruia se afla, Nicolae Iorga fixa conduita acestui partid, subliniind că o politică naţională românească „alături de Hitler, care are de scop revizuirea tratatelor şi darea teritoriului nostru către Ungaria, nu se poate. Să fac alianţă cu acei care se plimbă cu steaguri străine pe străzile Sibiului? Este o aberaţie" [25].

Aversiunea lui Iorga faţă de Germania hitleristă îşi avea rădăcini şi în concepţiile sale faţă de umanitate, de cultura şi de civilizaţia omenirii. Spre înţelegerea mai completă a gradului acestei aversiuni este semnificativ răspunsul pe care îl dă în mai 1940, cînd, invitat la întîlnirea profesorilor de la Universitatea din Bucureşti cu profesorul nazist Herbert Cysarz din München, nota ca refuz pe invitaţie: „Nu pot veni la astfel de manifestaţii de propagandă pentru o cauză odioasă" [26]. Conferinţele solilor Reichului făceau parte dintr-un vast plan de propagandă hitleristă, din cadrul căruia nu lipseau universităţile, profesorii şi studenţii.

[23] „Timpul", an. II, nr. 377 din 23 mai 1938.
[24] Dezbaterile din Senatul României, februarie 1937.
[25] „Dimineaţa", an. XXXI, nr. 10 284 din 13 august 1935.
[26] Arh. Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond. 18, dos. 44, f. 1—8.

www.dacoromanica.ro

Ataşatul german în România, Werner Vöss, preciza că înfiinţarea unei universităţi germane în România pe baza noii orientări „se urmăreşte cu tenacitate" [27].

Ostilitatea istoricului Iorga faţă de propaganda hitleristă în România s-a concretizat într-un şir de acţiuni cu caracter public, conjugînd conţinutul propagandei germane cu primejdiile multiple pentru libertatea popoarelor, pentru umanitate, pentru pace şi conceptul de progres, de civilizaţie. În articolul *Hindenburg*, revelator pentru previziunea exactă făcută în 1934, Iorga conchidea: „Va fi avut el (Hindenburg. — *T. G.*) în clipa cînd închidea ochii viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate sub conducerea lui Adolf I - iul, devenit împăratul Reichului al treilea pe care el l-a creat? Ori, poate, a binecuvîntat pe Dumnezeu că-l ia înaintea catastrofei pe care o pregăteşte acesta?" [28].

Semnificativ este subiectul cu care Nicolae Iorga şi-a deschis ciclul de conferinţe istorice de la Văleni în 1935. Subiectul aborda respingerea categorică a ideii de rasă, a accepţiei hitleriste asupra raselor. „Germanii de astăzi vor să se separe de alte popoare, manifestînd o ură extraordinară împotriva a tot ce nu face parte din rasa lor, pe care noi nu o vedem... Natura are curiozităţile ei şi dă viaţă la tipuri care, deşi sînt născute din părinţi germani, nu seamănă cu părinţii şi nu îndeplinesc condiţiile puse de Hitler" [29]. Iorga, condamnînd propagarea rasismului de către fasciştii români, cere ca poporul român, pe linia comportării sale umanitare tradiţionale, să-şi apropie toate minorităţile, să se lege sufleteşte cu ele şi să le integreze în efortul comun pentru progres. Concluzia este fără echivoc: „Ideea de rasism este o mare născocire a d-lui Hitler şi la noi n-are ce căuta".

N. Iorga o respinge şi în felul cum Germania caută să rezolve în numele rasismului politica sa expansionistă, imperialistă, asupra Cehoslovaciei, Franţei, Poloniei, Danemarcii şi altor state. „Enormitatea acestei concepţii scapă judecăţii superficiale a diplomaţilor care nu se ridică de la problema care le stă înainte la înălţimea unei teorii complete". Dezaprobînd modalitatea în care mediatorul britanic, domnul Runciman, trata Cehoslovacia, Iorga conchidea: „Ce n-ar admite acasă la dînşii sînt gata să considere ca, oricum, potrivit pentru o ţară care nu posedă aceleaşi mijloace pentru a se apăra" [30]. Referindu-se la masele din Cehoslovacia care erau hotărîte să lupte pînă la capăt, preciza: „Dacă nenorocirea cea mai mare va cădea asupra omenirii, vina nu va fi a lor" [31].

Iorga înfiera rasismul în nemijlocită legătură cu combaterea teoriei spaţiului vital, a agresivităţii Germaniei hitleriste. În lapidarul, dar extrem de elocventul articol *Spaţiul vital*, Iorga sublinia: „După răscolirea drepturilor istorice, a căror călcare e foarte relativă, după invocarea unui drept naţional, a cărui exagerare ar rupe putinţa de colaborare între popoare, ni se vorbeşte de nevoia fiecărui grup naţional de a pregăti

[27] Arh. M. St. M., secţia II, dos. 725/1, f. 28 32.
[28] „Neamul românesc" din 5 august 1934.
[29] „Dimineaţa", an. 31, nr. 10 259 din 19 iulie 1935.
[30] „Timpul", an. II, nr. 489 din 12 septembrie 1938.
[31] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

încă de acum terenul în care generațiile viitoare ar avea să-și desfășoare activitatea. Sînt oameni care sînt, ori se fac a fi, seduși de această lozincă. Ei nu se gîndesc sau refuză a se gîndi că la pretențiile lor pot răspunde altele pe aceeași bază : tu cauți spațiul tău vital la mine, de ce nu l-aș căuta și eu la tine?

De cîte ori *statele* vor crede că trebuie să vorbească de așa ceva, ele se vor înșela. *Spațiul vital au să-l caute națiunile, dar la ele sensul e altul.* Ele se pot întinde prin spirit în spirit, prin activitate în activitate. Și aceasta fără a călca o graniță, fără a deschide o rană"[32].

Vorbind studenților Academiei de comerț la deschiderea anului, N. Iorga relua ideile dezvoltate în mai 1939 la Paris, într-o suită de trei prelegeri, în care atrăgea atenția că politica expansionistă a lui Frederic al II-lea nu a fost părăsită de către militarismul german, ci dimpotrivă. Descifrînd exact sensul continuării acestei politici de către Germania hitleristă, Iorga expune pe scurt ideile din *Mein Kampf*, relevînd pe aceea a supunerii raselor inferioare de către cele superioare și a rolului de conducere al elementului german[33]. Falsă și răufăcătoare numește Iorga această doctrină a cotropirii, a jafului, a terorii. El condamnă cu asprime propagatorii celor mai antipopulare, antiumane și aculturale concepții despre om și despre societate. Dictatura hitleristă și tendințele de imitare a acesteia sînt ținta unei necontenite activități a lui Iorga.

Calificînd dictatura hitleristă ca deosebit de periculoasă, el arată că „este o dictatură fără merite, fără omenie și fără estetism, dictatură grosolană și brutală, lipsită de cugetare, căci actuala lor concepție nu este un fruct al gîndirii, ci numai coaja vechii metafizici hegeliene, culeasă cu mătura"[34].

Civilizația omenirii e în primejdie, glăsuia istoricul N. Iorga. Civilizația dinamică a tancurilor pornite la asalt va mîna adevărata civilizație în prăpastie[35]. În fața unui asemenea moment crucial „se cere nu ca o parte din societate să ia contra alteia o anumită atitudine, căutînd s-o convingă, sau să se întrebuințeze alte arme pînă la condamnarea la moarte a unui grup din societate de către celălalt care-i răspunde prin condamnarea la închisoare, ci se cere altceva : o întreagă societate trebuie să se simtă solidară dacă vrea să trăiască ; ea trebuie să recurgă la toate mijloacele materiale și la toate forțele morale, din care pleacă mijloacele materiale", scria Iorga în studiul său *Ce înseamnă astăzi concepție istorică*[36].

Slăvind izvoarele culturii aflate în istoria omenirii, Iorga aducea un omagiu Romei antice. El arăta că Roma zilelor noastre acoperă Roma istorică și spiritul ei de înaintată cultură, acum, cînd „visuri nebune au dus atîtea popoare la distrugerea lor și la primejdia civilizației generale"[37].

---

[32] „Neamul românesc" din 14 iunie 1939.
[33] *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 340.
[34] „Dimineața", an. 31, nr. 10 284 din 13 august 1935.
[35] „Facla", an. XVII, nr. 1 819 din 19 februarie 1937.
[36] *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 260.
[37] *Conferințe și prelegeri*, București, 1943 (conferința din aprilie 1940 : *Italia pe care o vedem și Italia pe care n-o vedem*).

www.dacoromanica.ro

Războiul, agresiunea, forța brutală în raporturile dintre state, Iorga le-a stigmatizat ca mijloace barbare, nedemne omului și culturii sale în epoca noastră. Legînd cursul spre agresiuni externe de teroarea internă, el aprecia că vremelnic în aceste țări nu marile valori culturale ale națiunilor respective domină fizionomia morală a statului, ci tocmai nonvalorile culturii și civilizației, care imprimă la rîndul lor o morală aparte, de aici și agresivitatea lor.

Cînd Germania hitleristă pregătea febril dezlănțuirea războiului, Iorga scria ca un avertisment și testament în același timp : „Nici o limbă omenească nu cuprinde atîtea blesteme cîte ar trebui să acopere în istorie numele oamenilor care au deschis beția sangvinilor" [38].

Înverșunarea lui Iorga nu este diminuată cînd se referă la sprijinitorii Germaniei hitleriste, la organizațiile și la căpeteniile fasciste dintr-o serie de țări ale Europei. Oprindu-se asupra situației din România, el releva coordonarea acțiunilor fasciștilor români cu cele ale Germaniei hitleriste. Pe aceștia îi numea „canalii" care aduc dezmățul și teroarea cu „îndemn din străinătate". „Cuvintele acestea — scria Ion Popescu-Puțuri, redactor al presei comuniste — au căzut greu în ajunul zilelor cînd același îndemn din străinătate stătea gata să instaleze la Budapesta dictatura hitleristă și cînd în Cehoslovacia se organiza revolta germanilor sudeți împotriva guvernului de la Praga pentru a justifica apoi o intervenție militară germană". Gazeta „Reporter" sublinia prezența activă a lui N. Iorga în parlament, al cărui cuvînt în raport cu ceilalți reprezentanți ai partidelor politice „mult mai clar, mai categoric și mai democrat a răsunat..." [39].

În Adunarea Deputaților din prima sesiune a anului 1937, Iorga cerea măsuri radicale împotriva autorilor morali „care se aflau în spatele bandelor de asasini ai Gărzii de fier" ; dizolvarea reală a acelor organizații care cu îndemn din străinătate duc țara la război civil, exercitînd teroarea la adăpostul frazeologiei ultrapatriotice și ultranaționaliste ; măsuri împotriva ziarelor a căror citire stîrnește groază și care „duc tineretul în situația de a deveni călăi și ucigași" [40].

Antihitlerismul istoricului N. Iorga era indisolubil legat cu ostilitatea deschisă față de organizațiile fasciste, prohitleriste din România. Pentru el, venirea la putere a Gărzii de fier echivala cu subjugarea țării de către Germania hitleristă și cu triumful celor mai feroce și mai antipopulare forțe. Pe conducătorii legionari, prohitleriști i-a socotit ca dușmani declarați ai intereselor naționale și dușmani personali, neezitînd să-i califice astfel în numeroase împrejurări.

Garda de fier în repetate rînduri l-a amenințat, a organizat ieșiri huliganice în timpul conferințelor, la universitate, l-a atacat în presă. Cînd Zelea-Codreanu, șeful Gărzii de fier, i-a trimis o scrisoare de amenințare [41], N. Iorga a răspuns prompt : „Se trimite înapoi cu cea mai îndrep-

[38] „Fapta" din 2 octombrie 1938.
[39] „Reporter" nr. 11 din 14 martie 1937.
[40] „Dezbaterile Adunării Deputaților" din martie 1937.
[41] Arh. Institutului de istorie a partidului, dos. 1 938, Subsecretariatul de stat al Poliției, Siguranței și Jandarmeriei, f. 1.

www.dacoromanica.ro

tăţită indignare", faţă de cel care prin crimele sale a făcut să fie vărsat mult sînge. Răspunsul l-a publicat în presa vremii şi în acelaşi timp a sesizat parchetul militar, deschizînd acţiune publică [42]. Aceasta se adăuga altor grave acuzaţii la adresa şefilor Gărzii de fier, al căror proces s-a deschis în aprilie 1938. În scrisoarea trimisă Tribunalului militar al Corpului II armată, Iorga, arătînd că lucrează la terminarea *Istoriei românilor* şi în plus că sănătatea îl reţine, cerea să fie socotit ca martor şi indica depoziţia care să fie citită din partea sa. Iorga numeşte activitatea inculpaţilor fascişti „crimă de înaltă trădare", subliniind : „Nu-mi pot reţine indignarea faţă de o acţiune criminală pe care a o îngădui înseamnă a lăsa însăşi existenţa statului român... la discreţia unei cete de agitatori ale căror sentimente faţă de ţară sînt la acelaşi nivel scăzut ca şi al inteligenţei lor" [43]. Pentru ultragiu adus în scris lui N. Iorga, la 19 aprilie 1938 Zelea-Codreanu a fost condamnat la 6 luni închisoare [44]. Procesul din primăvara anului 1938 avea să se întregească cu un complex de acuzaţii privind asasinatele legionarilor, inclusiv documentata legătură dintre Hitler şi acuzat. După un an, un important grup de căpetenii fasciste au fost executaţi. Iorga era socotit de către Germania hitleristă şi fasciştii români printre principalii vinovaţi de lovitura primită de către Garda de fier.

Forţele ostile hitlerismului au continuat să împiedice instaurarea dictaturii fasciste. Pe măsura evoluţiei conjuncturii războiului, care a adus Germania hitleristă pe primul plan în dominaţia Europei, România va rămâne izolată şi prevăzută în obiectivele imediate de ocupaţie germană. Cu ajutorul agenturilor hitleriste din România, a organizaţiei fasciste române şi la adăpostul tancurilor germane plasate la hotarele ţării sfîrtecate de acum, în septembrie 1940 s-a instaurat dictatura militară-fascistă. Trupele germane hitleriste vor intra peste o lună în România, iar în luna următoare istoricul N. Iorga va fi asasinat de către Garda de fier. În telegrama adresată imediat la Berlin de către ambasadorul Fabricius prin care se anunţa uciderea lui Iorga, se preciza : „El ne ura şi combătea prin viu grai şi scris naţional-socialismul". Totodată cerea sprijin pentru generalul Antonescu spre a menţine ordinea, deoarece „s-a produs din nou mare nelinişte" [45].

La vestea asasinării istoricului N. Iorga, drapelele de doliu a 47 de universităţi de peste hotare s-au plecat în bernă pentru a saluta pe savantul român, membru activ sau de onoare al acestor înalte instituţii de ştiinţă şi învăţămînt, pentru a fi în acelaşi timp semn de neclintită condamnare a barbariei fasciste.

Poporul român a primit vestea cu simţăminte de durere şi în acelaşi timp cu mînie şi hotărîre de a continua cu mai multă înverşunare lupta antifascistă, antihitleristă. În cursul celor aproape patru ani de dictatură s-a dezvoltat în România o mişcare antifascistă, mereu mai largă şi mai puternică, iar pe măsura coordonării sale de către forţa cea mai consecvent

[42] „Lumea românească" din 29 martie 1938.
[43] „Timpul", an. II, nr. 345 din 19 aprilie 1938.
[44] Arh. Institutului de istorie a partidului, dos. 1 938, f. 2.
[45] *Ibidem*, fond. 10, dos. 9, telegrame.

www.dacoromanica.ro

antifascistă, partidul revoluționar al clasei muncitoare, s-a ajuns la pregătirea insurecției armate antifasciste, a cărei victorie la 23 August 1944 a deschis pentru România calea spre democrație, spre progres și independență reală.

N. Iorga a rămas prezent în tot cursul luptei antifasciste prin scrierile sale, prin spiritul său activ protestatar. Ultimele sale conferințe și comunicări din vara și toamna anului 1940 sînt testamentare pentru oamenii de știință și de cultură, și îndeosebi pentru istorici, cu rezonanțe multiple pentru masele populare.

De la tribuna Academiei, prezentînd în iulie 1940 comunicarea *Individualism și solidarism în dezvoltarea istoriei*, Iorga chema pe savanți să se plece mai mult asupra problemelor actuale : „Există societăți, precum este aceasta a Academiei, care consacrîndu-se constatărilor și discuțiilor științifice, n-au înțeles niciodată a se mărgini într-un cerc închis întrebărilor de actualitate, ci au căutat totdeauna să adauge și contribuția lor la lămuririle ce se așteaptă oricînd, iar astăzi cu o deosebită înfrigurare" [46]. El făcea apel la unitatea tuturor forțelor națiunii pentru salvarea țării, la găsirea izvoarelor unirii în numele umanității, „fiindcă în lumea aceasta restrînsă care stă înaintea noastră vedem de atîtea ori nedreptatea învingătoare, vedem brutalitatea care anexează țările și distruge naționalitățile, vedem grosolănii care lovesc fără mustrare de cuget în cugetarea omenească ...Luați însă istoria — încheie Iorga — și veți vedea care este soarta regimurilor care au atentat la cugetarea liberă în omenire ; căutați în istoria omenirii și veți vedea unde au ajuns toți cuceritorii, toți apăsătorii de țări și distrugătorii de neamuri" [47].

La deschiderea anului de învățămînt al Academiei de comerț din 1940, N. Iorga cerea ca istoria să se studieze cu asiduitate, pentru a înțelege mai complet liniile de dezvoltare ale societății. Nefiind de acord cu o istorie în sine, Iorga releva că istoria se cercetează, se scrie, se studiază pentru a cunoaște și a răspunde problemelor pe care le pune prezentul și viitorul. Pentru acel an, Iorga și-a luat drept curs la universitate spre a-l preda *Istoria imperialismului contemporan*, arătînd „de unde vine acest imperialism, care este nenorocirea cea mai mare a momentului de față, ba actul cel mai criminal făcut de omenire vreodată, și, cu cît un popor participă mai mult la lupta aceasta pentru stăpînirea lumii întregi, cu atît are și o parte mai mare de crimă..." [48].

„Niciodată studiile istoriei nu se arată mai de folos decît în anul acesta față de problemele neașteptate care se pun și față de rezultatul uimitor de dureros la care s-a ajuns prin cele dintîi acțiuni războinice. Istoria, care se putea crede pînă acum că este o materie pe lîngă celelalte, se învederează din ce în ce mai mult că este *o necesitate*. Da, cunoștința ei este o necesitate *pentru conștiința umană* : și pentru chibzuirea împrejurărilor, și pentru tragerea concluziilor..." [49].

---

[46] *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 315.
[47] *Ibidem*, p. 306.
[48] *Ibidem*, p. 334—335.
[49] *Ibidem*, p. 327.

www.dacoromanica.ro

Apreciind istoria ca o *magistra vitae* foarte folositoare prin sensul ei moral şi prin metoda pe care o întrebuinţează, Iorga o releva ca „una din marile metode pe care le poate întrebuinţa spiritul uman pentru a ajunge la adevăr. În sens moral, istoria este totuşi marea judecată a tuturor statelor şi naţiunilor; definiţia aceasta i se poate da" [50], şi conchidea: „Aceasta este o lecţie, dar şi un apel la conştiinţa d-voastră şi la luminarea d-voastră" [51].

[50] *Ibidem*, p. 328.
[51] *Ibidem*, p. 332.

www.dacoromanica.ro

UNIVERSITATEA POPULARĂ „N. IORGA" DE LA VĂLENII DE MUNTE

DE

V. CURTICĂPEANU

De numele lui Nicolae Iorga se leagă aşezământul de la Vălenii de Munte, în fruntea căruia a stat marele savant, ca întemeietor şi principal animator, timp de aproape patru decenii. Această cetate a culturii româneşti, cunoscută sub numele de „Universitatea populară « N. Iorga » de la Vălenii de Munte", este rodul unei intense şi îndelungate activităţi cultural-politice a mai multor generaţii în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe tot cuprinsul vechii Dacii.

Românii din provinciile supuse stăpînirii străine manifestau încă din deceniul al şaptelea al secolului trecut preocupări pentru conferinţe adresate unui public mai larg, prin „disertaţiile" organizate de „Astra" sibiană, de „Societatea pentru cultura poporului român din Bucovina", „Asociaţia pentru cultura poporului român din Maramureş", „Asociaţia naţională arădană pentru cultura şi conversarea poporului român", de societăţile studenţeşti „Petru Maior" din Budapesta şi „România jună" din Viena. În adunările generale ale acestora se abordau mai ales probleme privind istoria şi literatura poporului român, cultivarea limbii naţionale.

Eforturile românilor supuşi dominaţiei austro-ungare pe acest tărîm nu s-au dovedit prea fructuoase în împrejurările unei apăsări sociale şi naţionale crescînde. Aceasta a făcut ca în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea speranţele lor să se îndrepte tot mai mult spre aşezămintele de cultură din Bucureşti şi din Iaşi, să intensifice legăturile cu vechea ţară.

Intelectualitatea din sudul şi estul Carpaţilor manifesta aceleaşi tendinţe de colaborare cu românii din monarhie, luptînd pentru consolidarea aceleiaşi culturi naţionale unice. Printre cărturarii care au manifestat mai mare interes pentru o viaţă culturală naţională comună se situează şi Nicolae Iorga. El continuă pe un plan ascendent aceste preo-

www.dacoromanica.ro

cupări ale celor mai de seamă înaintaşi ai săi : Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Mihai Eminescu, Alexandru Odobescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu ş. a. Pentru Nicolae Iorga, provinciile supuse au constituit un adevărat „miracol", un univers de fapte noi, oameni şi locuri spre care s-a simţit atras cu toată fiinţa sa încă din anii adolescenţei. Aşa cum Eminescu a colindat cu pasiunea poetului genial ţinuturile de români pentru a studia graiul străbun al neamului său, Iorga a alergat pretutindeni, răscolind o lume întreagă de arhive şi documente, pentru a scoate la iveală gloriosul trecut al poporului român.

După cum el însuşi mărturiseşte în lucrarea sa autobiografică scrisă în 1930 [1], începînd din primii ani ai secolului al XX-lea a pornit pe căi nestrăbătute de alţi cercetători pentru a-şi cunoaşte patria, descoperind, „vale de vale, povîrniş de povîrniş, tot cuprinsul ţării mele" [2].

N-a rămas colţ al Transilvaniei şi Bucovinei pe care să nu-l fi străbătut, „din Braşov pînă la Sighetul Maramureşului şi de la Sătmar pînă la graniţa Moldovei. Pretutindeni — sublinia el — încercam, ca şi pentru România liberă, ca şi pentru Bucovina..., să leg necontenit trecutul, la care lucrasem cu acest prezent plin de speranţe" [3].

În pragul secolului al XX-lea a vizitat vechea cetate culturală a Blajului, cu împrejurimile sale de pe văile Tîrnavelor, „o revelaţie a unei românimi încă mie cu totul necunoscute" [4]. Iorga a rămas copleşit de vechile urme şi cronici ale vieţii româneşti din mijlocul Transilvaniei, iar în profesorul canonic Ion Micu Moldovanu vedea „o flacără de veşnică luptă şi de nestrămutată credinţă, rezistenţa întrupată a neamului său faţă de orice încercare de a-l deznaţionaliza" [5].

Atras de urmele bogate ale trecutului vestului Transilvaniei, N. Iorga a cercetat biblioteca diecezană a Orăzii, unde a cunoscut îndeaproape pitorescul graiului ţăranilor, „care hrăneau în modesta lor izolare mari visuri pe care nici unuia nu li plăcea să le mărturisească" [6]. A zăbovit săptămîni întregi în „depozitele de acte româneşti politice din Alba-Iulia", în biblioteca Batthyáneum, apoi în arhivele Sfatului braşovean, ale Sibiului, Bistriţei, Făgăraşului, în satele şi văile ascunse din întreaga Transilvanie, „intrînd în fiecare bisericuţă, pătrunzînd în mizeria ei umedă, răsfirînd vechile cărţi de slujbă, căutînd în ele fărîma de adevăr contemporan, care, unită cu alta, şi ea păstrată din întîmplare, fără gînduri de « istorie », alcătuiau o vedenie de trecut românesc, întrucît pe acele vremuri aspre ea era cu putinţă" [7].

Prin neobositele sale cercetări, Iorga încearcă să reconstituie pe bază de documente „istoria muncii şi răbdării celor mulţi", căci acolo, în Transilvania şi Bucovina, istoria înseamnă „brazda muncită de cei întunecaţi al căror nume nu se păstrează, înseamnă ţara apărată de ostaşii

---

[1] *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. II, 1930.
[2] *Ibidem*, p. 68.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 17.
[5] *Ibidem*, p. 18—19.
[6] *Ibidem*, p. 21.
[7] *Ibidem*, p. 100.

www.dacoromanica.ro

care nu ies niciodată la lumină, care, dacă mor, n-au un mormînt osebit al lor, de ostaşi care, dacă mor, nu-şi vor avea niciodată numele însemnat în cărţile de istorie, de ostaşi care, tocmai pentru această moarte glorioasă a lor, se ridică mai presus de acela care ştie că, în clipa morţii chiar, ridicăm mormînt veşnic amintirii lui" [8]. Îl atrăgeau deosebit de mult acei oameni pe care-i vedea „cu sufletul închis şi fapta aspră, cu gîndul încet şi voinţa de fier, stînci tari, din care însă anumite lovituri fac să ţîşnească minunate izvoare" [9].

Rodul călătoriilor sale prin ţară au fost numeroasele studii şi cărţi publicate la începutul veacului [10]. Dar aceste călătorii prin ţinuturile locuite de românii din monarhie „aveau — după cum notează el — şi alte scopuri decît ştiinţa, noi dovezi ale vieţii noastre naţionale dincolo de munţi" [11]. Ceea ce îl preocupa pe N. Iorga în cel mai înalt grad era ideea realizării *unităţii naţionale depline a românilor*, ideal pentru care şi-a dedicat întreaga sa activitate ştiinţifică şi cultural-politică. În vederea atingerii acestui ţel, N. Iorga punea în cumpănă trei posibilităţi de luptă: „calea violenţei", pe care o accepta în mai mică măsură; cea a „memorandurilor", a plîngerilor în străinătate, ca Europa să hotărască în favoarea poporului român, pe care o considera umilitoare, nedemnă de poporul său şi calea de luptă a poporului. Iorga se manifesta în vorbă şi faptă adeptul acestei din urmă căi, „izvorîtă din puterea de nebiruit care se cuprinde în energia morală a unui popor întreg pînă la cel din urmă din aceia care-l alcătuiesc" [12]. Prin conferinţe şi articole publicate în presă, prin acţiunile propagandistice pe care le organiza, marele savant s-a situat în fruntea mişcării „iredentiste", care milita în ţara liberă pe un front larg pentru eliberarea românilor de sub dominaţia austro-ungară. Unul dintre mijloacele mai des folosite de Iorga în acest scop era răspîndirea cărţilor şi revistelor sale în Transilvania şi Bucovina. „Era o anumită clasă care poruncea în vechea Ungarie — relata Iorga în august 1938 —, şi clasa aceasta nu permitea cărţile mele; puteau trece şi în Ungaria numai cînd le schimbam titlurile: *Istoria românilor* trecea sub titlul *Cultura cartofilor după cele mai noi metode maghiare*, iar revista mea „Neamul românesc" a trecut sub diferite nume. Am început cu anotimpurile: primăvara, vara, toamna, iarna. Natural că de la centru, de la Pesta, erau pe rînd oprite, şi atunci am început cu literele alfabetului: revista A, revista B, revista C; n-am isprăvit alfabetul şi s-a isprăvit cu dominaţia străină în aceste regiuni" [13].

---

[8] N. Iorga, *Viaţa românilor din Ardeal*, p. 206—207.

[9] N. Iorga, *Partea ardelenilor la cultura din Vechiul Regat*, Bucureşti, p. 28.

[10] *Sate şi preoţi în Ardeal* (1902); *Drumuri şi oraşe în România* (1904); *Sate şi mănăstiri în România* (1905); *Inscripţii din bisericile României* (1905), 2 vol.; *Neamul românesc în Bucovina* (1905); *Neamul românesc din Ardeal şi Ţara Ungurească* (1905), 2 vol.; *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene* (1906), 2 vol.

[11] *Orizonturile mele* ..., p. 38.

[12] *Un moment cultural. Un sfert de veac de la întemeierea Universităţii „N. Iorga" din Vălenii de Munte*, 1934, p. 10.

[13] „Neamul românesc pentru popor", 1938, nr. 16 17, p. 269; vezi şi Barbu Theodorescu, *Date istorice din viaţa Ligii culturale*, în „Boabe de grîu", 1930, nr. 8, p. 461; V. Curticăpeanu, *Răspîndirea şi prohibirea cărţii româneşti în epoca dualismului austro-ungar. Badea Cîrţan şi rolul său în cultura românească*, în „Studii", 1964, nr. 6, p. 1 345.

www.dacoromanica.ro

Această acțiune pornită în țara liberă avea un ecou puternic peste Carpați. În articolul *Cum ni venea „Neamul românesc" la Brașov*, din 1934, prof. Valeriu Bologa, elev pe atunci la Liceul „Andrei Șaguna", mărturisește că „ni sosea în fiecare săptămînă cu alt nume. În tiparnița din Vălenii de Munte se scoteau anume numere din «Neamul românesc» pentru Ungaria cu haina schimbată. Ba o dată se chema «Foaia plugarului», altă dată «Gazeta plugarului», altă dată «Gazeta sătenilor» și așa mai departe" [14]. Cărțile care soseau la Brașov aveau titluri fără pretenții, ca de pildă, *De-ale noastre* și altele asemănătoare, și se vindeau într-un colț ascuns la librăria Mureșan cu 20 de bani bucata [15]. Cărțile lui Iorga erau așteptate cu nesaț și în secuime, după cum mărturirește un alt contemporan, Aurel Lazăr din Sf. Gheorghe, mai ales „Istoria românilor" și „Neamul românesc" [16].

Anul 1908 a însemnat pentru Nicolae Iorga începutul unui activități de propagandă cultural-politică mai organizată, prin „cursurile de vacanță" sau „de vară", create de el la Vălenii de Munte. Această acțiune e sprijinită cu entuziasm și de românii din nordul și vestul Carpaților. Propunerile făcute de către un grup de intelectuali transilvăneni și bucovineni, în frunte cu profesorul și publicistul Gheorghe Tofan, de a se crea niște cursuri în țara veche la care să poată și ei participa pentru a cunoaște mai profund istoria și literatura poporului român au grăbit punerea în practică a ideii care îl frămînta de mai multă vreme pe Nicolae Iorga.

La 11 iunie 1908, zi care amintea aniversarea a șase decenii de la izbucnirea memorabilei revoluții burghezo-democratice muntene din 1848—1849, publicația lui N. Iorga „Neamul românesc" anunța înștiințarea că „mai mulți profesori au luat hotărîrea de a ține cursuri de vacanță la Vălenii de Munte. Ele vor începe la 1 iulie și vor ținea pînă la 1 septembrie".

Primul scop pe care-l urmărea N. Iorga prin organizarea acestor cursuri era de a realiza *un centru unic* de întîlnire a intelectualilor din provinciile locuite de români, pentru a se cunoaște și a colabora pe terenul culturii naționale. El milita pentru realizarea unității poporului român nu pe calea armelor, ci prin adîncirea și răspîndirea aceleiași culturi. Vălenii de Munte era un loc potrivit pentru atare scop. Așezat pe cursul superior al văii Teleajenului, la poalele munților Buzăului, Vălenii de Munte era o veche localitate pe unul dintre cele mai umblate drumuri dinspre Dunăre spre Carpați cu Transilvania. În vechime era loc de desfacere a mărfurilor aduse de negustători din Transilvania sau din Orient, apoi, după ce căile umblate s-au mutat prin alte părți, Vălenii de Munte a rămas în timpurile moderne un tîrg patriarhal de veche și tradițională viață românească [17]. Situat cam la jumătatea distanței dintre București și Brașov,

---

[14] „Neamul românesc pentru popor", 1934, nr. 13 14, p. 216.
[15] Ibidem, p. 217.
[16] Ibidem.
[17] Cf. Gheorghe Munteanu-Murgoci, *Valea Teleajenului. Descriere în vederea excursiunilor. Cu un adaos descriptiv și informativ de N. Iorga*, Vălenii de Munte, 1909, p. 97; N. Georgescu-Tistu, *Vălenii de Munte*, în „Cultura poporului", Cluj, 21 septembrie, 1924, p. 3.

www.dacoromanica.ro

la numai 40—50 km de graniţa despărţitoare artificial între vechea ţară şi Transilvania, Vălenii de Munte era punctul spre care, începînd din 1908, erau polarizate forţele intelectuale de pe tot cuprinsul vechii Dacii, constituind un puternic centru de cultură naţională, făurit de Iorga după peregrinări îndelungate prin ţinuturile locuite de români.

În urma stăruinţelor lui Nicolae Iorga şi cu concursul unor învăţaţi cunoscuţi, ca Gheorghe Munteanu-Murgoci, Vasile Bogrea, Alexandru Lapedatu, Ştefan Bogdan, cursurile de vară de la Văleni s-au deschis la 2 iulie 1908, în faţa unui public entuziast. Conferinţele ţinute pe teme de istorie, istorie literară, economie naţională, geografie etc., au durat pînă la sfîrşitul lunii august, iar conţinutul lor a fost adaptat în primul rînd necesităţilor vizitatorilor din Transilvania şi din Bucovina, care, în ciuda piedicilor puse de autorităţile administrative şi poliţieneşti ungare, au participat în număr mare.

Faptul că în fruntea cursurilor se afla Nicolae Iorga, care-şi cîştigase în această vreme prestigiu şi popularitate, a stîrnit de la început un interes general pînă în cele mai îndepărtate colţuri ale ţinuturilor româneşti.

Îndată după încheierea cursurilor din 1908, presa patriotică din ambele părţi ale Carpaţilor a primit cu încredere şi speranţe evenimentul de la Văleni. Cel care a dat tonul a fost ziarul „Drapelul" din Lugoj, care sublinia „trebuinţa lor arzătoare nu numai pentru cei din România, ci mai ales pentru cei din ţările coroanei Sf. Ştefan", adăugînd că „domnul Iorga a dovedit şi de astă dată că are o deosebită pricepere pentru trebuinţele românilor de pretutindeni şi a căutat după putinţă, chiar cu mari jertfe, să satisfacă prin cursurile de vacanţă de la Vălenii de Munte o parte din aceste trebuinţe" [18].

Şi mai clar ne apar scopul, împrejurările şi factorii care au contribuit la întemeierea acestui aşezămînt din cuvintele lui Nicolae Iorga rostite în 1934. „Am deschis aceste cursuri de vară — mărturiseşte el — cu scopul dublu : de a trezi sufletul românesc de pretutindeni şi de a schimba prin acest suflet chiar formele de stat în care trăia poporul nostru. . .Am fost un luptător pentru împlinirea graniţelor, dar şi unul pentru ridicarea sufletească a claselor oropsite" [19]. Marcînd entuziasmul cu care a fost îmbrăţişată acţiunea pornită la Văleni, Nicolae Iorga ţinea să sublinieze că cursurile au fost începute „din îndemnul mai multora, aşa de mulţi că n-aş putea spune care, mai ales, m-a îndemnat să le deschid. . . Au început cu oameni puţini, dar veniţi din toate părţile, de bunăvoie, fără a face eu nici o stăruinţă. . . Ei mi-au picat ca din cer, cum s-ar zice. Cursurile se ţineau într-o atmosferă ca de conspiratori şi se ascultau cu lacrimile în ochi" [20]. Ideea cursurilor l-a frămîntat mult pe N. Iorga şi, în scopul pe care-l urmărea, îi acorda un rol cu totul excepţional. Cuvîntul rostit avea, în concepţia lui Iorga, o acţiune „nesfîrşit mai vie" asupra sufletului decît cartea, care, „nu poate înlocui acţiunea cuvîntului viu" [21].

[18] „Drapelul. Organ naţional politic", Lugoj, 1908, nr. 10.
[19] „Neamul românesc pentru popor", 1934, nr. 18, p. 335.
[20] Ibidem.
[21] *Un moment cultural. Un sfert de veac de la întemeierea Universităţii „N. Iorga" din Vălenii de Munte*, p. 10 11.

www.dacoromanica.ro

El își manifesta totala neîncredere față de posibilitatea organizării unor astfel de cursuri de către organele de stat prin ordine ministeriale, „care se coboară de-a dreptul în saltarele organelor subordonate" [22].

În iulie 1909 cursurile reîncep cu avînt sporit și țin pînă la jumătatea lunii august. Acum participanții vin într-un mai mare număr, iar programul conferințelor este mult mai amplu și mai variat. Cuvîntarea de deschidere a fost ținută de scriitorul Barbu Ștefănescu-Delavrancea, care a vorbit despre *Poezia populară românească.*

Referindu-se la semnificația cursurilor de la Văleni, N. Iorga releva că acestea „se înțeleg poate mai bine peste hotare decît în cuprinsul țării. Studenți, școlari din clasele superioare, domni, funcționari care și-au căpătat puțin timp liber, altă lume fără titluri, dar cu dorința de a învăța, și mai ales acei mulți români de peste hotar care stau departe de școala națională românească în cel mai înalt înțeles al ei și care totuși au nevoie de ea pentru a-și întări și lămuri conștiința pot să folosească acest răgaz al învățaților și scriitorilor pentru a-și desăvîrși creșterea românească și orientarea în literatură și știință" [23].

Începînd din 1909, numărul oamenilor de știință care participă la cursurile de la Vălenii de Munte cu conferințe în diverse ramuri sporește an de an. Nicolae Iorga deschide un ciclu de 20 de lecții despre „Poezia populară românească, natura, originea și valoarea ei" și altul despre „Originea neamului nostru și înrîurirea lui asupra altor neamuri"; Vasile Bogrea ține 22 de lecții despre „Literaturile europene"; Alexandru Lapedatu vorbește despre „Relațiile Principatelor cu Transilvania"; V. Mihălcescu conferențiază despre rostul românilor în istoria universală, iar M. Pașcanu despre vechile instituții de drept; I. Răducanu deschide seria unor conferințe despre rolul cooperației în viața economică; Gheorghe Munteanu-Murgoci abordează probleme de geologie și geografie a patriei; Ștefan Bogdan, aspecte din domeniul chimiei; dr. Manicatide, despre sănătate; dr. Șumuleanu, chestiuni economice, și alții.

Cursurile au continuat și în anii următori, la ciclul de conferințe început în 1909 adăugîndu-se în fiecare an alți conferențiari cu teme noi. Lipsite de ajutorul și de concursul oficialităților, fără o sală proprie, cursurile s-au ținut în localul școlii primare din Văleni cîțiva ani în șir. În 1909 se ia inițiativa clădirii unei săli proprii prin strîngerea de fonduri din serbări teatrale, cărți poștale, liste de subscripții etc.

La cursurile din 1910, numărul participanților a crescut, iar conferențiarii s-au înmulțit de asemenea, îmbogățind și programul prelegerilor. Nicolae Iorga a inaugurat ciclul de conferințe privind istoria românilor după informațiile călătorilor străini; Vasile Pârvan a abordat probleme de filozofie antică; N. Bănescu, aspecte de literatură elină; D. N. Popovici-Lupa a vorbit despre chestiuni ale gospodăriei rurale; I. C. Negrescu, despre comerțul românesc; lt. Th. Popescu s-a ocupat de istoria armatei, ș. a.

---

[22] *Ibidem.*

[23] „Neamul românesc", an. IV, nr. 72, din 3 iulie 1909.

www.dacoromanica.ro

Sub îndrumarea lui Iorga, cursurile au fost urmate de excursii la mănăstirea Zamfira apoi la Cîmpina, care au prilejuit discuții în jurul unor teme de istorie și veche artă românească.

Cu prilejul încheierii cursurilor din 1910, Nicolae Iorga subliniază sensul simbolic al activității cultural-politice începute cu doi ani în urmă la Văleni : „Astăzi, în trupul național, pretutindeni circulația e anormală. Pentru restabilirea ei nu ajung mijloace benigne, ci trebuie un tratament energic". La acest „tratament" se gîndește Iorga cînd se referă la necesitatea „unei culturi practice, cu caracter activ", atît în România, cît mai ales în celelalte provincii românești, unde „se urmărește sistematic, prin ziare, prin cărți, prin reviste și de pe catedre, falsificarea mentalității românești". Prin cursurile de la Văleni, Iorga urmărea „rectificarea mentalității românești", considerîndu-le „băi curățitoare pentru trupul național". Națiunea română „trebuie — sublinia N. Iorga — să se spele de lipsa de încredere în sine, de desperare, de umilință față de străini" [24]. Ideea întăririi încrederii poporului român în forțele și calitățile-i proprii l-a preocupat pe Iorga în tot decursul vieții și activității sale.

Cursurile din vara anului 1910 s-au încheiat într-un entuziasm puternic. Studenții din monarhia austro-ungară și-au manifestat gratitudinea, prin cuvîntul tînărului bucovinean V. Lițu, față de sprijinul pe care l-au găsit în conținutul conferințelor, făgăduind că, întorși în ținuturile natale, vor semăna ideile și învățămintele culese la Văleni [25].

În 1911 cursurile s-au deschis la 1 iulie, luînd o amploare neașteptată prin participarea unui impresionant număr de ascultători din țară și de peste hotare. Pe lîngă profesorii întîlniți în anii precedenți s-au mai adăugat : istoricul A. D. Xenopol, medicul savant dr. I. Cantacuzino, profesorii Simion Mîndrescu și Ion Ursu, Nerva Hodoș, H. Frollo, C. Georgescu ș. a.

Atracția pe care o manifesta publicul față de cursurile de la Văleni a crescut treptat, de asemenea și ajutoarele materiale ; datorită insistențelor lui Iorga, așezămîntul a beneficiat de un ajutor de 2 000 de lei din partea statului pentru clădirea sălii de cursuri, inițiată în acest an și terminată în 1912. Tot acum profesorul Simion Mîndrescu a sugerat ideea clădirii unui cămin pentru studenții din monarhie. Ideea lui a găsit un puternic ecou în mijlocul publicului, în curs de numai cîteva luni suma strînsă prin subscripții ridicîndu-se la 3 000 de lei.

Nivelul cursurilor de vară a marcat o creștere evidentă prin prezența unor personalități din viața științifică românească, astfel încît se punea cu insistență problema transformării acestora într-o instituție de caracter universitar. Nicolae Iorga a dat cu această ocazie lămuririle privitoare la sensul acestor cursuri, așa cum îl înțelegea el în momentul politic respectiv. „Chemarea unei universități populare — sublinia el — e să vulgarizeze diferitele elemente ale științei în lumea celor care n-au ajuns să-și procure o cultură universitară, iar chemarea cursurilor de față e să împrăștie anumite elemente de cultură îmbibate cu un anumit spirit, pentru a grăbi ridicarea neamului nostru din starea de azi... Cu alte cuvinte, caracterul

[24] „Neamul românesc", an. V, nr. 101 din 27 august 1910.
[25] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

deosebit al cursurilor din Văleni stă în tendința lor de a împrăștia cultură în vederea celor mai grabnice necesități morale ale sufletului nostru național. Sîntem un neam fărîmițat și cea dintîi datorie a ceasului de față e să strîngem aceste fărîme prin imprimarea aceluiași spirit de cultură"[26].

Anul 1912 reprezintă momentul culminant pentru istoria antebelică a așezămîntului de la Văleni. Un mare număr de ascultători au fost atrași la Văleni : profesori, studenți, învățători, mici slujbași, elevi etc., iar pe lîngă binecunoscuții conferențiari în frunte cu N. Iorga și-au mai dat contribuția : Gh. Bogdan-Duică, ținînd conferințe cu teme din domeniul istoriei literare și pedagogiei ; C. Coroiu, tratînd probleme de drept ; D.N. Ciotori, despre literatura universală, Nerva Hodoș, despre istoria tiparului, Virgil Madgearu, abordînd problema asigurărilor muncitorești în România, I. Hașeganu, vorbind despre horticultură și gospodăria națională, C. Moisil, despre monedele dacice în România, H. Stahl, despre probleme de exprimare etc.

În afară de cursuri, care în acest an au avut un program amplu, variat și în același timp sistematic organizat, s-au ținut serbări, festivaluri literare și artistice, la care pe lîngă diletanți, au participat și artiști de renume de la Teatrul Național din București.

În modul cum au fost organizate cursurile de vară de la Văleni în 1912, ele au oferit publicului cunoștințe complexe în numeroase și variate ramuri ale științei și culturii, ceea ce-l îndreptățea pe N. Iorga să constate că acestea au menirea și funcția socială a „școlii care să pună toate constatările nouă, toate curentele zilei, toate descoperirile cercetării, toate inovațiile științei în funcție de sufletul național" [27].

Ținute într-un cadru sărbătoresc de amploare, conferințele din anul 1912 au inaugurat deschiderea sălii de cursuri, construită la Văleni în primul rînd din obolul public. Cu această ocazie, unul dintre participanți a exprimat în cuvîntul ținut entuziasmul tineretului adunat din ținuturile românești la Văleni, pe care o numește „școala dragostei de țară, a jertfelor de tot felul" [28].

Întreaga semnificație politică a strădaniilor de la Văleni e dezvăluită, în acest ultim an de intensă activitate antebelică, de însuși Nicolae Iorga, care simțea mai puternic ca oricînd necesitatea ca națiunea română să fie conștientă de drepturile și de rosturile ei. Cu atît mai trebuincios vedea ca acestor idei să li se închine o întreagă literatură, un întreg învățămînt. Cu clarviziunea-i proprie în probleme fundamentale de istorie, N. Iorga atrăgea atenția, în preajma evenimentelor ce se pregăteau, că „ceasuri mari vor veni, în care toți trebuie să fie alături, gata a plăti soartei binele veșnic al unui neam cu jertfa acestei vieții trecătoare. Solidaritatea de atunci trebuie pregătită din vreme, în munca și iubirea laolaltă, prin acea cultură care hrănește același ideal. . . " [29].

---

[26] „Neamul românesc", an. VI, nr. 74 din 4 iulie 1911.

[27] Ion Singiorgiu, *O cetate culturală : Vălenii de Munte, 1908—1928*, Vălenii de Munte, 1928.

[28] „Neamul românesc", an. VII, nr. 73 din 3 iulie 1912.

[29] Ibidem, nr. 72 din 2 iulie 1912.

www.dacoromanica.ro

În 1913 nu s-au putut redeschide cursurile din cauza războiului balcanic, iar în 1914 s-au ţinut numai 20 de zile, după care s-au închis pentru toată perioada cît a durat războiul mondial.

În lecţia de deschidere de la 6 iulie 1914, N. Iorga caută să insufle în mintea cursanţilor spiritul de luptă pentru idealul naţional. „Ţinta operei noastre este de a împărtăşi cît mai mult cultura proprie, cultura neamului, din care facem parte şi din care izvorăşte pentru oricine sinceritatea în fapte şi în suflet, folositoare fiecărui stat. Se va produce astfel de la lucrul de cabinet pînă la tribunele publice, o singură putere morală, care prin propagandă, prin credinţă, prin muncă, prin apostolat, fără trufie şi fără apucături anarhice va da poporului nostru de mîine ceva din marile puteri care i se cer în cazul cînd pentru totdeauna, trebuie să i se hotărască soarta" [30].

De aici înainte activitatea culturală de la Văleni e paralizată de evenimentele provocate de război. Ocupaţia militară germană a lăsat urme grele şi la Văleni, prin devastarea sălii de cursuri, a tipografiei şi a depozitului de cărţi.

Începînd încă din 1914, mulţi dintre cursanţii de la Văleni se găseau pe cîmpurile de bătălie, împrăştiaţi pe fronturi diferite, dar cu gîndul la acelaşi ideal care le-a fost fortificat la marea şcoală a lui Nicolae Iorga. Toţi aşteptau cu înfrigurare momentul suprem cînd vor putea uni laolaltă trupul naţional al pămîntului strămoşesc, urmărind cuvintele de îmbărbătare ale lui N. Iorga în articole, ziare, reviste şi broşuri, care întăreau în cititori speranţele în izbînda înfăptuirii idealului naţional [31].

Îndată după poposirea sa la Văleni în 1907, N. Iorga s-a gîndit şi la întemeierea unei tipografii pentru a-şi edita ziarul său „Neamul românesc" şi, totodată, pentru o viitoare editură de cărţi, la care rîvnise atît de mult. Cu bani adunaţi de la prieteni şi cunoscuţi, în 1908 clădirea tipografiei, care avea să poarte numele de „Datina românească", era isprăvită, maşinile puse în mişcare cu ajutorul unor meşteri în frunte cu tipografii Nicolae Stănilă şi Constantin Onciu, tovarăşi apropiaţi pînă la sfîrşitul vieţii sale în trudnica-i operă. În ciuda tuturor dificultăţilor financiare permanente, Iorga a reuşit să scoată în tiparniţa proprie o bună parte din publicaţiile sale, în primul rînd ziarul său „Neamul românesc", apoi multe dintre conferinţele sale rostite pretutindeni şi lecţiile ţinute la cursurile de vară, calendare ale Ligii culturale, cursuri universitare, cărţi de şcoală, ediţii populare sau savante, volume de documente, lucrări de istorie, literatură, artă etc., multe dintre ele stenografiate de H. Stahl [32].

După război, în perioada haosului economic şi politic, deschiderea cursurilor de la Văleni era o muncă dificilă. Solicitat de cei ce păstrau vie în amintirea lor minunatele veri petrecute la Văleni, Nicolae Iorga a redeschis la 31 iulie 1921 activitatea culturală în orăşelul de pe malul

[30] N. Iorga, *Deschiderea cursurilor de vară de la Vălenii de Munte*, în „Neamul românesc", an. IX, nr. 26, din 6 iulie 1914.

[31] „Neamul românesc", an. X, nr. 27 din 5 iulie 1915.

[32] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. II, p. 200—205.

www.dacoromanica.ro

Teleajenului cu un grup destul de redus de profesori, atrăgînd atenţia că intenţionează să pună temelia unui „curent puternic de gîndire, de frămîntare a sufletelor şi minţilor, pentru înţelegerea trecutului nostru istoric şi pentru lămurirea problemelor viitorului" [33].

În articolul - program publicat în „Neamul românesc" de la 7 iulie 1921, Nicolae Iorga sublinia că „un mediu nou în toate privinţele pune întrebări noi în acelaşi timp cînd dă noi conlocuitori. Cursurile nu pot avea deci drept scop decît să lămurească repede, în punctele esenţiale, problemele de azi ale românimii, dînd cunoştinţe indispensabile şi încercînd soluţii obiective, iar faţă de conlocuitorii de altă limbă, presintarea acestui «vechi regat» şi în general a poporului român în ce poate avea mai generos şi mai interesant" [34].

Chemarea lui Iorga a găsit un puternic răsunet în tot cuprinsul ţării acum întregite, programul lansat de el fiind înconjurat cu simpatie de forţele înaintate ale intelectualităţii din România.

De acum barierele de netrecut pentru românii transilvăneni şi bucovineni nu mai existau. Micul orăşel de pe Teleajen putea fi vizitat în voie de sute de intelectuali de peste Carpaţi, care altădată se strecurau în vechea ţară prin „vama cucului", aşa cum o făceau de secole ţăranii, meşteşugarii sau oierii în căutarea traiului şi a fraţilor de aceeaşi limbă.

După pregătiri temeinice, cursurile din 1922 au marcat începutul unei activităţii de amploare, cu un program de patru prelegeri zilnice în faţa unui auditoriu numeros cu profesori din toate centrele universitare: Bucureşti, Iaşi, Cluj, Timişoara şi alte oraşe din ţară şi din străinătate. La catedrele cursurilor de la Văleni s-au perindat pînă în 1940 sute de profesori, specialişti în diverse ramuri ale ştiinţelor, literaturii şi artelor.

Prelegeri cu teme din diverse domenii ale ştiinţelor pozitive şi umaniste au ţinut alături de Iorga numeroşi oameni de cultură şi profesori universitari din Bucureşti, printre care cei mai de seamă au fost: dr. Ion Cantacuzino, Dimitrie Pompei, Gh. Munteanu-Murgoci, Simion Mîndrescu, Vasile Pârvan, Barbu Ştefănescu-Delavrancea, Alexandru Xenopol, Virgil Madgearu, Gheorghe Vîlsan, Nerva Hodoş, Gheorghe Bogdan-Duică, Dimitrie Gusti, Ion Andrieşescu, C. Rădulescu-Motru, Ion Ursu, Henry Stahl, Ion Marin Sadoveanu, Nicolae Bănescu, Constantin Moisil, I. Haşeganu, Const. Orăscu, Victor Vîlcovici, Tudor Vianu, Octav Onicescu, Gh. Ionescu Şişeşti ş.a.; din Cluj: Ion Agîrbiceanu, Vasile Bogrea, Sextil Puşcariu, Fl. Ştefănescu Goangă, Valeriu Puşcariu, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu, Emil Panaitescu, dr. Iuliu Haţieganu, Ştefan Bezdechi, Ştefan Perieţeanu, Eugeniu Speranţa, Romulus Vuia, Ştefan Meteş, dr. Valeriu Bologa etc.; din Iaşi: Ştefan Berechet, Ilie Minea ş.a.

Începînd chiar din primul an al reluării cursurilor, Nicolae Iorga a căutat să facă din aşezămîntul de la Văleni un loc de întîlnire a tuturor reprezentanţilor culturii de pe cuprinsul ţării în spirit democratic, cu înţelegere deplină faţă de minorităţile naţionale. „Astăzi — sublinia el în 1922 —, cînd avem în mijlocul nostru atîtea minorităţi etnice, contactul

[33] *Ibidem.*

[34] N. Iorga, *Cursuri de vară*, în „Neamul românesc", an. XVI, nr. 150 din 7 iulie 1921.

www.dacoromanica.ro

rodnic cu ele nu se poate face nici la prefectură, nici la poliție, nici prin propagandiști de comandă, ci la astfel de cursuri de respect reciproc, bazat pe o cunoaștere exactă și obiectivă" [35]. Contactele și colaborarea în spiritul frăției erau metodele preconizate de Iorga, într-o astfel de operă constructivă, fiind convins că numai „prilejurile întîlnirilor de cunoaștere în fața a ceea ce avem mai bun și mai veșnic vor risipi singure neîncrederea și întărîtarea" [36].

Consecvent în programul său de luptă, cîțiva ani mai tîrziu, Nicolae Iorga sublinia în fața celor peste 700 de participanți la cursurile din vara anului 1925 că „unul dintre scopurile de căpetenie ale acestor cursuri e a crea în România o atmosferă de respect pentru drept, pentru lege și autoritatea legitimă, o atmosferă de toleranță culturală și de recunoaștere reciprocă" [37]. Drept rezultat, în programul cursurilor și-au făcut loc lecții și conferințe privind arta, literatura și istoria maghiarilor și sașilor din Transilvania cu scopul de a informa pe ascultătorii români despre cultura acestora. Prelegerile au fost ținute de numeroși reprezentanți ai universităților din România și de cei mai de seamă oameni de știință și cultură maghiară, ca Bitay Arpád, Báthory Ferenc, Csáki Richard, Cséllу Gyula, Pálffi András ș.a., sau sași, ca Friedrich Müller, Victor Roth, Heinz Brandsch, Karl Kurt Klein etc. Totodată, la cursuri au alergat în fiecare an profesori, învățători, studenți maghiari și sași, numărul lor ridicîndu-se la peste 2 000 pînă la moartea lui Nicolae Iorga [38]. Aceștia au beneficiat și de cursuri speciale în scopul perfecționării cunoștințelor de limba și literatura română. Spiritul de înțelegere și apropierea pe care N. Iorga a manifestat-o față de minorități la cursurile sale i-au adus respectul și veneratia acestora, a creat prietenii durabile între el și diverși învățați maghiari și sași.

În același timp, așezămîntul de la Văleni a stîrnit interesul unor oameni de cultură din diverse țări. Faima marelui savant la univesitățile și academiile europene a fost în primul rînd aceea care a născut curiozitatea față de cursurile ținute aici. Așa se explică prezența la Văleni a unor savanți de renume mondial, care au ținut prelegeri, au cunoscut îndeaproape România și cultura românească, popularizînd-o și peste hotare și antrenînd totodată grupuri de studenți francezi, italieni, cehi, polonezi, bulgari, sîrbi, sloveni etc. care au vizitat meleagurile patriei noastre. Printre aceștia se numără profesorii francezi Marcel Emerit, Emm. de Martonne, A. Audigé, Pierre Fromont, Louis de Montes, Louis Gentil, Henry Chamond, C. Chaivenee, H. Bourchard, precum și unele personalități de seamă din Anglia, ca Craigle, Chapman, profesor la Universitatea din Manchester, M. Gaster, apoi italienii Mateo Bartoli, profesor la Universitatea din Torino, Baffi Mariano de la Universitatea din Neapole, Courtois J. Louis de la Universitatea din Geneva, profesorul S. Glixellis din Vilna,

---

[35] Cf. G. Răcoasa, *Deschiderea cursurilor de vară de la Văleni de Munte*, în „Neamul românesc", an. XVII, nr. 175, 8 august 1922.

[36] Ibidem.

[37] Ibidem, an. XX, nr. 160 din 17 iulie 1925.

[38] Cf. Constantin R. Vasilescu, *O luptă de afirmare națională și culturală, 1908—1938*, București, 1938, p. 13.

www.dacoromanica.ro

Jarnik Nertwig din Brno şi Jaroslav Müller din Praga, profesorul sîrb Petrovici, Mihail Lascaris din Salonic şi mulţi alţii [39]. Profesorii italieni Mario Ruffini şi Mariano Baffi au ţinut cursuri de limba italiană, iar alţii au predat cursuri de limba franceză şi engleză.

Cursurile şi-au desfăşurat activitatea pînă în vara anului 1940 sub îndrumarea directă a lui Nicolae Iorga, fără sprijin din partea guvernelor, marcînd cu fiecare an progrese însemnate pe tărîm cultural şi ştiinţific. Universitatea populară de la Văleni s-a impus treptat ca aşezămînt de cultură atît prin amploarea pe care a luat-o an de an, cît mai ales prin nivelul cursurilor şi conferinţelor, cu ocazia cărora savanţi de renume au dezbătut probleme ştiinţifice, dintre care unele au constituit baza de plecare a unor opere de valoare tipărite în anii care au urmat.

Nicolae Iorga a fost adevăratul *spiritus rector* al întregii activităţi ştiinţifice legate de cursurile de la Văleni şi exemplu de urmat atît prin contribuţiile sale ştiinţifice, cît şi prin relaţiile multiple pe care le-a întreţinut cu lumea ştiinţifică din alte ţări. În lecţiile de deschidere ţinute an de an, Nicolae Iorga a făcut cunoscute numeroase aspecte din cercetările sale asupra istoriei româneşti şi universale, prezentînd de fiecare dată problemele cele mai actuale şi mai adecvate împrejurărilor politice date. În primii ani aborda probleme economice, politice şi culturale ale istoriei românilor legate de ideea consolidării unităţii naţionale. A tratat apoi aspecte pe teme mai speciale în jurul conceptului de civilizaţie, de democraţie, privind psihologia claselor intelectuale din România, probleme de cultură etc. În ultimii ani ai deceniului al patrulea al secolului al XX-lea s-a preocupat cu insistenţă de problemele războiului, dovedindu-se un ardent propovăduitor al păcii între popoare şi un duşman făţiş al agresiunii fasciste. Concomitent a ţinut prelegeri de preistorie, de istorie a popoarelor orientale şi a lumii romane şi greceşti, a expus numeroase aspecte ale evului mediu privind popoarele barbare, cruciadele, papalitatea şi Renaşterea, relaţiile dintre Apusul şi Răsăritul medieval, Imperiul otoman şi războaiele cu ţările europene, revoluţia franceză, probleme privind statele moderne, relaţiile internaţionale din secolele XIX—XX, probleme de artă, cultură şi literatură universală etc.

Puternica personalitate a lui Iorga a dat prestigiu Universităţii de la Văleni ; spre ea priveau cu admiraţie nu numai miile de participanţi la cursurile ţinute în fiecare vară, ci şi instituţiile de cultură de mare prestigiu, în primul rînd Academia Română, care în 1938 adresează sub semnătura prof. Gh. Ionescu-Şişeşti şi prof. Şerban Ţiţeica, o telegramă prin care transmite „cele mai bune urări pentru strălucirea cu care Universitatea populară din Văleni îşi începe al treizecilea an de activitate rodnică pentru cultura neamului românesc" [40].

În anii de pregătire febrilă a războiului hitlerist, ţinta principală a lui N. Iorga în prelegerile sale era combaterea agresiunii fasciste. Cu cîteva luni înainte de asasinarea sa, în toiul războiului hitlerist ameninţător,

[39] *Ibidem.*

[40] „Neamul românesc", an. XXVI, 15 august 1938, p. 267.

www.dacoromanica.ro

Nicolae Iorga sublinia la 14 iulie 1940 că „subiectul cursurilor din acest an este să arate că între popoare pot fi şi alte legături decît acelea de distrugere, de ucidere în masă, de îngrămădire a ruinelor, de cuceriri şi exploatări" [41].

Cu optimismu-i caracteristic, Nicolae Iorga stătea neabătut în fruntea aşezămîntului său, gata să înfrunte greutăţi pe care le cunoscuse îndeajuns încă din perioada începutului. „Nu trebuie să ne oprim — spunea el la deschiderea cursurilor în vara anului 1940 —, orice ar fi în jurul nostru, de la lucrul care ne este încredinţat şi pe care trebuie să-l facem pentru binele nostru însuşi, dar şi pentru folosul vieţii româneşti. Să-l facem aşa de parcă ar fi în lume numai pace şi bunăvoie, căci orice se face cu îngrijorare, mai mult decît atîta, cu frică, nu e de nici un preţ. Dar totodată să stăm ca pentru orice fel de vreme, gătiţi şi de luptele cele mai grele, ca să ne păstrăm fiinţa şi avutul nostru, dar să apărăm această ţară în hotarele ei, acest neam şi dreptul ce-l are" [42].

Prin conţinutul şi scopurile urmărite, cursurile de la Văleni au devenit treptat o cetate a culturii româneşti, o „şcoală naţională" liberă, de mare afluenţă, la care erau atrase atît forţele intelectualităţii din vechea Românie cît şi cele de sub stăpînire străină, un izvor de idei şi un suport ideologic pentru „iridenta" românească din sudul şi estul Carpaţilor, pentru întreaga mişcare naţională din monarhie în perioada premergătoare desăvîrşirii unităţii naţionale a poporului român. Vălenii de Munte au constituit un minunat refugiu pentru ardelenii şi bucovinenii asupriţi şi împiedicaţi să ţină contactul viu cu cultura românească din România liberă. Tineretul din provinciile supuse monarhiei trecea pe furiş munţii pentru a asculta cuvîntul lui Iorga şi al marilor cărturari de aici, găsind o adevărată şcoală a culturii naţionale şi a vieţii politice româneşti.

După război, cursurile de la Văleni tind să devină un aşezămînt al cultivării sentimentului de solidaritate naţională, al prieteniei cu minorităţile conlocuitoare prin dezvoltarea ştiinţei şi culturii naţionale, prin răspîndirea cunoştinţelor ştiinţifice în cercuri din ce în ce mai largi.

Noile împrejurări au dat o altă orientare cursurilor de la Văleni, care, începînd din 1922, şi-au luat numele de „Universitatea populară «N. Iorga » de la Vălenii de Munte", Din anumite motive, pe care Nicolae Iorga le-a explicat în mai multe rînduri, el s-a opus acestei hotărîri, luată de colaboratorii săi ca semn al înaltei preţuiri pe care i-o acordau. În 1924, referindu-se la acelaşi aspect al aşezămîntului întemeiat de el, spunea : „Ceea ce facem aici e o operă colectivă, pe care aş dori-o anonimă, fiindcă a o lega de un nume înseamnă a trezi duşmănie. Mai bine să o păstrăm aşa cum o înţeleg eu : un număr de oameni cu bunăvoinţă se adună să spună nu ceea ce ştiu ei şi nu ştiu ceilalţi, ci ceea ce cred ei că se poate verifica cu ceea ce este în sufletul celor care ascultă" [43].

Trăsătura distinctivă a cursurilor de la Văleni era că nici conferenţiarii, nici cursanţii nu urmăreau vreun interes material, deoarece Uni-

[41] „Neamul românesc pentru popor", 1940, nr. 14—15, p. 261.
[42] *Ibidem*, p. 244.
[43] *Apud* Ion Singeorgiu, *op. cit.*, p. 37.

www.dacoromanica.ro

versitatea de la Vălenі nu elibera diplome şi nici nu acorda vreo remuneraţie ; dimpotrivă, deplasarea şi întreţinerea pe perioada cursurilor se făcea pe cheltuieli proprii.

Nicolae Iorga a urmărit în permanenţă, dar mai ales după 1921, ca prelegerile aşezămîntului de la Vălenі să se ridice la nivelul ştiinţific cel mai înalt, să fie la curent cu progresele ştiinţei din ţară şi din străinătate. În acelaşi timp însă el s-a declarat adversarul erudiţiei sterile, al prelegerilor „academice" înalte, adresate unui cerc restrîns de specialişti, preconizînd o ştiinţă la îndemîna tineretului intelectual, care urma să devină el însuşi factor hotărîtor în dezvoltarea şi răspîndirea culturii româneşti în popor.

Nicolae Iorga a conceput şcoala de la Vălenі potrivit necesităţilor poporului român şi dorea „să fie a tuturor", „o şcoală a oamenilor maturi în jurul problemelor naţionale", plecînd de la ideea mutării şcolii de la copil la matur [44]. El considera că universităţile, academiile şi celelalte societăţi de cultură „sînt pentru cîteva mii de oameni, iar dedesubt sînt milioane care n-au nici un fel de parte de aceste binefaceri ale culturii" [45].

Pentru o mai mare eficacitate a cursurilor de la Vălenі, N. Iorga a sădit în rîndul participanţilor un climat favorabil colaborării dintre profesori şi ascultători prin discuţii libere asupra unor aspecte teoretice şi practice din diverse discipline ştiinţifice şi literare, prin vizite organizate la locuri şi monumente istorice sau prin excursii făcute în comun în regiuni geografice şi turistice din ţară.

În cei peste treizeci de ani de existenţă, cursurile de vară de la Vălenі au evoluat de la o simplă iniţiativă particulară la un aşezămînt de prestigiu, în jurul căruia erau polarizate cele mai de seamă forţe ale culturii româneşti în slujba idealului politic de unire naţională a tuturor românilor, de consolidare a vieţii naţional-culturale din România întregită şi pentru răspîndirea culturii în masele poporului. Nicolae Iorga a căutat în permanenţă să lărgească orizonturile aşezămîntului de la Vălenі la dimensiunile personalităţii sale enciclopedice, consacrînd o mare parte din imensa sa energie scopurilor pentru care a fost creat. Opera sa, mai mult vorbită decît scrisă — căci el considera acţiunea cuvîntului mai puternică decît aceea a cărţii — , a constituit torţa vie care a răspîndit raze puternice de lumină pe tot cuprinsul ţării pînă la sfîrşitul vieţii sale.

[44] „Neamul românesc pentru popor", 1938, nr. 16 17, p. 270.
[45] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

N. IORGA ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ ŞI STRĂINĂ

DE

P. SIMIONESCU

A pătrunde în opera atît de vastă a lui Nicolae Iorga, fără precedent în istoriografia şi cultura românească, presupune a aborda nu numai nenumărate teme de istorie politică, culturală şi economică privind ţara noastră sau istoria universală, ci a pătrunde într-un labirint vast în care s-au transmis, cu o fervoare şi putere de sinteză de tipul umanismului Renaşterii o serie întreagă de teme şi de idei fructuoase, bogate în sensuri.

Personalitatea lui N. Iorga a reprezentat în orizontul contemporan românesc una din cele mai înalte culmi, puternic şi viu conturate, dominînd prin forţa sa creatoare atmosfera culturală şi ştiinţifică a ţării pe o durată de mai bine de o jumătate de veac. Uriaşa sa activitate de cercetare desfăşurată în nenumărate studii, articole şi volume, prezenţa sa efectivă la toată pulsaţia culturală a ţării, intervenţiile sale, extraordinara sa informaţie multilaterală, geniul său şi excepţionala sa putere de muncă l-au impus ţării sale şi străinătăţii ca un adevărat colos al gîndirii.

Strălucit elev şi laureat al şcolii Hautes Études de la Paris, doctor la Leipzig, profesor din 1894 la Universitatea din Bucureşti, membru al Academiei Române din 1911, membru al Academiei de Inscripţii din Paris, al Academiilor cehă, sîrbă, suedeză, profesor la Sorbona, membru corespondent al Academiilor polonă şi italiană, membru al Institutelor slave de la Londra şi Praga, al Societăţii de ştiinţe bizantine ; doctor *honoris causa* al universităţilor din Paris, Roma, Oxford, Geneva, Lyon, Strasbourg, Vilno, Praga, N. Iorga a surprins pretutindeni prin extraordinara sa activitate creatoare, prin originalitatea sa, puterea de evocare, capacitatea de sinteză, stilul său uneori încărcat de povara multiplelor teme abordate, alteori clar, direct şi pătrunzător în acelaşi timp.

A schiţa un portret în cîteva idei mai mult sau mai puţin circumstanţiale presupune, în cazul de faţă, o înţelegere cu totul superficială sau cel mult unilaterală a personalităţii şi operei marelui nostru istoric. A pătrunde înţelesul tumultuos al vieţii lui presupune un contact direct, legat de împre-

www.dacoromanica.ro

jurările în cadrul cărora aceasta s-a desfăşurat, a relaţiilor sale cu diferite personalităţi ştiinţifice ale ţării şi ale străinătăţii, presupune mai ales o cunoaştere documentată şi pe fragmente de timp a tuturor acestor împrejurări aşa cum s-au cristalizat ele în lucrarea sa atît de expresivă cu caracter autobiografic [1] sau în suita memoriilor sale [2].

G. Călinescu, în lucrarea sa de sinteză *Istoria literaturii române* [3], remarcă într-un admirabil portret următoarele :

„El e un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor. Nu e cu putinţă să-ţi alegi un domeniu oricît de îngust şi umbrit din istoria română fără să constaţi că N. Iorga a trecut pe acolo şi a tratat tema în fundamentul ei... Cunoaşterea aproape monstruoasă a istoriei universale şi române în cele mai mici detalii, direct de la izvoare, i-a îngăduit istoricului să improvizeze la cerere şi în timp scurt istorii parţiale ; monografii de oraşe, de domenii, de familii, istorii de relaţii, istoria bisericii, istoria armatei, istoria comerţului, istoria literaturii, istoria călătorilor străini, a tipăriturilor. Şi acestea nu sînt simple îndreptare, sînt sinteze complete, exhaustive, uneori disperant de amănunţite, egoiste în note pînă a nu lăsa altuia bucuria unui adaos".

Este de la sine înţeles că descifrarea şi cunoaşterea acestei prodigioase activităţi a determinat încă din timpul vieţii sale o activitate paralelă cu caracter bio-bibliografic căreia i-a revenit rolul secundar, dar foarte util, de a stabili pentru cercetarea istorică ulterioară o cuvenită ordine, punînd la îndemîna cercetătorului ghidul necesar investigaţiilor sale.

O trecere în revistă a principalelor lucrări cu caracter mai mult sau mai puţin informativ este utilă înţelegerii, cunoaşterii şi orientării în laboratorul atît de vast al operei lui Nicolae Iorga.

În ordine cronologică, primul care consacră un scurt studiu bibliografic activităţii de început a lui N. Iorga este I. Kalinderu [4]. În şedinţa Secţiei istorice a Academiei Române din 7 aprilie 1897, I. Kalinderu prezentînd lista lucrărilor publicate pînă la acea dată, propune pe N. Iorga, pe atunci profesor la Facultatea de litere din Bucureşti, ca membru corespondent al Academiei Române.

Desigur, lista publicaţiilor comunicată în şedinţa Secţiei istorice a Academiei nu a avut la acea dată ca intenţie decît să consemneze în trecere, cu relativ puţine indicaţii bibliografice, activitatea tînărului profesor de la Universitatea din Bucureşti. Secţia Academiei, apreciind pozitiv expunerea lui I. Kalinderu, declară admisă pe bază de vot alegerea lui N. Iorga ca membru corespondent al Academiei.

Ceva mai tîrziu, Ştefan Orăşanu publică în *Calendarul Minervei* [5] o listă cronologică cu caracter bibliografic a lucrărilor publicate de N. Iorga pînă în 1902. Prezentată mai mult enunţiativ, fără caracterul ştiin-

---

[1] *O viaţă de om, aşa cum a fost*, vol. I—III, Bucureşti, 1934.
[2] Vol. I—VII, Bucureşti, 1931—1939.
[3] Bucureşti, 1941, p. 542.
[4] „An. Ac. Rom.", Dezbaterile, seria a II-a, XIX (1896—1897), p. 217—218.
[5] Bucureşti, 1903, p. 82—88.

www.dacoromanica.ro

ţific necesar unei lucrări bibliografice propriu-zise, ea are meritul mai mult de a fi popularizat activitatea publicistică a lui N. Iorga.

Prima lucrare cu caracter exclusiv bibliografic este însă studiul lui Gh. Tofan publicat în „Junimea literară" [6], studiu care consemnează de altfel o perioadă mult mai largă de activitate — activitate desfăşurată pînă la sfîrşitul primului deceniu al secolului al XX-lea. Lucrarea sistematizează materialul în următoarele capitole : scrieri istorice, istorie literară, literatură de călătorii, conferinţe, discursuri politice, literatură şi editări de autori, prefeţe. Deşi descrierea bibliografică este în unele cazuri incompletă, totuşi, prin datele semnalate, prin organizarea materialului bibliografiat, studiul poate fi considerat ca prima bibliografie ştiinţifică referitoare la activitatea publicistică a lui N. Iorga.

Semnalăm de asemenea indicaţiile cu caracter bibliografic inserate în acelaşi an în ziarul „Românul" [7] indicaţii incomplete şi prezentate fără un plan tematic propriu-zis.

Începînd din 1913, Ştefan Meteş publică într-un interval de două decenii trei studii bibliografice [8] consacrate personalităţii şi operei lui N. Iorga.

Primul volum remarcă în scurta sa prefaţă explicativă, sub semnătura autorului, necesitatea întocmirii unei evidenţe bibliografice ştiinţifice şi exhaustive pentru a cunoaşte *activitatea prodigioasă a acestui om cu puteri neobişnuite. . . .pentru ca, cunoscîndu-l, să-l preţuim şi îndeosebi să-l urmăm pentru îmbogăţirea sufletului nostru în care vom găsi, în rîndul celor mai puternice stimulente, şi sentimentul profund al mîndriei naţionale*" (p. 3).

Prima parte a lucrării (p. V— LXXVII), închinată prezentării vieţii şi activităţii lui N. Iorga, reprezintă, de fapt, introducerea propriu-zisă la studiul bibliografic ca atare, studiu care întocmit în continuare în 12 principale capitole tematice, cuprinde : scrieri istorice, scrieri de istorie literară, literatură, literatură de călători, critică literară şi culturală, articole politice, culturale şi sociale, sfaturi pentru ţărănimea românească, sfaturi pentru românii din Ardeal şi Ungaria, sfaturi pentru românii din Bucovina, conferinţe, cuvîntări şi discursuri felurite. Planul tematic al lucrării este, în liniile lui generale, asemănător celui folosit de Gh. Tofan în studiul mai sus menţionat.

Din cele trei lucrări publicate de Şt. Meteş considerăm că prima lucrare, deşi ea însăşi lacunară, este cea mai completă şi cea mai ştiinţific redactată.

Al doilea volum, publicat în 1921, consemnează în mod analitic cu adnotări concludente, conform unei scheme de clasificare de tip cronologic, în special lucrările şi studiile de orientare strict istorică sau de istorie literară.

---

[6] Cernăuţi, 8 (1911), nr. 7—9, p. 146 154.

[7] 1911, nr. 122.

[8] *Bibliografia scrierilor lui N. Iorga. Viaţa şi activitatea sa, Bucureşti*, 1913, LXXVII + 159 p. + 1 portret; *Activitatea istorică a lui N. Iorga*, Bucureşti, 1921, XXXII + 416 p. + 1 portret; *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga*. În închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 ani, Cluj, 1931, p. I—XXXVIII.

www.dacoromanica.ro

Volumul omagial publicat cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani în editura Institutului de istorie universală din Cluj, în 1931, cuprinde, pe lîngă studiile de istorie locală şi istorie universală publicate sub semnătura unor autori români sau străini, o scurtă şi selectată bibliografie organizată tematic în următoarele principale capitole : studii relative la istoria şi literatura românilor, studii relative la istoria şi literatura universală, studii despre artă, literatură, critică literară, culturală, socială şi politică, descrieri de călătorii. În general, ea reface în linii mari schema de organizare bibliografică propusă în primul volum, publicat în 1913. Autorul remarcă într-o notă explicativă la începutul lucrării, omisiunile destul de numeroase prin eliminarea totală sau în cea mai mare parte a dărilor de seamă, conferinţelor, discursurilor politice, articolelor literare, culturale şi politice din ziare şi reviste. Dintr-un total de aproximativ 19 000 de studii (cărţi şi articole) publicate de N. Iorga pînă la acea dată, autorul prezintă în ultimul său studiu numai 1 000 de indicaţii bibliografice (cărţi şi articole).

Victor Ianculescu, în studiul său *Bibliographie des travaux de Nicolas Iorga* [9], publicat de asemenea într-un volum omagial — *Mélanges offerts à Nicolas Iorga* —, redă, urmînd indicaţiile consemnate anterior în lucrările lui Şt. Meteş, o bibliografie, dacă nu originală prin conţinutul şi structura ei generală, cel puţin interesantă şi utilă, în special pentru cercetătorul străin, prin prezentarea materialului pe teme şi pe diverse grupe de limbi (Histoire et littérature universelles ; en français, en allemand, en anglais etc.).

Pînă în 1935, cînd a fost redactată prima evidenţă completă şi originală a studiilor lui N. Iorga, redactată conform celor mai exigente cerinţe bibliografice, note, liste şi indicaţii cu caracter descriptiv bibliografic, au fost cuprinse de asemenea în diverse lucrări sau publicaţii cu caracter periodic, dintre care amintim: Al. şi H. Rally, *Bibliographie franco-roumaine* [10], *Din activitatea ştiinţifică a lui N. Iorga în anul şcolar 1920 — 1930* [11], *Contribuţii la o bibliografie a Olteniei* [12].

Bibliografia completă pînă în 1935 privind opera istorică şi literară şi pînă în 1937 privind opera politică, socială şi economică a lui N. Iorga a fost publicată în două volume de Barbu Theodorescu, respectiv în 1935 şi 1937 [13].

Primul volum însumează un număr de 5 614 referinţe, iar al doilea volum, continuînd notaţia indicaţiilor, consemnează în totalitate un număr impresionant, de 13 682 de studii (volume, broşuri, articole, conferinţe publicate, însemnări, note). Anterior celor două volume mai sus menţionate, autorul publicase un studiu bibliografic cu caracter general într-un număr festiv omagial închinat activităţii savantului român în revista „Biserica

---

[9] Paris, 1933, 75/—77/ p. + 1 portret.

[10] Paris, vol. I—II, 1930, LX+402 p. (I); 427 p. (II).

[11] *Anuarul Universităţii din Bucureşti. 1929—1930*, p. 86 100.

[12] „Arhivele Olteniei", 1934, p. 58 64.

[13] *Bibliografia istorică şi literară a lui N. Iorga. 1890—1934*, Bucureşti, 1935, XXIV + 381 p. (Institutul de istorie literară şi folclor, Secţia bibliografică); *Bibliografia politică, socială şi economică a lui N. Iorga. 1890—1934*, Bucureşti, 1937, VII + 370 p. (Institutul de istorie literară şi folclor, Secţia bibliografică, II).

www.dacoromanica.ro

ortodoxă română" [14] şi un articol bibliografic cu caracter strict tematic, *Nicolae Iorga şi biserica* [15], în cadrul aceleaşi publicaţii periodice.

Bibliografia istorică şi literară a lui N. Iorga pentru perioada 1890-1934 cuprinde următoarele principale diviziuni şi subdiviziuni : A) *Istoria universală* : I. Filozofia istoriei ; II. Studii de sinteză ; III. Generalităţi ; IV. Istoria antică ; V. Evul mediu şi cruciadele ; VI. Imperiul bizantin şi Grecia modernă ; VII. Istoria contemporană ; VIII. Sud-estul Europei ; IX — XXVIII. Istoria diferitelor ţări şi regiuni din Europa, America şi Asia, prezentate în ordine alfabetică. B) *Istoria românilor* : I. Studii de sinteză ; II. Documente ; III. Generalităţi ; IV. Istoria românilor înainte de întemeierea Principatelor ; V — VII. Istoria provinciilor româneşti ; VIII — X. Istoria cronologică a României după 1848. C) *Materii înrudite cu istoria* : I. Istoria armatei ; II. Istoria bisericii ; III. Istoria comerţului ; IV. Istoria dreptului ; V. Istoria industriei ; VI. Istoria medicinii şi farmaciei ; VII. Note de drum. D) *Studii de literatură şi artă* : I — II. Literatură şi critică literară română ; III. Istoria altor literaturi ; IV. Folclor ; V. Filologie ; VI. Istoria învăţământului românesc ; VII. Istoria artei ; VIII, Istoria muzicii ; IX. Viaţă şi atmosferă intelectuală (instituţii, biblioteci, muzee etc.) ; X. Opere biografice.

Volumul privind opera politică, socială şi economică a lui N. Iorga între 1890 şi 1934 cuprinde, în mare, două principale capitole : primul capitol indică materialul privitor la problemele de politică internă (partide politice, probleme agrare, administrative etc.), iar al doilea este rezervat în întregime problemelor de politică internaţională, clasificate în ordine alfabetică pe ţări.

Al doilea volum, în afara indicaţiilor clasate cronologic în cadrul temelor menţionate mai sus, cuprinde pentru orientarea în întreaga lucrare un indice al recenziilor, un indice cronologic al cărţilor (1892—1934), un indice al periodicelor depistate, precum şi un indice general alfabetic.

Volumele, redactate conform celor mai exigente solicitări ale unei evidenţe bibliografice ştiinţifice, reprezintă, incontestabil, nu numai ghidul cel mai sigur de orientare în vastă operă a lui N. Iorga pe o lungă perioadă, ci sînt, în acelaşi timp, şi o adevărată realizare ştiinţifică în cadrul activităţii bibliografice propriu-zise din ţara noastră.

Menţionăm în aceeaşi ordine de idei şi studiul bibliografic publicat mai tîrziu de Barbu Theodorescu în „Bulletin de la Section historique" [16], intitulat *Travaux de N. Iorga en langues étrangères*, studiu folositor în special cercetătorilor străini.

★

Activitatea publicistică a lui N. Iorga după 1934 a fost consemnată în „Revista arhivelor" [17] în studiul semnat de A. Sacerdoţeanu, *Opera lui N. Iorga (1934—1941)*.

---

[14] Bucureşti, 49 (1931), XI + 207 p. + 1 portret.

[15] „Biserica ortodoxă română", Bucureşti, 52 (1934), p. 686 711 (şi extras, Bucureşti, 1934, 28 p.).

[16] Tom. XX$_1$, 1911, p. 13 55.

[17] Bucureşti. 1 (1940—1941), p. 410—437.

www.dacoromanica.ro

★

Este de la sine înțeles că o operă atît de vastă, însumînd sute și mii de note, documente descifrate, monografii, studii etc., diversificată în nenumărate probleme de istorie locală, de istorie universală, de literatură, economie, politică și, în genere, de cultură, în sensul cel mai larg al cuvîntului, a stîrnit în conștiința contemporanilor săi un puternic ecou de admirație și uimire, nu rareori umbrit însă de vii polemici purtate fie pe marginea intervențiilor sale publice, fie pe marginea cercetărilor publicate.

Participînd direct la întreaga pulsație a vieții culturale din țara noastră, el s-a dăruit printr-o muncă susținută de zi cu zi nu numai cercului relativ restrîns al specialității sale; el s-a consumat într-o muncă de enciclopedist, de cercetător fără orizont limită — adevărat umanist, — totul fiind rediscutat, reanalizat și redescoperit. Sub directa sa autoritate redacțională s-au publicat pe intervale lungi de timp multe publicații periodice, dintre care amintim: „Floarea darurilor", „Neamul românesc", „Neamul românesc pentru popor", „Neamul românesc literar", „Drum drept", „Ramuri", „Cuget clar", „Bulletin de l'Institut sud-est européen", „Revista istorică", „Revue historique", „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice".

Din categoria lucrărilor cu caracter omagial închinate fie întregii sale activități publicistice, fie unor aspecte generale, cu caracter teoretic — de orientare istoriografică, — remarcăm în primul rînd articolul semnat de M. Berza, *Știință și metodă istorică în gîndirea lui N. Iorga* [18]. Autorul prezintă principalele coordonate ale logicii și judecății istorice reieșite mai ales din lucrările cu caracter teoretic, în special din studiile strînse în volumul *Generalități cu privire la studiile istorice* [19]. Sînt subliniate și analizate conceptele și ideile fundamentale, așa cum s-au desprins ele din opera savantului român, în dezvoltarea și suita lor cronologică.

Datele consemnate determină, în genere, următoarele principale teme: posibilitatea surprinderii legilor generale în procesul istoric (problema unicității și ireversibilității categoriilor istorice), problema înțelegerii fenomenului istoric și, corelat acestei idei, problema determinării și analizei critice a izvoarelor, necesitatea unei vaste culturi dincolo de limitele specializării propriu-zise pentru o cît mai exactă reintegrare logică a fenomenelor cercetate, necesitatea absolută a surprinderii elementelor de istorie locală în complexul larg al istoriei universale, necesitatea ca reevocarea, analiza și temeiul concluziilor investigațiilor istorice să fie făcute printr-o comprehensiune lirică, poetică în sensul originar al cuvîntului, în sfîrșit necesitatea căutării elementelor unificatoare, a permanențelor, a factorilor sub a căror acțiune continuă evenimentele permit folosirea paralelismelor.

Toate aceste teme fundamentale pentru cunoașterea și înțelegerea fenomenelor istorice ca atare, alături de o serie întreagă de alte idei și probleme adiacente acestora, sînt abordate în cadrul articolului la care

[18] „An. Ac. Rom.", Mem. Secț. ist., seria a III-a, t. XXVII, 1945, 64 p.
[19] Ed. a 3-a, București, 1944, 349 p. (Institutul de istorie universală).

www.dacoromanica.ro

ne referim, urmărind, paralel cu prezentarea lor ca atare, cursul însuși al fluctuațiilor de concepție desprinse din analiza studiilor publicate de N. Iorga la intervale mai mari sau mai mici de timp.

Un studiu adîncit și edificator privitor la concluziile generale — de ordin filozofic — reieșite din opera lui N. Iorga, publicat cu cincisprezece ani înaintea celui amintit mai sus, este cuprins în volumul lui N. Bagdasar *Filozofia contemporană a istoriei* [20]. Autorul, cum era și firesc, se referă numai la datele și concluziile cuprinse în lucrările — destul de numeroase de altfel — publicate pînă la acea dată. Din acest fapt rezultă și concluzia sa, neîntemeiată în cea mai mare parte, privitoare la contradicțiile și pozițiile diferite surprinse în lucrările analizate.

Fiecare poziție teoretică analizată este amplu justificată de numeroase citate semnificativ alese. Referitor la prezența în sine a unor concepții de ordin filozofic, autorul, într-una din concluziile sale, remarcă :

„*Deși ostil ideii de filozofare sistematică și de organizare a principiilor fundamentale într-o concepție unitară despre lume și viață, totuși opera științifică a lui N. Iorga și întreaga lui activitate prodigioasă nu pot fi înțelese fără anumite presupoziții filozofice care formează punctul de sprijin a tot ceea ce el a întreprins*" (p. 222).

În general, problemele sînt asemănătoare celor consemnate în studiul amintit anterior : legitatea în cîmpul istoriei, necesitatea referirilor la contextul istoriei universale, rolul ideilor în planul de desfășurare al procesului istoric etc.

N. Bănescu, în elogiul său academic [21] rostit în ședința comemorativă solemnă la 15 mai 1941, redă într-un text cu caracter panegiric mai ales fragmente de evocare biografică, subliniind mai mult tangențial datele de concepție și orientare istoriografică propriu-zisă.

Aceluiași autor îi revine meritul de a fi redat și analizat în cadrul unei conferințe reproduse în „Revista istorică" [22] sub titlul *Concepția istorică a lui N. Iorga* principalele concepte și probleme de metodă, așa cum se desprind acestea din tumultul de idei și gînduri fixate în cursul nenumăraților ani de cercetare. Dintre elementele concepției sale istorice remarcate de N. Bănescu, amintim prin citat direct unul singur, referitor la modalitatea și orizontul necesar înțelegerii istoriei noastre ca atare : pentru cunoașterea cît mai exactă a istoriei noastre se va porni „*de la acea rasă iliro-tracică, întîia creatoare de ordine politică de la Carpați pînă la Arhipelag. Cultura lor se va urmări pînă în datinile poporului nostru de la țară...*" (p. 7).

Dintre studiile cu caracter general referitoare la concepția și metoda istorică așa cum acestea se conturează în opera lui N. Iorga, trebuie semnalat în mod cu totul special și articolul lui D. M. Pippidi [23], *Une oeuvre inédite de Nicolas Iorga* : „*L'historiologie humaine*". În legătură cu lucrarea mai sus menționată amintim că textul introductiv al acestei

[20] București, Societatea română de filozofie, 1930, p. 221—237.
[21] „An. Ac. Rom.", Mem. Secț. ist., seria a III-a, t. XXIII (1940—1941), p. 477—498.
[22] București, XXVIII (1942), nr. 1 2, p. 1—10.
[23] „Revue historique du sud-est européen", XXIII (1946), p. 21—30.

www.dacoromanica.ro

lucrări a fost publicat de N. Bănescu în *Bulletin de la Section historique* [24], iar unele referințe privitoare la acest ultim studiu — păstrat în manuscris —, precum și un fragment de text, au fost publicate de D. M. Pippidi în articolul său, asupra căruia vom reveni mai jos, *Nicolas Iorga historien de l'antiquité* [25].

Stanislaw Wędkiewicz, într-un articol publicat în iunie 1924 în „Przęglad Wspólczesny", articol tradus integral în „Revista istorică" [26], determină și analizează cîteva dintre rezultatele așa cum s-au cristalizat ele în principalele studii de sinteză publicate de N. Iorga pînă la acea dată. Autorul remarcă importanța excepțională a surselor noi documentare folosite de N. Iorga, considerînd că „*acele cîteva zeci de mii de documente scoase de el la iveală au aruncat o nouă lumină asupra Europei sud-estice, aducînd, în consecință, schimbarea multor păreri cu privire la diferite fapte și devenind punctul de plecare pentru mai multe studii critice importante*" (p. 10).

Referitor la problema necesității integrării istoriei noastre într-un cadru geografic mai larg, autorul precizează: „... *În modul cel mai consecvent N. Iorga a realizat planul de expunere a istoriei românilor în cadrul unității etnografice și în strînsă legătură cu istoria restului Europei*" (p. 11) sau, mai departe: „... *Unul dintre cele mai mari merite ale lucrărilor istoricului român este grija de a scoate în evidență relațiile dintre România și statele vecine sau mai îndepărtate ale Europei... N. Iorga a afirmat totdeauna strînsa legătură dintre români și popoarele Peninsulei cel puțin pentru faptul că le atribuie o bază comună de civilizație traco-romană-bizantină*".

În aceeași ordine de idei sînt semnalate contribuțiile savantului român la cunoașterea relațiilor dintre România și alte state, în special cele din aria geografică a estului sau sud-estului european (*Relations entre Serbes et Roumains*; *Polonais et Roumains*; *Venezia e la Peninsula dei Balcani*; *Roumains et Grecs au cours des siècles* etc.), precum și contribuțiile în domeniul bizantinologiei și turcologiei (*The byzantine Empire*; *Formes byzantines et réalités balcaniques*; *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* etc.).

Pentru a încheia enumerarea și prezentarea pe scurt a studiilor închinate diferitelor probleme de ordin istoriografic așa cum se desprind acestea, direct sau indirect, din opera lui N. Iorga, semnalăm și cele două studii publicate de Jérôme Carcopino [27] și Mario Roques [28], savanți de renume mondial.

Articolul lui Jérôme Carcopino, publicat anterior în revista „L'Europe de Sud-Est" [29], a fost reprodus în publicația Institutului de studii sud-est europene, în numărul închinat integral memoriei lui N. Iorga.

---

[24] Tom. XXII$_1$ (1941), p. 1—12; text reprodus și în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a 3-a, București, 1944, p. 343—316.

[25] „Revue historique du sud-est européen," XXII (1945), p. 35—66.

[26] XXIX (1943), nr. 1—6, p. 1—43.

[27] „Revista istorică", XXVII (1941), nr. 1—12, p. 51—55.

[28] „Revue historique du sud-est européen", XVIII (1941), p. 10—19.

[29] Paris, 1931.

www.dacoromanica.ro

În cele cîteva pagini, scrise atît de cald şi cu o remarcabilă putere de sinteză, autorul descifrează, pe lîngă liniile mari directoare ale gîndirii şi concepţiei istorice, aşa cum aceasta rezultă direct din contextul studiilor lui N. Iorga, cîteva date şi elemente privind exclusiv problemele de istorie veche.

Mario Roques, în discursul său comemorativ prezentat în decembrie 1940 şi reprodus în cadrul revistei Institutului de istorie din Bucureşti, rezuma în emoţionante cuvinte de apreciere şi evocare cîteva concluzii ale cercetărilor întreprinse de N. Iorga în cursul lungii sale activităţi.

Ca o apreciere a activităţii sale ştiinţifice şi literare s-au publicat în cursul vieţii sale trei volume cu caracter omagial [30]. Volumele cuprind în paginile lor preţioase studii de istorie veche, medie şi modernă, sub semnătura unor cercetători români şi străini.

Alături de aceste volume omagiale, se cuvine a fi amintite cîteva lucrări consacrate fie expunerii de ansamblu [31], fie evocării unor momente din viaţa istoricului român [32]. Recent, a fost tipărită în limbile franceză şi română prelegerea ţinută de prof. M. Berza la cursurile de vară organizate la Sinaia pentru specialiştii străini, consacrată vieţii şi operei savantului român [33].

În legătură cu preocupările şi cercetările consacrate diverselor probleme de istorie propriu-zisă, remarcăm în primul rînd studiul publicat de M. D. Pippidi *Nicolas Iorga historien de l'antiquité* [34].

Referitor la preocupările de istorie veche, aşa cum s-au conturat ele fie în unele lucrări consacrate în întregime acestor probleme, fie în unele lucrări cu caracter mai general, reamintim şi articolul lui Jérôme Carcopino [35] indicat deja mai sus.

Primul studiu, comunicat iniţial sub forma unei conferinţe în decembrie 1944, redă într-o expresivă analiză a textelor studiate conceptele şi ideile fundamentale legate de principalele probleme de istorie veche, aşa cum acestea apar conturate. Autorul, dincolo de considerentele largi de ordin ideativ reoglindite din cercetările mai vechi sau mai noi ale lui N. Iorga, prezintă cîteva teme absolut necesare abordării unei sinteze privind antichitatea ca atare. Dintre acestea amintim: posibilitatea interpretării prin paralelism a realităţilor şi datelor istoriei vechi; ideea

---

[30] *Lui N. Iorga, omagiu, 1871—1921*, Craiova, „Ramuri", 1921, 350 p. + 17 f. pl.; *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, Edit. Institutului de istorie universală, 1931, XXXVIII + 440 p.; *Mélanges offerts à Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1933, LXXIX 955 p.

[31] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, vol. I, Bucureşti, 1932, 72 p.

[32] Ion Simionescu, *Despre Nicolae Iorga*, în „Revista istorică", XXVII (1941), nr. 1—12, p. 121 129; Georgeta Fintescu, *Din viaţa de student a lui Nicolae Iorga*, în „Revista arhivelor" IV (1940 1941), nr. 2, p. 224 247; Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (N. Iorga)*, Bucureşti, 1944, XXXIX + 149 p. + 10 pl.; La Roncière Charles de, în *Mélanges offerts à Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, p. 765—767.

[33] M. Berza, *Nicolae Iorga*, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1965, 56 p. + 3 pl. Semnalăm de asemenea şi articolul lui V. Netea, *La personnalité et l'activité de Nicolas Iorga 1871—1940*, în „Revue roumaine d'Histoire", IV (1965), nr. 1, p. 41—54.

[34] „Revue historique du sud-est européen", XXII (1945), p. 37—66.

[35] *Art. cit.*

www.dacoromanica.ro

de imperiu, problemele legate de pătrunderea elenismului în Orient înaintea lui Alexandru cel Mare, indicații privitoare la organizarea statului roman, indicații privitoare la problema interferenței diferitelor entități de civilizație etc.

Jérôme Carcopino remarcă în mod special indicația referitoare la limita în timp a lumii vechi în raport cu cea medievală. Considerațiile lui sînt referitoare direct la propriile sale cercetări în această problemă, precum și la concluziile lui Henri Pirenne, atît de discutate în acea vreme.

M. Berza, într-un articol publicat în „Revue historique du sud-est européen" [36], *Nicolas Iorga, historien du moyen âge*, remarca judicios faptul că N. Iorga poate fi considerat în primul rînd ca cercetător de formație și cu preocupări îndreptate în mod precumpănitor spre evul mediu. „*Nicolas Iorga n'est pas médiéviste parce que, au lieu des études de grec pour lesquelles on l'avait envoyé à l'etranger, il fréquenta des cours d'Histoire médiévale, ou parce que, plus qu'aucun autre historien contemporain il fouilla les archives, il fut médiéviste de vocation, par structure spirituelle, par structure organique, pourrait-on dire*" (p. 29).

Trecînd în revistă contribuția din seria lucrărilor consacrate evului mediu și analizînd în special datele și problemele grupate în cunoscuta sa lucrare *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* [37], autorul remarcă cîteva dintre principalele sale idei și concluzii explicative; problema limitei dintre antichitate și evul mediu, problema *Romaniilor* medievale, considerate ca regiuni în care se destramă autoritatea imperială în condițiile migrațiunilor barbare; problema originii noii structuri sociale de tip feudal, continuitatea și renașterea formelor de viață social-politice sub dominația musulmană etc.

Referitor la istoria spațiului sud-est european, remarcăm cele trei studii elaborate respectiv de Th. Capidan, Maria Mathilda Alexandrescu-Dersca și V. Laurent. Primul, *N. Iorga și românii din sudul Peninsulei Balcanice*, publicat în „Revista istorică" [38], prezintă, subliniind aportul lui N. Iorga la studiile asupra sud-estului european, elementele comune ale dezvoltării istorice a popoarelor din această arie geografică, în raport cu diversitatea de cultură și de viață istorică a acestor popoare.

Al doilea articol, publicat în revista „Balcania" [39], *N. Iorga, historien de l'empire ottoman*, determină principalele contribuții privitoare la această temă și ideile fundamentale pe baza cărora s-au constituit și grupat cercetările sale. Este un titlu de glorie al istoriografiei românești faptul că, la o distanță de aproximativ două secole de la publicarea cunoscutei lucrări a lui Dimitrie Cantemir privitoare la istoria Imperiului otoman [40], N. Iorga a îmbogățit patrimoniul cercetărilor științifice în acest domeniu prin vasta și sugestiva sa lucrare *Geschichte des osmanischen Reiches* [41],

[36] București, XX (1943), p. 5—30.
[37] 4 vol. Paris, 1926—1928. Al doilea volum, *Histoire du moyen âge*, a fost publicat în 1927.
[38] XXVII (1941), nr. 1 2, p. 41—50.
[39] VI (1943), p. 101—122.
[40] *The history of the growth and decay of Othoman Empire translated into English by N. Tindal*, 2 vol., Londra, 1734—1735, 460 p. (I—II).
[41] 5 vol., Gotha, 1908—1913.

www.dacoromanica.ro

care n-a fost depăşită şi înlocuită încă. Al treilea studiu, *Nicolas Iorga, historien de la vie byzantine* [42], remarcă preţioasele contribuţii ale istoricului român în domeniul bizantinologiei, domeniu atît de apropiat preocupărilor sale de istorie medievală.

Un aspect al prodigioasei anchete desfăşurate de N. Iorga în arhive este relevat de Şt. Meteş într-un articol care indică arhivele din Transilvania şi Ungaria cercetate de istoricul român, precum şi documentele publicate sau integral sau în regest, culese din aceste arhive [43].

În legătură cu problemele şi datele istoriei moderne şi contemporane, cercetările şi studiile lui N. Iorga concludente şi fructuoase şi în acest cadru impresionează nu numai prin numărul lor mare, ci şi prin diversitatea temelor tratate. Pe marginea acestor preocupări s-au conturat în ultimii ani următoarele studii cu caracter analitic descriptiv : N. Bănescu, *Nicolae Iorga şi ideea naţională* [44]; Vasile Netea, *N. Iorga, historien et défenseur des peuples d'Autriche-Hongrie* [45], şi Titu Georgescu, *N. Iorga, historien roumain dans la lutte contre l'hitlérisme* [46].

Articolul publicat recent de V. Netea înfăţişează în linii mari atît contribuţiile lui N. Iorga la cunoaşterea realităţilor politice, social-economice şi culturale ale Austro-Ungariei, cît şi punctul de vedere exprimat în nenumărate împrejurări privitor la apărarea drepturilor de libertate a popoarelor din cadrul imperiului (români, unguri, slovaci, poloni, sîrbi etc.) în lupta acestora pentru realizarea unităţii naţionale.

Opoziţia tenace faţă de ideologia şi acţiunea mişcărilor fasciste din ţară şi străinătate, analizată pe baza numeroaselor articole scurte, dar edificatoare în studiul menţionat mai sus, reprezintă epilogul strădaniilor şi luptei acestei personalităţi atît de copleşitoare în orizontul culturii şi ştiinţei româneşti.

★

Conturînd activitatea ştiinţifică a lui N. Iorga prin regruparea şi analiza cercetărilor întreprinse în cursul anilor pe marginea vastei sale opere, în intenţia de a descifra sensul şi mesajul ei, credem util a reaminti în încheiere şi paginile închinate concepţiei sale morale izvorîte din cadrul general al temelor abordate.

Concepţia sa morală reprezintă poate mesajul cel mai expresiv şi mai cald din întreaga sa operă, prin intermediul căruia surprindem direct adevărata structură sufletească a cercetătorului neobosit şi creator de valori, a omului care a luptat atît de dîrz cu ignoranţa şi brutalitatea epocii sale.

În articolul atît de sugestiv intitulat *Nicolae Iorga, martir al libertăţii popoarelor*, publicat de N. Bănescu în „Analele Academiei" [47], sînt

---

[42] „Revue des études byzantines", IV (1946), p. 5—23.

[43] Ştefan Meteş, *Nicolae Iorga şi arhivele din Transilvania şi Ungaria*, „Revista arhivelor", IV (1940—1941), nr. 2, p. 214—223.

[44] „Revista istorică", XXXI (1945), nr. 1—12, p. 1—9.

[45] În *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1965, p. 476—489.

[46] *Ibidem*, p. 491—506.

[47] „An. Ac. Rom., Mem. Secţ. ist." seria a III-a, XXVII (1944—1945) p. 35—62.

www.dacoromanica.ro

comentate fragmente din vehementele sale intervenţii, răspuns grăitor celor ce sprijineau direct sau indirect noile concepţii, hrănite de dementialele formule politice, în anii din preajma celui de-al doilea război mondial.

În aceeaşi ordine de idei, M. Berza, în paginile articolului *Nicolae Iorga moralist* [48], remarcînd indicaţiile generale de ordin moral, aşa cum acestea răzbat din lucrările mai vechi sau mai noi ale istoricului român, subliniază rolul acestora ca factori determinanţi explicativi şi unificatori ai operei sale.

„... *Unul din firele care cred că pot ajuta mai mult la descoperirea a ceea ce face unitatea organică a operei lui Nicolae Iorga este tocmai cercetarea activităţii sale de moralist, cuvînt luat, fără îndoială, nu în sensul mărginit al fixării unui cod rigid de principii morale, ci în cel mai larg cu putinţă, al omului ce se interesează de soarta semenului său omul*" (p. 9). Articolul de faţă este departe de a fi epuizat în întregime seria studiilor, a notelor ştiinţifice etc. consacrate personalităţii şi operei lui N. Iorga [49] publicate în cursul anilor în ţară sau în străinătate. S-au remarcat, aşa cum s-a precizat şi mai sus, numai lucrările considerate mai semnificative pentru înţelegerea variatelor aspecte ale acestei prodigioase activităţi ştiinţifice.

Datele inserate mai sus, concludente în parte şi tangenţiale în raport cu bogăţia ideilor şi problemelor ce răzbat din opera lui N. Iorga, constituie un palid fragment evocator al acestei mitice prezenţe în cultura românească. Căci evocarea unei personalităţi atît de complexe prin simplele imagini răsfrînte şi micşorate pe care ni le dau articolele şi studiile omagiale, memorialistice sau bio-bibliografice este o încercare de-a dreptul temerară şi, dacă n-am avea credinţa utilităţii ei pentru cunoaşterea — fie ea şi indirectă — a acestei excepţionale personalităţi, desigur nu ne-am fi angajat într-o astfel de încercare care presupune, oricum, cu mult mai mult.

[48] „Revista istorică", XXXII (1946), nr. 1—12, p. 8—36.

[49] Remarcăm dintre cele mai concludente şi studiile J. Macůrek, *Nicolae Iorga (1871—1940)*, în „Byzantinoslavica", IX (1944), p. 150—154; Tudor Vianu, *Figuri şi forme literare. N. Iorga scriitor*, în „Revista Fundaţiilor", XII (1945), nr. 5, p. 400—404; John C. Campbell, *Nicholas Iorga*, în „The Slavonic and East European Review", XXVI (1947), p. 41—59.

www.dacoromanica.ro

COMEMORAREA LUI NICOLAE IORGA

Împlinirea unui sfert de veac de la asasinarea marelui cărturar și patriot român Nicolae Iorga a marcat un eveniment important în viața culturală, științifică a țării. Cu prilejul acestei comemorări, marea figură a lui Nicolae Iorga a fost evocată în adunări solemne și sesiuni, simpozioane, în presă, în publicații științifice, în manifestări artistice, pe plan editorial și expozițional etc.

La 27 noiembrie a avut loc în aula Academiei Republicii Socialiste România o ședință comemorativă consacrată împlinirii unui sfert de veac de la moartea tragică a lui Nicolae Iorga.

La ședință au luat parte tovarășii Manea Mănescu, secretar al C.C. al P.C.R., acad. Athanase Joja, membru al Consiliului de Stat, Pompiliu Macovei, președintele Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, Jean Livescu, adjunct al ministrului învățământului, academicieni, membri corespondenți ai Academiei, cercetători științifici, cadre didactice din învățământul superior, membri ai familiei lui Nicolae Iorga.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Iorgu Iordan, vicepreședinte al Academiei Republicii Socialiste România.

Comunicările prezentate în ședința comemorativă au abordat diferite laturi ale operei și activității marelui cărturar:

Nicolae Iorga, istoric al românilor (acad. Andrei Oțetea, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei), *Nicolae Iorga și istoria veche a României* (acad. Constantin Daicoviciu, director al Institutului de istorie și arheologie din Cluj al Academiei), *Nicolae Iorga, scriitorul și istoricul literar* (prof. Șerban Cioculescu, membru corespondent al Academiei) și *Viziunea de istorie universală a lui Nicolae Iorga* (prof. Alexandru Elian, șef de secție la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei).

★

La Universitatea din București, cu prilejul comemorării lui Nicolae Iorga s-a ținut o adunare în cadrul căreia a vorbit prof. univ. dr. Gheorghe Ștefan, membru corespondent al Academiei, decanul Facultății de istorie, care a prezentat comunicarea *Profesorul Nicolae Iorga*. A fost prezentată apoi comunicarea prof. univ. V. Maciu, membru corespondent al Academiei, cu subiectul *Nicolae Iorga, istoric al poporului român.*

★

În ziua de 29 noiembrie a avut loc la Biblioteca Universității din Cluj, sub egida filialei locale a Academiei, un simpozion consacrat memoriei lui Nicolae Iorga. Lucrările simpozionului

„STUDII, tomul 18, nr 6, p. 1469–1472, 1965.
www.dacoromanica.ro

au fost deschise de acad. Constantin Daicoviciu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai", care a vorbit despre viața și opera lui Nicolae Iorga. Au fost prezentate apoi comunicările: *Concepția istorică a lui Nicolae Iorga* (Ștefan Pascu), *Nicolae Iorga și istoria universală* (Fr. Pall), *Nicolae Iorga, istoric al Transilvaniei* (Al. Neamțu și I. Kovács), *Nicolae Iorga, istoric al culturii* (M. Zaciu și P. Teodor).

★

La Craiova a avut loc o ședință de comunicări științifice consacrată lui Nicolae Iorga, organizată de filiala Craiova a Societății de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România. Au fost prezentate comunicările: *Personalitatea lui Nicolae Iorga* (Barbu Theodorescu), *Nicolae Iorga, gînditorul* (Ion Zamfirescu), *Nicolae Iorga, istoric al independenței naționale* (Nichita Adăniloaie), *Nicolae Iorga istoric universal: istoria Imperiului otoman* (Mihai Guboglu), *Nicolae Iorga orator și profesor* (Ion M. Negreanu) și *Nicolae Iorga istoric al poporului român și cercetător al istoriei Olteniei* (Aurel Golimas).

★

Sub auspiciile Comitetului pentru cultură și artă al regiunii Argeș, Universitatea populară din Pitești a organizat la 8 decembrie 1965 un simpozion cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moartea lui Nicolae Iorga.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Gheorghe Vrabie, rectorul Institutului pedagogic Pitești, directorul Universității populare, după care au fost prezentate comunicările: *Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga* (Vasile Netea), *Nicolae Iorga, istoric și critic literar* (Augustin Z. N. Pop) și *Nicolae Iorga și folclorul poporului român* (Gheorghe Vrabie).

★

Presa cotidiană centrală a publicat articole comemorative semnate de prof. univ. Mihai Berza („Scînteia"), Vasile Netea („România liberă"), C. Stănescu și Ovidiu Papadima („Scînteia tineretului").

Revistele au consacrat articole, studii și pagini speciale comemorării marelui cărturar: „Lupta de clasă", organ teoretic al C.C. al P.C.R., a publicat studiul *Nicolae Iorga, personalitate eminentă a culturii românești*, semnat de acad. Andrei Oțetea. Revista „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C. C. al P. C. R." în nr 6 1965 a publicat relatări în legătură cu comemorarea lui N. Iorga. Numărul 6/1965 al publicației științifice „Revue Roumaine d'Histoire" a fost consacrat în întregime comemorării savantului.

Revista publică — în afară de versiunea franceză a materialelor din numărul de față al revistei „Studii" semnate de acad. I. Iordan, acad. C. Daicoviciu, acad. A. Oțetea, conf. Eugen Stănescu, prof. Al. Elian, prof. Șt. Pascu și Șt. Ștefănescu — următoarele studii semnate de Gh. Fotino (*N. Iorga și vechile instituții românești*), prof. G. Zane (*N. Iorga și problemele sociale ale epocei sale. Chestiunea agrară*), prof. Ș. Cioculescu (*N. Iorga, scriitorul și istoricul literar*), și I. Popescu-Puțuri (*N. Iorga împotriva hitlerismului*).

„Contemporanul" a publicat un editorial semnat de Gh. Ivașcu și articole semnate de acad. Emil Condurachi (*Etnogeneza poporului român*), acad. Geo Bogza (*Omagiu critic*), George Munteanu (*N. Iorga, istoric literar*), V. Netea (*Nicolae Iorga, istoric al umanității*), Fr. Muntcanu-Rîmnic (*Memorial Nicolae Iorga*), precum și fragmente: G. Călinescu și Lucian Blaga despre N. Iorga și N. Iorga despre Eminescu, Creangă, Alecsandri, Maiorescu, I. Gherea.

În „Gazeta literară" au apărut articole semnate de Valeriu Rîpeanu (*Nicolae Iorga: Acel minunat popor*), Al. Piru (*Istoricul literar*), Dumitru Micu (*Dascălul*), Ion Negoițescu (*Stilul istoricului*), precum și o prezentare de Iordan Datcu a volumelor antologice *Pagini alese*, recent apărute.

www.dacoromanica.ro

„Tribuna" din Cluj a consacrat comemorării întreg numărul 47 din 25 noiembrie. Revista publică editorialul : *In memoriam*, semnat de acad. C. Daicoviciu, precum și articole semnate de : prof. univ. Ștefan Pascu (*N. Iorga*), Pompiliu Teodor (*N. Iorga și izvoarele istoriei României*), Francisc Pall (*N. Iorga, istoric al evului mediu*), Eugen Stănescu (*N. Iorga și Bizanțul*), Camil Mureșanu (*N. Iorga despre istoria universală modernă*), Șt. Ștefănescu (*N. Iorga și raporturile agrare din țările române*), Ștefan Meteș (*N. Iorga, istoric al Transilvaniei*), prof. N. L. Bologa (*N. Iorga, istoric al medicinii românești*), Virgil Cândea (*N. Iorga și cultura românească veche*), Dumitru Isac (*N. Iorga — concepții literare-estetice*), Victor Crăciun (*N. Iorga despre Eminescu*), George Sbîrcea (*N. Iorga publicist*), Emil Manu (*N. Iorga și sensibilitatea modernă*), Șerban G. Tanasoca (*N. Iorga, poetul*), Gh. Dumitrescu (*N. Iorga. Din publicistica antifascistă*), Nicolae Massin (*N. Iorga, locul său în teatrul românesc*), Petru Comarnescu (*N. Iorga, însușirile și stilul*), Sever Trifu (*N. Iorga, călătorul*), precum și articolul *N. Iorga și America*, semnat de Keith Hitchins, Rile University Houston, Texas, S.U.A. În același număr sînt publicate scrisori din corespondența lui Nicolae Iorga.

Revista „Ramuri" din Craiova publică articole comemorative semnate de Vladimir Streinu, Paul Anghel, Ștefan Ștefănescu, Barbu Theodorescu, N. Adăniloaie, Ion Zamfirescu, Dan Berindei, Valentin Gh. Chelaru, Constantin Darie, Valeriu Papahagi, Aurel Golimas, precum și citate despre personalitatea savantului din scrierile lui G. Călinescu, Jérôme Carcopino, Mario Roques, Stanislaw Wedkiewiez.

Revista „Familia" a publicat articolul *N. Iorga*, semnat de prof. M. Constantinescu.

Revista „Utunk" din Cluj consacră o pagină conținînd un articol comemorativ semnat de Lengyel Gyosgy, iar Engel Caroly publică pagini din corespondența lui N. Iorga.

„Luceafărul" din 27 noiembrie a consacrat comemorării cîteva pagini, în care semnează acad. Al. Rosetti (*Prezențe*), acad. G. Oprescu (*Rememorare*), prof. D. M. Pippidi, membru corespondent al Academiei (*Cultul muncii*), Vladimir Streinu (*Nicolae Iorga, istoric și poet*), Miron Radu Paraschivescu (*Un vizionar : Nicolae Iorga*), Valeriu Rîpeanu (*Iorga și tînăra generație*), I. D. Bălan (*Filă îndoliată*), Marin Bucur (*Cronica vremii sale*), Henri H. Stahl (*Oameni și locuri*).

Revista publică un text inedit de N. Iorga ; de asemenea a publicat emoționanta scrisoare către francezi *Omagiu unui patriot român* a lui Henri Focillon, scrisă în zilele care au urmat după asasinarea lui Nicolae Iorga, ca și aprecierile savanților Delacroix, Giulio Bertoni și Mario Roques asupra personalității sale. În numărul următor sînt publicate articolele *Glose despre prozator* de Mircea Zaciu și *Nicolae Iorga și Craiova* de C. D. Papastate.

G. Zane, membru corespondent al Academiei, a publicat în numărul din 26 noiembrie al revistei „Viața economică" articolul *Nicolae Iorga și problemele sociale ale epocii sale.*

„Revista muzeelor", în numerele 1 și 3/1965, publică articolele : *Din activitatea muzeografică a lui N. Iorga* și *Din activitatea lui N. Iorga dedicată monumentelor istorice* de Liviu Ștefănescu.

În revista „Lumea" a apărut articolul *Nicolae Iorga, mesager al culturii românești* de Virgil Cândea.

În Editura pentru literatură au apărut două volume antologice : *Pagini alese* de Nicolae Iorga. Scoase sub îngrijirea prof. univ. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei, directorul Institutului de studii sud-est europene al Academiei, care a întocmit și studiul introductiv, volumele conțin fragmente autobiografice din *O viață de om*, evocări istorice din vremea lui Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, portrete ale unor personalități ale culturii și științei românești (B. P. Hasdeu, V. Pârvan, Spiru Haret, N. Grigorescu, Gh.

www.dacoromanica.ro

Ţiţeica, Aurel Vlaicu) şi universale (Tolstoi, Ibsen, Edison, Pirandello, Meillet), pagini de călătorie din ţară şi din străinătate (Franţa, Italia, Grecia, Spania, Portugalia), precum şi pagini din publicistica lui N. Iorga.

★

Cu prilejul comemorării, la Teatrul Naţional „I. L. Caragiale" a fost pusă în scenă drama istorică *Doamna lui Ieremia* de Nicolae Iorga.

★

În ziua de 28 noiembrie 1965, zi în care s-a împlinit un sfert de veac de la asasinarea lui Nicolae Iorga, a fost inaugurată la Vălenii de Munte casa memorială „Nicolae Iorga", organizată în casa unde el a locuit şi a creat, o parte a anului, timp de peste trei decenii. Cu acest prilej a fost dezvelit un bust al marelui cărturar şi patriot.

La solemnitatea inaugurării casei memoriale au luat parte tovarăşii : Ion Moraru, vicepreşedinte al Comitetului de Stat pentru Cultură şi Artă, Miron Constantinescu, adjunct al ministrului învăţământului, acad. Dumitru Dumitrescu, prim-secretar al Academiei Republicii Socialiste România, dr. Mihai Băcescu, membru corespondent al Academiei preşedintele Consiliului muzeelor din Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă, oameni de ştiinţă, scriitori, membri ai familiei lui Nicolae Iorga, numeroşi cetăţeni ai oraşului.

Au luat cuvîntul tovarăşii Gheorghe Stan, preşedintele Comitetului executiv al Sfatului popular regional Ploieşti, dr. Mihai Băcescu, acad. Andrei Oţetea, Gheorghe Ştefan, membru corespondent al Academiei, şi acad. D. Panaitescu-Perpessicius, directorul Muzeului literaturii române.

★

În localul Institutului de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei, unde a funcţionat Institutul de istorie universală, creat şi condus de Nicolae Iorga, şi unde el a creat în ultimii ani ai vieţii o parte din valoroasa sa operă ştiinţifică, a fost deschisă de institut, în colaborare cu Bibiloteca Academiei, o expoziţie comemorativă, cuprinzînd manuscrise originale, diplome, precum şi documente fotografice care ilustrează momente din activitatea ştiinţifică şi didactică, momente biografice, citate din articolele sale antihitleriste, participarea la congresele istorice internaţionale şi la solemnităţile prilejuite de acordarea unor înalte titluri academice ale universităţilor străine, aprecieri ale operei sale de către savanţi cu renume mondial.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Andrei Oţetea, care, evocînd personalitatea savantului şi momentele din viaţa şi din activitatea acestuia legate de instituţia care-i poartă astăzi numele, a arătat că această expoziţie temporară reprezintă un prim pas pe calea organizării unui colţ muzeal permanent într-una din sălile institutului.

★

Direcţia generală a Arhivelor Statului a organizat în Bucureşti o expoziţie de manuscrise, autografe şi documente consacrate amintirii ilustrului om de ştiinţă român.

www.dacoromanica.ro

S T U D I I

REVISTĂ DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

Tomul 18, 1965

	Nr.	Pag.
EDITORIAL		
* * * Însemnătatea istorică a Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român	4	773
ISTORIOGRAFIE. 25 DE ANI DE LA MOARTEA LUI NICOLAE IORGA		
ADĂNILOAIE, N., Nicolae Iorga — istoric al războiului pentru independența națională	6	1393
CONDURACHI, Acad. Em., N. Iorga și problema romanității orientale	6	1233
CURTICĂPEANU, V., Universitatea populară „N. Iorga" de la Vălenii de Munte	6	1443
DAICOVICIU, Acad. C., Nicolae Iorga și autohtonii	6	1227
ELIAN AL., Nicolae Iorga și istoria universală	6	1261
GEORGESCU, TITU, Nicolae Iorga împotriva hitlerismului	6	1427
GEORGESCU, VALENTIN AL., N. Iorga și istoria dreptului românesc	6	1339
IORDAN, Acad. I., Omagiu lui Nicolae Iorga	6	1213
LEHR, LIA, Comerțul și orașele medievale românești în opera lui N. Iorga	6	1377
NETEA, VASILE, N. Iorga istoric al unității naționale	6	1411
OLTEANU, ȘT., Problema producției meșteșugărești medievale din țările române în opera lui N. Iorga	6	1357
OȚETEA, Acad. A., N. Iorga istoric al românilor	6	1215
PASCU, ȘTEFAN, Nicolae Iorga, istoric al evului mediu românesc	6	1243
SIMIONESCU, P., N. Iorga în istoriografia română și străină	6	1457
STĂNESCU, EUGEN, Contribuții la biografia de istoric a lui N. Iorga. Începuturile activității științifice. 1890—1894. (Pe baza arhivei Universității din Leipzig și a corespondenței inedite)	6	1275
ȘTEFĂNESCU, ȘT., Nicolae Iorga — istoric al raporturilor agrare din țările române	6	1313
* * * Comemorarea lui Nicolae Iorga	6	1469
ISTORIOGRAFIE		
BOGDAN, DAMIAN P., Ioan Bogdan în circuitul slavisticii europene	1	3

www.dacoromanica.ro

STUDII, NOTE ŞI COMUNICĂRI

	Nr.	Pag.
Istorie medie		
COLUMBEANU, S., Economia domeniului feudal din Moldova şi Ţara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800—1830)	2	323
CONSTANTINESCU, IOANA, Contribuţii la istoria relaţiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis în Ţara Românească	5	1039
CORFUS, I., Evoluţia rezervei feudale din Ţara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848	4	807
CRONŢ, GH., Academia domnească din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea	4	833
DEMÉNY, L., O tipăritură slavo-română precoresiană	5	1001
DIACONU, P., Despre pecenegii de la Dunărea de jos în secolul al X-lea	5	1119
GEORGESCU, V. AL., Cîteva contribuţii la studiul receptării dreptului bizantin în Ţara Românească şi Moldova (1711—1821)	1	49
GRIGORAŞ, N., Obligaţiile în muncă faţă de stat şi turci ale populaţiei din Moldova (secolele XIV—XVIII)	4	895
HEMMERDINGER-ILIADOU, H., Un hrisov de danie inedit de la Mihnea Turcitul	4	913
HOLBAN MARIA, În jurul Chorographiilor lui Reicherstorffer	1	147
HOLBAN, TH., Documente externe (1552—1561)	3	667
ISCRU, G., Fuga ţăranilor — forma principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Ţara Românească	1	125
MEHMET, MUSTAFA A., Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)	5	1097
MIOC, D., şi N. STOICESCU, Măsurile medievale de lungime şi suprafaţă şi instrumentele de măsurat lungimea din Ţara Românească	3	639
NEACŞU, IOAN I., Prima luptă a pandurilor români cu turcii la Drăgăşani (29 mai 1821)	5	1091
PALL, FR., Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului	3	619
PAPACOSTEA, Ş., Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea	1	171
STĂNESCU, EUGEN, O disertaţie din 1856 despre Mihai Viteazul	1	117
VÎRTOSU, EMIL, Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807	2	403
Istorie modernă		
BERINDEI, DAN, Ţărănimea munteană şi evenimentele din 22—24 ianuarie 1859	4	871
CÎNCEA, P., Disidenţa liberal-radicală condusă de C. A. Rosetti (1878—1885)	2	363
CONSTANTINESCU, M., şi GEORGETA PENELEA, Însemnările din închisoarea de la Seghedin ale doctorului Ioan Raţiu	2	353
CRISTEA, GH., Contribuţii la istoria învăţămîntului din România. Şcoala agricolă de la Balta-Verde—Craiova (1867—1872). Rolul lui Ion Ionescu de la Brad în înfiinţarea ei	2	293
HUREZEANU, D., O etapă importantă în activitatea P.S.D.M.R.: cluburile socialiste la sate şi lupta ţărănimii la sfîrşitul secolului al XIX-lea (1898 1899)	1	27
IONESCU, MATEI, Episoade din anii 1848—1849. Însemnări despre Dincă Bălşan	5	1075
MACIU, VASILE, Participarea lui Gh. Costaforu la lupta pentru Unire	1	89
NETEA, V., Cu privire la poziţia democraţilor burghezi şi a democraţilor revoluţionari români din Transilvania în 1848	3	591
STAN, APOSTOL, Gărzile naţionale în revoluţia din 1848 în Ţara Românească	4	879

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
Istorie contemporană		
IONIȚĂ, GH. I., Succesele forțelor democratice din România în alegerile comunale și județene din anii 1936—1937	4	785
MARIAN, MARIA, Greva lucrătoarelor de la regie din august 1906	1	75
MATEI, MARIETA, Înființarea și rolul Frontului Democrat Universitar (1946—1947)	5	1057
MATICHESCU, OLIMPIU, Din activitatea „Apărării patriotice" sub conducerea P.C.R. în perioada : 9 mai 1945—ianuarie 1948	2	383
NICOLAE, Col. C., Din luptele armatei române pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist (23 August 1944 — 25 octombrie 1944)	3	507
PETRE, Lt.-col. I. C., Acțiunile de luptă duse de trupele române pe teritoriul Cehoslovaciei (18 decembrie 1944—12 mai 1945)	3	565
PETRI, Col. A., Participarea armatei române la acțiunile militare desfășurate pe teritoriul Ungariei	3	547
RUSENESCU, M., Lupta maselor pentru instaurarea puterii populare	2	257
SIMION, A., Din luptele greviste ale muncitorilor mineri din România împotriva exploatării capitaliste (1924—1929)	4	849
TUȚU, Col. D., Despre contribuția militară și economică a României la războiul antihitlerist	3	529
ȚUȚUI, GH., Conferința Națională a P.C.R., moment însemnat în lupta pentru realizarea unității depline a clasei muncitoare din România	5	987
UDREA, TR., Din activitatea P.C.R. la sate în preajma instaurării regimului democrat-popular (ianuarie—martie 1945)	2	277
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)		
COLUMBEANU, S., Lupta pentru hegemonie în Europa între 1648 și 1715	5	1131
CONSTANTINESCU, R., Mediaeval Academy of America și problemele actuale ale medievisticii americane	2	421
CRISTIAN, V., Lucrări recente asupra lui Babeuf și babuvismului	3	675
GEORGESCU, VLAD, Unele concepții actuale în istoriografia occidentală privind Congresul de la Viena și Sfînta Alianță	4	917
DISCUȚII		
Istoriografia modernă a României. Tematică		
ANGELESCU, CONSTANTIN C., (Institutul de istorie și arheologie al Academiei Republicii Socialiste România — filiala Iași)	4	923
BUZATU, GH., (Institutul de istorie și arheologie al Academiei Republicii Socialiste România filiala Iași)	3	687
CERNOVODEANU, P., (Institutul de istorie al Academiei Republicii Socialiste România — București)	2	429
CIUREA, D., (Institutul de istorie și arheologie al Academiei Republicii Socialiste România filiala Iași)	3	691
COPOIU, N., (Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R. — București)	2	432
CRISTIAN, V., (Universitatea Al. I. Cuza — Iași)	5	1147
GEORGESCU, VLAD, (Institutul de studii sud-est europene al Academiei Republicii Socialiste România — București)	2	435

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
GÖLLNER, C., (redactor şef al revistei „Forschungen zur Volks- und Landeskunde" — Sibiu)	1	175
KOVÁCS, IOSIF (Institutul de istorie al Academiei Republicii Socialiste România — filiala Cluj)	5	1148
PANTAZI, R., (Institutul de filozofie al Academiei Republicii Socialiste România — Bucureşti)	1	177
TEODOR, POMPILIU, (Institutul de istorie al Academiei Republicii Socialiste România — filiala Cluj)	5	1150
VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ		
CÂNDEA, V., Pregătirea primului Congres internaţional de studii sud-est europene (Reuniunea Biroului A.I.E.S.E.E., Bucureşti, 30 noiembrie — 3 decembrie 1964)	1	191
CIACHIR, N., Două luni în R.S.F. Iugoslavia	2	444
CONSTANTINESCU, N. N., Participarea delegaţiei române la Conferinţa ştiinţifică de la Moscova consacrată aniversării a 20 de ani de la victoria asupra Germaniei fasciste	3	693
DEMÉNY, L., Expoziţia organizată de Arhivele Statului din Tîrgu-Mureş, consacrată răscoalei lui Horia	3	701
DUNAJECZ, L., Expoziţie arhivistică privind istoria Banatului	4	934
ILIESCU, OCTAVIAN, Cel dintîi simpozion de numismatică feudală românească.	5	1154
IONESCU, M., Sesiunea de comunicări a muzeelor ştiinţifice (27 29 decembrie 1964)	1	190
MATEI, GH., A II-a conferinţă internaţională privind învăţămîntul istoriei Rezistenţei	3	696
NUŢU, C., Prin arhivele Vienei	4	929
OPRESCU, PAUL, Adunarea generală a Academiei R.P.R.	2	437
POPA, RADU, Sesiunea ştiinţifică organizată în cinstea centenarului Muzeului naţional de antichităţi (1864—1964) de către Institutul de arheologie al Academiei R.P.R.	1	186
POPA, RADU, Expoziţia organizată de secţia de artă feudală a Muzeului de artă al R.P.R.	2	441
PREDA, ELVIRA, Sesiunea ştiinţifică pe ţară de la Craiova a Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R. (12—13 decembrie 1964)	1	193
RUSENESCU, M., Sesiunea de comunicări organizată cu prilejul celei de-a XX-a aniversări a victoriei asupra Germaniei hitleriste	3	699
ZAMFIRESCU, DAN, Sesiunea festivă „Ioan Bogdan şi istoria culturii româneşti" (8—10 decembrie 1964)	1	181
* * * Al XII-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice (Viena, 29 august—5 septembrie 1965)	1	179
* * * Cronică	1	194
* * * Cronică	3	702
* * * Cronică	5	1155
* * * Din activitatea Institutului de istorie al Academiei R.P.R., în 1964	2	440
* * * Ştiinţele umanistice şi rolul lor în dezvoltarea societăţii	5	1153
RECENZII		
ANESCU, V., Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist, Bucureşti, Edit. militară, 1964, 181 p. + 6 pl. (*Tr. Udrea*)	3	705
ANTONIADIS-BIBICOU, H., Recherches sur les Douanes à Byzance, Paris, ed. Armand Colin, 1963, 293 p., 4 h. şi 2 pl. (*E. Frances*)	4	949
BODEA, CORNELIA C., Corespondenţă politică (1855—1859), Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, XLVIII+700 p. (vol. III din Documente privind Unirea Principatelor) (*Dan Berindei*)	2	447

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
DUBY, GEORGES, L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident Médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe — XVe siècles), t. I—II, Paris, Aubier, 1962, 822 p. (*S. Columbeanu*)	3	722
ESZLARY, CHARLES D', Histoire des institutions publiques hongroises, vol. I, Paris, 1959, 415 p.; vol. II, Paris, 1963, 404 p. (*V. Netea*)	1	206
HITCHINS, KEITH, The Roumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsbourg Monarchy, 1860—1865 (extras din „Balkan Studies", V (1964), nr. 1, p. 89—108) (*Acad. A. Oţetea*)	2	451
LE GOFF, JACQUES, La civilisation de l'Occident médiéval, Paris, 1964, 694 p. (*F. Constantiniu*)	5	1170
MANOLESCU, RADU, Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV — XVI), Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, 307 p. + 1 tabel + 1 h. (*Acad. prof. A. Oţetea*)	5	1157
MASSIGLI, RENÉ, La Turquie devant la guerre. Mission à Ankara 1939—1940, Paris, Plon, 1964, 511 p. (*Viorica Moisuc*)	5	1172
MOSHOPOULOS, NICHIFOR, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τοὺς τούρκους ἱστοριογράφους ἐν ἀντιπαραβολῇ καὶ πρὸς τοὺς ἕλληνας ἱστορικούς. (Istoria revoluţiei greceşti după istoriografi turci în comparaţie şi cu istoricii greci), Atena, 1960, 427 p. (*N. Camariano*)	4	945
PACH, ZS. P., Die ungarische Agrarentwicklung im 16.—17. Jahrhundert. Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang, în colecţia „Studia Historica", nr. 54, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1964, 164 (—166) p. (*Eugen Stănescu*)	3	714
ROTH, ERICH, Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz, I. Teil, Köln, Graz, Böhlau Verlag, 1962, XVI + 224 p. (Siebenbürgisches Archiv, Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Dritte Folge, Bd. 2) (*Şerban Papacostea*)	3	718
VACALOPULOS, APOSTOLOS E., Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Β'. Τουρκοκρατία 1453—1669. Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας (Istoria neoelenismului. II[1]. Stăpînirea otomană 1453 — 1669. Bazele istorice ale societăţii şi economiei neogreceşti), Thessaloniki, 1964, XI + 501 p. (*N. Camariano*)	1	211
* * * Acta Tomiciana, tom. XVI, partea a doua, Zaklad Narodowy im. Ossolińskich, Wroclaw, 1961, 774 p. (*Ilie Corfus*)	1	202
* * * Bibliographia historiae rerum rusticarum internationalis 1960—1961, Redegit Péter Gunst, Budapestini, Edidit Museum Rerum Rusticarum Hungariae, MCMLXIV, 208 p. (*L. Demény*)	2	454
* * * Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare (Culegere de studii îngrijită de prof. M. Berza), Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 682 p. (*P. P. Panaitescu*)	4	939
* * * Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România, vol. III, Bucureşti, Edit. politică, 1965, 320 p. (*M. C. Stănescu*)	4	935
* * * Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 621 p. (*S. Mureşanu*)	1	195
* * * Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах, tom. I, 1408—1632, Москва, Изд. „Наука", 1965, 362 (— 364) p. (*P. Cernovodeanu*)	5	1159
* * * L'art byzantin, art européen, Athènes, 1964, 593 p. + 145 fig. (*Răzvan Theodorescu*)	2	458
* * * Первый Интернационал, I часть, 1864 — 1870, Москва, Изд. социал-экономической литературы „Мысль", 1964, 582 p. (*N. Copoiu*)	5	1163
* * * Presa muncitorească şi socialistă din România, vol. I (1865—1900), Bucureşti, Edit. politică, 1964; partea I (1865—1889), 641 p.; partea a II-a (1890—1900), 744 p. (*Gh. Cristea*)	3	708

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
REVISTA REVISTELOR		
APOSTOL, I., „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R.", Bucureşti, Edit. „Scînteia", an. IX (1963), nr. 1—6, 969 p., an. X (1964), nr. 1—6, 924 p.	3	729
CHIRIŢĂ, GR., „Revista arhivelor", organ al Direcţiei generale a Arhivelor statului, Bucureşti, an. V (1962), nr. 1 2, 700 p.; an. VI (1963), nr. 1—2, 654 p.; an. VII (1964), nr. 1—2, 694 p.	2	463
COLUMBEANU, S., „The English Historical Review", vol. LXXIX, nr. 310—313, Londra, Edit. Longmans, 1964, 896 p.	2	473
CORFUS, I., „Kwartalnik Historiczny" (Revistă trimestrială de istorie), Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, nr. 1 4, 1 137 p.	4	955
IONESCU-NIŞCOV, Tr., „Československý časopis historický" (Revista cehoslovacă de istorie), Československé nakladatelství Akademie věd, an. XII, 1964, nr. 1—6, 928 p.	2	468
LAZEA, A., „Вопросы Истории", Москва, Изд. „Наука", nr. 1 — 12, XXXIX (1964), 2 448 p	5	1182
MARCU L. P., „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", an. XI (1964), nr. 1 8, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1 524 p.	1	215
OLTEANU, ŞT., „Romanoslavica", Istorie, nr. IV (1960), V (1962), IX (1963) şi X (1964)	5	1177
VELICHI, C. N., „Исторически Преглед", (Revistă a Institutului de istorie de pe lîngă Academia Bulgară de Ştiinţe), Sofia, 1963, nr. 1 6, 851 p.; 1964, nr. 1—6, 865 p.	3	740
VIANU, A., „История СССР", Москва, Изд. Академии наук СССР, 1964, nr. 1—6, 1 476 p.	3	736
ÎNSEMNĂRI		
Istoria României		
ALECSANDRI, V., Scrisori, însemnări, ediţie îngrijită, note şi indici de Marta Anineanu, Bucureşti, Edit. pentru literatură, 1964, VIII + 280 p. (*V. Netea*)	1	223
BĂDINA, OVIDIU, Dimitrie Gusti. Contribuţii la cunoaşterea operei şi activităţii sale, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, 208 p. (*L. P. Marcu*)	4	962
BĂRBAT, AL., Statistica în opera lui George Barițiu, în „Revista de statistică", XIII (1964), nr. 12, p. 50 61; XIV (1965), nr. 1, p. 42—57; XIV (1965), nr. 2, p. 48—54 (*C. Ofetea*)	5	1189
BERINDEI, DAN, Oraşul Bucureşti reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti 1459—1862, Bucureşti, 1963, 300 p. (Societatea de ştiinţe istorice şi filologice) (*P. I. Panait*)	2	479
GEORGESCU, VALENTIN, AL., Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit roumain, în Mélanges Philippe Meylan, Recueil de travaux publiés par la Faculté de droit. Université de Lausanne, vol. II, Histoire du droit, Lausanne, 1963, p. 61 87 (*L. P. Marcu*)	1	225
GIURESCU, C.C., Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România, vol. I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 390 p. (*I. Constantinescu*)	3	747
LURIE, I. S., Повесть о Дракуле, Москва-Ленинград, Изд. „Наука", Академия наук СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом), 1964, 212 p. (*L. Demény*)	1	227
* * * Din istoria contemporană a României. Culegere de studii, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, 427 p. (*Gr. Chiriţă*)	4	961

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
* * * Izvoare privind istoria României, vol. I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, XXIV + 781 p. (*V. Dupoi*)	5	1187
* * * Studii şi articole de istorie, vol. V, Bucureşti, 1963, 533 p. (Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R.) *(G. Iscru)*	2	481

Istorie universală

AKENHEAD KNOWLSON, GEORGE, Jean V, duc de Bretagne et l'Angleterre (1399—1442), Cambridge, Rennes, 1964, XII + 192 p. (*S. Columbeanu*) .	5	1205
BARLOW, FRANK, The Feudal Kingdom 1042—1216, London, Longmans, 1963, XII + 465 p. (*S. Columbeanu*)	1	242
BELOUSOVA, Z. S., Французская дипломатия накануне Мюнхена, Москва, Изд. „Наука", 1964, 299 p. (*A. Lazea*)	2	494
BLOCH, MARC, Mélanges historiques, Paris, S.E.V.P.E.N., 1963, vol. I, XIII+ 559 p.; vol. II, 557 p. (Bibliothèque générale de l'École Pratique des Hautes Études, VIe section). (*P. Simionescu*)	3	759
BRIGGS, ASA, The Age of Improvement 1783—1867 ⟨Londra⟩, Longmans, ⟨1962⟩, 547 p. (*S. Columbeanu*)	4	978
BRON, MICHAL, Polacy w wojnie hispanskiei (1936 1939). (Polonezii în războiul spaniol), Warszawa, Wojskowy Institut Historyczny, Wydawnictwo MON, 1963, 278 p. (*M. Moldoveanu*)	2	485
BUCZEK, K., Targi i miasta na prawie polskim Okres wczesnośrednówieczny (Târguri şi oraşe înfiinţate pe baza dreptului polon. Perioada feudalismului timpuriu), Wrocław-Varşovia-Cracovia, Edit. Acad. Polone de ştiinţe, 1964, 139 p. (*I. Corfus*)	1	233
CIUBARIAN, A. O., Брестский мир, Москва, Изд. „Наука", 1964, 247 p. (*A. Lazea*)	3	748
COORNAERT, EMILE, Les français et le commerce international à Anvers (fin du XVe XVIe siècle), vol. I, Paris, Marcel Rivière et Cie, 1961, 440 p.; vol. II, 338 p. (*S. Columbeanu*)	3	761
DOLLINGER, PHILIPPE, La Hanse (XIIe— XVIIe siècle), Paris, Aubier, 1964, 559 p. 47 pl. + 3 h. (*P. Simionescu*)	4	972
EKMEČIĆ, MILORAD, Ustanak u Bosni 1875—1878 (*Răscoala din Bosnia*), Sarajevo, 1960, 385 p. (*S. Iancovici*)	1	234
FOURQUIN, GUY, Les Campagnes de la Région Parisienne à la fin du moyen âge. Du milieu du XIIIe siècle au début du XVIe siècle, Paris, P.U.F., 1964, 585 (589) p. + 12 f. tab. + 1 f. fasc. + 1 f.h. (*S. Columbeanu*) . .	5	1202
GONZALEZ, A., История испанских секций Международного Товарищества Рабочих 1868 1873, Москва, Изд. „Наука", 1964, 181 p. (*E. Uribes*)	3	764
KAN, A. S., Новейшая история Швеции, Москва, Изд. международных отношений, 1964, 304 p. (*A. Vianu*)	2	497
KAVKA, FRANTIŠEK, L'Université Charles de Prague. Histoire abrégée, Praha, Universita Karlova, 1963, 104 p. (*E. Stănescu*)	1	232
KONOKOTIN, A. V., Жакерия 1358 года во Франции, în Ученые Записки Ивановского Государственного Института имени „Д. Д. Фурманова", vol. XXXV, Иваново, 1964, p. 1 98 (*L. Demény*) . .	4	973
LOPEZ, ROBERT, S., Naissance de l'Europe (Paris), Armand Colin, 1962, 488 p. 22 pl. (Collection Destins du Monde) (*S. Columbeanu*)	2	489
MAKRYMIHALOS, ST. I., Ἑλληνικοὶ Πορτολάνοι τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰῶνας (Portulane greceşti din secolele XVI, XVII, XVIII), Extras din revista „Ὁ ἐρανιστής", an. I, fasc. 3—4, Atena, 1963, p. 127—157 (*Gh. Cront*)	1	237
MAŁECKI, JAN, Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku (Studii asupra pieţei regionale a Cracoviei în secolul al XVI-lea) Warszawa, 1963, 251 p. (*S. Goldenberg*)	1	234

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
MARINOV, VASIL, Принос към изучавенето на произход, бита и културата на Каракачаните в България (Contribuţie la studiul originii, modului de viaţă şi al culturii caracaceanilor din Bulgaria) Българска Академия на Науките, Етнографски Институт и Музей, София, 1964, 138 p. (*S. Iancovici*)	4	967
MARTINES, LAURO, The social World of the Florentine humanists 1390—1460, Princeton, New Jersey, University Press, 1963, 419 p. (*P. Simionescu*)	2	493
MELIS, FEDERIGO, Aspetti della vita economica medievale (Studi nell'Archivio Datini di Prato), vol. I, Siena, Monte dei Paschi, Siena, Florenţa, 1962, XXIV + 792 p. + 100 pl. (*S. Columbeanu*)	3	762
MRAZEK, OTOKAR, Vývoj prumyslu v českých zemich a na Slovensku, od manufaktury do roku 1918 (Evoluţia industriei în ţările cehe şi Slovacia de la manufactură pînă la 1918), Praha, Politické nakladatelstvi, 1964, 481 p. (*Tr. Ionescu-Nişcov*)	2	486
NEUSÎHIN, A. I., Судьба свободного крестьянства в Германии в VIII XII в.в., Москва, Изд., „Наука", 1964, 332 p. (*L. Demény*)	4	970
PIRENNE, JACQUES-HENRI, Panorama de l'histoire universelle d'après les grands courants et de l'histoire universelle de Jacques Pirenne, Paris, Albin Michel (1963), 397 p. cu h. (*P. Simionescu*)	1	238
PRITT, D. N., The Labour government 1945—1951, London, Lawrence & Wifhart, 1963, 676 p. (*A. Vianu*)	1	240
PROTOPSALTIS, E. GH., Ἡ Φιλική Ἑταιρεία (Societatea prietenilor), Atena, Edit. Academiei, 1964, 295 p. (*O. Cicanci*)	3	757
RATIANI, G. M., Конец Третьей Республики во Франции, Москва, Изд. „Наука", 1964, 284 p. (*A. Lazea*)	4	975
REINHARD, MARCEL, Étude de la population pendant la Révolution et l'Empire. Instruction. Recueil de textes et notes, Gap, 1961, 73 p.; Supplément, Paris, 1963, 76 p. (*R. Constantinescu*)	5	1201
RISTIČ, MILOVAN, Стари Влах до ослобођена од Турака (Stari Vlah pînă la eliberarea de sub turci), Београд, Библиотека наших крајева. Књига 4, 1963, 330 p. (*S. Iancovici*)	5	1197
ROCHON, ANDRÉ, La jeunesse de Laurent de Médicis (1449—1478), Clermont-Ferrand, 1963, 728 p. (*C. Şerban*)	4	977
SAMARDŽIČ, dr. RADOVAN, Велики век Дубровника (Marele veac al Raguzei), Belgrad, Biblioteca istorică, 1962, seria I, cartea 4, 541 p. (*S. Iancovici*)	4	756
SETHON, KENNETH M., Lutheranism and the Turkish Peril, în „Balkan Studies", III, 1962, nr. 1, p. 133—168 (*S. Papacostea*)	3	758
SKARZYNSKI, ALEXANDER, Polityczne przyczny powstania warszawskiego (Cauzele politice ale răscoalei din Varşovia), Warszawa Panstwowe Wydawnictwo Naukowe 1964, 429 p. (*M. Moldoveanu*)	5	1192
STANOJEVIČ, GLIGOR, Црна Гора пред стварање државе (1773 — 1796) (Muntenegrul în perioada premergătoare constituirii statului), Beograd, Posebna izdanijy, 1962, 354 p. (*S. Iancovici*)	2	488
TADIČ, JORJO, Нове вести о педу Херцеговине под турску власт (Ştiri noi despre căderea Herţegovinei sub stăpînirea turcă), în „Зборник филозофског факултета, Књига VI — 2 Belgrad, 1962, p. 131 — 152 (*S. Iancovici*)	4	970
TARNOVSKI, K. N., Советская историография российского империализма, Москва, Изд. „Наука" 1964, 243 (*E. Uribes*)	4	964
THIRIET, FREDDY, Histoire de Venise, Paris, P.U.F., 1961, 128 p. (*Gh. Zbuchea*)	5	1203
VLACHOVIČ, JOZEF, Slovenská med'v 16. a 17. storoči (Minele de aramă din Slovacia în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea), Bratislava, Vydavatelstvo slovenskej akademie vied, 1964, 253 p. + 17 tabele + 5 doc. (*Tr. Ionescu-Nişcov*)	5	1193
WALTER, G., Histoire des paysans de France, Paris, Flammarion, 1963, 521 (—523) p. (*S. Columbeanu*)	1	239

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
WILLIAMSON, JAMES A., The Tudor Ages, (London), Longmans, (1963), XXIII + 468 p. (*S. Columbeanu*)	2	495
WOU YU-TCHANG, La révolution de 1911. Une grande révolution démocratique dans l'histoire moderne de Chine, Pekin, L'Édition en Langues Étrangères, 1963, 144 p. (*A. Vianu*)	1	230
ZAIONCICOVSKI, P. A., Кризис самодержавия на рубеже 1870—1880 года, Москва, Изд. Московского университета, 1964, 510 p. (*E. Uribes*)	5	1191
ZAKYTHINOS, DION, A., Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδας. Εἰσαγογικὰ μαθήματα (Istoria politică a Greciei contemporane. Învățăminte introductive), Athenais, 1962, 102 p. + 1 h. (*E. Stănescu*)	1	235
ZORAS, GH. TH., A. Μουστοξύδης καὶ N. Θωμαζαῖος. (A. Mustoxidis şi N. Tommaseo), Atena, 1964, 72 p. Extras din Σπουδαστηρίον Βυζαντινὴς καὶ Νεοελληνικὴς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Cabinetul de studii filologice bizantine şi neoelenice ale Universității din Atena). (*O. Cicanci*)	5	1199
* * * Абсолютизм в России (XVII—XVIII в.в.), Москва, Изд. „Наука, 1964, 519 p. (*E. Uribes*)	1	228
* * * Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Κωνσταντύνον Σπυριδάκιν (Omagiu lui Constantin Spiridakis), Leucosia-Cipru, Zavallis, 1964, 238 p. (*Gh. Cronț*)	5	1200
* * * Atti del Convegna internazionale sul tema: Il Risorgimento e l'Europa (Roma, 21—31 ottobre, 1961), Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, 1964, 256 p. (*V. Netea*)	2	491
* * * Чехословакия и България през вековете (Cehoslovacia şi Bulgaria de-a lungul secolelor), София, Изд. Българска Академия на Науките, 1963, 507 p. (*C. N. Velichi*)	3	751
* * * Cywilna obrona Warszawy we wrzesniu 1939 r. Documenty, materialy prasowe, wspomnenia i relacje (Apărarea civilă a Varşoviei în 1939. Documente, materiale de presă, amintiri şi relații), Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe (Institutul de istorie al Academiei Polone de Ştiințe). 1964, 510 p. (*M. Moldoveanu*)	4	966
* * * Hitler parle à ses généraux. Comptes-rendus sténographiques des rapports journaliers au Q. G. du Führer (1942—1945), Paris, 1964, XXXIV + 350 p. (*N. Copoiu*)	3	760
* * * Об особенностях империализма в России, Москва, Изд. Академии наук, 1963, 439 p. (*E. Uribes*)	2	482
* * * Pápai János törökországi naploi (Jurnalele lui Ioan Pápai din Turcia), Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963, 472 p. + 16 ilustr. + 1 h. (*L. Demény*)	3	750
* * * Pramene k dejinám Velkej Moravy (Izvoare în legătură cu istoria Marii Moravii), Bratislava, Vydavatelstvo slovenskej akadémie vied, 1964, 460 p. + 16 reproduceri (*Tr. Ionescu-Nişcov*)	3	754
* * * Vznik o počátky Slovanů (Apariția şi începuturile popoarelor slave), Praha, Nakladatelství československé Akademie věd, vol. V, 1964, 337 p. (*Tr. Ionescu-Nişcov*)	4	968
* * * Zbornik Konstantina Jirečeka, Beograd, Naučno Delo, vol. I sub redacția acad. Mihailo Dinič, 1959 (564 p.); vol. II sub redacția acad. G. Ostrogorski, 1962 (366 p.) (*Gh. Zbuchea*)	5	1195

Bizantinologie

ANTONIADIS-BIBICOU, H., Un aspect des relations byzantino-turques en 1073—1074, în Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, vol. II, Belgrad, 1964, p. 15—25 (*E. Frances*)	5	1207
BROWNING, R., Byzantinische Schulen und Schulmeister, „Das Altertum", Berlin, Band IX (1963), Heft 2, p. 105—118 (*E. Frances*)	1	244

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
DENIS, G. T., The second Turkish capture of Thessalonica, în „Byzantinische Zeitschrift", 1964 (LVII), Heft I, p. 53—61 (*E. Frances*)	4	981
EVERT-KAPPESOWA, H., Studia nad historia wei bizantyńskiej w VII IX wieku (Studii despre istoria statului bizantin în secolele XII şi IX), Lodz, 1963, 120 p. (*E. Frances*)	2	500
FERJANČIĆ, B., Деспоти у Византији и јужнословенским землама (Despoţii din Bizanţ şi din ţările sud-slave), Belgrad, Edit. Academiei Sîrbe de Ştiinţe şi Artă, 1960, 226 p. (*E. Frances*)	4	979
IRMSCHER, JOHANNES, Zur Weltanschauung des Agathias (extras din volumul Tagung für allgemeine Religionsgeschichte, Sonderheft der Wissenschaftlichen Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena, 1963, p. 47—53); Die Auseinandersetzung mit dem antiken Erbe im modernen Griechenland (extras din „Eos" LIII 2, 1963, p. 321—334); Deutschland und die griechische Erhebung (extras din „Bulletin de l'Institut d'Histoire de l'Académie Bulgare des Sciences", t. 14—15, 1964, p. 137—150) (*E. Stănescu*) . .	2	498
ŠEVČENKO, IHOR, A postscript on Nicolas Cabasilas „Antizealot", discourse, „Dumbarton Oaks Papers", XVI (1962), p. 403—408 (*E. Frances*) . . .	1	243
VRYONIS, SP., An attic hoard of Byzantine gold coins (668—741) from the Thomas Whittemore collection and the numismatic evidence for the urban history of Byzantium, în „Зборник радова Византинолошког Института", I кн. VIII$_1$, Београд, 1963, p. 291—300 (*E. Frances*)	2	501
VRYONIS, Jr., SP., Byzantine δημοκρατία and the guilds in the eleventh century, „Dumbarton Oaks Papers", XVII, 1963, p. 289—314 (*E. Frances*)	3	766
ZORAS, GHEORGHIOS, 'Ιωάννου 'Αξαγιώλου Διήγησις συνοπτική Καρόλου τοῦ Ε' (κατὰ τὸν Βατικανὸν ἑλληνικὸν κώδικα 1624) [(Scurtă povestire despre Carol Quintul (După codicele grecesc 1624 din biblioteca Vaticanului)], Atena, 1964, 244 p. (*Gh. Cronț*)	5	1206
* * * Actes de Xèropotamou, ediţie diplomatică de J. Boinpaire, Paris, 1964, 300 p. + LIV pl. (*E. Frances*)	3	765
* * * La chronique brève de 1352, texte, traduction et commentaire par R. J. Loenertz, în „Orientalia Christiana Periodica", vol. XXIX (1963), fasc. 2, p. 331—345 şi vol XXX (1964), fasc. 1, p. 38—64 (*E. Frances*)	5	1208

Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie

BAUMGARD, JAN şi ANNA MALCÓWNA, Bibliografia Historii Polskiej za rok 1961 şi Bibliografia Historii Polskiej za rok 1962, Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy Imiena Ossolinskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1963 şi 1964, X—225 p.; IX + 305 p. (Institut Historii. Zakład Dokumentacji Polskiej Akademii Nauk (*Ş. Papacostea*)	5	1209
DURKOVIĆ-ZAKŠIĆ, dr. LJUBOMIR, Историја српских библиотека (1801—1850) (Istoria bibliotecilor sîrbeşti), Beograd, 1963, 211 p. (*S. Iancovici*)	2	502
MIHAJLOVIĆ, dr. GEORGIJE, Српска библиографија XVIII века (Bibliografia sîrbă pentru secolul al XVIII-lea), Belgrad, Народна Библиотека С. Р. Србије 1964, 383 p. (*S. Iancovici*)	3	767
NIERMAYER, J. J. Mediae latinitatis lexicon minus, fasc. 1—11, Abvaccasius, Leiden, E. F. Brill, 1954—1964, 1056 p.; * * * Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert. herausgegeben von der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, I, 1—7, A—At + Abkürzungs- und Quellenverzeichnisse, Berlin, Akademie-Verlag 1959 — 1964, 1119 p.; * * * Novum glossarium mediae latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC, edendum curavit consilium Academiarum consociatarum, L-Mozytia + Index Scriptorum, Hafniae, Ejnar Munksgaard, 1957—1963 (*Ş. Papacostea*). . .	4	982

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
VERCAUTEREN, F., Atlas historique et culturel de l'Europe, Paris, 1963, 246 p. + 13 h. (*F. Constantiniu*)	3	769
* * * Dictionnaire de Paris, Paris, Librairie Larousse, 1964, 591 p. (*P. Simionescu*)	2	503
* * * Извори за историју, првог српског устанка Грађа из Земунских архива, книга II, 1809 [Izvoare pentru istoria primei răscoale sîrbeşti. Material din arhivele din Zemun (Semlin), vol. II, 1809], Arhiva istorică din Belgrad, 1961, 441 p. (*S. Iancovici*)	1	246
* * * Справочник — указатель печатных описаний славянорусских рукописей întocmit de N. F. Belcicov, I. K. Begunov şi N. P. Rojdestvenski, Москва — Ленинград, Изд. Академии наук СССР, 1963, 360 p. (*L. Demény*)	1	248

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII REVISTĂ DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

– SERIA ARTĂ PLASTICĂ

SERIA TEATRU MUZICĂ CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

STUDII CLASICE

www.dacoromanica.ro

„Studii" — revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl. 45 lei; II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1963, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**. vol. I, ed. 3, 336 p. + 15 pl., vol. II, ed. 2, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.

Sub redacția lui C. Daicoviciu și Miron Constantinescu, **Destrămarea monarhiei austro-ungare**, „Bibliotheca Historica Romaniae I", 1964, 263 p., 9,25 lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Istoria Dobrogei**, vol. I, „Bibliotheca Historica Romaniae II", 1965, 344 p., 13 pl., 20 lei.

* * * **Brève histoire de la Transylvanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii III", 1965, 468 p., 38 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, Ingrijit de Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefață de Em. Condurachi, 1965, 56 p., 45 pl., în mapă cartonată, 44 lei.

VALENTIN AL. GEORGESCU, **Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova**, colecția „Biblioteca istorică XII", 1965, 418 p., 25 lei.

D. TUDOR, **Tabula luperi Romani. Drobeta, Romula, Sucidava**, 1965, 27 p., 9 pl., 56 lei.

* * * **Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754**, ediția îngrijită de Nestor Camariano și Adriana Camariano-Cioran, colecția „Cronicile medievale ale României V", text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice, 1965, 809 p., 38 lei.

* * * **Inscripțiile medievale ale României. Orașul București, vol. I, 1395 — 1800**, sub redacția lui Alexandru Elian, 1965, 936 p., 62 lei.

GH. DIACONU, **Tirgșor, Necropola din secolele III—IV e.n.**, 1965, 332 p. + 2 pl., 40 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, 1963, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei.

ION POPESCU PUȚURI et collab., **La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale**, „Bibliotheca Historica Romaniae 2", 1964, 143 p., 5,25 lei.

EM. CONDURACHI, **L'Archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae 3", 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei.

A. PETRIC et GH. TUȚUI, **L'instauration et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie**, 1964, „Bibliotheca Historica Romaniae 4", 139 p., 5,25 lei.

VASILE MACIU et collab., **Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918**, „Bibliotheca Historica Romaniae 5", 100 p., 3,75 lei.

G. ZANE, **Le mouvement révolutionnaire de 1840, Prélude de la révolution roumaine de 1848**", „Bibliotheca Historica Romaniae 6", 107 p., 4 lei.

ȘTEFAN PASCO, **La révolte populaire de Transylvanie des années 1437—1438**, „Bibliotheca Historica Romaniae 7", 1964, 110 p., 4,50 lei.

ION POPESCU PUȚURI și colab., **La contribution de la Roumanie à la victoire sur le fascisme**, „Bibliotheca Historica Romaniae 8", 1965, 160 p., 3,25 lei.

ALEXANDRU GHEȚIE, **La romanité du roumain**, „Bibliotheca Historica Romaniae 9", 1965, 68 p., 2,75 lei.

CONSTANTIN C. GIURESCU, **Istoria pescuitului și a pisciculturii în România**, vol. I, 1964, 391 p. + 1 pl., 31 lei.

* * * **Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare**, 1964, 684 p., 62 lei.

P. P. PANAITESCU, **Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală**, 1964, 284 p., 12,50 lei.

ROMULUS VUIA, **Tipuri de păstori la români**, 1964, 252 p., 13 lei.

* * * **Izvoare privind istoria României**, tom. I. Sub redacția lui Gh. Ștefan, 1964, 792 p., 27 lei.

www.dacoromanica.ro

I. P. [illegible]/I. 43856

Lei 15